BALDVINVS
DE
CALCEO
ET
NIGRONIVS
DE
CALIGA
VETERVM.

LUGDUNI BATAVORUM
apud
THEODORUM HAAK
M.D.CCXI.

H. Bary sculp.

B. BALDUINI
CALCEUS ANTIQUUS
ET MYSTICUS,
ET
JUL. NIGRONUS
DE
CALIGA VETERUM.

Accesserunt ex CL. SALMASII notis ad librum TERTULLIANI *de Pallio* & ALB. RUBENII libris *de Re Vestiaria* Excerpta ejusdem argumenti.

Omnia figuris aucta & illustrata observationibus

JOH. FREDERICI NILANT.

LABORE ET COELI FAVORE,

LUGDUNI BATAVORUM
Apud THEODORUM HAAK,
MDCCXI.

SERENISSIMO POTENTIS-SIMOQUE PRINCIPI AC DOMINO

FRIDERICO,

BORUSSIÆ REGI;

BRANDENBURGENSI MARCHIONI;

S. R. I. ARCHICAMERARIO ET ELECTORI;

ARAUSIONIS ET NEOCOMI SUMMO PRINCIPI;

MAGDEBURGI, CLIVIÆ, JULIACI, MONTIUM, STETTINI, POMERANIÆ, CASSUBIORUM, VINIDORUM ET MEGALOPOLIS, AC IN SILESIA, ET CROSNÆ DUCI;

NORIMBERGÆ BURGGRAVIO;

HALBERSTADII, MINDÆ, CAMINI, VANDALIÆ, SUERINI, RAZEBURGI ET MEURSÆ PRINCIPI;

HOHENZOLLERIÆ,
RUPINI, MARCÆ,
RAVENSBERGÆ,
HOHENSTEINII,
TECLENBURGI, LINGÆ,
SUERINI, BURÆ
ET LEERDAMI
COMITI;

VEERÆ ET VLISSINGÆ
MARCHIONI;

RAVENSTEINII,
ROSTOCHII, STARGARDIÆ,
LAUENBURGI, BUTOVIÆ,
ARLAIÆ, BREDÆQUE
DYNASTÆ,

ETC. ETC. ETC.

SE-

SERENISSIME ET POTENTISSIME REX, CLEMENTISSIME DOMINE.

Icut ubique ingeniosa fuisse celebratur veterum pictura tam in partium, quas argumentum comprehendebat, decenti collocatione, quam ut apta colorum

varietate, eorumque leni mixtura & concursu singulas res delinearet: ita præcipue, ut artis subtilitatem in tectis quibusdam ænigmatibus simul ostentaret, & utile misceret dulci, incubuit; qualem elegantiam in Charitum imagine exprimenda ejus penicilli diligenter observare voluerunt. Hanc sororum triadem non fucato & adscititio cultu ad mentiendam pulchritudinis formam ambitiose exornatam pictorum tabulæ exhibere solebant, sed eas vel plane nudas, vel sic pellucida saltem veste, cujus rara filamenta totum corporis decorem non prorsus negabant oculis, te-
ctas

ctas discinctasque. Ejus fictionis rationem quum alii aliam commenti sint, etiam forsan in ea spectare licet illam opinionem, quæ humano corpore nihil pulchrius a natura factum esse credebat, propter cujus egregiam formam & hilarem pectoris amabilitatem, qua præditas etiam Gratias putabant, eas omnis externi ornatus fingebant expertes. Etsi autem nativo suo decore satis pulchras illas virgines opinarentur veteres, non tamen plerique fuerunt adeo austeri Catones, ut a suis fæminis pariter muliebrem mundum, qui formam posset juvare, leges Oppias suaden-

do ſuſtulerint. Indulſerunt enim mitiores neceſſaria quædam ornamenta, quorum liberali ſimplicique cultu excellere poſſet naturæ artificium, & formæ dotes eſſent magis conſpicuæ.

Eandem prærogativam in Muſarum naturali habitu maxime propriam eſſe ex ſummorum virorum, qui illarum orgia attentiore religione celebraverunt, teſtimoniis apparet. Quas enim illæ cum hominibus communicaverunt artes, eæ non ut reliquæ, quibus pace belloque humana induſtria exerceri ſolet, aliunde incrementa, ornamenta, lenociniave, ut ſpecioſiores

ſiores appareant, & ſectatorum frequentiam ad ſe alliciant, neceſſe habent adſciſcere; ſed abſque ulla reprehenſione placent ſua venuſtate, quam naturalium bonorũm mira ubertate ſponte ſuſtentant. Idcirco quamquam alieni ornatus ineptia ſupervacanea videatur ab iis repelli debere, eam tamen ſeveritatis legem ſibi nequaquam dixerunt, ut temere recuſent modica ornamenta, quæ ad evehendum ipſarum honorem ſunt apprime commoda. Prout etiam ſolis lucidus fulgor ſibi quidem ſimilis idemque eſt, ſed terræ incolis mutationem pati videtur, quia

ſuos radios non pari hilaritate omnibus diebus ad eos demittit, ideoque ut quaſi recuperet eiſque priſtinum ſplendorem oſtendat, neceſſe eſt prius diſſipari nubes, aliaſque vaporum nebulas evaneſcere: ita & illæ libentes ea aſſumunt, quæ ad honorandam ipſarum diligentiam queunt inſervire. Adeo humanæ imbecillitati ſubvenire ſtudent, quæ circa externam ſpeciem ut plurimum hæret obnoxia, ne vel in initio ſtadii deterreamur ſtatim, vel in curſus medio deficiamus languidi.

In illo autem genere præcipua ipſis cura eſt Illuſtrium Mæce-

Mæcenatum beneficam tutelam ſibi conciliandi, quo eximio fulcro innixæ ad honeſta ſua exercitia ſtudioſos amatores invitant innocuæ Sirenes, & ad egregios progreſſus acerrime exſtimulant. Cujus rei exempla, quoniam in omnium ſæculorum hiſtoria, quibus Principes litterarum amatores floruerunt, frequentia ſunt & clariſſima, enumerare ſuperſedeo. Quippe ad noſtra quoque tempora perpetuum & ſaluberrimum hunc morem propagatum eſſe quotidiana documenta teſtantur, ut, ubi quam maxime id contingat, eo etiam confluant, quicunque ſe in litte-

ris aliquid profeciſſe putent, vel ſaltem mediocri amore ducantūr.

Ejus autem moris conſideratio,. quæ nemini non ante oculos verſari continuo debet, etiam nunc potiſſimum mentem meam exercuit. Et quum priori iſti choro me adhuc timide inſeruerim, ſecundo autem generi prompte adſcribi cupiam, ejuſmodi præfationem quanquam tralatitiam, mihi nunc maxime accomodatam, SERENISSIME REX, putavi, dum me inter illos ad Majeſtatis Tuæ Regale Solium cum parvo induſtriæ & officii ſpecimine confero. Ad quem auguſtum con-

conſpectum libellum meum paranti ſubiit aliquoties non ſine voluptate iſta variæ viciſſitudinis, quæ interdum in vitæ noſtræ curſum incidit, cogitatio, poſtquam adeo beatæ ſortis repentinus nuntius ad me eſſet allatus.

Etenim ex quo hæc antiquitatis lacinia, ut denuo nova ſpecie exiret, mihi commiſſa eſt, conatus quidem ſum ex ſpatioſo antiquæ elegantiæ arvo huc transferre tenue ſpicilegium, quod, qui in hujus materiæ illuſtrationem operas ſuas impenderant, mihi reliquiſſe videbantur; atque id conatus ſum, ut vel ſic juvenilis otii

ratio

ratio conſtaret: at longe a me aberat tam vana (& quidni improba?) ſpes tanti aliquando id fore, ut ad Regia Palatia introitum cogitaret. Quippe quia adhuc in herba eſt mea meſſis, nondum ejuſmodi acervos collectos habeo, ex quorum copia ſeligere queam fruges tanto faſtigio ſatis dignas. Nec eo tumore inflati fuerunt hi duumviri, ut unquam talem laboris ſui mercedem ſperaverint. Sed ne aliena cauſa meam onerofius aggravet, clementem veniam, SERENISSIME REX, expeto, dum quamcunque gratiarum actionem inſtituere contendo, id

vel

vel hoc pacto mihi concedatur, ut simul paulo prolixius felix hoc auspicium læter, meque ab temeritate suspecta defendam.

Scilicet dum animum litteraria dape pasco, dum hanc antiquitatem instaurare amplius laboro, ideoque me inter chartulas meas absconditum servo, hoc mihi in fatis fuit, ut ejus quicquid in hoc studii genere possideo notitia excurrere ac se proripere deberet ad ea humani generis fastigia, quo vel votis ascendere voluisse cum difficile, tum temerarium erat? Deinde quasi non sufficceret tam gloriosus felicitatis gradus, id jam nunc me-

mereri potuit inchoata diligentia mea, ut tot Illuſtrium Virorum ſuffragiis honorificis commendata Tuæ Majeſtati etiam digna habita fuerit, quæ ad munus aliquod admoveri poſſet? Enimvero ſufficit in tempore eximium ejuſmodi judicium, cujus gaudii fidem mea mens vix capit, ſed quod animo penitus infixum & intimis medullis conditum alacrem admodum fiduciam excitat ad intentiores in poſterum labores.

Quum vero, SERENISSIME REX, inopinatam ſortem ſerio triumphare, ejuſque lætitiam tantopere explicare geſtio, non tam levis eſſe velim,

lim, quaſi tantas in me repoſitarum opum facultates ſentirem aut venditarem. Sola Tuæ Clementiæ eſt numeroſa gloria, & perpetuo inter hominum famam perennatura laus, quod Muſarum dulcia commercia leniter nutris foveſque, & cum publicis Regiiſque curis ad Palatium Regale facilem introitum, & jucundum magnificumque velut domicilium præbes. Quo enim ore alioquin peregrinus, & ejuſmodi ſplendoris inſolens auguſta illa templa vel adſpicere conſtanti animo poſſem? Caderet profecto quicquid eſt in me ingenii, & ſubſiderent vires, niſi tam

nobile experimentum Regiæ magnanimitatis intra hos ipſos dies mihi obveniſſet.

Itaque non abſurda jactantia ablatus vel hoc meæ feliciratis præconium exaggerare incepi, vel temerario auſu ad ſublime Tuum Palatium admiſſionem petere; ſed tam inſigni lenitate inductus, ſed domeſticis etiam exemplis commotus. Recordor enim Avum maternum ſummo mentis ardore incredibile ſuum gaudium proferre & exprimere, quo poſteritati pulcherrimum exemplum commendabat, ipſum peregrinum hominem ſumpſiſſe animum ſe ſuoſque labores Regiis Sceptris

ptris dedicandi, non alia fiducia aut commendatione, quam quod iis per ſtudia innotuiſſet. Quod etſi mihi nunquam non, & nunc præſertim animo obverſaretur, interim maximam cauſæ differentiam animadvertebam. Nam Tuæ Majeſtati commendatione innotui, ſed ſplendida, & cujus juſtam æſtimationem nunquam apud me perpendere vel proloqui potero. Et quum me generis propinquitas de Avi ſtudiis plura dicere vetet, cujus mihi probe conſcius ſum, id fateri non erubeſco, nimis me infirmum ad æquanda ejus veſtigia, quæ tamen imitari mei

mei conatus flagranter desiderant. Studiis tamen debetur & mea felicitas; ideoque quum aliquatenus parem ejus fortunam mihi vindico, & familiæ decora repeto, qui mihi id vitio vertat neminem fore arbitror. Detur hæc venia J. F. Gronovii filiæ filio, ut non insulse aliquid ex majorum suorum laudibus ad se transferre videatur, quando illorum exempla imitanda constanter sibi proposuit, & quid generi suo debeat se non immemorem probet.

Hoc igitur viatico instructus, SERENISSIME REX, qua decet verecundia Clementiæ Tuæ tribunal adeo, ibique

exi-

exigua hæc opuſcula ad pedes Tuos venerabundus depono. Levem fateor materiam, ſed pedum tutelæ neceſſariam, & quod antiquitatis ſegmentum tanti momenti duxerunt iſti aliique viri eruditione celebres, ut non perfunctoriam operam in eo nobis reliquerint. Quin immo vel propterea non ſpernendum, quoniam non ubique vulgaria pedum integumenta depingens in humilibus ſoccis humi repit, ſed quandoque cothurnata gravitate ſublimius ſe elevans de antiquis Regii faſtigii ornamentis diligens proponit examen.

Verum quid libelli mei dotes commemoro, quæ certe, quicquid ſint, mole ſua ſuſpicionem vix effugiunt, qua auguſto Nomini aliquod detrimentum tam tenui commiſſione videatur inferri? Proinde id ſolummodo Tuam Majeſtatem obnixe rogo, ut quodcunque mea ſolertia hic effecerit, velut teſtimonium grati & obſtricti animi, qui mihi nunc unicus ſcopus eſt, clementer accipere dignetur. Quas partes ut juſte peragerem, potius ſtatui juventutis meæ verecundiam modeſtiamque hoc pacto claudicare, quam inſperatum illud gaudium omiſſa gratia-

rum

rum teſtificatione timido ſilentio involvere. Nam ſi maximos quondam Reges aquæ hauſtum ex mediocri fluvio manu exceptum ab conſternato cive non faſtidioſe accepiſſe legimus, nonne & mihi aliquam favoris ſpem promittere & amplius quid ſpondere auſim de tenui hoc rivulo, quem ex immenſo antiquitatis cum Græcæ, tum Latinæ Oceano derivatum Tuæ Majeſtati propino extraneus, nec repentino adventu oppreſſus, ſed provocatus & invitatus? Quapropter dum vere Regiæ Tuæ erga me Clementiæ fauſtam & bene-

ſicam memoriam perpetuitati conſecrare intendo, ideoque in celebratiſſimo nobiliter excultæ Tuæ Palladis ſacrario votivam tabellam ſuſpendo, eam ſimul gratiam clementer mihi datum iri ſperabo, ut quoad vitali aura fruar, me ſemper talem per ſtudia, qualiacunque meo ingenio divini Numinis favore permittentur, probare poſſim, in quem non fruſtra tam honorati beneficii cumulus collatus ſit. Quod dum enitor, Deum ter Opt. Max. ardentiſſimis precibus expoſcere non deſinam, ut in longam annorum ſeriem Tuam Majeſta-

tem benigna proſperitate proſequatur, lætamque populo ſuo intereſſe ſinat, quo in voto perſeverabo

SERENISSIME REX,

SACRATISSIMÆ MAJESTATIS TUÆ

Lugd. in Bat.
a. d v. Kal. Sept.
cIↃIↃccx.

devotiſſimus Cliens.

JOHANNES FREDERICUS NILANT.

LECTORI
BENEVOLO.

Uo magis innotuit horum libellorum præstantia, eo paucioribus verbis opus erit ad totius consilii rationem aperiendam, quæ ad eorum repetitam editionem nos præsertim impulerit. Hanc enim nunc flagitabat iterum exemplorum inopia, quæ quo major indies accrevit, eo vehementius testabatur, quantopere nostrorum auctorum labor iis placuerit, qui antiquitatis notitiam rimari amant. Quorum commoda ut sic quoque adjuvarentur, statuit librarius hanc editionem denuo procudere, etiam propterea necessariam, quoniam hæc commentaria in præclaris Thesauris, quibus utriusque antiquitatis conspectus illustratus est, quocunque impedimento suum locum invenire nequiverunt. Nec tamen adeo vilem

esse

esse hujus partis notitiam, quanquam inter humanas necessitates despicatissimi usus, docet assidua veterum scriptorum lectio, quæ sine hujus materiæ intellectu est valde imperfecta. Quod reputantes etiam alii eruditi viri sæpius ampla promissione spem nostram auxerunt, quæ nihilominus iniquo fato nobis est subtracta, & non sine dolore præcisa. Nam quid illos commemorem, qui nimis vaga opera majoris molis opus aggressi sunt, cujus hæc minima erat portio? Constat enim iis idem contigisse, quod popularium suorum Diis impii urbani exprobrare soliti erant, ut universis humani generis negotiis intenti singula minus æquabiliter administrarent. Nec immerito, quoniam ad omnia non apti nati sumus omnes, quin multiplici diversarum rerum inquisitione non satis sollicita festinans mentis vigor aliquando sit minus vegetus & sæpe fallat. Inde est quod semper

meliore favoris omine excepti sint isti labores, qui particularem alicui rei impenderant diligentiam. Cui simile documentum quum non obscure præbuerint hæc duo opuscula, etiam doctrina illorum accuratissima idem fatum subire cum reliquis debuit, quo nemo non hinc frusta quædam quasi ex communi præda delibaret & carperet. Isti vero audaciæ quam periculosa sit fides etsi satis compertum sit, ut quodammodo ei temerariæ pennæ amputarentur, & nostris auctoribus inviolata conservaretur sua laus, hac editione provideri debuit. Quamobrem quum constituisset librarius exacte imitari Frisianæ editionis nitorem, servatis figuris & quæ ad eas spectant annotationibus, & in hoc quoque superare, ut dedicationem & carmina in Balduinum composita, quæ iniquo tunc temporis more Amstelodamensis ei subduxerat, ex prima editione restitueret; nec tamen

jeju-

jejuna æmulatio ipsi sufficeret, me sollicitare cœpit, ut si quid ad instruendam hanc renovatam operam haberem, ei concederem.

Quod postquam in me recepi, initio colligere & digerere cœpi, quod ab aliis post hos observatum sciebam, vel perperam erat intellectum; eoque augmento me satis gratiæ inituirum apud meos putabam, quippe quibus integra manente suæ operæ industria, ipsius tamen materiæ illustratio insigne incrementum lucraretur. Verumtamen dum sic collectas sententias inter se componerem, & tam diversa sentientium turba obruerer, commodiorem viam, qua me ex his tricis expedirem, circumspiciens a me impetrare non potui, ut vulgarem socordiam tantum foverem, & sterili excerptorum farragine defungerer. Potius statui hic periclitari ingenii vires, & tentare quatenus materiæ, quam hi duo libelli compre-

hendunt, intellectum elucidare possem. Itaque post recoctas sæpius virorum doctorum opiniones & maturum examen, quæ maxime verisimiles apparebant, nec solis conjecturis fultæ, sed solido ex veterum testimoniis petito fundamento nixæ, eas separatim elegi. Hinc futili religione in aliorum verba non adeo obstrictus esse potui, ut non quandoque ab iis discederem, & perperam scripta notarem. Illo Catone contenti sint, quibus sine sapore est palatum, quique propterea studiorum amœnam libertatem nefarie supprimunt. Interim non eo impudentiæ prorupi, ut ex aliorum infami detrimento gloriolam captarem, vel fallaci dissimulatione ejus, quod hic secus quam oportebat expositum legebatur, hos venditarem, tibi vero fraudulenter imponerem. Sed illorum aliorumque doctrinam cum veneratione suspiciens, nec ab ea temere digrediens de meo parce adjunxi,

junxi, ne noctuas Athenas, ut ajunt. Proinde id præcipue cavi, ne verecundiæ fines violarem, quum ipsa rei veritas insinuare apud æquos rerum arbitros debeat. Quod moderationis officium si sine verioris doctrinæ dispendio observasse qua decet videar, id mihi tanto gratius erit, quanto acriorem molestiam creavit hujusmodi examinis genus, quod intra certos alienarum cogitationum cancellos stylum coarctat. Ut taceam typothetarum vitia, quæ quidem in Balduino facilem emendationem ex prima editione nacti sunt; in Nigrono vero multo difficiliorem, quia Frisiano exemplari contenti esse debuimus, nec aliam inspicere licuit quacunque adhibita diligentia, licet ipse Nigronus c. 4. §. 15. quater typis renovatum libellum tradat: atque etiam indices suo ordini restitutos auctosque ex notis. Quo opere absoluto, si eum labo-

rem tibi non displicuisse intellexero, habebo quod his scriptoribus gratuler, & mihi satis grande operæ pretium nunc contingere tacite applaudam. Vale.

REVE-

Reverendiſſimo in Chriſto Patri

D. D. GEOFFRIDO DE LA MARTONIE

Inſignis Eccleſiæ Ambianenſis Epiſcopo

BENEDICTUS BALDUINUS AMBIANUS

S. P. D.

Uod ſummos hominum apices adeuntibus evenire ſolet (Antiſtes Reverendiſſ.) ut quam decorè verba geſtumque componant, admodum ſint anxiè ſolliciti, id mihi nunc contingere ſentio, dum te ſacro pontificatus apice inſignem adire paucisque alloqui meditor. Quid enim ego non movear nubecula lucidiſſimo ſplendidiſſimæ tuæ dignitatis Soli oppoſita? Quidni meæ tenuitatis conſcius graviſſimis maximéque ſeriis tuis occupationibus importunus eſſe verear? Sed ecce ſtatim anxium illum ſolliciti animi æſtum temperat opportunè ſuccurrens haud inepta

cogitatio mihi cum amantiſſimo matris meæ Ambianenſis Eccleſiæ parente alloquium incumbere. Unde facilis ſit exſpectanda venia, ſi quid minus cautè mihi per imprudentiam exciderit. Nolim tamen hinc inſolentius exultandi anſam arripere. Scio patris nomen ſanctum eſſe; Ideoque ſingulari cultu venerandum. Neque velim quiſquam exiſtimet hac, quam aliis titulis præfero, patris indigitatione quidquam auguſtæ ſacri tui præſulatus amplitudini detrahi. Nam ſi quis unquam honos à nominibus ſtudioſè ad laudem conquiſitis cuiquam acceſſit, eum credo totum ſibi patris appellatio vindicat. Unde quos olim honorificentiſſimis ornare titulis veteres voluerunt, eos Patres patriæ ſapienter appellaverunt. Et noſtri jam Epiſcopi nonne, dum ſuorum ſaluti ſtudioſiſſime invigilant, eorum ſe veros eſſe patres profitentur? Vere profecto Patres. Et eam etiam ob rem D. Auguſtini aliorumque ſuperioris & inferioris ævi Patrum temporibus Epiſcopi communi nuncupatione Papæ dicebantur. Sed abierit in deſuetudinem honorifica hæc Epiſcoporum appellatio, atque ad ſummum totius Eccleſiæ Principem peculiari quodam titulo tranſlata ſit, nunquam tamen fiet,

quin

quin tu (A. R.) Ambianensium vere parens, atque ut ita dicam Papa semper audias: ubi omnis retrò posteritas agnoscet te erga tuos studio, amore, cura & pertinaci quadam in vigilando residendoque perseverantia nulli unquam paterno affectui concessisse. Hac ego cogitatione instructus ecce tandem ad augustam tuæ illius paternæ dignitatis Cathedram confidentius accedo: sed tamen ita venerabundus, ut ad pedes tuos prostratus iis donum apponam, non ut olim ante pedes Apostolorum primi Christiani domorum aut agrorum pretia: sed par calceorum impar, libellum inquam hunc meum, quem ab ea re in qua totus est, Calceum Antiquum & Mysticum inscripsi. Aptum credo, & gratum spero donum, si mihi mens læva non est. Quid enim pedi aptius quam calceus? Quid antiquitatis & rerum sacrarum mirè studioso gratius, quam ex utrisque conflatum litterarium opus? Quod si pedibus Episcopi calceos offero, & calcei suum inter Episcoporum insignia sibi locum vindicant; ipso etiam teste D. Bernardo, qui mitram, annulum, & sandalia, tamquam præcipua Pontificum insignia recenset. Unde S. Celestinus, ut Platina refert, cùm rebus

 agen-

agendis parum idoneus haberetur, persuasus ut pontificatu cederet, coram omnibus in consistorio mitram, annulum, & sandalia deponens eo se liberè abdicavit. Cùm verò donum, quod Episcopi pedibus addicitur, conjunctam in se habeat rerum profanarum & sacrarum speculationem, in neminem potius debuit illud decurrere, quàm in te (A. R.) de quo verè possum illud ingeniosi Poëtæ jactare:

Scimus & ad nostras cum se tulit impetus artes,
Ingenii currant flumina quanta tui.

Sive politioris litteraturæ atque antiquitatis studium specto, sive accuratam mysteriorum in Sacris Litteris abstrusorum explicationem considero. Nam ut omittam eruditas illas totisque rerum medullis refertas conciones, quas olim te magna frequentis populi circumstante corona è sublimi illo Ambianensis Ecclesiæ suggestu habuisse memini: Quis eorum qui politiorem litteraturam sunt aliquando professi tuam illam in rebus antiquis eruditionem non exosculetur? Neque verò satis unquam prædicabitur tuum erga litteras earumque cultores & alumnos studium singulare; quod ego quidem tale sum expertus, cùm superioribus annis in Ambianensi

nensi juventute erudienda primos ordines ducerem, ut quoties mearum declamationum aliquid publicè fuit sive meo, sive meorum discipulorum ore pronunciatum, te toties nobis attentissimum auditorem, & honorificentissimum præsidem & æquissimum arbitrum benignissimè lubentissimeque præstiteris. Hinc profectò nata mihi spes, quam animo concepi, munusculum hoc meum, quod cum studiis humanioribus aliquam etiam rerum sacrarum meditationem habet adjunctam, tibi non fore ingratum. Quod si audentius fortè quàm æquum sit eò spes mea feratur, hoc unico me saltem umbone tandem protegam, quòd non cum grati animi affectum ambiam, qui calceum oblatum in medio sinu gestet, atque in deliciis habeat; quo modo Vitellius olim Messalinæ socculum dextrum inter togam tunicasque assiduè gestasse commemoratur: Sed eum tantùm qui ad pedes abjectum pedibus ita inducat, ut eo, dum animus ab iis quæ magis seria peregrinari volet, lubens utatur. Hæc mea non altum sapiens ambitio quidquid à me fuerit imprudenter in hoc negotio peccatum facilè credo excusabit. Intereà ut voto tandem concludam, ne plura congerendo velut crambe recocta fasti-

ſaſtidium pariam ; faxit ille Supremus rerum omnium Arbiter, in cujus manu omnium noſtrûm ſortes verſantur, ut qui jam triginta ſeptem per annos utiliſſimus gratiſſimuſque populo Cleróque Ambianenſi cum laude & gloria præfuiſti, totidem etiam ſic incolumis ſanuſque perſeveres. Quod ex animo precor lubenſque voveo

Sac. TUÆ REVER.

obſequio addictiſſ.

B. BALDUINUS.

IN

IN BENEDICTI BALDUINI LAUDEM

Pro selecta CALCEI scriptione.

EPIGRAMMA.

Magnificos Regum videas celebrare triumphos,
  Quorum sublimis pectora tangit honos.
Sed dum celsa petunt audaci nomina penna,
  Sæpe cadunt humiles, & sine laude jacent.
Ast aliam BENEDICTE viam sapientior urges,
  Dum tractas hominum planta quod ima terit.
Quantùm namque tui celsum demittis honorem
  Ingenii, tantùm laus tua celsa petit.

L. ROCHE A.
S. TH. BAC.

IN LITTERARIUM B. BALDUINI Calceum.

EPIGRAMMA.

Mirabar pedibus nudis incedere Musas:
  Nulla per ora tuum sed volitabat opus.
Nunc plantis nectit Soleas, aptatque Cothurnos,
  Nunc decorat Soccis Calliopea pedes.
Si quando pereat Musarum docta caterva:
  BALDUINE tibi Calceus eccè perit.

I. DU FOUR I.C.
GYMN. BLÆS.

Ad

Ad Eruditum Virum B. BALDUINUM
Calcei Antiqui & Myſtici
Auctorem

CARMEN.

Sutores alii parum decoram,
Dum ſuunt ſoleas, colunt Minervam,
Subulam aſſidua manu movendo:
Quò victum ſibi liberiſque quærant.
Sed tu Palladiæ decus coronæ
BALDUINE, aliam moves honeſto
Subulam ſtudio, magiſque pulcram:
Nomen unde tibi paras decorum.
En tibi ſiquidem notata dudum,
Dum benè aſſiduus libros volutas,
Hic collecta refers, graves Cothurnos,
Argutas Soleas, leveſque Soccos,
Mulleos, Caligas, Pedila, Tzangas,
Et quicquid pedibus valens tegendis
Obſcuro veteres ſinu recondunt;
Et quæ Symbolicōs reducta vulgo
Calceus potis eſt ſacer notare:
Singula ingenio, ſtyloque & arte
Tam felicibus explicata, ut auſim
Fere, Nil melius magiſque pulchrum.

I. OBRI A.

I N-

INDEX CAPITUM
Calcei Antiqui & Myſtici.

CAPUT I.

CAPUT II.

CAPUT III.

CAPUT IV.

CAPUT V.

CAPUT VI.

CA-

CAPUT VII.

CAPUT VIII.

CAPUT IX.

CAPUT X.

CAPUT XI.

C A-

INDEX CAPITUM.

CA-

INDEX CAPITUM.

CAPUT XXIV.

Ignominiosa Calceorum solutio, eademque cessionis, alia fidei firmive propositi signum.

CAPUT XXV.

Prolegomenon ad Mysticam Calceorum interpretationem.

CAPUT XXVI.

Utrum Christus Dominus pro more Calceatus incesserit.

CAPUT XXVII.

Romani Pontificis Calceamenta quæ, quo potissimum insignita ornatu, ejusdemque rationes variæ.

CAPUT XXVIII.

Allegoricè significata per Calceamentum Christi Domini incarnatio.

CAPUT XXIX.

Tropologicè significata per Calceamentum Evangelii prædicatio.

CA-

INDEX CAPITUM.

BENE-

BENEDICTI BALDUINI AMBIANI CALCEUS ANTIQUUS ET MYSTICUS.

PRAEFATIO.

Ad Lectorem benevolum.

Antus, tamque latè diffuſus eſt litterarum campus, ut etiamſi nihil dici poſſe videatur, quod non dictum ſit prius: tamen ſemper abundè ſatis aliquid ſuperet, in quo litteratorum induſtria queat exſpatiari. Quò fit, ut dum plerique, pro ſuo quiſque ingenio, in diverſis hujuſce litterarii campi partibus excolendis operam ſuam ſtudioſè conferunt, non omnino aliis

Spartam, si quam nacti sint, adornandi occasio præerepta videatur. Quamobrem, etsi non is sim, qui ullum dignitatis locum inter eruditos ausim ambire: nemini tamen, credo, videbor injurius, si ex iis, quæ olim inter legendum collegi, quædam hic selecta in medium proferam; quæ si nihil exquisitius spirent, me saltem aliquando in litterarum studiis operam aliquam posuisse testentur. Quis enim in ampla & celebri urbe (ut ab ea re petam exemplum, unde nobis scribendi argumentum petitum est) calceorum opifices jure reprehendat, quòd eam artem amplexi, in qua multum operæ, lucri parum atque honoris reperitur, urbem ipsam minus honestent, quàm qui se nobilioribus addixerunt? Quis etiam in ipso calceorum opificio sutores illos jure censeat explodendos, qui crassos rusticorum perones consarcinant; eosque tantum retinendos, qui in consuendis elegantioribus nobilium socculis honestius operam suam ponunt? Omnes certè Reipublicæ utiles, atque adeò viliores ornatioribus decus & laudem ampliorem conciliant, dum simul oppositi facilè deprehenditur, quantum alii aliis antecellant. Ita dum *De Calceis veterum, deque mystica Calceorum significatione* scribere

bere instituo, hinc à me justam reprehensionem amolior, quod cùm alii triumphos, & magnarum rerum spectacula, altè volante penna, per ævum & gentes evehant; ego abjecto trepidantium pedum vestigio, in vili Calceo consistam, statuamque non altius eo conscendere; ne fortè quis statim jure monitum illud objiciat, *Ne sutor ultra crepidam.*

Quod si plerosque certùm sit hunc calceum, quem rudi subula compactum imus, elegantius concinniusque adornaturos, si manum operi admovissent; ut non invideo, ita mihi non invidiosum fore facilè spero. Iis enim,

[a] *Queis meliore luto finxit præcordia Titan.*

—— [b] *Quorumque imagines lambunt Hederæ sequaces,*

suam laudem intactam relinquo; Imo amplius adorno, si qua ex mearum nugarum objectu illorum gloriæ fieri possit splendoris accessio. Mihi certè, quod sciam, quam levis armaturæ sim, nullam prorsus laudem arrogo. Neque animus est aut ambitio, quod natura pedibus substravit, id sinu gestari; Calceum dico, quem non alio fine compegi, quàm ut calcetur. Id

A 2 si

a. *Juven. Sat.* 14. v. 36. b *Persius Prologo Satyr.*

si bonus facilisque lector præstiterit, non in meam contumeliam, at in usos suos, donec alium elegantiorem, pedique suo aptiorem nactus sit, egregiè mecum actum esse putabo.

CAPUT I.

Calceorum origo. Adamus primus sutor; Imò ipse Deus.

INter ea, quæ ad calceorum tractatum pertinent, primùm eorum origo, præstricto vocis etymo, ducat ordinem. Non equidem difficili opus indagine, ubi fons, unde *Calcei* vox est derivata, quæritur. A *calcibus* enim, qui posteriores & imæ pedum partes sunt, pedum integumenta *Calceorum* sumpserunt appellationem: vel quòd *calcibus* premantur, vel quod eosdem contra itinerum offendicula muniant. Hinc etiam deductum *calcandi* verbum, quod est pedibus premere, ut & *Calcarium* nomen, quod ea *calcibus* sive *calcaneis* applicari soleant. Atque ut à *calcibus calcei*, sic ab his *calceoli*, *calceamina*, & *calceamenta*; sic & *calceatus*, *calcearium*, & *calceolarii* suam vocem mutuantur. Sed ubi certò dignoscenda Calceorum origo? Cer-

Certè si expressa veterum monumenta consulimus, non tantum obscura illa est, verùm etiam penitus incognita. Nihilominus in ea lucem aliquam dabitur assequi, si conjecturam ducem sequi velimus: ea enim, licèt in multis plerumque fallax, nos, ut opinor, indubio pede ad Adami protoparentis nostri tempora deducet. Scio, nonnullos, ex [a] Plinio, primum consuendorum Calceorum artificium cuidam [1] Boëthio tribuere. Sed quandonam ille vixerit, aut ubi, non docent. Unde præstat aliò, nem-

a *Lib. 7. c. 56.*

1 Sive ut in aliis Codicibus est, Tibo Bœotio, de cujus ætate certum quid proferre etsi difficile est, tamen ex hac lectione illud lucrifacimus, ut inde cognoscamus, unde Tibus originem trahat, quam interpolata vulgatarum antea editionum lectio Balduinum celabat. Nam meliorem esse lectionem innuit præcedens membrum, quo fulloniam artem reperisse dicitur Nicias Megarensis, & patriæ adjectionem flagitat Græcorum consuetudo, ut ex eodem Plinii capite constat. Illius autem Tibi Bœotii sutrinam bene concipit noster in consuendorum calceorum artificio constitisse, prout, quasi certos quosdam istius artis inventores cognitos habuisset, loquitur Cyrillus *lib. 5. Adversus Julianum pag. 155.* πρῶτοί τινες τῶν τεχνῶν εὑρεταὶ καὶ ἐπιστημῶν γεγόνασι τοῖς ἀνὰ τόνδε τὸν βίον. οἱ μὲν γὰρ ὑφαντικὴν, οἱ δὲ τὴν χαλκουργικὴν, ἕτεροι δὲ σκυτοτομικὴν, ἰατρικὴν δὲ πρὸς τούτοις; ἕτερά τε πλεῖστα τῶν ἀναγκαίων εἰς ὄνησιν πολλοῖς προσεπενοήθη: *Primi quidam artium & scientiarum inventores humano generi fuerunt, siquidem alii textoriam, alii Sutoriam, alii præterea medicam, plurimasque alias necessarias artes ad hominum utilitatem excogitaverunt.* Sed tamen is non videtur in tantam antiquitatem incidere, ut, ubi de calceorum origine disquisitio instituitur, sutrinæ inventor locum habere debeat, maxime si fuit

nempe ad ipſa mundi primordia, confugere. Nam ecce, ſtatim poſt admiſſum ab ipſo primo parente peccatum, juſtus peccati vindex Deus in eum verba illa, non quæ in ventos illico evolarent, ſed quæ mulctam conceptam ſecum ferrent, efficaci voce diſtringit: [b] *Maledicta terra ſpinas & tribulos germinabit tibi.* Quid tum ille miſer? An inops omnino conſilii nudis pedibus paſſim, dum vitæ neceſſaria huc & illuc incedendo procurat, ingredietur? An teneras pedum plantas ſpinis & tribulis miſerè lancinari, diffindi, diſcerpique nullo ſuppetente remedio patietur? Equidem ſi omni animantium generi hoc eſt à natura tributum, ut ſe, vitam, corpuſque tueantur, fugiantque ea quæ nocitura videntur; nemo tam ſtupidum hebetemque primum illum hominem dixerit, quin ei ſtatim in mentem venerit, quomodo ſe pedeſque ſuos incedendo poſſet à ſpinarum tribulorumque injuria defendere.

Quæ

b *Geneſ.* 3. *v.* 18. & 19.

hic Bœotius, quæ gens, prout ſtupidum ejus ingenium in proverbiis innotuit, primo videtur ſimpliciore & rudi calceatu contenta fuiſſe, &, quum ille poſtea etiam in uſu maneret, hinc ab Cratino Bœoti κρυπεζοφόροι dicti, quos pro ligneo calceatu Tibus ille primus ex corio conſutis calceis calceavit.

2 Af

Quæ mens igitur illi primùm, post vetiti fructus esum, consuendorum è ficuum foliis perizomatum rationem suggesserat, quo pudendorum velaret turpitudinem; eadem & illum artem edocuit, qua sibi uxorique suæ Calceos, è cæsorum animalium pellibus, aptè commodèque consarcinaret. Quid? An non & Deus ipse illi præivit exemplo? *Fecit Adæ & uxori ejus tunicas pelliceas, & induit eos:* inquit in sacra pagina Moses. Utcumque prius per perizomata illa videbatur verecundiæ consultum: Sed non satis ea erant corpori adversus aëris injurias protegendo. [2] Eam ob rem (rationes alias, quæ multæ possent afferri, sciens omitto) cæsis animalibus suas pelles Deus detraxit, iisque in vestes aptatis, nuda protoparentum membra contexit. Hoc edoctus exemplo Adamus eadem ratione pedum nuditati non consuleret? Id facilè quivis in animum suum potest inducere.

Sed

2 At vel sine vestibus in Orientali plaga homo vitam pati poterat, quapropter nequaquam hanc rationem in animum suum inducere potuit doctissimus vir Antonius Bynæus, & imbecillitatem hujus conclusionis optime demonstrat in elegantissimi operis *de Calceis Hebræorum* initio, ad cujus eruditionem ut hic te dimittimus, ita quoniam non solam Hebraici calcei antiquitatem in eo tractat, deinceps sæpius illum commentarium ad partes vocabimus.

Sed malim ego nihilominus Deum ipsum primum & proprium calceorum auctorem agnoscere. Quod ut credam multa mentem inclinant. At unum hoc præ cæteris, quod cùm per tunicam pelliceam Adami nuditati voluerit Deus esse consultum; ne gravior aëris inclementia illi nocumento esset; ut non est parcus, aut imprudens, aut invidus, aut inops bonorum largitor; ita censendus est illi Calceos eadem ratione consuisse, quo in necessariis ad vitam comparandis, minaces spinarum tribulorumque aculeos tutius evitaret.

At in delicti vindictam terra jussa est illi spinas & tribulos germinare, subjiciet fortè aliquis: Frustra verò pœna indicitur, ubi statim id succurrit, quo illius sensus eludatur: atque adeò non est quod Calceorum, quibus sentium hebetantur aculei, Deo, qui pœnam illam est interminatus, tribuatur inventio. Huic nodo cuneus hic in promptu esse potest, quod non eo fine potissimum voluit Deus Adamo terram spinas & tribulos germinare, ut incedentem illum passim suis punctionibus infestarent: verùm ut infelicium ejusmodi plantarum feracem terram ipse cogeretur multo labore subigere atque excolere,

re, si quam ex ea vellet utilium vitæ frugum atque fructuum messem colligere: Cùm prius, ut loquitur ingeniosus [c] Poëta,

—— immunis rastroque intacta, nec ullis
Saucia vomeribus per se daret omnia tellus.

Sed esto, in pedum Adami cruciatum divino jussu terra spinas & tribulos ediderit. An non & in delicti vindictam aëris intemperies, quam non sine doloris sensu nuda membra patiuntur? & tamen ad propulsandam illius injuriam è cæsorum animalium pellibus Adamo Deus vestes contexuit. Quidni etiam ad evitandos spinarum tribulorumque aculeos eidem calceos compingeret?

Quod si altiore quodam consilio, Deum pelliceis illis vestibus Adamum induisse quis contendat, ut nimirum sic indutus Adamus figura esset Adami Secundi, Christi nempe Domini, qui cùm esset innocens, mortuorum tamen animalium pellibus, id est peccatis nostris, indui voluerit: Arcanum etiam æterni verbi, aliquando humana carne induendi mysterium, per pellicea, illa pedum integumenta tum insinuasse, non inferiori jure dicemus. *Divinitatis enim*, inquit [d] D. Basilius, *Calceamentum est caro Deum ferens, per quam ad homines descen-*

A 5

c *Lib.* 1. *Metam. Fab.* 3. d *In Psal.* 59.

descendit. Sed in ea mysteria non est animus aut institutum hîc ingredi. [c]Suus postea locus dabitur, in quo quæ ad mysticam Calceamentorum, quæ in sacra pagina occurrunt, interpretationem pertinent accuratiùs exponemus. Jam ad Calceorum materiam instituti nostri series progrediatur.

CAPUT II.

Calceorum materia multiplex, & primum pellicea, ejusdémque concinnatores urbibus olim exclusi.

UT *studium non omnibus idem,*
Neque omnis fert omnia tellus;
Ita pro vario gentium ritu, varia personarum conditione, vario temporum & locorum usu, varia olim fuisse reperitur Calceorum materia: Alii enim fuere *pellicei*, sive *coriacei*; alii *papyraceis*; alii *spartei*; alii *juncei*; alii *lintei*; alii *serici*; alii *lignei*; alii *ferrei*; alii *ærei*, alii denique *argentei*, atque *aurei*. De singulis suo dicendum ordine, singulaque sigillatim suis auctoribus firmanda.

Primùm igitur, ut à pelliceis sive coriaceis

c *A cap. 25. ad finem.*

riaceis tractationis nostræ series initium ducat, Pelles primùm, & ut plurimum, consuendis Calceis materiam præbuisse, nemo, arbitror, potest seriò dubitare. Si enim è cæsorum animalium pellibus confectæ vestes [a] plerisque olim in usu fuerunt, ut primis parentibus, Indorum Philosophis, Scythiæ populis, Persis; imo etiam primis Romanæ Curiæ Senatoribus: Quis ex eisdem etiam confectos primùm Calceos refragetur? Si obvia passim animalia, quibus pelles detrahi, atque ex iis pedum integumenta compingi facilè queant; Quis earum usum cæteris neget frequentiorem? At ne verbis tantum conjecturisve videamur agere, apud Romanos certè pelliceos fuisse

[a] *Genes.* 3. *v.* 21. *Plato in Protag. Cic.* 1. *Tuscul.* † *Strabo lib.* 15. *Herod. lib.* 1. *Prop. el.* 1. *lib.* 4.

† Cujus si verba *in cap.* 28. respicit, ubi ait, *tum multitudinem pecudum, partim ad vescendum, partim ad cultus agrorum, partim ad vehendum, partim ad corpora vestienda*, parum cautus est, quoniam illud posterius ita positum est, ut magis consideret pecudes in vita manentes, quam mactatas, sicut etiam proximum de vehendo, item de cultu agrorum; quum remotissimum de vescendo respiciat mortuas. Itaque dicas merito illum vestitum non tam in pellibus, quam lana, ex qua tunc vestes politioribus populis maxime placebant, constitisse Ciceronem innuere, quod in ovibus semper considerant poëtæ, unde Ovidius *l.* xv. *Metam. v.* 118.

Mollia quæ nobis vestras velamina lanas
Præbetis: vitaque magis quam morte juvatis.

Si plura desideras, adde Justinum *l.* 2. *c.* 2. & Pomp. Fest. in *In pelle*, tum *l.* 23. §. *ult. l.* 24. & 25. *D. de aur. arg. leg.*

fuisse Calceos non obscurè insinuant hæc [b] Martialis,

Lunata nusquam Pellis & nusquam toga.

Ubi *lunata pellis* pro Calceo Senatorio, ut * postea clarius ostendetur. Item [c] Juvenalis,

——— *Nobilis & generosus*

Appositam nigræ lunam subtexit alutæ.

Quibus certè verbis non aliud significatur, quàm Senatorem in suæ nobilitatis argumentum lunam nigris Calceis annectere. *Aluta* enim pellis mollior est, ad compingendos Calceos concinnata. His adde & hæc [d] Horatii magis aperta,

Ut quisque insanus nigris medium impediit crus

Pellibus, &c.

Ubi *nigræ pelles* idem omnino, quod proximè *nigra aluta*, designant. [1]

Sed in hoc pelliceorum Calceorum negotio discrimen occurrit observandum, quod primùm ævo rudiore crudæ pelles conficiendis Calceis materiam subministrarent.

b *Lib. 2. epigr. 49.* * *Cap. 9.* c *Sat. 7: v. 190.* d *Sat, 6. lib. 1.*

1 Vide Festum in *Mortua*, & ibi inanem Flaminicarum superstitionem nota. Sed inepta περιεργία quid opus? quum pellicearum vestium appellationes collectas cuivis videre liceat apud Pollucem *l. 7. Onom. c.* 15, & similiter coria ad calceos adhibita ab Græcis pateat ex *capp.* 20. 21. & 22. *ejusdem libri.*

2 Et

rent. [e] Xenophon, ut refert [f] Angelus Politianus, *Cùm defecissent veteres calcei, habebant ex recentibus coriis bubulis Carbatinas confectas*: [2] & de his, ut omittam [g] Aristotelem & [h] Lucianum, [i] Catullus: *Tu*

e *Lib.* 3. *Anabas.* f *Cap.* 2. *Miscel.* g *L.* 2. *de anim.* h *In Pseudom.* i *Epigr.* 97.

2 Et hunc & reliqua auctorum de Carbatinis loca collegerat ibi Politianus, cumque cum simili sequela repetit Bynæus *l.* 1. *c.* 2. *n.* 3. & quidem Xenophontis verba sic capit, quod *vetustissimis hominibus is usus videtur, ut quandam pellis particulam sive crudum corium pedibus subligarent, quod vicem calcei præstabat*, & principio c. 3. *ex recentibus coriis bubulis confectas esse Carbatinas* statuit. Verum etsi sit verissimum pleraque humani ingenii inventa non statim ab ipsa origine summam integritatem nancisci, id tamen non proponit Xenophontis narratio. Illa de rudiore ævo non loquitur, ut noster Balduinus, nec de vetustissimis hominibus, ut Bynæus, sed de summa Græcorum in Persicam expeditionem profectorum necessitate, qua pressi, ἐπειδὴ ἀπέλιπε τὰ ἀρχαῖα ὑποδήματα, καρβατίνας πεποιημένας ἐκ τῶν νεοδάρτων βοῶν ὑποδεδεμένοι ἦσαν. Scribit Is. Vossius *ad Catullum p.* 327. [*Carbatinæ* seu *Carpatinæ* quales fuerint nemo melius dixerit Xenophonte, qui Ἀναβάσ. δ. docet eas ἐκ νεοδάρτων βοῶν sive e crudo corio fuisse contextas] unde in fine addit [Quare vero Carbatinas potius quam aliud crepidarum genus hoc loco nominarit Catullus, nemo ut opinor quæret, qui norit quam gravis & pestilens sit odor calceorum seu crepidarum, quæ e crudis & non bene præparatis contextæ sint pellibus.] Fere sibi obloquitur vir doctus, qui hic præparationem aliquam agnoscit, quæ in Xenophontis loco supponi prorsus nequit. Sed quemadmodum Xenophon accuratissime Carbatinas descripsit, ita non puto id tam nude ad reliquas Carbatinas traduci posse, ut semper ἐκ νεοδάρτων βοῶν fuerint confectæ. Itaque in præsenti inopia recentibus & crudis coriis utebantur illi Græci, quum alias Carbatinæ ex sicco, etsi non satis cocto, corio fieri gauderent, quod egregie docent Scholia *ad Luciani*

Tu tamen hac lingua, si usus veniat tibi, possis

—— & crepidas lingere Carbatinas.

Deinde verò, ut in dies passim crescunt artes atque perficiuntur, ita sæculis posterioribus commodioris honestiorisve usus atque elegantiæ studium concinnandarum tingendarumque pellium artificium edocuit. Unde coriarii opifices, vulgò *Tanneurs* & *Corroyeurs*, dicuntur, qui detracta cæsis animalibus coria depilant, intingunt, concinnant, poliunt, quibus tandem apti elegantesque Calcei compinguntur.

Atque

viani Philopf. p. 335. etiam ab eodem Vossio ad Catulli laudatos versus citata, quæ illas τραχεῖα καὶ ποιμενικὰ ὑποδήματα appellant; nec enim quomodo alias aspera sive τραχεῖα esse possint, concipio. Habuerunt Romani perones ex crudo corio consutos, & hinc ὠμοβυρσίνας dictos, attamen nemo de recentibus pellibus & non præparatis confectos putavit, sed crudæ eorum pelles erant, quia non erat corium ad mollitudinem & levitatem satis tractatum & subactum. Præterea cui & quam longo usui forent Carbatinæ, quibus camelos calceatos narrat Aristoteles, ne viæ asperitate, quando in bellum ducerentur, pedes læderentur, si essent ex corio humido & recenti? tamen sic rursus explicat *p.* 48. *camelos quoque apud Asiaticas gentes Carbatinis id est recentibus pellibus calceari solitos, docet Aristot.* Xenophontis locum adduxit etiam H. Stephanus *in Thes.* & ex Hesychio illas describit vile & rusticum calceamentum una suppactum solea, quomodo Pollux ἀγροῖκον ὑπόδημα κληθὲν ὑπὸ Καρῶν, vocat. Sed quum Hesychius appellet μονόδερμον & μονόπελλον, (sic ergo erat ex genere τῶν ἁπλῶν, quomodo dicebantur τὰ μονόπελμα τῶν ὑποδημάτων teste Harpocratione *in v.* Ἁπλᾶς) non tantum de una solea cogitare licet, sed quod fuerit pellis frustum solidum non consutum,

Atque hi opifices olim, quòd morticinia tractarent, ab urbibus fuere submoti. [k] Artemidorus, τὸ δὲ βυρσοδεψεῖν πᾶσι πονηρόν. νεκρῶν γὰρ ἅπτεται σωμάτων ὁ βυρσοδέψης. καὶ τῆς πόλεως ἀπῴκισται: *Coriariam exercere malum omnibus; Corpora enim mortua tractat Coriarius. Ideoque ab urbe secluditur.* Sic à pari penè causa carnifices olim Romæ domicilium non habuerunt. [l] Cicero; *Sed moreretur prius acerbissima morte millies Gracchus,*

k *Lib.* 1. *c.* 53. l *Pro C. Rabirio.*

sutum, & pedi ita circumjectum, ut eum superne etiam aliquatenus integeret loris subligatum. Sic crepidarum formam juxta Catullum in Carbatinis videre possumus, cum quo etiam consentiunt priora Xenophontis verba a Balduino omissa, quæ sunt, ὅσοι δὲ ὑποδεδεμένοι ἐκοιμῶντο, εἰσεδύοντο εἰς τοὺς πόδας οἱ ἱμάντες, καὶ τὰ ὑποδήματα περιεπήγνυντο, *quotquot calceati dormiebant, intrabant lora in pedes, & calcei circumquaque agglutinabantur.* Sed quum eadem ad Lucian. Scholia Carbatinas quoque ἀρβύλας dictas fuisse testentur, in quo Scholiasten errare pronunciat Vossius, longe aliter considerandæ sunt, ut infra in Cothurnis videbimus. His adjunge quæ notavit G. Jungermannus *ad l.* 2 *Longi Pastoral.* quibus contenti fera alterius diligentia facile caremus. Interim fateri oportet tentasse quidem me aliquo modo ista auctorum loca, prout commodissimum videbatur, inter se componere, sed nihilominus residuas manere difficultates, ex quibus penitus emergere nequivi. Et quis poterit in tam varia temporum ratione, quæ quotidie detrahere vel aliquid novi addere amat? Id igitur quum sæpius mihi in singulis fere calceorum speciebus acciderit, utpote quorum notitiam ex unius ejusdemque ætatis scriptoribus cognoscere non liceat, statim monere volui, quoniam liberum cogitationis discursum in alienas opiniones Balduinum non raro abduxisse in sequentibus videbimus.

3 Non

chus, quàm in ejus concione carnifex consisteret, quem non modò foro, sed etiam cœlo hoc ac spiritu censoriæ leges, atque urbis domicilio carere voluerunt. Quo item sensu [m] Plautus in Pseudolo:

Extra portam Metiam, inquit, *currendum est prius.*
Lanios inde accersam duos cum tintinnabulis.

Intelligit enim carnifices, quorum extra eam portam domus, ad solemnem suppliciis locum. Quanquam & alia ratio externæ illius habitationis non ita superstitiosa potest afferri, quod ejusmodi coriariorum opificium fœtidos odores exhalet; unde jussi videntur illi extra urbes habitare, quò puriore cœlo reliqui cives uterentur. Hoc enim recta politiæ ratio satis persuadet.

3 Hinc facilè crediderim, domum Simonis

m *Act.* 1. *sc.* 3. *v.* 97. *& seq.*

3 Non sufficit viros doctos & illustrem H. Grotium increpare, quod secure hæc verba transiliant, ut facit Bynæus *extremo cap.* 2. *l.* 1. dum tantum Balduini animadversionem apponit, nisi amplius quid ipsi præstemus. Itaque opportune huc revocandus Aristophanis Scholiastes *ad Acharn. p.* 406. *ἄμεινον δὲ λέγειν ὅτι τόπος ἔξω τοῦ ἄστεος καλούμενος ἔνθα τὰ βυρσεῖα ἦν. melius dicere esse locum extra urbem ita vocatum, ubi coriariorum officinæ erant*, cujus observationem ad explicandam Lucæ historiam nobis suppeditabat Avunculus.

1 Ostentat

monis illius coriarii, apud quem in Joppe D. Petrum hospitatum [n] Apostolorum Acta commemorant, urbis ambitu exclusam: cum disertè domus illa fuisse dicatur, *Juxta mare*, quod quidem urbem illam alluit: Est enim Joppe, teste [o] Plinio, *Urbs Phœniciæ, in scopulo sita, ab insula Paria medio mari discreta*. Si verò quis exclusam abnuat, propterea, quod ibidem Simonem illum *Joppensem* Acta nominent, & D. Petrum *in Joppe moratum* referant: videtur fieri posse satis, si dicamus, coriarium illum Joppensem appellari, quomodo suburbani Parisiorum Parisienses dicuntur: vel in Joppe domum habuisse, quòd ea parte, qua mari urbs alluitur, inter ipsam domum & urbem nulla essent interposita mœnia; sicque domus interna, vel saltem non exclusa videatur, licèt à reliquo ædificiorum urbis corpore semota esset atque discreta. Sed utcumque satis de tritiore Calceorum materiâ. Reliquarum, quæ apud diversos diversæ fuerunt, specierum succedat investigatio.

n *Cap.* 9. & 10. o *Lib.* 5. *c.* 13.

CAPUT

CAPUT III.

Calcei Papyracei, Spartei, Juncei.

SI quondam, [a] Herodoti testimonio, Persæ subligacula reliquamque vestem è corio ferebant; non mirum magis, si quosdam olim populos è papyro Calceos gestasse dicamus. Id enim Calceamenti genus apud Ægyptios fuisse familiare, docet *in genialibus diebus* [b] Alexander Neapolitanus. Cujus assertioni proclivius assentitur animus, quò frequentior est iis in locis, [c] Plinio teste, papyrorum copia. Nam ut unaquæque res paratu facilis est, passimque obvia; ita in iis, quæ vitæ degendæ ratio postulat, illius communior frequentiorque est usus. Sic Americæ plerique populi sibi vestes ex avium plumis elegantissimè concinnant, apud quos nimirum infinita penè omnis generis avium multitudo. Sic auctore [d] Strabone Ichthyophagi Indiæ populi ædificia è cetorum, quorum illic magna copia est, ossibus extruunt. Quod idem de extremæ Septentrionalis plagæ incolis [e] Olaus Magnus testatur.

Papy-

a *Lib.* 1. b *Lib.* 5. *c.* 18. c *Lib.* 13. *c.* 11. d *Lib.* 15.
e *Lib.* 21. *c.* 22.

Papyraceos autem Calceos hîc intellige, vel ex implexis papyri tæniis contextos, de quibus [f] Martianus Capella, *Calceos*, inquit, *è papyro textili subligavit, &c.* Vel è crassiore papyri membrana, seu cortice compactos: Tenuiores siquidem, & quæ mediæ papyro propinquiores sunt philyræ, seu pelliculæ, parum fuissent calceandis pedibus utiles; utpote, quæ veteribus idem præstabant, quod apud nos chartæ tenuiores, in quibus scribimus, quæ inde papyri nomen acceperunt. Quanquam & molliores ejusmodi membranulas ab usu Calceorum non omnino velim excludere, præsertim, ubi non utilitatis fructus, sed vel elegantiæ ostentatio, vel religiosæ celebritatis pompa quærebatur: ut in sacris Isidis, in quibus exsecti illius sacerdotes pedibus molli papyro redimitis incedebant. Sic enim ea de re [g] Tertullianus Senatori apostatæ sacra Isidis exprobrans inter alia loquitur:

——— *Caligaque remota*
Gallica, sit pedibus molli redimita papyro.

Quo tamen in loco mendum inesse suspicor, potiusque legendum censeam, *sit pedibus mollis redimita papyrus*, ut sensus sit per hypallagen, sint pedes molli tantum pa-

f *L. 2. de nup. philol.* g *Carmine ad Senatorem cap. 2.*

papyro redimiti, postquam caligæ; quæ crassiora sunt pedum integumenta, remotæ fuerint. Aliàs, qui verborum sensus esse queat, non apparet. Nec quemquam moveat (ut id notetur obiter) quod vox, *Gallica*, cum superiore, quæ casus ablativi est, *Caliga*, jungatur; quod tamen metri leges non ferunt: ablativos enim ejusmodi corripere, satis est Tertulliano familiare, ut etiam eo loci Pamelius observavit.

Tenuioribus igitur ejusmodi papyri membranulis cum pedes indutos illi sacerdotes haberent, ἀνυπόδητοι dici poterant, sive discalceati, nudisque pedibus incedere: Cùm propriè nec Calceorum, nec solearum usum membranulæ illæ præstarent. Sicque facilè [1] Tertullianus cum

h Pru-

1 Ostentat auctor ingenii subtilitatem in solutione nodi, sed quem, quod vehementer nollem, in scirpo quæsitum lectori suo objicit. Conjungit enim quam maxime dissita & toto cœlo diversa. Mythologi quidem illas dearum appellationes ejusdem numinis censeri debere suis ratiociniis evincere conantur, quod tamen ad sacrorum ritus traduci nequit. Itaque quemadmodum in Isidis cultu (cujus sacerdotes rasos novi: exsectos fuisse perperam exprobrat Balduinus, ut patet ex notis ad Minucium Fel. c. 21. Quod etiam significat continua obscœnitas ad illius deæ fanum perpetrari solita.) peculiaria instituta fuerunt observata, quæ ab Cybeles sacris aliena erant, quid impedit, quominus cultores Isidis papyro calceatos credamus, Cybeles vero sacra celebrantes (neque enim in citatis versibus Prudentius de Gallis, sed de togatis proceribus loquitur, neque omnes

[h] Prudentio potest conciliari, qui de sacris illius Isidis, quæ aliis Cybele, magna deorum mater dicitur, loquens, nudis plantis, remotisque Calceis Gallos illius sacerdotes incessisse testatur his versibus:

Nudare plantas ante carpentum scio
Proceres togatos, Matris Idea sacris.
Lapis nigellus evehendus essedo,
Muliebris oris clausus argento sedet,
Quem dum ad lavacrum praeundo ducitis,
Pedes remotis atterentes Calceis,
Almonis usque pervenitis rivulum.

Jam verò ut è papyro Ægyptiis, sic è sparto Hispanis [a] Calceos gestare in more fuit positum. Quod [i] Plinio crediderim auctore, idem qui suprà testatur Alexander. Ille enim, ubi sparti, quod in Hispania frequens, usus enarrat: *Hinc*, inquit, *strata*

h *Lib. Peristeph. hymno* 10. *v.* 154. *& seqq.* i *L.* 19. *c.* 3.

omnes Galli, qui Matrem Idæam colebant) nudipedes Deam suam prosequutos esse? Et sic rectius cum Prudentio conciliabitur Tertullianus, quod videtur deinde quodammodo subodoratus esse *in c.* 23. Nam qui papyro calceatus est ἀνυπόδητος dici non potest præsertim in sacris, quæ istas argutias respuunt, & simpliciter nudos pedes volunt.

a Rusticis nempe & pastoribus, quod non distinxit Balduinus, & perinde Bynæus *l.* 1. *c.* 2. quo pacto perspicuum sit, cujus pretii id calceamentum fuerit. Et ex istis Plinii verbis magnus Casaubonus *ad Suetonii Neron. c.* 30. docet integra calceamina Hispanis confieri e sparto in pastorum ὀψιζάτων usum, & animalia propter morbum sparto calceata fuisse ex aliis annotat.

Cal-

strata rusticis eorum, *hinc Calceamina*, *& pastorum vestis.* Et suadet etiam usus, qui hodie apud eorum plerosque obtinet *, quos & in nostra Gallia sæpe vidimus in sparteis ejusmodi calceis incedentes. Spartum autem id, è quo spartei Calcei, ut & pleraque alia conficiuntur, junci species est: eo tamen discrimine, quod, ut loquitur Plinius, *propriè aridi soli juncus sit.* Reliquæ verò juncorum species in paludosis, maritimisque locis, vulgò nascantur.

3 Hinc, ut ad Ægyptios redeam, facilè mihi persuadeo, apud eos è junco, quemadmodum è papyro, ut & apud Hispanos è sparto, calceos in usu fuisse: cùm

* Calcei istiusmodi copiam nobis fecit Politissimus juxta & ornatissimus juvenis, *D. Gerardus Raard*, Amstelodamensis: totumque conficiendi illius artificium, in contorquendo jungendoque sparto consistit, quod ex adjuncta ejusdem figura facilè patebit.

3 Quam conjecturam quum nullo idoneo testimonio fulcit, nimis eum indulsisse suæ facilitati ad persuadendam veritatem opinionis si non absurdæ, saltem admodum vacillantis apparet. Quam hic interposuit, ut lectorem suum tam lepido commento de spinosa materia calceorum Mosis deliniret, cujus aculeis quam divulsa sit ejus cogitatio, tum patet ex Bynæo *l.* 2. *c.* 2. *n.* 4. tum ex falso hoc principio, quo statuit in Ægypto natum educatumque Mosen, cum oves soceri sui pasceret, pastorum Ægyptiorum more indutum fuisse. Quos enim poterat Moses in aula educatus Ægyptios noscere pastores, aut quem eorum habitum, quum id vitæ genus isti populo omnino abominabile esset? Sed sunt hæc ultra crepidam nostram.

4 Quam

Pag. 22.

cùm junci, quorum feracissima [k] est Ægyptus, in funes, strata, corbes atque adeò calceos, non minùs quàm spartum Hispanicum, imò commodè magis compingi contexique valeant. Id enim similium ratio clarè satis ostendit. At cùm hæc scribo, in mentem ecce succurrit, quod aliquando me, viro insigniter & curiosè docto concionante, didicisse memini, juvatque hîc ad propositum referre. In Ægypto natus educatusque Moses, cùm oves soceri sui pasceret, pastorum Ægyptiorum more, ut credere par est, induebatur. Huic ad rubum ardentem, ut [l] Exodi sacra monumenta testantur, accedenti, ut propiùs stupendum illud flammarum non comburentium ostentum agnosceret; Dominus Deus statim edixit: *Solve calceamentum de pedibus tuis.* Quod igitur illud erat Calceamentum? Id enim sacræ tacent litteræ. Ut quid etiam Moses eo calceatus ad rubum prohibetur accedere? Uno brevique verborum contextu ut bipertitæ quæstioni fiat satis, pro Ægyptiorum pastorum more, Calceamenta Mosis erant ex junco marino contexta. Ideoque Dominus Deus præsciens filium suum aliquando factum hominem, inter cæte-

k *Plin. l.* 21. *c.* 18. l *Cap.* 3. *v.* 5.

cæteras ſuppliciorum acerbitates, corona ex ejuſmodi junco marino compacta coronandum, vult ea Calceamenta tolli; quod indignum videretur, ſervum id pedibus calcare; quo ipſius Dominus aliquando eſſet coronandus.

At fortè hæc ſpinoſi diadematis ad juncea Calceamenta relatio, ſpinoſa quibuſdam videatur, illorumque menti ſpinam hanc infigat, quî nimirum ex ejuſmodi junco Calcei potuerint contexi; cùm tam acutis ſpinis Juncus ille, qui Græcis ὀξύσχοινος, aliis rhamnus, aliis carrectum appellatur, ſit aſperatus, ut vix manibus tractari queat. Et me quoque ſpina hæc aliquando pupugit; cujus tamen aculeus hebeſcere mihi viſus eſt, cùm in animum induxi, potuiſſe juncum illum, compingendis Calceis, aliiſque id genus, deſtinatum, tenerum evelli, priuſquam ſpinæ in rhamnum excreſcerent, juncumque durius aſperarent: Ita ut ſi qui fortè aculei in ipſo tum eminerent, facilè poſſent aut manu avelli, aut ferro abradi, aut quovis alio modo effringi, atteri atque contundi. Vero enim ſimillimum eſt, ut apud nos ſtraminei Calcei (quorum uſus domorum ſeptis non egreditur) è contuſis, contextiſque ſegetum calamis fiunt, ita veteres illos,

illos, sive Ægyptios, sive Hispanos, & juncum & spartum malleis contudisse, quò facilius in funes contorqueri, aut in strata contexi, aut in Calceos compingi possent. Plura qui volet, de juncea Christi Domini corona, [m] Salmeronem consulat, [n] Riberam, & [o] Osorium. Quæ enim illi curiosè ea de re referunt, non hic locus iis immorari.

CAPUT IV.

Calcei Lintei, Serici seu Velutei.

ET linum suam etiam Calceis olim præbuisse materiam, ostendunt Udones illi, sive lintea Calceamenta, quibus Antoninum Imperatorem, cognomento Philosophum, permultosque alios, ejus exemplo usos, insinuat [a] Herodianus. [1] Cùm enim religiosum illius erga Solem studium, ejusdem

m *Tom.* 10. *tract.* 30. n *Comm. in Jonam.* o *Conc. de cor. Christ.* a *Lib.* 5.

1 Quam vellem paulo propius istum locum indicasset! cujus ne vestigium quidem est in toto libro V. Immo vix videntur hæc Græca ex Herodiano esse desumpta. Deinde humani aliquid passus est bonus Balduinus, dum Antoninum istum Imperatorem cognomento Philosophum appellat, qui non tam præter cæteros Solis cultui deditus fuit, nec ejus historiam in illo libro exponit Herodianus, sed cognominis Antonini Helæagabali obno-

 xiam

ejusdem sacra & cæremonias, Sacerdotumque & ministrorum, qui sacris illis operabantur, cultum & ornatum accuratiùs descripsit, ὐδόνες, inquit, τῦτ' ἐςι λευκοτάτη ὀθόνη περὶ τὰ ὑποδήματα χρῆσθαι. *Udonibus nempe ex candidissimo linteo ad pedes*, hoc est linteis Calceamentis, *utebantur*. Ubi licet observare, udones illos sic è lino constitisse, ut etiam à voce ὀθόνη, quæ linteum, &

xiam istius cultus superstitionem refert. Hallucinatur porro, dum Græca ὀθόνη περὶ τὰ ὑποδήματα explicat *linteum ad pedes, hoc est linteis calceamentis*; sed Græca volunt illos linteis circa calceamenta usos, non etiam ex linteo calceos esse confectos. Dubito enim adhuc, an Udones inter calceamenta censeri debeant, de quo tamen satis persuasus sibi videtur Balduinus. Nam si revera calcei essent, cur JCtus eos usum calceamentorum tantum præstare dicit? Sed in hoc ab fasciis cruralibus impiliisque eos distinguit, quod illa pedem & crus velabant, quum Udones pedem tantum, ideoque calcei usum præstare videbantur. Jam vero Martialis apophoretum nihil definit, nisi juxta Cujacium *l.* 10. *Obs.* 17. ei adjungas epigramma 45. *l.* 12; sed quam conjunctionem fastidit ipsa materiæ diversitas, de qua loquuntur isti versus. Nam sicut Udones ex hircinis pilis confectos describit in apophoreto poeta, ita in epigrammate Phœbum, quia ex hœdina pelle confecto galericulo caput texerat, quasi ea parte calceatum ludit. Tum quod ex Constantini Donatione & Octavio Horatiano profert Lilius Gyraldus *Dial.* 27, nihilo magis Balduino favet. Sed si fuerunt Udones ὀθόνη περὶ τὰ ὑποδήματα, & possunt huc trahi σανδάλια λινᾶ διὰ ὀθονίων, videtur Udonum usus talis fuisse, prout eum descripsit noster in fine c. 16. Quem in vocis derivatione maxime respicit Cl. Vossius deducens ab *udo*, quia in udo sive humido solo imprimis iis est opus. Atque illa ratione optime congruent cum Græcorum πίλοις vel nostris socculis, cum quibus eos comparat H. Stephanus *in Thes. in* v. Πῖλος.

1 Utrum

& ſubtile quodcumque velamen ſignificat, appellationem ſuam deſumpſerint: Illi enim aliis, ut [b] Ulpiano, dicuntur odones; quæ vox ad Græcam illam ὀθόνη proximè accedit. Quanquam & aliàs ex lana conficiebantur; nonnunquam etiam ex hircorum hœdorumve pilis; unde alii udones quaſi *hœdones* dictos volunt. Et hi dicebantur Cilicii, de quibus haud dubiè loquitur [c] Martialis, dum ait,

Non hos lana dedit, ſed olentis barba mariti:
Cinyphio poterit planta latere ſinu.

Linteis autem illis udonibus Romani etiam Pontifices, referente Joſepho [d] Stevano, per longa tempora uſi ſunt; poſtquam nimirum iis primùm S. Silveſter, à Conſtantino Magno, inter alia ornamenta donatus eſt: * Donec tandem linum illud candidum in ſericum purpureum migravit.

Et hoc jampridem cum aurea cruce intexta locum in Pontificalibus Calceis obtinet. Sic enim [e] Cæremoniale Pontificum, *Induitur Papali habitu, toga ſcilicet linea alba, caligis rubeis, & ſandaliis rubeis, aurea cruce ſignatis.* Hinc ut à Sole, primaria totius luminis origine, reliquorum

 ſide-

b *L. 25. §. 4. D. de aur. & arg. legato.* c *L. 14. ep. 140.*
d *L. de oſc. ped. Sum. Pontif.* e *L. 1. c. de indum. elect.*
* Pontificalis illius calcei figuram vide cap. XXVII.

ſiderum ſplendor emanat, ita ſericorum; atque adeo velutorum Calceorum uſum, ab illo ſummo Religionis vertice reliquis antiſtitibus eſſe communicatum, non eſt dubium. Ejuſmodi enim Calcei, ſive ſandalia, inter Epiſcopalis habitûs inſignia cenſentur. D. [f] Bleſenſis ad M. Guljelmum Abbatem, *Mitra, & annulus, atque Sandalia, in alio, quàm in Epiſcopo, quadam ſuperba elatio eſt, & præſumptuoſa oſtentatio libertatis.* Et Ivo Carnotenſis ad Samſonem Vigornenſem Epiſcopum; *Mihi Sandalia pedibus Apoſtolicis digna tranſmiſit.* At vultu fortè quis renidens, frontemque caperans, quid ad rem, inquiet, hæc Ivonis Bleſenſiſque pertinent? De Sandaliis tantùm loquuntur; De ſerico vero ſive purpura ne μὺ quidem. Hoc verum, ſed mentem eorum, quæ noſtram firmet ſententiam, ecce Froiſſardus unus, paucis, ſed clarè aperit, & explicat, in hiſtoria, ubi de Henrici Lenclaſtræi inauguratione noſtro idiomate ſic loquitur, *On luy chauſſa un veloux de vermeil en guiſe de Prelat.* En, veluto purpureo, ſive rubeo, præſulum more, calceatum dicit. Hic igitur ille tum erat, ut etiam nunc, Epiſcopalium pedum ornatus.

Priſcos

f Epiſt. 90.

Priſcos etiam olim Imperatores ſericis uſos Calceamentis, facilè nec invitus opinor; licèt id veterum ſcriptorum nullus, quod ſciam, expreſsè commemoret. Cùm enim iis Imperatoribus mirificus undequaque ſplendor quæreretur, eos ſericum, cujus tanta dignitas, in Calceorum etiam uſu neglexiſſe, non eſt veriſimile. Neque φοινικόχροα illa πέδιλα, quæ propria erant Imperii inſignia, quiſquam è corio tantùm, vel è quavis alia vili materia fuiſſe meritò poteſt arbitrari: Cùm ea etiam auro gemmiſque inſigniter eſſent ornata, ut ſuo loco [g] poſteà clarius oſtendemus. Quod cùm de Imperatoribus jure queat exiſtimari, idem quoque & de aliis non injuria dici poſſe videtur, qui nimirum, ut Imperatores, aurum, gemmaſque Calceis ſuis addere non verebantur, ut apud [h] Plinium & alios obſervare licet.

Atque ut breviter hoc caput concludam, ei colophonem imponent pompatici Regum noſtrorum Calcei: Illi enim, ut nihil eſſet in Regibus, quod Regiam non deceret majeſtatem (exquiſitior ſiquidem ſplendidiorque cultus, non parum dignitatis majeſtatiſve conciliat) è ſerico, velutove cæruleo, cum liliis aureis opere

 Phry-

[g] Cap. 6. [h] L. 9. c. 35.

Phrygio intextis, confici consueverunt, ut disertè tradidit Monstrelettus, dum singula, quæ funebrem Caroli sexti pompam insignem effecerunt, accuratè describit. Cujus assertioni, quoad cæruleum illum colorem, liliaque aurea, fidem etiam adstruunt infinitæ penè Regum nostrorum imagines, quas variis in locis quilibet facilè potest eo cultu calceatas observare. Sed præ omnibus una, eaque insignis HENRICI MAGNI effigies, ad vivum expressa, quæ in Regio illo cœnobii Sandionisiani ærario, singularique armario stat inclusa, idem etiam quoad sericum tacendo prædicat: ea namque, præter cætera vestimentorum, quibus in sua inauguratione Gallici Reges uti solent, insignia, Calceos è serico cæruleo, liliis aureis distincto; spectantium oculis exhibet: ut aliquando me non sine magna quadam voluptate vidisse memini. Insigniora recenseant alii, quæ illic ostentantur, Regum nostrorum monumenta: me quod ad institutum nostrum pertinet retulisse sufficiat.

Caput V.

Calcei Lignei, Ferrei, Ærei.

Ut jam antea papyraceos junceosque calceos Ægyptiis, & sparteos Hispanis familiares fuisse diximus; ita nunc, ubi ligneorum calceorum succedit investigatio, iis Indos olim usos fuisse, ut gratis non asseramus efficit [a] Philostratus, qui vitam Apollonii describens, inter cætera, quæ de moribus Indorum edisserit, eos *Ex arborum corticibus* [1] sibi Calceos conficere

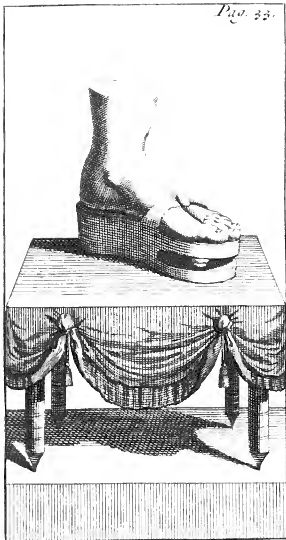
a *Lib.* 2. *c.* 9.

1 Utrum ab Alexandro suo Neapolitano, an ex versione acceperit, parum mihi liquet; uterque, quum in Græco essent *ὑποδήματα ἐκ βύβλου*, *cortices* exhibet, quod sine scrupulo imitatur Bynæus *l.* 1. *c.* 2. Sic rursus in Philostrato *l.* 6. *ὑπόδημα αὐτοῖς βύβλου δίδωμι*, *calceos ex arborum corticibus illis do*, & *l.* 8. *c.* 3. ubi de Pythagora narratur, quod is Indorum exemplo *καὶ τὸ ὑπόδημα κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον βύβλου ἐπλέξατο*, etiam vertitur *calciamenta itidem ex arborum corticibus fieri mandavit.* Mirum igitur, cur *in cap.* 3. Balduinus ex Alexandro suo Ægyptiis papyraceos calceos tribuat, quos non dubito illum ex Herodoto petiisse, qui *in l.* 2. *c.* 37. *βυβλίνοις ὑποδήμασι* calceatos Ægyptiorum sacerdotes tradit. Sic patet, quam accurate Græca inspecta sint, ut eadem vox tam varie explicata sit, & hinc duæ calceorum species oriri potuerint. Ultimam tamen editionem Philostrati & firmiter retinere hanc versionem, & in notis Herodoti locum laudavisse video, sed sine ulla diversæ expositionis animadversione, quam in illis auctoribus Græcum vocabulum patitur. At quum certum sit *βύβλον* significare papyrum atque adeo junci quoddam genus, quod in Ægypto copiosissimum fuisse constat,

cere ſolitos eſſe teſtatur. Ab iis, ut credere par eſt, ligneorum Calceorum uſus ad

in Ægyptiorum calceis cortices ſpectare utique alienum eſt; & quomodo in Indorum calceis admitti poſſint, in dubio hæreo. Balduino quidem ignoſcendum puto, quia priorem tantum Philoſtrati locum cognitum habuiſſe videtur, ſaltem tantummodo memorat; ſed tamen abſurdus eſt, quum calceos ex arborum corticibus mox ad plane ligneos transfert, quia Philoſtratus flexilem iſtam materiam fuiſſe ultimo in loco clare oſtendit, quæ junci eſt natura. Sed eximie totam litem decidunt Euſtathii ſcholia ad Dionyſii Periegeſin v. 912 dicentia: Ἐγίνετο δὲ καὶ πέδιλα ἐκ τοῦ φυτοῦ τοῦ βύβλου. Οἱ γοῦν Αἰγύπτιοι ἱερεῖς βύβλινα λέγονται ποτὲ φορεῖν ὑποδήματα. *Fiebant & calcei ex planta bybli. Ægyptii igitur ſacerdotes papyraceos calceos geſtaſſe olim dicuntur.* Et ejuſdem ad Homerum Iliad. ψ. ὡς δὲ ἡ βύβλος τὸ φυτὸν συντελεῖ καὶ εἰς τὸ ὑποδεῖσθαι, ὁ βυβλινοπέδιλος δηλοῖ, οὗ χρῆσις παρὰ τοῖς παλαιοῖς, *quod vero planta byblus etiam ad ſubligandum utilis eſſet, βυβλινοπέδιλος papyro calceatus ſignificat, cujus apud antiquos eſt uſus.* Præterea uterque locus egregie nobis ſuggerit, unde corticum mentio ad βύβλον traducta fuerit, quoniam φυτὸν ἡ φιλύρα φλοιὸν ἔχον βύβλου παπύρῳ ὅμοιον, *tiliæ planta corticem habebat bybli papyro ſimilem, ut adeo hic ſimilem materiam cogitare debeamus.* Eædem quoque ad Philoſtratum notæ huc advocant λευκοῦ δέρματος ὑποδήματα calceos ex albo corio, quos *in Ind.* Arrianus Indos geſtare dixit. Quod ſane verum, ſi ad varios Indorum populos, quibus diverſi fuere mores, & idcirco non idem cultus, attendamus. In iis autem quæ ſequuntur mirifice ſubtilis eſt auctor, qui in Crupeziis tibicinum quorundam, prout ea nude ſine ulla alia deſcriptione ab auctoribus petita explicat, majorem concinnitatem videre, eaque ligneis Petronii ſoleis paulo eruditiora aſpicere potuit. Sed tam ligneæ iſtæ ſoleæ loris & corrigiis alligari pedibus debebant, quam Crupezia, quæ ut Bœotica calceamenta dixit Heſychius, neſcio quam elegantiam ab iſtius regionis famigeratiſſimo ingenio Balduinus exſpectare potuerit, quam tamen in tibicinum crupeziis ſupponere debemus. Conſultius igitur erit, ut eam cognoſcamus, adire magnum Salmaſium, qui de hoc calceamenti genere ejuſque uſu prolixe egit *ad Vopiſci Carinum p.* 501. ubi, com-

Biblioteca Nazionale V. E. III
NAPOLI

Pag. 33.

Pag. 33

ad alios variè traductus est : ita , ut * alii rudioribus , & omnimodè ligneis usi sint ; alii paulò eruditioribus , quorum nempe soleæ tantùm essent ligneæ , cætera è corio , vel è quavis alia molliore materia. De prioribus, omnimodè ligneis, non gravatè intelligam soleas illas impares , quas sordidæ vetulæ tribuit [b] Petronius Arbiter, dum ait ; *Anus præcipuè lippa , sordidissimo linteo præcincta, soleis imparibus ligneis imposita , canem ingentis magnitudinis catenâ trahit.* Eodem item sensu habeam soleas illas , quæ damnatis ad culeum inducebantur , de quibus sic Auctor ad Herennium, *Si quis parentes occiderit, vel verberarit , ei damnato obvolvatur os folliculo lupino , soleæ ligneæ pedibus inducantur , &c.* Soleas enim , quæ propriè sumptæ imas tantùm pedum plantas tegunt , pro alia calceorum specie interdum sumi , nihil no-

* Ut Germani veteres olim referente Cluverio , & agrestes Poloni hodieque , quorum soleas ex arboris libro fabrefactas , funiculus in planta pedis astringit. Vide eundem Cluverium *Antiquæ Germaniæ lib.* 1, & figuram hîc.

b *In Sat. p.* 34.

commode ea Scabellis comparat, quorum imaginem conspiciendam dedit Jac. Sponius *in Miscellaneis erud. Antiq.* In parricidæ vero soleis posset forsan aliqua observari differentia , quia verbo *inducere* utitur , quod de calceis & quidem tectis maxime amatum fuit , ut ex Suetonio *in Octav. c.* 92 & *Claud. c.* 8. liquet.

novum, ut [c] posteà docebitur. Rursusque sordes illius vetulæ, ut & parricidarum crimen, non aliud equidem, quàm vilissimum calceamenti genus postulant. Unde & viliores quique, tenuiorisque fortunæ homines, sive urbium, sive ruris incolæ, calceamentis ejusmodi, quæ vernaculo nostro idiomate *Sabotz* dicuntur, jam passim plerisque in locis uti solent. De posterioribus verò quorum soleæ tantùm ligneæ, proclivius accipio tibicinum quorundam crupezia, quæ malè *cupezia* quidam nuncupant; de quibus sic [d] Julius Pollux : τὰ δ' κρουπέζια ξύλινον ὑπόδημα πεποιημένον εἰς ἐνδόσιμον χόρον. *Crupezia ligneum calceamentum est, factum ad auspicationem chori.* Unde, ab ejusmodi calceamentorum usu, Bœotos *Crupeziphoros* esse dictos, refert [e] Tiraquellus ad *Alexandrum Neapolitanum.*

Sic etiam de Calceis illis, qui soleis tantùm constant ligneis, intelligo Caligas & Gallicas, quæ diminutiva voce Caligulæ & Galliculæ, Gallicè verò GALLOCHES appellantur, quibus non tantùm milites, sed & plerique alii pluvioso hybernoque tempore uti consueverunt. Earum enim soleas è ligno fuisse multa suadent : Primum-

c *Cap. 10.* d *Lib. 7. On. cap. 22.* e *Lib. 5. ca. 18.*

mumque ipſa Caligarum appellatio, quæ quidem potiùs ἀπὸ τῶ κάλων, à lignis, quàm à callo pedum, ut vult Iſidorus[2], dictæ videntur. Deinde & Gallicarum, quibus hodie noſtrates utuntur, compoſitio, quarum quidem ſoleas è ligno conſtare cernimus: tum etiam uſus ipſe, ſeu finis, in quem primum ejuſmodi Caligæ ſive Gallicæ comparatæ fuerunt. Si enim, ut certum eſt, & conſtat ex Aureliani verbis apud Flavium [f] Vopiſcum, [3] *Calceamenta militum fortia eſſe debent*, & altiùs à ſolo edita, quibus nimirùm firmiùs & tutiùs, per loca limo lutoque infeſta, incedant; ad id certè craſſiores è ligno ſoleæ longè magis utiles, quàm quidlibet aliud, è duplici triplicive corio compactum. Reliqua, quæ de Caligis illis & Gallicis hìc adtexi poſſent, in alium locum rejicimus; ubi quidem Calceamentorum ſpecies, & formas, varioſque uſus explicabimus, cùm hoc loco ea tantùm exqui-

f *In Aureliano.*

2 Immo utramque originationem ille Epiſcopus protulit, de quibus ad *c.* 13.

3 Quorum firmitatem in clavis caligarum conſiderat Covarruvias *l.* 4. *Var. Reſ. c.* 3. Videtur tamen Aurelianus ſimpliciter juſſiſſe, ut milites haberent calceamenta bene compacta nec longo uſu ferme perforata, & ſic ad expeditiones ſemper eſſent parati.

exquiramus, quæ ad eorum materiam pertinent. *

Ligneis itaque Calceis ferrei simul & ærei succedent, si referamus ex [g] Alexandro Neapolitano Empedoclem Agrigentinum fer-

* Ne quid desit, quod huc pertinere aliqua saltem ratione possit, adjicimus ideam solearum lignearum quibus *Scricfinni*, atque his conterminæ gentes uruntur in transmittenda glacie, altissimisque nivibus. *Nartas* Guagninus vocat, & siquidem ex his, quæ *Lugduni Batavorum* in rheatro Anatomico asservantur, argumentari licet, nihil aliud sunt, quàm lignum tenue, & longiusculum, anteriore sui parte incurvum, & in cujus medietate ansa est, ex corio, cui pes inseritur, subjecta ex contorto vimine alia, quâ posteriora pedis firmantur. Ex, quas *Lugduni* vidimus, simplicissimæ sunt, longitudine septenum pedum, latitudine pollicum quatuor, & quod excedit. Credo proceri, & adulti hominis fuisse illas soleas: Nam, ut audio, id providè agunt, ut in fabricandis his soleis eam rationem longitudinis servent, quæ est hominis, cui inserviunt. Cætera apud *Olaum Magnum*, *Wormiumque* legas, qui pluribus hæc descripsere. Nobis, nisi quæ vidimus, scribere relligio erat. Cultum tamen recipit hoc solearum genus, nec quidquam impedit quo minus Rangiferorum pellibus, vel qua simili materia obducantur, ad promovendam cursus celeritatem, & ligni subsistentiam. Certè illud quod *Lugduni* in civitate patria vidimus solearum par, sine ulla alia notabili differentia quoad longitudinem, supernè resina, vel pice obductum erat. Aliam istiusmodi Nartarum descriptionem Titianus nobis dedit, in suo *de Antiquorum habitu* libello, quæ si vera est, aliud Nartarum genus in usu *Scricfinnis* fuerit, quo altissimas nives, & cacumina montium, aliud quo apertam planiciem, & lubrica glaciei pertranseunt. Atque ab hoc ultimo Nartarum genere deducta putaverim illa *Calopodia*, quibus Belgæ propter constrictas frigore aquas quàm velocissimo cursu ludibundi quaqua versum oberrant. Vulgus *Schaatsen* vocat, præsentissimum itineris instrumentum, sed quod exercitatum hominem requirit. Omnium imaginem subjecta tabella dabit.

[g] *Lib.* 5. *cap.* 18.

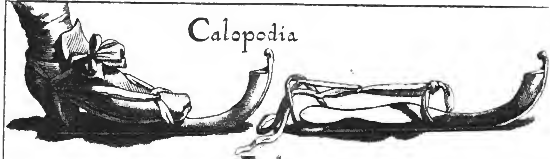
ı per·

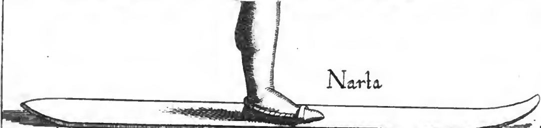
&c æ·
ındro
ınum
fer·

ı ratio-
quibus
trans-
ıgninus
n thea-
aliud
ore sui
orio,
ıá po-
sim-
tudine
& a-
provi-
longi-
Cætera
ıs hæc
erat.
quam
imili
em,
itate
diffe-
bdu-
Ti-
llo,
fue-
quo
que
illa
quas
ant.
nen-
ium

ı Ve-

Calopodia

Narta
8
7
6
5
4
3
2
1

ferreo calceo usum fuisse. Quanquam alii, ut [h] Philostratus, [i] Diogenes Laërtius, & [k] Ælianus æreum illum fuisse scribunt: Atque ex eo referunt deprehensum, Empedoclem illum montis Ætnei flammis abreptum consumptumque, cùm nempe paulò post, quàm comparere desiit, æreus illius calceus in locis illi monti vicinis fuit inventus. His suffragatur [l] Tertullianus, qui veterum Philosophorum habitum vellicans, ubi de Empedocle loquitur: *Alius*, inquit, *sericatus, & crepidam æratus incessit; dignè quidem, ut bacchantibus indumentis aliquid subtinniret cymbalo incessit.* Ita plurium consensu verius illi Philosopho calceus æreus videtur attributus: nisi metallici ferreum malint, quod ignes illi, si fuisset æreus, cum facilè liquefecissent.

Quidquid ea de re sit, aliunde nihilominus alios è ferro Calceos proferimus, sed quorum usus crudelis [4] equidem & barbarus fuit: cùm nimirùm ferreæ crepidæ

h *In Helladicis.* i *lib.* 8. k *Var. hist. lib.* 12. *cap.* 32. l *Lib. de pallio cap.* 4.

4 Verùm etiam in re lætissima eos adhibebant, nimirum in saltationibus teste Luciano *de Saltat.* p. 951. Ε'νὸς γὰρ τῶν τῷ σιδηρῷ ὑποδήματι κτυπέντων τὴν ἐσθῆτα κατέῤῥηξε. *unius eorum qui ferreo calceo pulsabant, vestem rupit*, de quo etiam agit Salmasius loco paulo ante citato.

pidæ clavis confixæ, cruciandorum hominum pedibus induerentur, * prout aliquando fuit in quosdam Martyres usurpatum, teste [m] *Martyrologio Romano*: Ubi enim sancti Basilisci Martyris cruciatus recensentur, sic habet: *Ferreas crepidas ignitis clavis confixas calceatus, multaque alia passus, demum capite obtruncatus, martyrii gloriam consecutus est*. Et ne qua in re infidelium feritati turbidi Religionis antiquæ novatores non responderent, ecce, & ad propositum, in cruenta Engolismi direptione, inter cætera crudelitatis hæreticæ stratagemata, Catholicorum quorumdam plantis, ferreas equorum soleas, clavis adfixas fuisse, bona fide litteris consignata gentis nostræ monumenta [n] testantur. Crudeles certè calcei, qui verè ferreas auctorum suorum mentes arguant, evincantque, nimis ingeniosam esse in pœnas crudelitatem.

Hîc equidem justo animi dolori Lector æquus hoc concedet, si tantisper invehendo extra chorum saltare me conspiciat. An ergo

* Plenius hæc prosequitur Galonius, *suo de Martyrum cruciatibus libello*, ubi figuram subjicit Martyris, tunica candenti ferrea, & crepidis ferreis induti, quas clavi igniti ferrei astringebant, quam huc transtulimus.

m *Die 22. Maji*. n *Lib. 7. histor. Gent. Franc.*

r Quan-

Pag. 38.

ergo vobis, ô portentosi Galli, (Quis ab humana specie erumpentem belluinam feritatem, aut progeniem parentibus omnino dissimilem portentum non appellet?) An inquam vobis nulli suppetebant enses, nullæ hastæ, nulli pugiones, quibus avitæ religionis sequacibus vitam auferretis, si avitam religionem animus erat è medio tollere, ut sic per inaudita supplicia longiore tractu mortem iis inferretis? An vobis in equos, ut Apulejus in asinum, illi Gallica tamen facie insignes per hippanthropiam conversi videbantur, qui vos dorsis suis impositos equorum ad instar deportarent, nisi probè essent etiam ferreis soleis calceati? Pleraque alia cùm legi vestræ feritatis exempla, tuli equidem, ut potui: Sed vos in diris insontium cruciatibus etiam ludere, feritatemque vestram inter ipsius vestri lusus moras non mansuefieri, hoc unum me sic intimo acrique doloris sensu percutit, ut nulla verba suppetant, quibus æstuans indignantis animi impetus effundatur. Ite jam, novumque vestrum Euangelium alias aliter, quàm barbara illa nostrorum excarnificatione comprobate. Hinc certè jam liquidò videre est, non alio vos, quàm, quo infideles olim in Christianos, tetri cacodæmo-

nis

nis œſtro percitos in noſtrorum inſanos cruciatus exarſiſſe. Sed ad politiores ſplendidioreſque Calceos, aſperis illis ferrugineiſque relictis, operis noſtri textura deducatur.

CAPUT VI.

Calcei Argentei, Aurei, Gemmati.

QUò non igitur inſanus hominum in calceandi, ut & veſtiendi ratione luxus pervadit? An non ſatis erat, ad pretioſiorem veſtium pompam atque ſplendorem, *uno filo*, ut loquitur D.[a] Hieronymus, *villarum pretia inſuere*, niſi etiam pedibus argentum calcarent, aurum plantis ſubſternerent, ac per uniones ambularent: imò totos pedes argento & auro, gemmiſque onerarent? Dum verò pedibus calcatum argentum, aurumque plantis ſubſtratum dicimus, confectos ex argento & auro Calceos quibuſdam olim in uſu fuiſſe ſignificamus. Nam, ut omittam, quod [b] Paulus Venetus de Calceis argenteo filo conſutis commemorat, nihil mirum, ſi qui aliquando argenteos uſurpaſſe Cal-

a *In vita. D. Pauli Eremitæ in fine.* b *L. 2. de Reg. Orien. cap. 14.*

Calceos referantur: cum plerisque aliis etiam aureos veterum scriptorum monumenta passim adscribant. [c] Curtius, ubi Sophitis habitum describit: *Vestis erat auro purpuraque distincta, quæ etiam crura velabat; aureis soleis gemmas inseruerat.* Ita Seneca, cùm de C. Cæsare in exoticum alienumque cultum demigrante loquitur, *Qui excusant eum*, inquit, *negant id insolentiæ causâ factum: ajunt socculum auratum, imò aureum margaritis distinctum, ostendere eum voluisse.* Ubi vides aureum disertè ab aurato distinctum, ne quis aureo tantum colore tinctum, aut bracteis aureis inductum Calceum intelligeret. Ita, referente [d] Alexandro Neapolitano, *Demetrius Antigoni filius eò vanitatis processisse dicitur, ut aureo Calceo calcearet.*[1]

Quod

c *Lib. 9. cap. 1.* d *L. 5. c. 18. & Plut. in Demetrio.*

1 Quantum præstat ipsum Plutarchum audire? Ait ille *p. 909. ed. Francof.* ἀλλὰ καὶ περὶ τοῖς ποσὶν ἐκ πορφύρας ἀκράτου συμπεπιλημένης χρυσοβαφεῖς πεποιημένον ἐμβάδας *Sed etiam pedibus indutus erat calceamentis* (non *soleis*, ut habet Cruserius) *auro tinctis ex constipata mera purpura.* Apparet quantopere hæc descriptio ab aureo prorsus calceo distet, de quo minime cogitavit Plutarchus. Quod adhuc clarius erit ex Athenæo, qui istum cultum ita explicat *l. 12.* Δημήτριος δὲ πάντας ὑπερέβαλεν· τὴν μὲν γὰρ ὑπόδεσιν ἣν εἶχε, κατεσκεύασεν ἐκ πολλοῦ δαπανήματος. Ἦν γὰρ κατὰ μὲν τὸ σχῆμα τῆς ἐργασίας σχεδὸν ἐμβάτης πίλημα λαμβάνων τῆς πολυτελεστάτης πορφύρας. τούτῳ δὲ χρυσοῦ πολλὴν ἐνύφαινον ποικιλίαν ὀπίσω καὶ ἔμπροσθεν ἐνιέντες οἱ τεχνῖται. *Demetrius omnes superavit: nam*

Quod si quis incommodos omnino, atque inutiles ejusmodi Calceos fuisse contendat, cùm principum præsertim virorum teneri delicatique pedes, gravem illam solidi metalli duritiem pati facilè non possent: Responderim ego, vel non è laminis solidis conflatos, at è tela quadam tenuiore aureis argenteisve filis intexta consutos videri: vel eos vix ad incessum, at ad pompam tantùm & ostentationem usurpatos: vel etiam aureos argenteosve dici Metonymicῶs, quòd auro tantùm [2] argentove suppactum solum haberent. Quo sensu Theotimus ille apud [c] Plautum, de quo quærenti Nicobulo seni divesne esset, servus respondet: ***Etiam rogas, qui soccis habeat auro suppactum solum?***

c *In Bacchid. act. 2. Sc. 3. vers 97. & 98.*

At-

nam calceatum quem habebat, multo sumptu instruxit. Operis enim forma erat fere embates pretiosissimam purpuram coactam habens, cui ex auro multam varietatem intexuerant artifices in posteriori & anteriori parte immittendo. Ex quibus locis pariter discimus non semper aspici debere Græcorum πίλυς & πίλημα tanquam separatum ab calceis integumentum, sed illa denotare quoque ipsa velamina, quibus calcei cavi tegebant pedes.

2 Ita sane, si de aureis argenteisve clavis id acceperit, ut illic ad Plautum notarunt viri eruditi, quod non clare exprimit Balduinus. Perinde enim de Agnone Alexandri Magni comite apud Athenæum *l.* 12. *Deipnosoph.* traditur illum χρυσοῦς ἥλυς ἐν ταῖς κρηπῖσι καὶ τοῖς ὑποδήμασι φορῆναι solitum fuisse. Atque huc referre & addere oportet in Caji Cæs. aurato socculo epigros, quos loco paulo ante citato *l.* 2. *de benef. c.* 12. memorat Seneca, ubi ex materni Avi notis multis illustrantur.

3 Im-

Atque hoc certè solearum aurearum supgmentum, ubi pompatica divitiarum ostentatio quæritur, magis in principum hominum calceatu ferendum, quàm in brutorum pedibus induendis. Quod tamen olim usurpatum testatur [f] Plinius: *Poppea enim*, ait ille, *Neronis principis uxor, delicatioribus jumentis soleas ex auro induere solebat*. An non sic induti jumentorum pedes, auri usum in extremos ostentationis fines efferunt? [3] Aurum passim superba Regum palatia exornet, auro parietes, auro

f *L.* 33. *c.* 11.

3 Immerito invehitur Balduinus in auri abusum, quum hæc luxuria temperetur ab Xiphilino in nota Casauboni *ad Suetonii Neron. c.* 30. quod funiculis aureis ex sparto mulos Poppæa subligavit, non solidis ex auro soleis. Sed etiam ex iis quæ ibi notantur & *ad Vespas. c.* 23. apparet, quantopere *Soleas* in jumentis dicere amaverint, etsi quoque tota ungula tecta esset, ut tales occurrunt in Poppææ jumentis & camelis Carbatinis indutis. In jumentis inquam, quia Raphael Fabrettus *ad Colum. Traj. p.* 224. negat se alicubi soleas in equorum ungulis ibi reperisse, adeoque illum morem ante Alexandri Severi tempora apud Romanos usurpatum esse non putat. Eundem tamen in Asia viguisse affeverat, etsi Xenophon *lib. de Re equestri* de soleis non meminerit; Sed eum rationem docere, quo pacto subjectis lapidum acervis ungulæ durescant, ideoque lotionem crurum ob humectationem ungulis damnosam prohibere: quæ superflua essent, ferro calceatis pedibus. Hoc si verum, quid statuemus de IC. Vossii *ad Catullum p.* 48. opinione vetustiorem esse hunc ritum ex eodem Xenophontis loco colligentis, quem dicit jubere ungulas equorum ferro munire περιχηλῶσαι σιδήρῳ, licet vulgo περιχειλῶσαι legatur, eaque ridicule prorsus interpretes accepisse, ac si lapides cui insistant

ro laquearia, auro pavimentum, auro denique

insistant equi, ferreo labro sint includendi, ne diffundantur; idemque mendum ex Polluce *l.* 1. *c.* 11. tollit? Proinde necessarium est Xenophontis verba addere, quæ sunt *p.* 938. ὡς δ' αὖ ὁ ἔξω σταθμὸς βέλτιστος εἴη, καὶ τοὺς πόδας καταρρωννύοι, λίθων στρογγύλων ἀμφιδόχμων ὅσον μναιαίων ἁμάξας τέτταρας καὶ πέντε χύδην καταβάλλοι περιχειλώσας σιδήρῳ, ὡς ἂν μὴ σκεδαννύωνται. *Ut autem & stabulum exterius optimum sit, & equi pedes corroboret: lapidum rotundorum palmarium, mina pondus habentium plaustra quatuor aut quinque passim substernat, & ferreo labro includat, ne diffundantur.* Substituamus hic περιχηλώσας *ungulas circumdans*, cujus ponderis erit hoc in loco id verbum? an lapidum ungulas ferro includet, ne dissipentur? an vero potius hic absolute positum, ut notet postquam ungulas equi ferro munivit? an igitur hic Xenophonteus loquendi mos? Tantamne incuriam in maxima etiam ingenia invadere posse, ut ostentandæ in emendando facilitatis gratia tantopere se ipsa destituant! Quid igitur vitii in vulgata lectione sibi imaginari potuerit vir doctus, & cur interpretes ridiculos existimaverit, in quo talionem meretur, ignoro; & non alium sensum præbuit Pollux *d. l.*; quapropter recte monuisse Fabrettum patet. Præterea se confundit, dum ab Græcis equis ad Romana jumenta abit, ut idem apud Romanos factum esse doceat, quum de equis nullum profetat exemplum, præterquam ex vetusto exemplari veterum Hippiatricorum Græcorum, in cujus picturis clavi per ungulas equinas trajecti apparent. Quod cujuscunque ætatis sit, ad reliqua jumenta transferri non potest, quippe quorum ungulæ non sunt idoneæ recipiendis clavis, unde ea *calceare* & ὑποδήματα ὑποδεῖσθαι plerumque dixerunt. Sed en alteram fallaciam dicam, an imprudentiam, quam nescio quis iniquus Vossianis manibus genius non amplius occultatam perferre potuit. Nam dum scrutandæ, quantum liceat, antiquitatis cupidine ducor, eadem me impulit, ut illa equorum vestigia contemplari in MSto codice, qui in hac celebri Bibliotheca asservatur, cuperem, ut hinc quoque aliquid, quod ad institutum meum pertineat, addiscerem. Itaque non levi admiratione tactus sum, quod quum curioso oculo singulas fere picturas perlustrarem, nulla earum mihi occurrit, quæ soleas aliquas multo minus trajectos clavos exprimeret, quas tantopere jactavit Cl. Vossius. Hoc videlicet nunc Balduini occasione innotescere debebat.

* Restâ-

nique omnia in magnificis illis principum virorum ædibus colluceant, quis jure reprehendit? Imo quis non ultrò ſuſpicit lubenſque admiratur?

Χρυσὸς αἰθόμενον πῦρ
Ἅτε διαπρέπει νυκτὶ,
Μεγάνορος ἔξοχα πλούτου. ait Pindarus

Aurum, velut ignis noctu ardens, coruſcat eximiè, inter ſuperbificas divitias. At brutorum calceandis pedibus aurum ſubſterni, eandem penè illi injuriam irrogari dixerim, quam eidem à Baſſa illatam carpit ac vellicat [g] Martialis hoc diſticho:

Ventris onus miſero, nec te pudet, excipis auro,
Baſſa, bibis vitro: carius ergo, &c.

Sed ad rem. Quod in auro feciſſe Poppeam ex Plinio jam retulimus, id ætate noſtra, paucis abhinc annis, magna cùm ſui, tum Gallici nominis gloria, in argento præſtitit, illuſtriſſimus Princeps *Dux Nivernenſis*: hic enim in magna illa & celebri legatione, quam apud ſummum Pontificem PAULUM V. Regis HENRICI MAGNI nomine obiit, ſexaginta mulos habuit, qui omnes, dum Romam ingrederentur, ſoleis argenteis erant calceati. Unde licet hîc ex ungue noſtrum leonem æſti-

g *L.* 1. *ep.* 38. h *An.* 1608.

æstimare, & meritò etiam Neronianæ illi conjugi anteponere. Si enim impensas expendis, plus sanè pecuniarum in sexaginta mulis argento, quàm in jumentis quatuor, ut credere par est, auro calceandis impendendum.

Si verò tacita cuipiam hîc irrepat cogitatio, me non satis consona loqui, dum paulò ante auri abusum in soleis illis equinis vellico; & in pari statim negotio argenti usum impensius vendito: facilè me ab hac antiphonia vindicet utrorumque, quos expressimus, facti notitia. Illa enim Poppæa, ut ex Plinio semel est relatum; *solebat*, usu nempe quotidiano, *sua jumenta soleis aureis induere*: quod luxum insolentem & insanum arguit. Hic verò N. semel argento id præstitit, idque in negotio, ubi exquisitior quæque divitiarum ostentatio, non insolentiæ insaniæve labem suis auctoribus aspergit; Imò majorem illis, amplioremque dignitatem, decus atque gloriam conciliat.

Quid tandem? An argenteis aureisque Calceis gemmatos adjungam? vereor extra chorum pedem ponere: Materiam enim hîc, non ornamenta Calceorum quærimus. Sed esto, interdum etiam juvat iter facientem animi gratia paululum à via deflecte-

re,

re, lapillosque, si quos eximiè lucentes & benè politos offendit, manu legere, secumque tollere. Sic quas passim veteres Calceis suis gemmas adtexuere, eas hîc etiam inserere ut non injucundum nobis, ita nec aliis ingratum credo videbitur. *Diocletianus* igitur, ut auctor est [i] Eutropius, *cùm ante eum Imperatores alii tantùm salutarentur, adorari se jussit, eamque ob rem ornamenta gemmarum vestibus calceamentisque addidit: Nam prius Imperii insigne in chlamyde purpurea tantùm erat.* Ubi non obscurè gemmæ in Calceis emicant. Hoc etiam Pomponius sic expressit: *Diocletianus, post triumphum de Persis actum, adorari voluit, pedesque sibi osculari, auro & gemmis calceamenta ornans.* Idem non minori luxu prius usurpatum ab Heliogabalo, testatur Lampridius, his verbis: *Habuit in calceamentis gemmas, & quidem sculptas, quod risum movit omnibus, quasi possent sculptura nobilium artificum videri in* GEMMIS, *quæ pedibus adhærebant.* Et de iisdem illis gemmis loquens idem auctor, in Alexandro Severo; *Gemmas*, inquit, *in calceamentis & vestibus tulit, quibus usus fuerat Heliogabalus.* Ita fanè alios ævi posterioris Imperatores idem factitasse non est dubium;

i *Lib.* 9.

dubium; cùm de Carolo Magno scribens Eginhardus ipsum testetur, *Hadriani & Leonis Pontificum hortatu calceos auro gemmisque distinctos induisse.*

Sed non tantùm prima illa Imperii capita pretiosum illum in Calceis ornatum quæsierunt: quin etiam plerique alii inferioris notæ homines idem usurparunt, & præsertim fœminæ, ut sunt exquisiti pretiosique cultûs mirum in modum ambitiosæ. De iis enim agens [k] Plinius: *Gemmas*, inquit, *non tantum crepidarum obstragulis, sed & totis socculis addunt: Neque enim gemmas jam gestare satis est, nisi margaritas calcent, ac per uniones etiam ambulent.* Unde Spartianus in Heliogabalo: *Facta sunt*, inquit, *Senatusconsulta ridicula, de legibus matronalibus: quæ quo vestitu incederent, & quæ aurum vel gemmas in calceamentis haberent.* His mirum quantum, sed breviter accinit [l] Tertullianus, ubi mulierum luxum perstringit. *Et in peronibus uniones emergere de luto cupiunt.* Ut hinc etiam discas, non tantùm socculis elegantioribus, quorum usus nitidum solum petit, addita fuisse gemmarum unionumque ornamenta, sed etiam crassioribus altioribusque calceamentis, quæ siccum præbent adversus limum lutumque

k *L. 9. c. 35.* l *Lib. de cultu fœminarum cap. 7.*

PLUMBUM

que pedibus integumentum. Sed ut in rectam instituti sui orbitam operis nostri series recurrat, hincque ad alia ordine progrediatur, quæ hactenus de multiplici Calceorum materia in medium prolata sunt, ea tandem, ut de variis eorumdem Calceorum formis *deinceps differamus, expectant. Quod ecce capitibus proximè sequentibus lubentes imus pertractatum.

* Restabat aliud calceamenti è plumbo genus, quo saltantes in Gymnasiis utebantur, cujus ideam suppeditante Pyrrho Ligorio, Mercurialis, *de arte Gymnastica lib. 2. cap.* xr. & nos supplendis quæ hîc desiderabantur, è Mercuriali exhibemus. 4

4 Ad hunc locum ut & ego ἐρανιστὴς accedam, en alterum plumbei calceamenti genus ab Hippocrate sumptum apud Galenum *l.* 4. περὶ ἄρθρων *p.* 643. *ed. Basil.* ὑποδημάτιον δὲ ποιέεσθαι μολύβδινον, ἔξωθεν τῆς ἐπιδέσιος ἐπιδεδεμένον, οἷον αἱ Χίαι κρηπῖδες ῥυθμὸν εἶχον. *Calceolus fieri debet plumbeus, extra ligaturam alligatus, qualem formam Chiæ crepidæ habebant.*

CAPUT VII.

CALCEORUM

Forma suæ materiæ addita,
Species variæ strictim editæ,
Opifices suo domicilio addicti.

VAno ridendoque molimine quis extruendo altè ædificio prima & ima jaciat fundamenta, nisi muros hinc inde at-

tollat, iis tectum imponat, eaque omnia perficiat, quibus tandem suis absolutum numeris ædificium reddatur. Parum item, neque satis fecisse dubio procul pictor ille censeatur, qui quam suscepit in tabula depingendam imaginem, ejus tantùm prima rudiaque plumbo cretave duxerit lineamenta. In re qualibet quæ præsertim sub sensum cadit, materia suam habet cum ædificii fundamento, vel etiam cum informi tabula similitudinem. Quæ verò res, materiæ tanquam fundamento addita, cum ea perfectam aliquam ædificii similitudinem exhibet, ea forma est: Quæ si etiam cum ejusdem materiæ informi tabula conferatur, eadem illa est, quæ ipsi tandem vivos eximii perfectique decoris colores conciliat. Quid verbis opus? hactenus à quadrupedibus, arboribus, plantis, bombicibus & metallis materiam conficiendis Calceis subministratam varii nos auctores docuerunt. Ea omnia operis nostri vel ædificio, vel imagini, tanquam prima vel fundamenta vel lineamenta subjecimus.

Ut igitur ad fastigium ædificii moles assurgat, vivisque tandem coloribus imago spectandam se præbeat, superest ipsi Calceorum materiæ suam formam adjungamus.

mus. Quod ut ordine, certaque methodo fiat, formam ipſam in variis multiplicibuſque Calceorum ſpeciebus operæ pretium eſt contemplari. Calceus ſiquidem liberiore ſumptus ſignificatu, patulæ ſe habet ad inſtar arboris, quæ varios multipliceſque ex ſeſe ramos hinc inde diffundit: vel mari, ſi mavis, non eſt abſimilis, quod pro varia locorum ratione varia etiam nomina ſortitur. Pro varia enim Calceorum forma ſive figura, qua variæ ipſorum ſpecies conſtituuntur, variæ etiam exiſtunt eorumdem appellationes. Unde paſſim apud auctores occurrunt *Calcei* preſſiore ſignificatu, *Mullei*, *Soleæ*, *Sandalia*, *Caligæ*, *Gallicæ*, *Crepidæ*, *Cothurni*, *Socci*, *Perones*, & alia iis affinia. Quibus etiam poſſis adjungere, quæ vel uſus, vel locorum, vel perſonarum diverſitas variis etiam nominibus affecit: ut ſunt *Campaga* ſive *Compagia*, *Tzangæ*, *Phæcaſia*, *Sicyonia*, *Alcibiadæ*, *Amyclaidæ*, *Anaxyrides*, *Arpides*, *Laconicæ*, *Nymphides*, *Perſicæ*, *Scythicæ*, *Iphicratides*, & cætera, quæ ſtudioſior auctorum lectio poteſt ſuppeditare. Sed dum ad ſingula diſtinctius accuratiuſque explicanda me accingo, juvat hîc interim ad antiquitatis Romanæ lucem in hoc Calceorum negotio, ſedem eorum &

 domi-

domicilium inquirere, qui olim Romæ Calceos conficiebant.

[a] Antea pelliones sive coriarios, quorum opificium circa tritiorem Calceorum materiam occupatur, urbe Roma exclusos, ex Artemidoro docebamus. At Sutores sive Calcearii, quorum arte & industria suam tandem Calcei formam & speciem accipiunt, non ita sanè magnæ illius urbis domicilio fuerunt exclusi, suus enim illis in ea locus, sua sedes & propria regio fuit. [b] Plinius, ubi lepidam simul & tristem corvi voces humanas imitantis refert historiam, sic inter cætera: *Sub Imperio Tiberii corvus è summa Castorum æde in sutoris officinam è regione positam se dedit.* Et paulò post *Calcearius alter, qui propinquam incolebat officinam, corvum illum occidit.*[1] Hinc in urbe ipsa sutores habitasse con-

a *Cap.* 2. b *L*, 10. *c*. 43.

1 Quatenus suæ hypothesi inserviat Plinii historia, eam descripsit noster, & quidem fere suis non Plinianis verbis, & admodum laceram, quod Plinium inspicienti patebit. Sed elegantior est, quam ut tam perfunctorie tractetur, quippe ex qua discere licet habuisse sutores suas officinas sive tabernas, quas a dominis conducebant, unde ibi occurrit manceps proximæ sutrinæ: tum calceos venales ita esse expositos, ut eos excrementis conspurcare potuerit supervolans corvus. Itaque hæc admodum convenit cum Senecæ narratiuncula, quam infra c. 19. profert. Ab his diversæ erant in Græcia sutrinæ, quas perinde ut tonstrinas a dicacalis & garrulis frequentatas

consectaneum est. Castorum enim templum urbis illius antiquæ mœnibus erat inclusum, idque in octava ipsius regione situm, ut ex Onuphrio & aliis auctoribus refert [c] Rosinus.

At si contendat aliquis, una aut altera hirundine ver non effici: neque si unus & alter calcearius eam urbis regionem incoluerunt, ideò cæteros ibidem habitasse consequi: facilè & in promptu succurrit Apollo Sandaliarius, qui ex Antonii Sabellici, & Levini Torrentii mente ita fuit appellatus, non quidem, ut quidam voluerunt, ab eo, quòd ejus simulachrum sandaliis esset ornatum; sed à vico Sandaliario, in quo hæc Apollinis effigies dedicata fuerat, sic nimirum insignito, quòd in eo sandaliarii sive calceorum opifices habitarent. Neque novum aut singulare putandum est, si sutores aut sandaliarii dicantur eandem urbis regionem, imò eumdem vicum incoluisse: cùm illud idem de aliis opificibus certum sit. Nam ut probè [d] Marlianus in *Antiqua Romæ Topographia* obser-

c *L.* 1. *c.* 13. d *L.* 5. *c.* 5.

tatas fuisse indicant versus ab Athenæo laudati *l.* 13. *Deipnosoph. c.* 3.

Ἐν σκυτοτομείῳ τινὶ μετά τινῶν καθήμενος.

Κατεσχόλαζε τὸ Γναθαίνιον λέγων.

In sutrina quadam cum quibusdam sedens

Otiabatur Gnathænia dicens.

observat, M. Varro figulos uno in loco conjunctim habitasse indicat, cùm dicit Venerem Myrteam fuisse inter figulos. Et à Sexto Ruffo edita *urbis Romæ descriptio* habet in regione prima, porta Capena, fuisse vicum Vitriariorum.[2]

Sed ecce rursus exoritur in antedicta reflans objectionis adversæ ventus. Apollo ille, itemque vicus Sandaliarius, ut constat, in quarta urbis regione fuit, quæ dicta est Via sacra, sive Templum Pacis: Castorum verò templum ad octavam regionem, ut est in confesso, pertinebat. Quo igitur modo nostri illi opifices & in vico sandaliario, & è regione Castorum conjunctim habitare potuerunt? Ut nodus hic solvatur, mente si non oculis urbem antiquam lustremus. Templum Pacis, de cujus nomine Regio quarta nuncupata est, [e] Suetonio teste *in Vespasiano*, foro erat proximum, sicque non longè à Castorum templo dissitum: in foro enim illo Romano, nempe κατ' ἐξοχὴν, quod octavæ regioni suum nomen dedit, extructum erat Castorum templum; atque id quidem propè templum Pacis, ubi nunc est Ecclesia S. S.

e *Cap.* 9.

2. Prout quoque olearii in Velabro habitabant Plaut. *in Capt.* 3, 1, 29.

3 Inter

S. S. Cosmæ & Damiani, ut ex Volaterrano refert [f] Marlianus: vel, quod incidit, apud Faustinæ templum, nunc S. Laurentii in Miranda, ut post Blondum ex Varrone, Plinio & Cicerone idem videtur ibidem asserere. Quæ etiam lucem accipiunt à Pyrrhi Ligorii tabella, quæ urbis antiquæ delineationem habet, in quam quidem cuivis inspicere licet, templum S. S. Cosmæ & Damiani, olim Castorum, situm in foro, inter templum Pacis & Faustinæ. Quibus ita constitutis facilè potuit corvus, ut loquitur Plinius, è summa Castorum æde devolare in officinam Sutoris è regione positam, quæ nempe esset in vico Sandaliario, qui ad quartam urbis regionem sive templum Pacis pertinebat. Atque adeò liquet, Sutores eam quartæ regionis partem incoluisse, quæ octavam vicinam haberet.

CAPUT VIII.

Calcei Romani vetus forma expressa, color varius pro vario temporum & personarum discrimine.

EJa nunc igitur ad Calcei potissimùm Romani veterem formam exprimendam

f L. 3. c. 9.

dam nostra tandem accedat instituta tractatio. In rebus, quas anteacta præteriti temporis ætas à nobis longè semovit, veritatis lucem inquirenti densæ plerumque tenebræ obversantur. Vnde sæpius etiam in iis cæcutire necesse est, nisi qui olim claruerunt auctores scriptorum suorum facem præbeant. Ita dum expressam veterum Calceorum formam investigamus, circumfusa primùm nobis occurrit caligo, quam tamen admota veterum scriptorum lampas ita discutit, ut non obscurè tandem ipsa se Calceorum forma spectandam exhibeat. Qui hoc seculo, cum nominis sui laude & gloria, de antiquitate Romana scripserunt, eruditi multi [3] homines, in quibus emicat

Lipsium sidus, velut inter ignes
Luna minores:

docent, tales olim fuisse veterum Romanorum Calceos, quales Turcarum hodie, medio crure tenus; Ita ut non solùm imos pedes, sed etiam mediam tibiarum partem circum circa velarent. Idque probant auctoribus [a] Horatio, qui Senatores quosdam perstringens:

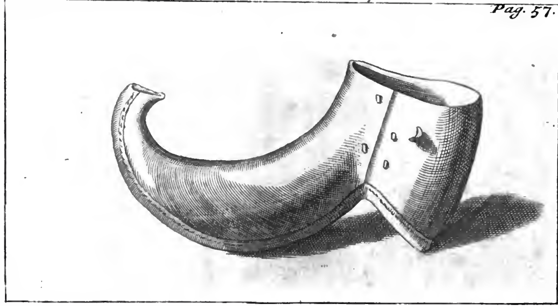
Ut

a *Sat. 6. l. 1.*

3 Inter quos etiam effulget Jos. Scaliger ad Festum in v. *Mulleus.*

* Ta-

Pag. 57.

Ut quisque insanus, inquit, *nigris medium impediit crus*, *Pellibus.*

Titinnio, apud quem hæc in Setina legas, *Jam cum mulleis te ostendisti, quos tibiatim calceas.* & [b] Tertulliano, qui sic: *Impuro cruri purum aut mulleolum inducit calceum.* Id quidem benè & appositè, pro una Calceorum parte; sed quomodo illi desinerent, an simæ, seu quadratæ, an verò acutæ essent eorum extremæ partes, in quas extremi pedum digiti protenduntur, pauci aperiunt.

Ut igitur hac quoque in parte antiqui Calcei forma fiat notior, memini me jamdudum, cum junior in patris sutrina conficiendis Calceis operam darem, (& hinc mihi nata de Calceis scribendi occasio) vidisse singularem è decocto corio Calceum, qui certè non calceando pedi, sed capiendo propinandoque vino scyphi ad instar serviebat: Illius forma talis erat, ut in arcuatum acumen desineret, similis linguæ exertæ, versusque nares reflexæ. * Ejusmodi

b *L. de Pallio. cap. 4. circa finem.*

* Talem, aut certè ei non multùm dissimilem calceum, aliquoties videre mihi contigit Hagæ Comitis, in ædibus & locupletissimo rerum antiquarum gazophylacio Reverendi juxta & Clarissimi viri Domini *Joannis Schelhamer*, cujus calcei figura cùm ad illustrationem eorum, quæ à Balduino hic disseruntur, quàm maxime faciat, hic apponendum duximus.

modi * fuisse veterum Romanorum Calceos ausim asserere: Id enim mihi suggerit [c] Tertullianus, dum togæ incommoda recensens, inter cætera sic loquitur: *Calceos nihil dicimus, proprium togæ tormentum, immundissimam pedum tutelam, verum & falsam. Quàm enim non expediat in algore, & ardore rigere nudipedem, quàm in Calceo uncipedem? Uncipedem* dicit, cujus Calcei uncinati, id est unci ad instar in altum reflexi, & in acumen intortum desinentes. Hanc interpretationem firmat vetus [d] M. Catonis fragmentum, quod juxta Scaligeri lectionem sic habet: *Qui Magistratum Curulem cepisset Calceos mulleos, alii uncinatos* (cùm prius corruptè haberet *allucinatos*) *cæteri Romani perones, &c.* Ubi sanè uncinati illi Calcei non aliunde sic appellati, quàm ab unco, cujus propter acumen illud reflexum, similitudinem referebant. Atque hi sunt Calcei, quibus Junonis Sospitæ simulachrum semper ornatum testatur [e] Cicero, ubi sic ait: *Nostram Sospitam nunquam ne in somnis quidem vides, nisi cum pelle caprina, cum hasta, cum scutu-*

[c] *L. de Pallio c. 5. paulò post principium.* [d] *L. 7. origin.* [e] *L. 1. de Nat. deor.*

* Hoc maxime mulleis adtribuit Salmasius, quum tamen Festus ex Scaligeri emendatione Uncinatos a Mulleis & Peronibus diversos faciat.

* Ce-

ſcutulo, cum Calceolis repandis. Repandum enim idem eſt quod recurvum, & ſurſum verſus reflexum. Et certè, ſi majores noſtros eorum, quæ ab antiquioribus uſurpata fuerant, ita tenaces fuiſſe credimus, ut non facilè novos veſtiendi calceandique ritus, ut nunc temporis, admitterent, pleræque veteres cùm ſtatuæ, tum imagines idem ſuadent, quas nimirum pleriſque in locis, curioſius inveſtigando, vidiſſe me memini cum uncinatis ſive repandis ejuſmodi Calceis expreſſas. Quibus etiam ex poſteriorum temporum litteris fides amplior accedit. Ita enim inſignis ille [f] Pariſienſis Cancellarius à Gerſonio, ubi de corruptis Eccleſiaſticorum [g] ævi ſui moribus conqueritur: *Quid eſt*, inquit, *quod quarumdam Eccleſiarum Canonici Calceis roſtrati, veſtibus accurtati, abjecto clericali habitu militarem aſſumunt?* Ergo militibus ſaltem roſtrati illi Calcei tum familiares. Ita provincialis Concilii * Senonenſis [h] Decretum, ubi ſtatuitur: *Ne clerici lunatis ſeu cornutis, ac nimis feneſtratis Calceis utantur.* Hi enim cornuti,

f *Decl. def. vir. Eccl.* §. 59. g *An.* 1400. h *Canone* 24.

* Celebratum fuit hoc concilium ſub Clemente VII. Anno 1528. regnantibus Carolo V. Imperatore, & Franciſco I. Rege Francorum.

ti, ut & roſtrati illi Calcei, non alii, quàm qui aliàs repandi ſive uncinati nuncupantur, ut ex incurva & acuta roſtrorum atque cornuum figura facilè eſt intelligere. Ex quibus id quoque liquet, quamdiu repandorum ejuſmodi Calceorum uſus perſeverarit.

Sed quinam tandem veterum Calceorum color? uno verbo, pro civili more, virorum nigri, mulierum utplurimum albi. De purpureis ſuo poſteà loco dicetur. Atque ut dictis fides accedat, [i] Horatius:

——— *nigris medium impediit crus*
Pellibus.

[k] Juvenalis ——— *Nobilis & generoſus*
Appoſitam nigræ lunam ſubtexit alutæ.

Sic illi diſertè nigros viris, iiſque Senatoribus, Calceos aſſignant. Et tamen [l] vir clariſſimus in Electis Calceos liberorum hominum albos fuiſſe ſcribit, profertque in ſuæ ſententiæ ſubſidium hos [m] Martialis verſus:

Sordidior cœno cùm ſit toga, Calceus autem
Candidior prima ſit tibi, Cinna, nive,
Dejecto quid ineptè pedes perfundis amictu?
Collige Cinna togam, Calceus ecce perit.

Deinde ex Spartiano refert *Alexandrum*
Baxeas

i *Sat. 6. l. 1.* k *Sat. 7. v. 190.* l *L. 1. c. 14.*
m *L. 7. ep. 33.*

Baxeas (calceos intellige) *albas habuisse, non coccineas, ut ante eum alii solebant Imperatores.* Neve suæ sententiæ noceret, quod habet in Aureliano Vopiscus, his verbis: *Calceos mulleos, & cereos, & albos, & hederaceos viris omnibus tulit, mulieribus reliquit.* rescribendum censet, *& cereos & galbos:* quod galbus, id est herbaceus color, non item albus esset fœmineus. Cui cum honoris præfatione primùm respondeo, iis in versibus Cinnam duplici titulo vituperari, quòd contra decorum toga sordida uteretur, & præter aliorum morem Calceos haberet albos, qui mulierum magis erant proprii, ut paulò post ostendemus: sicque præpostere nitorem in calceis affectaret, cùm tamen ea in re sordidus esset, in qua nitoris studiosior esse debuerat. Deinde si pro arbitrio voluit Alexander album in Calceis suis colorem purpureo præferre, nihil tamen necesse, colorem illum cæteris inferioris notæ hominibus usurpatum dicere. Nisi fortè quis velit, tum temporis hac in re, ut in plerisque aliis, hominum mores in fœmininos cœpisse degenerare: Unde factum sit, ut qui post aliquot annos imperavit Aurelianus; quem [n] Eutropius *mo-*

n *Lib.* 9.

rum dissolutorum magna ex parte correctorem appellat, calceorum Mulleorum, & cereorum, & alborum, & hederaceorum usum viris omnibus tulerit, mulieribusque tantùm reliquerit; ut jam ante ex Vopisco relatum est. Neque quidquam etiam erat necesse, *galbum* pro *albo* supponere, cùm hederaceus in hoc cum galbo conveniat, quòd herbaceum seu viridem significet.

Albos verò fuisse mulierum Calceos, insinuat primùm [o] Tertullianus his verbis: *Impuro cruri purum aut Mulleolum inducit Calceum.* Ibi enim de scortillis sermo, quibus ornandis lenones Calceos interdùm albos, aliàs verò rubeos inducebant, ut doctè suo more Marcilius ad eum locum observavit. Et *purum* idem est quod album; quo sensu Servius illud [p] Virgilii est interpretatus.

——— *puraque in veste Sacerdos.*

Sed clarius [q] Apulejus album illum colorem fœminarum Calceis assignat, dum juvenem quendam muliebri habitu indutum ita describit: *Sumpta veste muliebri flocci da, in sinus floccidos abundante, mitellaque textili contexto capite, Calceis fœmininis, Albis illis & tenuibus indutus, & in sequio-*

o *Lib. de pallio cap.* 4. *circa finem.* p *L.* 12. *Æneid. v.* 169. q *L.* 7. *Metam.*

quiorem sexum insertus atque absconditus. Ita [r] Ovidius puellam, quæ amare & amari cupiat instruens:

> *Pes malus in nivea semper celetur Aluta,*
> *Arida nec vinclis crura resolve tuis.*

Niveam dicit *alutam* pro usitatiori Calceatus fœminini more. Cùm verò pedem malum celari suadet, ut hoc quoque hîc in transcursu adjiciatur, quo calceamenti genere uti debeat puella, cui vitiosi sint pedes, insinuat; Calceo nempe, qui totum pedem mediumque crus operiat: non autem solea, quæ superiorem pedis partem apertam relinquit. Unde subjungit arida ipsius crura non esse suis vinculis resolvenda, ne videlicet ipsorum deformitas appareat, quam quidem vincula illa, id est obstragula Calceorum operiunt, cùm à pede per tibiam protendantur, atque crus medium obligent. In omnibus siquidem ut virorum, ita & mulierum Calceis ejusmodi obstragula fuisse non est dubium. Nam ut scribit [s] Ælianus, Ῥωμαίων αἱ πολλαὶ γυναῖκες καὶ τὰ ὑποδήματα αὐτὰ φορεῖν τοῖς ἀνδράσιν εἰθισμέναι εἰσίν. *Ex Romanorum fœminis, multæ eosdem cum viris calceos gestare*

[r] *L. 3. de arte.* [s] *L. 7. var. hist. c. 11.*

ſtare conſueverunt. [5] Quæ ſic accipe, ut multæ dicantur, non omnes, propter pleraſque, quibus uſitatiores erant ſoleæ: iidem verò calcei, non coloris ergo, quem diverſum oſtendimus; at propter eam illorum partem, quæ ad crus medium protendebatur.

5 Non video quid ſibi velit Balduinus, dum *Ῥωμαίων τὰς πολλὰς γυναῖκας ex Romanorum feminis multas* explicat, *non omnes.* At non pleriſque tantum uſitatiores erant ſoleæ, ſed plane omnibus, quippe quæ utplurimum domi ſe continebant, ubi ſemper uſitatæ ſoleæ etiam viris & maritis, qui ſi in publicum prodire vellent calceos inducebant, eumque morem obſervaſſe quoque feminas & matronas, ut perinde ac mariti uxores in publico calceis uterentur, videtur Ælianus illo capite innuere, quod non percepit Balduinus. Deinde in Græciſmi ſenſu peccavit, de quo conſule Avunculum ad Arriani *Exped. Alex. M. l. 1. c. 3.*

CAPUT IX.

Calcei Patriciorum Lunati, cur, quomodo, & ubi.

UT erant colore diſtincti virorum & mulierum Calcei, ita Senatorum Calceis ſua erat à plebeis propria ſingulariſque diſtinctio. *Lunulâ enim adſutâ Calceis*, inquit vetus Juvenalis [a] Scholiaſtes, *diſcernuntur Patricii à novitiis.* Et id non obſcu-

a *Ad Sat. 7.*

obscurè suggerunt Juvenalis ipse, cujus hæc ante citata:

—— Nobilis & generosus,
Appositam nigræ Lunam subtexit alutæ.

[b] Martialis dum Patricium quemdam sugillat:

Lunata nusquam Pellis & nusquam toga,
Olidave vestes murice.

[c] Et alibi:

Non extrema sedet Lunata lingula Planta:
Coccina non læsum cingit aluta pedem.

Et [d] Statius eòdem alludens,

—— Genitum si curia sensit,
Primaque Patricia clausit vestigia Luna.

Quibus ita clarè succinit [e] Alciatus:

Calceus, Arcadico suberat cui Lunula ritu,
Gestatur patribus Mullea Romulidis.

Quare verò patres illi, qui generis nobilitate aliis præstabant, Lunulas in Calceis gestarent, Plutarchus ingeniosè philosophans multas *in Romaicis* affert rationes: vel quòd signum id esset habitationis supra Lunam; quodque post mortem rursus animæ Lunam sub pedibus essent habituræ. Vel quod Arcades, ad quos illi nobiles genus suum referebant, Calceis ita insignitis usi fuissent, quòd ante Lunam natos

b *Lib.* 1. *ep.* 50. c *Lib.* 2. *ep.* 29. d *Lib.* 5. *Syl.* 2.
e *Embl.* 136.

natos se crederent: vel ut secundis rebus elati ac superbientes, mutationis fortunæ in alteram partem admonerentur: Lunæ videlicet exemplo, quæ primùm recens emergit è caligine, deinde fulgore splendido augescens, illustriorem faciem expandit, & cùm pulcherrima splendescit, orbe pleno rursus lumen suum paulatim exuit: atque ita se tandem, ut anteà, spectantium oculis subtrahit. Vel ut inde obedientiæ sumerent exemplum, neque præstantioribus parere recusarent; Lunam in eo imitantes, quòd quemadmodum illa in orbe illustrando secundas à Sole partes obit, ipsius semper radiis intenta: Ita ipsi quoque magistratibus obtemperarent, à quibus & honorum & potentiæ fructum aliquem mutuarentur. His adde si juvat, ut eo symbolo Imperii Romani conditionem significarent, quod Lunæ ad instar sensim crevit, donec totum impleret orbem, indeque temporum lapsu decrevit. Vel ut hinc nobiles intelligerent, sibi non esse superbiendum ob generis splendorem, cujus præcipuum insigne ad pedes esset abjectum. Vel ut ita fastum, quem nobilitatis opinio parturit, calcare se demonstrarent; cùm id ad pedes abjicerent, unde gloriari facilè poterant. Vel eo signo

res

res mundanas generosè se contemnere profiterentur, quarum quidem Luna, propter mutabilitatem atque inconstantiam, aptum est expressumque symbolum. Alias ejusmodi rationes omitto, quæ vel ab aliis expressæ sunt, vel de novo possunt excogitari.

Non prætermittendum tamen, quod [f] Isidorus aliò calceorum lunatorum deflectat appellationem: Vult enim in iis Lunam non sideris illius corniculantis effigiem, sed numeri centenarii notam expressisse: Ut nimirum inde posteri nossent, in ipsis nascentis Reipublicæ Romanæ primordiis Senatores centum tantùm numero fuisse. Quod & auctori Græco Zonaræ arrisit; qui patricios ait in urbe calceos gestasse, corrigiarum inflexione, & forma litteræ C adornatos (quod de littera Græca P quidam apud eundem legunt, glossema, ne dicam superfluum arbitror) ut sic à centum primis Senatoribus originem se ducere demonstrarent. Atque hactenus quæ de Lunatis Calceis obvia passim, aliter tamen congesta, cuivis legere liberum est apud [g] Rosinum & Dempsterum; quibus ea etiam paucis exceptis, accepta refero.

Sed

[f] *Lib. 19. cap. 14.* [g] *L. 5. ant. Rom. cap. 36.*

Sed quid propriè esset in Calceis Lunula, & cuinam Calceorum parti adsuta, illi non explicant. Ideò fortè, quòd id tanti non ducerent, ut eos ad alia magis seria properantes moraretur. Sciendum tamen. Et ecce quærenti mihi opportunè tandem occurrit [h] Philostratus, qui de Bradea loquens, ubi nobilitatis notam calceis appositam ipsum gestasse dixit; τοῦτο, inquit, ἐστιν ἐπισφύριον ἐλεφάντινον. *hoc signum est fibula eburnea.* [1] Unde [i] Tiraquellus suis in *Alexandrum Neapolitanum* annotationibus. *Lunulæ*, inquit, *in Calceis, erant fibulæ eburneæ, ad instar Lunæ corniculantes.* Benè meo quidem judicio: Lunularum enim, seu fibularum ejusmodi usus, præter eam quam retulimus nobilitatis significationem, claudendis, ut facilè est conjicere, adstringendisque inter se calceorum ansulis erat

h *L. 2. de vit. Sophist. in vita Herodis.* i *L. 5. c. 18. in principio.*

1 Improbat hanc versionem Rubenius, & ἐπισφύρια considerat esse ornamenta ocrearum circa talos aut malleolos pedum, atque ita in patriciis calceis ornamentum eburneum ad formam mediæ lunæ in eodem loco situm fuisse asseverat. Quorum prius ut potuit in Græcis fuisse, id tamen præcise ad lunam Romanam applicari nequit, quæ in sequenti pictura anteriori pedis parti apposita, ubi calcei pelles ab utraque parte coeunt, cum fibulæ, tum ornamenti usum indicare videtur, quod Græcis verbis expressit Philostratus & ἐπισφυρίῳ comparat, ut commode situs altitudinem demonstraret.

2 Sed

Pag. 69.

erat admodum * commodus. Unde signanter & ad rem hanc accommodatè loquutus mihi videtur [k] Statius, cùm dixit,

Primaque Patricia clausit vestigia Luna.

Ubi disertè claudendi usum Lunæ tribuit. Eò non invitum, credo, ducere possumus [l] Vopiscum, qui de Carini Augusti calceatu loquens ait, *Fibulis gemmeis utebatur.* Fibulis nimirum, ut credere par est, ad modum crescentis Lunæ corniculantibus, iisque pluribus & gemmeis, ad splendidiorem pompam & ostentationem. Atque ita usui simul, & ornamento erant lunatæ illæ fibulæ: Usui, quem diximus: ornamento, dum plures, eæque pretiosiores, utpote vel argenteæ, vel aureæ, vel etiam gemmeæ, calceis assuebantur; sic quidem dispositæ, ut aptè digestus illarum ordo, ab extremo Calceorum acumine, vel saltem ab ea parte, qua pes tibiæ conjungitur, ad eam superiorem, quæ crus medium attingebat, rectà per

k *L. 5. Syl. 2.* l *In Carino.*

* Quod ex subjecta figura, quam *Casalio* debemus, facilè, ut opinor, apparet. Nimirum Lunula hæc apposita illi loco, ubi extremitates calceorum inter se coëunt, hoc præstat, ut transmitti per ansularum foramina, nec tamen excidere propter figuræ suæ qualitatem possit facilè. 2

2 Sed perverse in æs incisa est hæc statua, quoniam non dextrum brachium ut hic, sed sinistrum laciniam togæ sinum facientem retinere solet.

3 Quam

per medium afcendens protenderetur. Simile aliquid in plerifque nobilium fœminarum calceis etiam nunc licet animadvertere; qui quidem globulos ferico, vel aureo filo contextos habent, ad eum penè modum digeftos. Idem etiam ab illuftribus Hebræorum fœminis olim factitatum, facilè eft ex [m] Ifaia colligere: Ille enim mulieribus illis, quòd in veftibus calceamentifque nimiùm effent luxuriofæ, divinam vindictam minitans, *In die illa*, inquit, *auferet Dominus ornamentum Calceorum vestrorum*, *& Lunulas*, *&c.* [3] Ubi non obfcurè liquet, Lunulas illas, feu fibulas (quæ fanè vel erant aureæ, vel faltem argenteæ) ad ornamenta Calceorum pertinuiffe. Quod fi quis veteri more Romano fingulos Patriciorum Calceos una tantum Lunula, eaque vel ferrea, vel ærea, vel ad fummum eburnea fuiffe infignitos contendat, non repugno: Imo lubens affentior, eòque lubentius, quò certum eft Romanos primis fuæ Reipublicæ temporibus ab iis rebus, quas poftea profufior luxus invexit, fuiffe admodum alienos.

Hoc tantùm breviter addo, ut tandem qua

m *Cap.* 3. *v.* 18.

3 Quam obfcure illum verfum intellexerit auctor, egregie docet rev. Bynæus *l.* 1. *c. ult.*

1 En

qua in parte luna Calceos insigniret aperiam. Cùm, ut ante dictum, Lunatæ illæ fibulæ & claudendis & ornandis Calceis servirent, nulla Calceis pars ad id aptior vel commodior eâ, quæ pedem operit, quà pes anteriùs tibiæ committitur: Ubi nimirum talorum integumenta, cum iis quæ reliquum pedem operiunt, juncta concurrunt, indeque secundum anteriorem tibiæ partem divisa, in altum assurgunt, invicem, vel corrigiis, vel etiam fibulis conjungenda. Unde si quis opponat illud Herodis Sophistæ, dum fratri suo, multa de generis sui claritate jactanti falsè respondet apud [n] Philostratum: Σὺ τὴν εὐγένειαν ἐν τοῖς ἀστραγάλοις ἔχεις. *Tu nobilitatem habes in talis.* alludendo, scilicet ad Lunam Calceis adsutam: quæ nobilitatis erat insigne: non ibi tali propriè & præcisè pro postica pedum parte, at pro ipsis pedibus Metonymicῶs sunt accipiendi. Vero enim simile videri nulla ratione potest, illud ad talos fuisse reductum, quod ad ostentandum generis splendorem gerebatur.

n L. *sup. citato.*

CAPUT

CAPUT X.

Mullei unde dicti. Quales, Regibus, Patriciis, Imperatoribus & mulieribus usurpati.

MUlta passim & varia de Mulleis apud varios auctores observata facilè quidem est in unum congerere : sed aptè distinctèque digerere, non parum difficile mihi videtur. Ut tamen hoc fiat, ab ipsa nominis notatione juvat initium ducere. *Mulleos*, inquit Festus, *veteres à mullando, id est suendo appellatos putarunt*. Et sanè verbum illud antiquum *Mullare*, à Græco μύλλω petitum, quod est *appropinquo*, sive *subigo*, arti sutoriæ non ineptè convenit; cujus quidem est dissectas Calceorum partes inter se aptè componere, concinnèque consuere : Unde etiam *subulæ*, quæ artis illius præcipuum est instrumentum, deducta videtur appellatio. Atque hinc *subulonibus*, qui aliàs *pædicones* seu *divisores*, nomen inditum ab eodem fonte μύλλω, quod item coïre significat: pro quo Latini pari significatu *molere* usurpant. Quo sensu dixit [a] Horatius, *Alienas*

a Sat. 2. l. 34

lienas permolere uxores. Et [b] sacra pagina de Samsone loquens ait. *Clausum in carcere molere fecerunt.* Sensus enim est ex Hebræorum mente, ut in eum locum refert Lyranus, Samsonem eò fuisse à Philistinis redactum, ut cogeretur oblatas ab iis subigere [1] mulieres, quæ ex eo prolem patri virium robore similem susciperent. Quo etiam sensu [c] Pagninus in libro Job legit, *Molat alteri uxor mea:* pro eo quod lectio communis habet, *Scortum alterius sit uxor mea.*

Sed quò me verbum istud μύλλω deducit? In orbitam redeo. Mulleorum etymon

b *Jud. c. 16. v. 21.* c *C. 31. v. 10.*

1 En stolidæ impudentiæ insigne exemplum! Adeone, Balduine, sacra tibi est sacta pagina, ut illam temere tam fœdis verborum portentis inquinare cupias? adeone in ea Lynceus es, ut hujusmodi thesauros ex divite illo agro tibi effodias? vel adeo tibi ignota sunt veterum pistrina, ut ad tam occultam interpretationem deflectas, quum nec citata Jobi verba huc convenire videantur, sed ea quæ ibi sequuntur? Pudeat igitur, quod nudam & claram historiam ad hæc obscœna detorques, & cum inepto Lyrano, qui hic plane ὄνος πρὸς λύραν, absurde delirare amas. Nam quis credat tam stultas cogitationes potuisse cadere in Philistæos, postquam viderant Samsonem omne virium suarum robur penitus perdidisse? Sed quum hæc aliis dudum observata sint, ne falcem in alienam messem immittam, hæc hactenus. Balduino tamen nulla necessitas erat, quæ eum cogebat extra chorum saltare & ultra crepidam, ut nunc facit, quum hæc ad verbum μύλλω nihil pertineant, & multo minus *subulæ* & *subulonum* appellatio, de quibus potius consule celeberrimum G. J. Vossium *in Etymologico.*

mon à Festo accepimus: sed ab eo discedit [d] Isidorus, qui dictos esse vult à rubro colore, qualis est Mulli piscis, quod scilicet illi essent purpurei. Quod item Turnebo æquè probatur. Quanquam in contrarium dicat apud [e] Plinium Fenestella, *nomen Mullis à colore Mulleorum calceamentorum impositum*. Quid igitur hîc statuendum? Si verum Festi etymon, pari jure Mullei nomen reliquis Calceorum speciebus videtur attribuendum: omnes enim suendo conficiuntur: & tamen Mulleus certam distinctamque Calcei speciem constituit. Nec propterea tamen illud abjicimus. Sic enim utrumque probamus, ut si Mulleorum spectamus texturam atque compositionem, à *Mullando*: si colorem, à *Mullo* pisce suam appellationem mutuari posse judicemus.

Et certè, si (ut paulò post ostendemus) rubeus, sive purpureus, sive coccineus color Mulleos à cæteris vulgaribus Calceis distinxit; multis etiam elegantibusque suturis eosdem præter cæteros insignes fuisse facilè crediderim. Quæ quidem suturæ [f] suggerente in brevibus ad Plinium notis Pineto, filum sericum utplurimum, atque alterius (ut decori ratio suadet) à rubro

d *L. 19. c. 14.* e *Lib. 9. c. 17.* f *Loco Supra citato.*

bro coloris punctuatim eminens. in diversis Mulleorum partibus ostentabant: Atque ita Mulleis ipsis non parum decoris atque elegantiæ conciliabant. Cum è contrario viliorum Calcei crassiore rudioreve filo minus eleganter essent consuti; ut ex [g] Juvenale liquet, qui vilem calceatum depingens:

—— Si rupta, inquit, *Calceus alter*
Pelle patet, vel si consuto vulnere crassum,
Atque recens linum ostendit non una cicatrix:

Et ex Athenæo, apud quem, ὑποδήματα ἐνημμένα σπαρτίοις σαπροῖς, *Calceamenta putridis funiculis compacta*, videre est. Nam σπαρτία propriè dicuntur è sparto funiculi, quibus Calcei consuuntur aut colligantur. Addo præterea futuras, ut stet etymon à *Mullando* petitum, eò etiam Mulleis esse peculiares, quòd cùm Mullei vulgaribus calceis essent à solo altiores [2], plures invicem

g *Sat.* 3. *v.* 149.

2 Mirabilis est virorum doctorum varietas, in inquirendo quæ propria fuerit mulleorum forma, qua inter reliquos calceos eminuerint. Et convenit inter omnes, rubro colore tinctos fuisse; sed hinc quemcunque rubrum, purpureum aut puniceum calceum invenerit, statim mulleum pronunciat Balduinus, quod quam bene fecerit, ipse cautionem præstet. Salmasius τὸ κεμμκύλον καὶ τὸ φοινικοῦν tanquam propria in his agnoscit, quæ quum itidem propria in Tyrrhenis calceis fuerunt, iis similes mulleos putat; hinc Rubenius concludit Salmasium haud male colligere hos mulleos eosdem fuisse cum

cem ſoleas è corio vel ſubere ſubter con-

ſui

Tuſcis aut Tyrrhenicis calceis: & cum Tyrrhenici ex ſandaliorum ſive crepidarum genere eſſent, mullei autem ſimiles eſſent cothurnorum, quod eſt calceamentum in modum crepidarum, mulleos a patriciis aut ſenatoriis calceis, qui cavi erant, & totum pedem regebant, longe ſane differre. Vides, quam pulcre hæc connectat Rubenius; ſed dubito, an ſecundum Salmaſii mentem. Ille enim Tyrrhenicis mulleos aſſimilat reſpectu τοῦ καμπύλου καὶ τοῦ φοινικοῦ, non etiam formæ crepidarum intectæ, cujus nullam rationem habet. Quanquam videri poſſet hoc quoque facere ex citatione loci Sapphus, qui ſane illo caſu nihil huc quadraret, quoniam eo utitur Pollux in expoſitione Tyrrhenici ſandalii. Veriſimile tamen eſt Rubenium id cogitaſſe, & hinc perrexiſſe ad ſandalii & mullei comparationem, quam omnino reſpuit Titinii apud Feſtum verſus, & mulleum tibiatim calceari indicat. Itaque ſiſtendus hic nobis gradus, & ſufficiat mulleum cognoſcere rubrum, καμπύλον, & tibiatim aſcendere, adeoque inter totum pedem tegentia calceamenta cenſeri, quoniam Rubenii comparatio quam aliena hic ſit, liquide, ubi de cothurni forma agemus, apparebit. Addit hic Balduinus mulleos a ſolo altiores pluribus ſoleis e ſubere vel corio ex loco Dionis, perinde ut Rubenius, quam altitudinem novit quoque Iſidorus, forſan ex eodem Dione. Nam alias tales ſemper fuiſſe mulleos non aliunde conſtat. Hinc igitur ſuſpicari licet non notatum eſſe Julium Cæſ. quod mulleos geſtaret, quos & reliqui Romani honoribus functi uſurpaverunt, ſed quod delectaretur altitudinis inſolentia, qua ſtaturam adjuvaret, & imperatoriam vel auguſtiorem formam ſibi conciliaret. Qua ratione poſſunt mullei cothurnis ſimiles dici, quum altitudine ſua notabiles ſemper fuerint cothurni. Sed iſtius altitudinis invidia Auguſti tempore, quo plane perdita & abolita erat reſpublica, deceſſiſſe videtur. Cæterum emendata Dionis verſio ad verbum, & quæ deinceps de Mulleis ſequuntur, nimis congruunt cum Caſauboni *nota ad Sueton. Jul. c.* 45. quam ut non ſuſpicari liceat hæc ab eo hauſta eſſe, cujus meritis laudibus invidere non oportebat. Ulterius vero illam antiquitatis partem expendit A. Bynæus *l.* 1. *c.* 3. *n.* 10, ubi etiam in emendatione Dionis ingenii ſui promptitudinem oſtentat, quam ei libenter acceptam ferremus,

niſi

ſui neceſſe fuit: atque adeò Mulleos pluribus conſtitiſſe ſuturis conſequitur. Ne verò gratis eos aliis altiores aſſeruiſſe videar, niſi eodem fere modo lectum eſſe ab Rubenio videremus *in l. 2. c. 1.* cujus commentarium in examine hujus materiæ minime negligendum judicavimus. Id quum me in multam dubitationem conjiceret, & poſtremam quoque ejus editionem ideo inſpexiſſem, eadem quidem in emendatione conſtantia occurrit, ſed cum mirifica mentis lubricitate conjuncta. Nam quum in prima editione magnum verborum ſtrepitum effudiſſet, quo Avunculi mei arbitrio totam rem decidendam permittebat, id omne in hac ultima pulchre oblitteravit. En egregias curas ſecundas quibus illi libri recogniti & aucti ſunt. Interim dum Græca iſta contemplor, quæcunque adhibeatur emendatio, non videtur bene conſtitutus ille locus. Nam Dio ibi peculiarem narrationem inſtituit, quo cultu proprie fuerit Cæſar, poſtquam eos, qui diverſarum partium fuerant, devicerat, & quiete imperium poſſidere debebat. Illo autem tempore utebatur adhuc laxiore veſtitu, quo etiam antea ſemper gaviſus erat. Similis vero luxuria in calceatu quomodo admitti poteſt, quum toto fere præcedenti tempore bellis cum externis, tum civilibus & continuis expeditionibus Cæſar occupatus fuerit? Nam indulſit quidem militibus ſuis elegantiorem cultum, ſed de ipſo nihil tradit Suetonius *c. 67.* Ex ejusmodi tamen emendationibus ea Dionis ſententia exoriatur, neceſſe eſt. Nec multum ab ea diſcedit vulgata diſtinctio, niſi quod accuratior eſt in *ὑψηλῇ καὶ ἐρυθροχρόῳ ὑποδέσει*, ut, licet ſemper in calceis elegans fuerit Cæſar, tamen ultimo tantum tempore altis & rubris eminere cœperit. Ferrarius hoc mollire volens ejecta vocula *καὶ* aliter diſtinguit, & *καὶ τῇ ὑποδέσει μετὰ ταῦτα ἐνίοτε* conjungit, quo quidem efficitur, ut Cæſar poſtea, ſed interdum tantum, calceatu luxuriaviſſe dicatur. Sed quid opus tanta varietate in loco ſimplici? Rogat vir doctus, quid enim eſt *καὶ μετὰ ταῦτα ἐνίοτε*? Dicam igitur. Videtur Dio, quum ſcripſiſſet Cæſarem veſtitu molliore *ἐν πᾶσιν* uſum fuiſſe, ſe ipſum quaſi nunc reprehendere & corrigere in calceatu, dicendo, Cæſarem poſt omnes res geſtas demum calceatu elegantiore ſibi placuiſſe, atque eo quidem modo, ut interdum & alto

dear, [h] Dio id non obſcurè indicat, cùm ſic de Julii Cæſaris lautitiis loquitur: *Deliciis fluxi ris veſtis ubique luxuriabatur, & Calceamentorum, quibus etiam poſtea interdum uſus eſt Altioribus & coloris rubri, more Regum, qui Albæ quondam regnarunt, ut qui propter Julum ipſos genere contingeret.* Et hanc Mulleorum compoſitionem ſuadet etiam hodierna Mulleorum noſtrorum ſtructura, quos ita ſimplicioribus calceis editiores geſtare ſolemus.

Sic igitur confectis & affectis Mulleis, auctore Feſto, primùm Reges Albani, qui olim in Italia imperitabant, uſi fuerunt, ut à cæteris facilè poſſent internoſci, auguſtioremque ipſo pedum calceatu, ut & cætero veſtium apparatu majeſtatem ſibi conciliarent. Ita enim in ipſis etiam calceis aliquam dignitatis Regiæ notam eſſe vole-

h *Lib. 43. circa finem.*

alto & rubro uteretur. Scilicet Dio, quaſi hoc Suetonii caput ante oculos habens, in unum locum conjicere voluit notabilia cultus in Cæſare, unde mox de fluxiore cinctura etiam ſubjungit. Illum autem ſenſum præbebit ſequens diſtinctio τῆτε γαξ ἐσθῆτι χαυνοτέρα ἐν πᾶσιν ἐνηβρύνετο, καὶ τῇ ὑποδέσει καὶ μετὰ ταῦτα, ἐνίοτε καὶ ὑψηλῇ καὶ ἐρ. Itaque non mulleis tantum mollitiem ſuam oſtendebat, ſed & alio calceatu eleganti quocunque, quem Romani antiqui moris tenaciſſimi improbabant. Etiam hic conſideranda venit Cl. Sperlingii conjectura, qua mulleos derivat ab μύλλη hoc eſt λεῖα, quia ex molliore corio confecti erant iſtius generis calcei.

3 En

volebant. Ab iis regibus Mulleorum calceorum usum, qui deinceps in Republica Romana cæteris nobilitate præcelluerunt Patricii, ut idem Festus auctor est, mutuati sunt. Unde M. i Cato in Originibus, *Qui Magistratum Curulem cepisset, calceos Mulleos; alii uncinatos; cæteri Romani perones sumpserunt.* Sed Mulleis illis Patricii potissimum usi sunt in triumphis, & pompis solemnibus, in quibus nimirum exquisitior ornatus ad splendoris ostentationem quærebatur. Et de iis extat vetus in lapide, qui ad C. Marii memoriam Arimini positus est, monumentum, his verbis, DE. MANUBIEIS. CIMBRICEIS. ET TEUTONICEIS. ÆDEM. HONORI. VICTOR. FECIT. VESTE. TRIUMPHALI. CALCEIS. PUNICEIS.

Quod verò qui ævo posteriore summæ rerum præfuerunt Imperatores Mulleos usurparint, argumento est Julius Cæsar, qui, ut ante ex Dione relatum est, *Calceamentis utebatur altioribus, & coloris rubri, more Regum Albanorum.* Quare Spartianus *in Alexandro* ipsum notat præter morem Imperatorum fecisse, quod *baxeis albis uteretur, non coccineis, ut prius alii solebant Imperatores.* Sed id singulare fuit

 Impe-

i *Lib.* 7.

Imperatoribus Constantinopolitanis ut rubris & purpureis Calceis uterentur, ut ostendit [k] Paulus Diaconus his verbis: *Ut agnosceretur Imperator ex rubris Calceis.* Ita [l] Georgius Phranzez Protovestiarius in Chronico; *Suffragante*, inquit, *nobilitate Manuelem Imperatorem creat, cocco tincta calceamenta concedit, successorque ab omnibus agnoscitur.* Unde satis liquet, Imperatoribus illis Calceos rubeo sive purpureo colore tinctos fuisse peculiares, atque ita quidem, ut aliis eos usurpare non liceret: Cùm in iis, ut in chlamyde purpurea elucerent expressa Imperii insignia. Unde [m] Corippus Justini junioris Imperialem habitum describens sic ait,

Purpureo suræ rutilant fulgente Cothurno,
Cruraque puniceis induxit Regia vinclis,
Parthica Campano dederant quæ tergora fuco.
Augustis solis hoc cultu competit uti.

Et hi Mullei sunt, quos passim Græci auctores ὑποδήματα seu πέδιλα ἐρυθρὰ & ἐρυθρόχροα seu φοινικόχροα appellant. Possem hîc quæ ad Aquilas aureas Calceis illis Imperatoriis olim intextas, gemmisque distinctas pertinent, adtexere: Sed [n] suus posteà locus iis dabitur.

Inte-

k *Lib.* 16. l *Lib.* 1. *c.* 17. m *Lib.* 2. n *Cap.* 11.

Interea non prætermittendum, quod superius alio fine relatum est, rubeorum ejusmodi Calceorum usum ab Imperatoribus ad summos Pontifices fuisse traductum, ut constat ex [p] Cæremoniali Pontificum, ubi quidem sic inter cætera: *Induitur papali habitu, toga scilicet linea alba, Sandaliis rubeis, aurea cruce signatis.* Sed quò non provehitur mulierum in Calceandi, ut & vestiendi ratione luxus & ambitio? Non satis decorus aut insignis albus color videbatur: Rubeus etiam sive purpureus ab iis in suo Calceatu interdum olim usurpatus. [q] Tertullianus, ubi balneorum antistitem suas lupas ornantem depingit: *Impuro cruri purum aut Mulleolum inducit calceum.* Ita [r] Livius Andronicus apud Terentianum Maurum Dianam Venatricem alloquens:

Et jam purpureo suras include Cothurno.

Ita [f] Virgilius eòdem spectans,

Purpureo stabis suras evincta Cothurno

Iterumque,

Purpureoque altè suras vincire Cothurno.

Utrobique eadem in fœminino calceatu purpurei Cothurni mentio, ad Mulleum, ut credere par est, significandum, quem

D 5 Cothur-

o *Cap. 4.* p *L. 1. cap. de indum. elect.* q *Lib. de pallio cap. 4. circa finem.* r *Lib. de metr. genere.* f *L. Ecl. 7. v. 32.*

Cothurni penè ad instar altè à solo editum supra diximus. Et de Mulleo quoque ausim illud [t] Persii accipere [3]:

—— *solea puer objurgabere rubra.*

Simplex enim & propriè sumpta solea frustra colore tincta fuisset, quæ nimirum pedibus supposita vix habet, quod in spectantium oculos incurrat.

C A-

t *Sat.* 5. *v.* 169.

3 En iterum quo exspatietur Balduini eruditio, quum enim *toto hoc capite* non satis mentem suam nudaverit, an integumentis obducti fuerint mullei, tandem eam cothurnorum comparatione aperit, & ad eosdem rubram soleam trahit. Quanquam autem cothurni potuerint utpote tecti purpureo colore tingi, nec tamen ideo mullei dici, ita multo absurdius soleam rubram de mulleo accipere, & sic intectum cum tecto calceo confundere. Certum est in hac re soleam, ut apud Juven. *Sat.* 6, 612, & sandalium adhibita esse ab Latinis. Sed quum magnus Casaubonus *ad hunc Persii versum* etiam explicet & apponat *sculponeis os batuere*, & *fœmineo socco pectus cædere*, & ab Græcis sumat *σανδαλίῳ παίεσθαι*, in quo creberrime ludit Lucianus, & *βλαυτῶν* sive *πλήσσειν σανδαλίῳ*, hinc omnino discere in promptu est, quantopere antiqui istam pœnam vel contumeliam quocunque calcei genere & infligere & exprimere amaverint, præcipue quum nec cothurnus in eo displicuerit, quomodo in Aristophanis *Lysistrata* mulier seni minatur se *ἀψήκτῳ τῷ κοθόρνῳ κατάξειν τὴν γνάθον.*

CAPUT XI.

Soleæ quid. Earum à Crepidis leve discrimen; usus quibus, quando, & ubi familiaris.

SEd de Solea jam dicamus amplius. *Solea* interdum piscem planum vulgò satis à suavitate notum: Aliàs lignum robustius, quod parieti cratitio substernitur, significat. Horum verò sensuum neutro de solea nobis hoc loco agendum: per eam enim hîc intelligimus illud calceamenti genus, *quod* definiente Festo *pedis solo subjicitur.* Vel clarius ex [a] Gellio, *quod plantarum calces*, aut si mavis, pedum plantas *tantum infimè tegit, cæteris propè nudis, & teretibus habenis junctum est.* Unde soleam Græci vocant ὑπόδημα & ὑπόδησιν[1] à verbo ὑποδέω sive ὑποδέομαι, quod est subligo; ut, quod in eo calceamenti genere præ-

a *Lib. 13. cap. 21.*

1 Recte ex vocabuli natura & antiquissima vetustate, quæ simplici solea pedes munire cœpit. Nam alioquin procedente usu & arte, qua diversa calceamentorum genera inventa sunt, vocabulum ὑπόδημα prius generale, tandem tectorum calceorum significationi propius adhæsit, quod præcipue ex Græcis Romanam antiquitatem exponentibus perspicuum fit, quod erudite *ad Tertulliani librum de pallio* observat Salmasius.

præcipuum est, ipsa voce denotetur. Et sanè magis necessarius in soleis; quàm in calceis vinculorum usus. Quò factum, ut apud Poëtas sæpe *vincula* pro soleis usurpentur. [b] Ovidius,

Vincla duo pedibus demunt.

[c] Tibullus

Vinclaque de niveo detrahet ipse pede.

Pro quo dicunt [d] Terentius, *Detrahere soccos*, & [e] Plautus, *Compedes adimere*, &, *soccos adimere pedibus*. Rursus idem [f] Ovidius,

Fregerat armillas, non illa ad brachia factas:
Scindebant magni vincula parva pedes.

Ita [g] Virgilius,

Et Tyrrhena pedum circumdat vincula plantis.

Quanquam interdum etiam *vincula* pro quovis alio calceamenti genere ab iisdem usurpari dubium non est.

Nonnunquam verò Soleas Græci κρηπῖδας appellant: unde Latinis *Crepidæ* & *Crepidulæ* dicuntur. Quare passim eruditi docent, & soleas & crepidas easdem fuisse. Quibus ego facilè assentior, si modò me-

b *L. 3. metam. fab. 2.* c *Elegia 6. lib. 1.* d *In Heaut. actu 1. scena 1. v. 72.* e *In Captivis act. 5. scena 4. in fine. In Epidico act. 5. sc. 2. in fine.* f *Lib. 2. Fast.* g *L. 8. Æneid. v. 458.*

mecum leve hoc admittant discrimen, quòd soleæ simpliciores essent, crepidæ verò crassiores; in quibus nimirum duæ saltem simplices soleæ simul essent compactæ. Mens ea inde mihi suggeritur, quòd crepidæ dicantur à *crepitu*[2], quem, ubi inter incedendum premuntur, edunt: unde *argutæ* proprio epitheto dici possunt, hoc est crepantes & stridulæ. Quo sensu dixit Catullus, *Argutâ constitit in soleâ*. Ubi, si

2 Itane, Balduine? sic censes, & Gellium tuum subito derelinquis? Cur tibi non suffecit ab eo didicisse *crepidas* & *crepidulas* prima syllaba correpta id genus calceamentum appellavisse Romanos, quod Græci κρηπῖδας vocant? Omnino in ejus sententiam it celeberrimus Vossius *in Etymol.* Itaque hinc æstimare oportet tuam cogitationem de altitudine crepidarum, quam ex Catulli arguta solea argute probare conaris, quum solea utique ab crepida remota sit. Et licet vix quisquam sit, qui Veneris crepidam a Momo reprehensam narrat, tamen perinde agit Is. Vossius *ad Catull.* *p.* 290. Quin & ipse Julianus *in epistola ad Dionysium* Veneris σάνδαλον ὑπ' αὐτῆ ἐπαινῶθη scribit: prout etiam Philostratus (nam Theophrasti locum ignoro, & forsan pro illo hunc posuit) ad uxorem scribens narrat Momum in Venere nihil reperisse quod carperet, nisi ὅτι τρύζοι αὐτῆς τὸ ὑπόδημα, καὶ λίαν εἴη λάλον καὶ τῷ ψόφῳ ὀχληρόν. Deinde addit sibi videri, cum illa adulterium committeret, eo solo latuisse, quod ἀνυπόδητος incederet, quoniam vel τοῦ σανδαλίου διαβάλλοντος Vulcanus occulta cognovisset, quod *Sandalium* ex eo religiose servavit Erasmus *in Chiliad.* Quod autem de duabus crepidarum soleis cogitavit Balduinus, non satisfecit Cl. Sperlingio, sed earum loco ligneas tabellas commentus est, easque clavis suppactas. Quod postremum sæpius obvium est; de tabellis ligneis nihil asseveramus, nisi quod forsan oportunius σανίδας in antiquissimis sandaliis Cl. Hemsterhusius noster *ad Pollucem* cum Camerario consideravit. Deceptus autem est Balduinus ab Isidoro a.

ſi preciſè loquendum, *ſolea* pro crepida ponitur: Crepidæ namque crepitus ſive ſtridor, ex eo proprius, quod plures ſoleas ſimul compactas ſtridere magis neceſſe ſit, quàm cùm unica illa eſt atque ſingularis. Unde, teſtibus Theophraſto & [h] Juliano, cùm Momus Venerem, ut Venerem decebat, ornatam oſtendiſſet, nihil quod in ea carperet habuit, præter crepidam, quam ſcilicet nimiùm argutam ſive ſtridulam judicabat.

Uſus autem ſolearum pro civili more mulieribus * potiſſimùm fuit familiaris. ris. Catullus de Lesbia loquens:

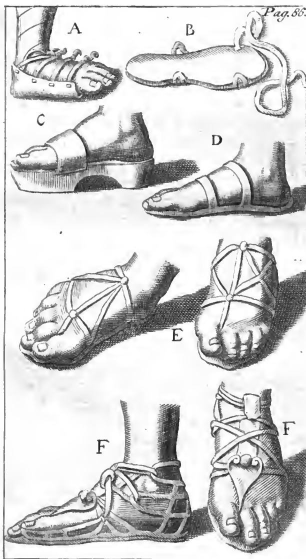
--- *argu-*

h *In Epiſtol. Epiſt. ad Alex.*

* Recte *potiſſimum*; nam & viris quandoque in uſu fuiſſe nemo ſanus diffitebitur. Quin noſtro etiam ſeculo ad religioſos tranſiit illud calceamenti genus, ceu ſimpliciſſimum & ab omni ambitu & mollitie quàm maximè remotum. Et varii quidem generis ſolearum exempla hîc tibi damus. *Fullienſium*, *Capucinorum*, aliorumque. Longè tamen omnium pulcherrimæ ob habenarum præcipuè elegantiam mihi videntur Dircis ſimul & Apollinis Pythi ſubjectæ ſolearum ideæ, quas eruditi orbis compendium Roma nobis dedit: has quidem ſub littera F *in hortis Vaticanis*, illas ſub littera E in illuſtriſſimis *Farneſiorum* ædibus. Cætera celeberrimis quibuſque viris Lazio, Lipſio aliiſque debentur.

doro, qui crepidas ita dictas putavit, *quod cum ſono ſtringantur, ſive a pedum crepitu in ambulando*. Eidem tamen gratias debemus, quod eas nobis deſcripſerit *eſſe genus ſingulari forma, & idem utrique aptum pedi vel dextro vel ſiniſtro*, ex quibus verbis crepidarum proprietatem ab ſoleis & ſandaliis diſcrepantem egregie contemplamur, & quomodo cothurni in modum crepidarum eſſe dici poſſint, forſan intelligimus.

3 Lo-

Pag. 86.
A
B
C
D
E
F
F

——— *argutâ constitit in soleâ.*

Ita [i] Plinius, ubi de statua Corneliæ Gracchorum matri publicè posita scribit; *Sedens*, inquit, *hæc posita fuit, soleisque sine amento insignis, in Metelli publica porticu.* Sic Prudentius in Apotheosi:

Perfidus ille Deo, quamvis non perfidus urbi,
Augustum caput ante pedes curvare Minervæ
Fictilis, & soleas Iunonis lambere, &c.

Signanter utrobique & Corneliæ & Junonis statuæ, pro fœminini calceatûs more, soleis indutæ referuntur. Hinc [k] Ciceroni *muliebres soleæ* dicuntur, cùm ab earum calceatu Clodium ita perstringit: *P. Clodius à muliebribus soleis, purpureisque fasciolis, factus est repentè popularis.* de his etiam dubio procul intelligendus [l] Manilius, dum fœmininum habitum ita describit:

Fœmineâ vestes, nexa sine tegmine planta,
Et species, fictique placent ad mollia gressus.

Solearum enim proprium nullum tegmen habere, & pedibus habenarum corrigiarumve beneficio aptè adstringi: unde & *obstrigillorum* nomen iis attributum. Sic enim [m] Isidorus obstrigillos definit, ut illos

i *Lib. 34. c. 6.* k *De Harusp. responsis.* l *Lib. 5. Astron.* m *Lib. 19. c. 34.*

los cum soleis pares faciat: *Sunt*, inquit, *obstrigilli, qui per plantas consuti sunt, & ex superiori parte corrigiâ trahuntur, ut constringantur: unde & nominantur.*

Atque ita quidem fœminarum proprius fuit solearum usus, ut si quando virum aliquem contingeret in publico soleis uti, id ei probro verteretur. Unde nota ⁿ Ciceronis in Verrem increpatio, quod in littore Soleatus fuisset: *Stetit*, inquit, *Soleatus Prætor populi Romani, cum pallio purpureo, tunicaque talari.* 3 Sic & Scipionem inde

n *Act.* 4.

3 Locus est *l.* 5. *c.* 33. Sed quis hoc ex his verbis divinabit, nisi ex principio narrationis, quam Cicero de Verris luxuria instituit *c.* 31, ubi illum prætorem custodem defensoremque provinciæ LX dies vixisse inter muliebria convivia narrat, & quum classem emitteret, eam spectasse in littore stantem, ut muliercula etiam nixus esset? Attamen Cicero sic pronunciat, ut ex indecoro habitu accusationis vehementiam intenderet. Nam prorsus illa fœditas ab Scipione & Germanico longe remota est; quippe quum hic Græcis se ita venditaret, quod Tiberii occulta invidia ferre non poterat; & licet Scipio a quibusdam inimicis reprehensus fuerit, tamen se ipse contra istos rebus affatim defendit, quod in Verre secus est, qui in honore prætoris plane negligebat disciplinam militarem & habitum. Interim quia Romani ad tuendam reipublicæ majestatem nolebant magistratus suos etiam in provinciis alio quam patrio habitu in publicum prodire, idcirco etiam illam insolentiam historia notavit. Deinde convenienter Tacitum illustrat, quoniam deploranda est Dempsteri ignorantia, qua *intectos* Germanici *pedes* plane nudos & incalceatos intellexit, quem errorem forsan tacite auctor refellit. Nam similiter Cilo *nudis pedibus* raptus traditur a Spartiano *in Caracalla c.* 4, quem Casaubonus *ex Dione* βλαύτας ὑποδεδεμένον *soleatum* exponit

4 Est

nde notatum refert [o] Livius his verbis, *psius Imperatoris, non Romanus modò, sed e militaris quidem cultus jactabatur, cum allio crepidisque inambulare in Gymnasio.* itque hæc [p] Tacito lucem afferunt, qui e Germanico loquens, *Multa*, inquit, *i vulgus grata usurpavit, sine milite incere, pedibus intectis, & pari cum Græcis mictu.* Ubi quidem *pedes intecti*, non alii uàm soleis vel crepidis induti. Et hunc ensum insinuat idem Tacitus, dum subingit, *Publii Scipionis* (illius nempè de uo supra Livius) *æmulatione, quem eaem factitavisse apud Siciliam accepimus.* His adde & [q] Suetonium, qui Caligulam eque patrio, neque civili, ac ne virili uidem calceatu semper usum referens: *Modò*, inquit, *in Crepidis vel Cothurnis, modò in speculatoria Caliga, nonnunquam in socco muliebri conspectus est.* Unde satis suerque constat, præter civilem patriumque morem, imò molle & effœminatum habium fuisse, si quis virorum passim, & absque causa soleatus crepidatusve cerneretur.

Passim & absque causa jam ex industria nserui, ut non ita prorsus à solearum calceatu viros excludam, quin interdum illis

o *L.* 29. *ab V. C.* p *L.* 2. *Ann. c.* 59. q *Cap.* 52.

illis earum usus esset, absque ulla probrosæ mollitiei suspicione, permissus. Certum enim est, Romanos in omni animorum remissione, utpote per convivia, publicaque spectacula, pro more fuisse soleatos. Et primùm quidem ad convivia cum soleis itare solitos innuit [1] Martialis, dum ita ludit in Cottam:

Bis Cotta soleas perdidisse se questus,
Dum negligentem ducit ad pedes vernam,
Excogitavit homo sagax & astutus,
Ne facere posset tale sæpius damnum,
Excalceatus ire cœpit ad cœnam.

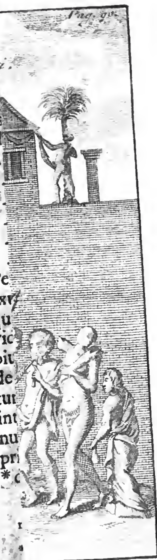
Per *excalceatum* enim hîc non tam Calceis exutus significatur, quàm soleis; quas quidem abjecisse Cottam vult Poëta, ne videlicet earum per servi negligentiam sæpius jacturam faceret: unde quod jam de soleis propter convivia usurpatis relatum est, facilè colligitur. Quod tamen sic intelligendum, ut in ipso convivii actu nullus earum esset usus: Cœnaturi enim, priusquam accumberent, in triclinio soleas * deponebant, ne lectorum mensas ambien-

1 *Lib. 12. epigr. 87.*

* Testatur hoc inter cætera antiquitatis monumenta, figura ex lapide, in viridario Cardinalis Montalti, ad montem Exquilium, hîc apposita. Refert hæc Silenum senem discubiturum, cui adstant Fauni nudi duo: alter ut accu-bituro

In Viridario Cardinalis Montalt

90
illi
fæ
tu
ru
bli
tos
fol
ita

Pe
ex
qu
vic
pi
de
tu
int
nu
pr
* c

gu
ten
dif

ientium ſtragula pulvere aut luto conpurcarent. [f] Martialis, ubi de cœna loquitur: *Depoſui ſoleas* inquit. Ita [t] Plautus,

Jam rediit animus, deme ſoleas: cedo vinum.

Et has interea ſervis ſuis cuſtodiendas tradebant, ut ex ſuperiori [v] Martialis in Cottam Epigrammate intelligi facilè poteſt, itemque ex hoc in Luſcum furem:

Nec dormitantem vernam fraudare lucerna
Erubuit fallax, ardeat ipſa licet.
Si nihil invaſit, puerum tunc arte doloſa
Circuit, & ſoleas ſurripit ipſe ſuas.

Unde ab hoc munere ſervi illi, Plauto atque aliis, *ſandaligeri* & *ſandaligeruli* dicuntur. Peracto igitur convivio, cum erat è triclinio diſcedendum, ſoleas ſuas reſumebant. Hinc ille apud [4] Terentium: *Cedo*, inquit, *ſoleas mihi, properate, auferte menſam.*

f *Lib. 3. ep. 50. ad Ligurinum.* t *In Trucul. act. 2. ſc. 4. verſ. 16.* v *L. 8. ep. 58.*

bituro ſoleas detrahat; alter ut reclinantem ſuſtineat, dum ſoleæ detrahuntur: quibus detractis, veſtem cœnatoriam ſumebant. Sed de his plura qui velit, conſulat Fulvium Urſinum ad *Ciacconii Triclinium*, quod non ita pridem nova veſte donatum, publici juris à nobis factum eſt.

4 Eſt memoriæ vel feſtinationis ἁμάρτημα. Nam prout paulo ante ex Plauti *Truculento* citavit iſta *Jam rediit animus*, etiam in ejuſdem auctoris eadem fabula *a. 2. ſc. 4.* hæc legerat. Ad cujus loci illuſtrationem conſuli meretur L. Torrentius *ad laudatum hic Horatii verſum.*

1 Af-

ſam. Pari ratione Naſidienus apud [x] Horatium, *Soleas poſcit.* Ita intelligendus [y] Martialis:

> *Defuerit ſi forte puer, ſoleaſque libebit*
> *Sumere, pro puero proderit ipſe tibi.*

Ex quibus rurſus id accipimus, quod ſervi dominis cœnaturis ſoleas ſuas demerent, eaſdemque illis è triclinio diſceſſuris inducerent. Unde & clarius intelligimus verba illa, quibus D. Joannes Baptiſta [z] tribus in locis ſacræ Scripturæ uſus eſt, cùm ſe dixit indignum, *qui vel portaret calceamenta Chriſti, vel eorundem corrigiam ſolveret.* His enim ſignificare voluit, ſe tantùm dignitate Chriſto eſſe inferiorem, ut nequidem dignus eſſet, qui in ejus famulitio viliſſimum etiam excalceandi munus obiret.

De Solearum verò Calceatu, viris uſurpato, per ludos & ſpectacula, quæ publicè vel in Amphitheatris, vel Circis edebantur, [a] Dio teſtis eſt locuples, ubi ſic de Caligulæ ludis loquitur: Ἐξῆν καὶ ἀνυποδήτοις βουλομένοις θεάσασθαι, νομιζόμενον πού ἀπὸ τοῦ πάνυ ἀρχαίου, καὶ δικάζειν τινὰς ἐν τῷ θέρει, καὶ πολλάκις καὶ ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου ἐν ταῖς θεριναῖς πανηγύρεσι γενόμενον, ἐκλειφθὲν δὲ ὑπὸ Τιβερίου. Id eſt; *Licebat iis, qui vellent,*

x *Lib. 2. Sat. 8.* y *Lib. 14. ep. 65.* z *Matt. 3. v. 11. Marc. 1. v. 7. Joan. 1. v. 27.* a *Lib. 57.*

lent, discalceatis spectare, qui mos jam olim tenuerat, & judicia exercere per æstatem. Quod ab Augusto in celebritatibus æstivis servatum erat, sed à Tiberio planè omissum. Ubi ἀνυποδήτοις cave intelligas nudis planè pedibus; sed more Græco soleatis aut crepidatis. Quo sensu jam ante dixit Tacitus, *Pedibus intectis, & pari cum Græcis amictu.*

CAPUT XII.

DE SANDALIIS

Adversaria ex auctoribus prolata, eademque conciliata.

SCriptorum interdum impropriæ locutiones, & vocum variè hinc inde traductæ significationes, & earundem rerum adjectitiæ formæ, temporum lapsu sæpè immutatæ, minùs liquidam nobis & apertam Sandaliorum notitiam efficiunt. Scimus quidem ex [a] Polluce, atque aliis, *Sandalium esse muliebre calceamenti genus;* idque pulchrum, elegans, atque elaboratum. Unde Judith ad Holofernem profectura, ut illius [b] historiæ monumenta testan-

a *Lib. 7. Onomast.* b *Cap. 10. v. 3.*

ſtantur, inter alia, quibus ipſa nativæ pulchritudini decus atque elegantiam conciliavit, *Sandalia pedibus ſuis induit.* Quæ quàm apta, quàm polita, quàm concinnè, pretioſèque adornata eſſent, hinc æſtimare licet, quod, ut [c] ibidem habetur, *Sandalia Judith Holofernis oculos rapuerunt.*

Sed idem Sandalium viris etiam [1] uſurpatum, iiſque non ita cultus aut elegantiæ, quemadmodum mulieres, ſtudioſis, non eſt dubium. Nam D. [d] Hieronymus in Iſaiam ad verba illa: *Vade, & ſolve calceamenta de pedibus tuis.* calceamenta, ſandalia, & caligas, pro eodem accipit: *Depoſitis*, inquit, *quæ Septuaginta ſandalia, id eſt, caligas vocant.* Caligæ verò virorum, & militum prælertim fuerunt; ut *capite ſequenti* oſtendetur. Rurſus, ſi ſandaliorum forma quæritur, res non magis expedita: nam interdum ea pro ſoleis uſurpan-

c *Cap. 16. v. 11.* d *L. 5. comm. c. 20.*

1 Affirmat hoc Balduinus ex ſola ſacri Codicis verſione, quum tamen Herodotus *in l. 2. c. 91.* Perſei σανδάλιον in Ægypto ſervatum eſſe jam noverit. Sic Athenæus *l. 6. c. 17.* Οἱ περὶ τὸν Ὀρτύγην ὑπεδέδεντο καὶ πολυσχιδῆ σανδάλια τοῦ θέρους· τοῦ δὲ χειμῶνος ἐν γυναικείοις ὑποδήμασι διατέλουν περιπατοῦντες, *Ortyges multifida ſandalia æſtate induebat; hieme vero in muliebribus calceis ambulabat*, non calceis æſtate, hieme ſoleis, quod habet verſio, ubi notanda pro anni tempore mutatio. Et *l. 8. c. 4.* de Dorione claudo, quæ verba mox proferentur.

2 Immo

pantur, quæ inferiores tantùm plantas ab itinerum offendiculis defendebant. Unde Sardinia Insula Timæo apud [e] Plinium *Sandaliotis* dicta fuit, ob soleæ similitudinem: Quæ etiam, quod eòdem recidit; à plantæ pedis figura [f] Salustio *Ichnusa* [2] fuit appellata. Cui succinens [g] Claudianus:

Huma-

e *L. 3. c. 7.* f *In fragmentis.*

2 Immo potius Ἰχνοῦσα, ἐπεὶ ἴχνει ἀνθρώπου ἐστὶν ὅμοια τὸ σχῆμα juxta Eustathium *ad Dionysii Perieg. v. 458.* Id quum tam notabiliter referat quoque Plinius, & plerique omnes, qui de illa insula loquuntur, prout eos collegerunt eruditissimi viri Cluverius *in libro de Sardinia* & Bochartus *in Phaleg p. 2. l. 1. c. 31.* nonne ista descriptio aliquo modo expeditam reddit sandaliorum formam? Nimirum eo pacto incisa fuerunt ab utroque latere sandalia & accurate excavata, ut vestigio humano juste responderent, anteriore etiam parte cum digitorum & pollicis fastigio apte procurrente, ut suo quodque pedi alligari deberet, & non utrique simul conveniret, ut quidem de cothurnis constat, & de credipis memorat Isidorus. Et videtur Lucianus hujus εὐρυθμίας nos admonere *de Domo p. 615*, ubi meretrices, inquit, putare ingenti auri copia corporis vitia occulta fore, καὶ τοῦ ποδὸς τὸ μὴ εὐπερίγραφον λήσειν ὑπὸ χρυσῷ σανδάλῳ, atque ita pedis deformitatem sandalii aurei concinnitate se abscondere. Quæ forma etsi soleæ quoque contigisse videtur, fuit tamen in iis ejusmodi differentia, quod sandalium pedis digitos ζυγῷ coercebat, qui etiam in solea intecti manebant, unde sandalium cum κοίλῳ ὑποδήματι conjungit Pollux *l. 7. c. 20.* Καὶ ζυγὸν δὲ, τὸ περὶ τοῖς ὄνυξι τοῦ κοίλου ὑποδήματος καὶ τοῦ σανδαλίου, τὸ τοὺς δακτύλους συνέχον: *sed & jugum, quod circa ungues cavi calcei & sandalii, quod digitos continet*, ad quæ verba doctissimus Jungermanus Aristophanis versus *ex Lysistrata*, & Hesychium, ζυγὸν itidem ad includendos digitos inservii sse docentes opportune citat. Sic Dionysius tyrannus Locrensibus puellis illudens eas in conviviis dimissas columbas venari jussit nudas & σανδάλια ὑποδεμένας ἄζυγα, τὸ μὲν ὑψηλὸν, τὸ δὲ ταπεινὸν,

Humana speciem planta se magna figurat
Insula, Sardiniam veteres dixere coloni.

Quid & Soleæ, quibus jam Capucini patres

στινὸν, τῆ ἀπρεπεῖς χάριν, calceatas sandaliis sine jugo imparibus, altero alto, altero humili, ut dedecus augeret, apud Strabon. *l. 6.* Et forsan aliquando tale jugum etiam soleis fuit annexum, quoniam diserte Plinius *soleas sine amento* memorat in Corneliæ statua, quem locum notavit Balduinus *praced. cap.* Præterea habebat sandalium corrigias, quæ ἱμάντες Polluci *l. 7. c. 22.* in descriptione sandaliorum, quibus Minervam calceavit Phidias. Ejus autem ἱμάντες fuerunt ἐπίχρυσοι, quare ex iis & eorum jugo manifeste intelligitur, quomodo alias sandalia ipsa dicantur ἐπίχρυσα & λεπτοσχίδια, prout recte intellexerunt Balduinus & Rubenius de inciso eorum integumento & ita perforato, ut quasi pictura quadam exornarentur; nequaquam de tenuioribus tabulis, quas cogitabat Cl. Sperlingius. Nam vox λεπτοσχιδεῖς nihil ligneum in se comprehendit, quia tam corium quam lignum scindendo attenuari & λεπτύνεσθαι potest. Tum nescio, cur illa vox magis soleæ, quam jugo & loris applicari debeat, quia etiam veteribus pelles fuerunt tenuiores natura sua, ut non necesse fuerit eas scindendo extenuare, ex qua tamen vocis consideratione, & quod sandalium aliqui ab σανίδες derivant, Sperlingius ligneas tabellas finxisse videtur, ut jam diximus. Sed non esse eam vocis significationem perspicuum est ex Polluce, quum χιτὰς etiam λεπτοσχιδεῖς appellatas esse docet, ut forsan adspicere eas debeamus perinde ut πολυσχιδεῖς, in quibus nulla tenuitatis, sed multiplicis scissuræ ratio habetur, quale ῥάκος πολυσχιδὲς occurrit in Luciano *in Pseudolog. p. 596.* & describuntur tales calcei in egregio loco Galeni, quem exhibet Illustr. Spanhemius *ad Callimachum.* Cum his etiam quandam cognationem habere videntur περισχιδεῖς, de quibus Casaubonus *ad Athenaum l. 12. c. 9.* Quæ quidem genera suam habuisse differentiam non nego; sed ea rite distinguere non est nostri ingenii. Interim ab iis non multum dissimiles fuerunt ἀνάτρητοι ἐμβάδες in Synesii *epist.* 52. quas Suidas exponit τὰ διακεκομμένα καὶ τετρυπημένα ὑποδήματα *pertusa & foraminosa calceamenta.* De quibus nescio, cur H. Stephanus ita loquatur, [Significat igitur caloeos pertusos, ut, qui longo usu detriti

tres utuntur (Apoſtolorum, ut credere par eſt, imitatione) nonne Sandalia vocantur? Apoſtolorum dixi imitatione: illos enim ejuſ-

detriti ſunt, pertuſi eſſe ſolent.] quum utique de recentibus & novis agat, non detritis, utpote quos frater ipſius παρὰ κρηπιδοπώλου ἀνθρώπου emerat. Et ſane aliter perforata ſunt recentia, quibus id ad ornatum contingit, quam detrita; quamobrem iſta comparatio tolerari nequit. Quod vero de ligneo ſolo diximus, tale κάττυμα ξύλινον ita ab ſandaliis excluſimus, ut tamen Tyrrhenicis peculiare fuiſſe videatur, prout in iis ab Polluce memoratur, & quidem τετραδάκτυλον *quatuor digitos craſſum* ſive altum, non *latum*, ut perverſe vertitur, quippe quum latitudo modulo pedis adæquata eſſe debeat. Nam ſi in crepidis & ſandaliis vulgaribus ligneum ſolum fuiſſet uſitatum, non dubito quin illud notaſſet Pollux, ut fecit in crupeziis, vel in Minervæ ſandaliis omiſiſſet. Sed ut ad corrigias ſive ἱμάντας redeam, illi etiam ζυγὰ dicti, quo alludit Eugenis Epigramma de ebrio Anacreonte, quem ita inſtructum fingit:

Λοξὸν γὰρ αὐτοῦ βλέμμα,
καὶ περὶ σφυροῖς
Ῥιφθεῖσα λώπευς πέζα, καὶ
μονοζυγὲς
Μεθὴν ἐλέγχει σάνδαλον ----

Obliquus enim ejus viſus, & ad malleolos Dejecta veſtis fimbria, & uno jugo Ebrietatem arguit ſandalium. Neque enim ſequor Barneſii verſionem nimis alienam, quæ hæc eſt, *unaque ebrium ſolea arguit relicta*, qualem quidem negligentiam expoſuerant priora Epigrammata; ſed ſandalium agnoſco uno jugo alligatum, quum reliqua lora per ebrietatem ſoluta fuerint. Sandaliis porro ſimiles fuerunt βλαῦται, ſcribente Polluce ἡ βλαύτη σανδαλίου τι εἶδος, a qua verbum βλαυτοῦν ἢ πλήσσειν σανδαλίῳ apud Heſychium, quæ etiam βλαυτία dicuntur ab Athenæo *l. 8. c. 4.* Δωρίωνος τοῦ κρουματοποιοῦ κυλλόποδος ὄντος ἀπώλετο ἐν συμποσίῳ τοῦ χωλοῦ ποδὸς τὸ βλαυτίον, καὶ ὅς, οὐδὲν, ἔφη, πλεῖον καταρᾶσομαι τῷ κλέψαντι, ἢ ἁρμόσαι αὐτῷ τὸ σάνδαλον. *Dorio muſicus claudus in convivio claudi pedis ſoleam perdiderat, & ipſe, nil, inquit, amplius furi imprecabor, quam ut conveniat ipſi ſandalium.* Hinc iiſdem βλαύταις ἀναγωγέας adſcribit, quos χρυσοῖς ἀνασπαστοῖς ἐπισφίγγειν ſolebat Parrhaſius pictor apud eundem *l. 12. c. 11.* Denique notabilis eſt locus apud eundem Syneſium in φαλακρ-ἐγκωμ.

ejusmodi Sandaliis usos esse, satis ex eo liquet, quod cùm Christus Dominus apud D. [h] Lucam prohibuisset Apostolis, *ne calceamenta portarent;* quibus nimirum pedes omnino tegerentur: iisdem nihilominus apud D. [i] Marcum Sandaliorum usum permittit, [3] utpote quæ superiorem pedum partem nudam relinquerent, inferiore tantùm plantâ adversus spinas & tribulos munita. Unde in [k] Actis Apostolorum, ubi An-

h *Cap.* 10. *v.* 4. i *Cap.* 6. *v.* 9. k *Cap.* 12. *v.* 8.

ἴδωμ. ubi narrat de præstigiatore quodam, de quo ait, τέμνεται δὲ καὶ κατατέμνεται, καὶ οὐδὲν ὅ, τι οὐ τῶν τοῖς ὁρῶσι φρίκην φερόντων, ἦγε καὶ προσάλλονται, βλαύτης Ἀττικῆς ἀκριβέστερον. *Scinditur autem & conscinditur, & nihil quidquam, quod non aspicientibus honorem incutit, & qua offenduntur, soleæ Atticæ similius,* quæ verba etiam clarissime patefaciunt, quomodo scissura in calceis accipi debeat, ut quemadmodum cutis istius nebulonis tenuiter secabatur, sic etiam sandaliorum Atticorum lora & juga fuerint ad ornatum pertusa & discissa. Hæc quum satis clara sint, sandalii formam non parum illustrare arbitror; quæ collectanea me ad vehementem admirationem hæsitationis, quam in principio capitis præmisit Balduinus, impulerunt. Sed oportuerat diutius inhærere illorum auctorum testimoniis, apud quos sandalii pristini usus familiarissimus erat, nec pati se ad Judaicæ historiæ aut seriorum scriptorum varietatem lubricam abripi, quæ omnino Balduinum in labyrinthum abduxit.

3 Nullam istius mandati rationem annectit Balduinus, & quamquam ejus distinctioni amplum suffragium det *in notis ad Tertulliani Pallium*; non acquiescit in eo rev. Bynæus *l.* 1. *c.* 6. *n.* 9. *&* 10. sed certas rationes se habere putat, quibus inductus ab Salmasio dissentire necesse habuit. Verum quum in iis non id pondus invenerim,

Angelus, D. Petrum è carcere liberans, Latinè juxta vulgatam lectionem ait, *Calcea te caligas tuas:* Græca lectio habet, ὑπόδησαι τὰ σανδάλιά σου. Id eſt, ut recentiores quidam vertunt, *ſubliga ſoleas tuas.* Nihilominus, ut omnes difficultates de medio ſublatæ ſint, hic ſubſiſtere non potui, & poſt diligens earum examen, prout licuit, quid ibi diſpliceat hic apponere grande operæ pretium dixi. Inter ipſius rationes, quas adfert, prima & primaria occurrit, [illo tempore Judæos calceis cavis uſos eſſe ſe non credere, ſcilicet quoniam apud Romanos calceus ſine toga non ſumebatur. At ut calcei togæ proprii, ita ſoleæ vel crepidæ pallio & tunicæ fuerunt, atque hinc, uti certum eſt non togis ſed tunicis uſos Judæos, ita quoque certum videri, ſoleas ſive ſandalia eos geſtaſſe, non vero calceos, qui togæ erant proprii.] Etſi viri docti verba id ſuggerant, quaſi ſoleas & crepidas cum pallio & tunica ſumptas æque Romanum habitum agnoverit, quum de Græcis non loquatur, ac calceum cum toga, tamen ſuſpicionibus indulgere nolo. Offendit in principio & diſputationis fundamento tam levis collectio, quam ab rev. viro prolatam nollem. Quid enim? Eſtne quiſquam, qui, quoniam Græci togas non geſtarunt, ſed tunicas, idcirco calceos cavos tectoſque iis inuſitatos fuiſſe dixerit? Nonne eos Græcis admodum familiares fuiſſe ſatis clare *ad Tertulliani pallium* docuit magnus Salmaſius? Et utique præter illa, quæ frequentiſſima jam ante hic illic vel Balduino adſperſimus, vel ipſe dedit, apud Herodotum ſolum leguntur multæ barbaræ, ſed tamen Aſiaticæ gentes, quibus cavus calceus fuit in uſu, ut ſunt Sarangæ *in l. 7. c. 67.* quorum πέδιλα εἰς γόνυ ἀνατείνοντα, Paphlagones *eod. lib. c. 72.* quorum πέδιλα ἐπιχώρια εἰς μέσην κνήμην ἀνατείνοντα, Bithyni *in c. 75.* quorum περὶ τοὺς πόδας τε καὶ τὰς κνήμας πέδιλα νευρῶν; & quid illis cum toga? Dein non adeo mirum in Judæis, qui jam tot annos inter gentes verſabantur, a quibus ſubacti erant & domiti, & a quibus multa adſciverant alia. Obſervaverunt quidem viri docti LXX Seniores & Joſephum ὑποδήματα & σανδάλια confundere; ſed quæſo, cur non obſervaverunt iidem, quum ex Joſuæ hiſtoria *c. 9. v. 5.* σανδάλια παλαιὰ καὶ καταπεπελματωμένα tractarent;

aut

Nihilominus alias Sandaliis, quemadmodum & Calceis; sua fuisse pedum integumenta, multis ostenditur. Quid enim Sandalia colore infici, vel auro etiam induci profuit? ut quid ad elegantiam tenuibus

aut attenderunt ad præcedentia *τὰ κοῖλα τῶν ὑποδημάτων*, quæ verba sive versionem sive paraphrasin dixeris, Judæis non ignotos saltem fuisse tales calceos clare indicant? Etiam scholæ Judaicæ distinguunt inter extractionem calcei & sandalii referente Polo. Ex hoc igitur fundamento ad illustris Grotii sententiam stabiliendam procedit, qui; [quia iter facientibus soleæ atterebantur, neque raro fiebat ut baculus frangeretur, in sarcinulis solitos ponere veteres alias soleas, aliosque baculos observavit. His abstinere illos Christum voluisse]. De vestibus id constat, ut se contra aëris inclementiam vel mutationem munirent, ut Augustus solebat hieme apud Sueton. *c.* 82. De reliquis vereor, ut tam facile demonstret. Et nullo exemplo istum morem firmat Grotius, & nullum mihi obvium fuisse conscius sum. Immo quum hic in Sacra versemur Historia, Patriarcham Jacobum non nisi baculo suo Jordanem se transiisse *Genes.* 32. 10. dicentem memini; & similiter plerosque omnes. Sic Israëlitæ ex Ægypto exituri Pascha comedere jubentur *Exod.* 12, 11. ut Græci vertunt, *αἱ βακτηρίαι ἐν ταῖς χερσὶν ὑμῶν*, ubi notabiliter Hebræa lingua scribit ומקלכם בידכם *baculus tuus in manu tua*, singulari sensu, qui non nisi singulis baculum unum attribuit. Ita passim in Sacris. Sed etiam gentilium monumenta ita nobis Oedipum cum baculo ad Sphingis ænigma interpretandum advenientem, & Ulyssem mendici habitu domum redeuntem servarunt, quorum ectypa *in tomo* 1. *&* 2. *Græci Thesauri* proposuit Avunculus. Quemadmodum Popilius Lænas Antiochum Epiphanem virga quam in manu gerebat, amplo circulo inclusit apud Justinum *l.* 34. Et Cynicorum habitus semper continebat peram & baculum. Et idem mos in calceis peregrinantium obtinebat, qui manifestus est ex eadem *in Exodo* Judæorum Historia, ubi cum Hebræis Græci conveniunt vertendo *τὰ ὑποδήματα ἐν τοῖς ποσὶν ὑμῶν*, *calcei in pedibus vestris*. Præterea optime huc quadrat *in Deuter.* 29, 5. recensio beneficiorum, quibus Dei providentia populum suum in deserto susten-

bus incisuris dispungi, vel gemmis, aliisque id genus ornamentis instrui potuerunt, si simplices tantùm soleæ? Et tamen iis insignita variis in locis Sandalia videre est. *In Pontificum Cæremoniali* non semel ante laudato,

sustentavit, quicquid ejus simplicem sensum detorquere nitatur vir doctus. Enumerat ibi Moses inter alia ונעלך לא בלתה מעל רגלך *& calceus tuus non inveteravit super pedem tuum*, sic in singulari numero id ponens, ut clare innuat non habuisse alios, quam quos in pedibus gerebant, calceos, ubi Græci pluralem amant, *καὶ τὰ ὑποδήματα ὑμῶν οὐ κατετρίβη ἀπὸ τῶν ποδῶν ὑμῶν.* Hæc autem licet notissima sint, nihilominus vir doctus Matthæi verba sic capit, quasi quum Servator vetuisset *μὴ κτήσεσθαι δύο χιτῶνας*, perinde intelligi debeat voluisse *μηδὲ δύο ὑποδήματα, μηδὲ δύο ῥάβδους*, quam lectionem probat cum ex Luca, tum MS. adeoque omnia a voce *δύο* dependere. Est hoc quidem ex Matthæi ordine verborum verisimile. Sed hic interrogare libet, quid comminisci possit, ut Marcum, qui illum ordinem plane invertit, & *καὶ μὴ ἐνδύσασθαι δύο χιτῶνας* post omnia collocat, cum Matthæo consonantem reddat. Immo si hoc tolerari posset in Matthæo, tamen id plane in Marco absurdum est, qui ita historiam narrat, quasi Christus binos dimittens discipulos singula paria allocutus sit, quibus ex isto intellectu non duo, sed quatuor paria calceorum prohibere debuit. Porro, si hoc utique Servator voluit, cur Lucas *in c. 9, 3.* calceorum non meminerit? quod tamen in *c. 22, 35.* facit, sed ita ut *βαλάντιον, πήραν καὶ ὑποδήματα* jungat, quo in loco, quis est qui illa ab voce *δύο* pendere putet? Nec solent Sacri Historici tam obscure loqui. Deinde quis unquam *δύο ὑποδήματα*, sive *duos* vel *binos calceos*, vel *bina calceamenta* de duobus calceorum paribus intellexit? An cum Cicero dicit *binas a te accepi litteras*, quatuor epistolas intelligit? cum idem ait, *describebat censores binos in singulas civitates Timarchides*, vel, *bini censores sunto*, an quatuor censores innuit? Et licet *calceamentum* possit notare unum calceorum par, an etiam *duo* vel *bini calcei* duo paria exprimunt? nec dubito quenquam fore, qui non isti versioni si non barbarismi, utique novitatis notam impingat, quippe quum *duo cal-*

laudato, *Induitur Papali habitu, toga scilicet linea alba, Sandaliis rubeis, aurea cruce signatis.* En rubeo tincta colore Sandalia;

cei non ampliorem numerum in se contineant, quam vel *duo consules* vel *duo juvenes* Castor nempe & Pollux apud Florum, vel *sepulcra duo duorum corporum* apud Ciceronem. Scrutemur jam similiter paululum, quid Græci per ὑποδήματα sua intellexerint. Apud illos autem constantissimus usus est, ut ὑποδήματα usurpent de uno calceorum pari, quot nempe ad incessum homo opus habet. Sic apud Dionem Cassium Antoninus Caracalla Κελτικοῖς ὑποδήμασι usus est: sic apud Lucianum *in Dialogis meretriciis* nauta meretriculæ suæ ὑποδήματα ἐκ Σικυῶνος, ejusque matri εἰς ὑποδήματα duas drachmas donat: sic apud eundem *Adversus indoctum p.* 542. ligneos pedes suos καλλίστοις ὑποδήμασι ornavisse dicitur mutilus: sic Agno Alexandri M. comes χρυσοῦς ἥλους ἐν ταῖς κρηπῖσι καὶ τοῖς ὑποδήμασι φορῆναι apud Athenæum dicitur: sic quod proxime huc accedit, apud Lucam *c.* 15. *v.* 22. pater filio reduci dat στολὴν τὴν πρώτην, δακτύλιον, καὶ ὑποδήματα εἰς τοὺς πόδας: sic apud Aristophanem *in Pluto a.* 4. *sc.* 4. anus amasii injuriam queritur, quod viginti drachmas εἰς ἱμάτιον, octo autem εἰς ὑποδήματα abstulerit. His plane congrua est Latinorum consuetudo, ut in calceis suis fere pluralem ament, unde Cicero *si mihi calceos Sicyonios attulisses: redii cum calceis & toga: mutavit calceos: multus erat in calceis pulvis.* Et Augustus *nunquam non calceos in cubiculo habuit* apud Sueton. *c.* 73. In quibus omnibus locis ὑποδήματα & *calcei* aliter quam de singulis calceorum paribus accipi nequeunt. Hæc quum cuicunque qui illas linguas summo labro gustavit, manifesta sint, etiam constat ὑπόδημα tum unum calceum denotare, tum unum par, ut pro calceatu & ὑπόδεσις sumatur, quomodo id apud Galenum vidimus, & sic Philostrat. *l.* 2. *de V. Apoll. c.* 9. τὸ ὑπόδημα βύβλου ἐπλέξατο, & Appianus *l.* 5. *Bell. civ. p.* 1080. καὶ ὑπόδημα ἦν αὐτῷ λευκὸν Atticum, prout quoque LXX Interpretes *Exod.* 3, 5. & *Josua* 5. *ult.* qui tamen ad clarum intellectum adjiciunt ἐκ ποδῶν. Sic quidem in singulari agunt, sed hæc significatio omnino ibi subsistit, nec ad pluralem extenditur, ut ὑποδήματα plura calceorum paria notarent, sed tantum plures calceos, quos pro numero hominis unius vel plurium, de quibus sermo fit, singulis binos

lia, atque etiam aurea cruce insignita. Aurea petis? Disertè [1] Clemens Alexandrinus, *Χαίρειν ἐατέον τὰς ἐπιχρύσους τῶν σανδαλίων ματαιοτεχνίας*, *Valedicendum est inanibus aureorum Sandaliorum artificiis.* Ita Lucianus in

1 *L. 2. pædag. c. 11.*

nos attribui debere ipsa natura docet. Hinc igitur perspicuum est *δύο ὑποδήματα* nihil amplius quam duos calceos notare, nequaquam duo paria; atque ita apparet Matthæi verba *μηδὲ δύο χιτῶνας, μηδὲ ὑποδήματα, μηδὲ ῥάβδον* non ita concipi debere, quasi omnia ab voce *δύο* pendeant, immo vetari duplicem tunicam, calceos & baculum, singulis nempe discipulis, perinde ut in Aristophanis *Concionatr.* Praxagora congregatas mulieres jubet *ἀναστέλλεσθαι τὰ χιτώνια, ὑποδεῖσθαι τὰς Λακωνικὰς, περιδεῖσθαι τοὺς πώγωνας, κατὰ ταῖς βακτηρίαις ἐπερειδομένας βαδίζειν*, eaque omnia quum post habitam concionem iterum deponere jussisset, ipsa hoc ornatu viro suo obviam procedit, scilicet cum *θοἰμάτιον, Λακωνικαῖς* & *βακτηρία*, ut singulis singula attribui debeant; adeoque quod Lucas *ῥάβδους* scripserit facile explicatu esse, nec cum Matthæi saltem unico *ῥάβδῳ* pugnare. Nam quod Marcus *εἰ μὴ ῥάβδον μόνον* scribit, magis turbaret, præterquam quod ultima vox adverbiali sensu accipi possit, nisi trium Euangelistarum comparatio mutua nos quasi manu deduceret in hanc animadversionem, ut, quum Servatoris scopus, quem etiam reliqui commentatores agnoscunt, ad sollicitam ad viam præparationem (atque hinc multa cum admiratione notare cogor, quomodo vir doctus cum Illustri Grotio vel minimas sarcinulas discipulorum admittere possit, dum loquitur, *Scilicet uno baculo suos discipulos Christus vult contentos, neque etiam alium in sarcinulis habere*) removendam tendat, hæc mandata non ejus esse indolis, ut specialiter & stricte quædam jubeant, quædam prohibeant, sed ut legationem eodem habitu quo erant instructi, inchoarent & perficerent, nec ampliorem commeatum ad iter necessarium assumerent, quod illa verba *μὴ κτήσησθε, παρήγγειλεν ἵνα μηδὲν αἴρωσιν εἰς ὁδὸν, μηδὲν αἴρετε εἰς ὁδὸν*, quoniam illorum copia in via satis suppeditaret, aperte indicant. Inde est quod Matthæus vetiti panis nullam ratio-

in Dialogis aurea Diis Sandalia tribuit. Rursusque [m] aurea illa dicit, quæ ex Pataris urbe Lyciæ in Græciam asportabantur: Ἐκ Πατάρων σανδάλια ἐπίχρυσα. Si verò tenui-

m *Dial. Meretr. Dor. & Myrt.*

tationem habet; quod Lucas nec *ὑποδημάτων* nec *σανδαλίων in c. 9, 3.* nec *ῥάβδον* vel *ῥάβδων in c. 22, 35.* mentionem faciat; & ab eadem causa ratio petenda videtur, cur apud Marcum baculus, quem forte aliquis eorum tunc gestabat, permittatur. Nisi id quoque dependeat ab Marci historia singulari, qua Christum refert discipulos suos misisse *δύο δύο*, ut eorum alteri liceret baculum gestare, non utrique. Accedit tandem, quod si concederet aliquis Matthæum per *ὑποδήματα* intellexisse duo paria, quæso, an idem ille sibi persuadere posset Marci verba *ἀλλ' ὑποδεδεμένους σανδάλια* ejusmodi oppositum sensum effectura esse, *sed uno tantum calceorum pari induti eritis*, vel *non aliud par vobiscum sumetis?* Flagitat tamen hoc ipsa necessitas, si Matthæus per sua *ὑποδήματα* duo paria, & Marcus per sua *σανδάλια* idem calceamenti genus exprimit, maxime, si nos eorum concordiam salvam velimus. Sed quis non abominatur in tam nudis verbis tam occultum & inusitatum sensum? Nam Matthæi verba non aliud significare possunt, quam *non habebitis calceos*, hoc est nudis pedibus ibitis, prout interpretabatur Heraclas apud Eusebium; at Marcus hæc quasi explicans, *sed calceatos sandaliis* certo calceamenti generi eos adstringit, prout semper loqui solent Græci, ut dicant *βλαύτας ὑποδεδεμένος, κοθόρνους ὑποδησάμενος, Λακωνικὰς ὑποδέμενος*, illis vel illis calceis indutos. Nam si aliud voluisset Marcus, cur non *ἀλλ' ἑνὶ ζεύγει σανδαλίων*, ut locutus est Aristoph., *ὑποδεδεμένους* illi placuit, vel etiam ipsi Matthæo? His igitur persuasi argumentis videmur omnino compelli ad amplectendam Balduini nostri opinionem præcipue ab magno Salmasio stabilitam, & rursus hanc unicam, quamdiu commodior non detur, agnoscere rationem conciliandi cum Marco Matthæum, quantumvis sua primum unica videbatur, deinde talis esse ab viro rev. dicta sit. Hic autem quanquam disputationis cursum inhibere nos recte posse, utpote satis de-

functos

tenuiter incisa quærantur; egregium ex Cephisodori Comici Trophonio locum refert [n] Victorius, ubi quidem mulier, è divite

[n] *L.* 14. *variar. cap.* 15.

functos opera quam Balduino debebamus, nemo non opinetur, vellit tamen aurem, & admonuit virorum doctorum, qui duo calceorum paria defendunt, altum in proferendis ejus rei exemplis silentium: deinde magni Salmasii, qui ὑποδήματα ab sandaliis diversa fuisse probat, sed non addita etiam Servatoris ita præcipientis mente, quam forsan ad promissum *de Calceis veterum* librum servavit, temperantia. Libenter igitur huic filo pauca annectam, quæ ex antiquorum scriptis isti præcepto lumen afferre queunt. Convenit inter omnes Servatorem discipulis inculcare voluisse, ut sola divini Numinis providentia niterentur, nec quamcunque ad præparandum iter sollicitudinem admitterent. Hanc ut plane eximeret, ὑποδήματα sive calceos itineri & maxime pedestri aptos ex veterum more sumere vetat. Id testimoniis probare conabimur. Et ut ab verisimili initium capiamus, primum oculos nostros ferit continuus Romanorum mos nunquam sine calceis in publicum prodeundi, quum domi soleis gauderent, sive alio quodam commodiore calceamenti genere, quo pedes minus adstrictos & arctatos, sed liberos haberent; a quo deinde habitu aucta paulatim propudiosa luxuria ne in publico quidem abstinuit, ut talem exhibet Caligulam Sueton. *in c.* 52. Facessat ergo statim calcei delicatior usus vel delicatius tegumentum, & durioris usus sandalia, quæ Rabbinorum somnia sunt. Calceus enim pedem undiquaque cingebat, & licet nonunquam, ut est in proverbio, eum urebat, tamen hominem ad ea, quæ in publico agenda erant, obeunda reddebat magis expeditum. Id vero in fæminis pariter obtinuisse docent viri docti ex Plauti *Trucul.* 2, 8. Jam si extra urbes procedimus, quales ibi conspicimus? *peronatum* nempe *aratorem* apud Persium, & *quem non pudet alto Per glaciem perone tegi* apud Juvenal. & servos *sculponeis* indutos. Sed quid opus in hoc humili vitæ genere morari? Contemplemur potius venatores ἀρβύλαις, ἐνδρομίσιν vel κοθόρνοις calceatos; & denique militiam, quæ continuis itineribus

divite facta paupercula, vicem suam ita conqueritur:

——— Σανδάλιά τε τῶν λεπτοσχιδῶν,
Ἐφ' οἷς τὰ χρυσᾶ ταῦτ' ἔπεστιν ἄνθεμα.
Νῦν δ' ὥσπερ ἡ θεράπαινα ἔχω σκαβαρίδας.

San-

neribus & profectionibus assuescit, caligatam, adeoque unumquodque fere vitæ genus diversa calceorum structura ornatum, nonne hæc antiquorum cautela suadet idem ab peregrinaturis factitatum, & electa ab iis esse certa quædam calceamenta itineri magis apposita, ut sunt revera *ὑποδήματα* sive tecti calcei? & nonne eadem nos quasi manu ducunt, ut in Euangelica Historia similem calceorum mutationem admittamus ad varia opera tam frequentem? Cur autem ad istam conjecturam confugimus, aut in crepusculo erramus, ubi clara lux se in oculos nostros ingerit, & rem ipsam præ manibus habemus in elegantissimo *capite* 11. *libri* 2 *Pædagogi* Clementis Alexandrini in tot frusta divulso, quod unum totam rem decidere nemo, ut opinor, negabit. Ita loquitur eximius doctor. Ἡ γὰρ χρῆσις τῶν ὑποδημάτων, ἡ μὲν αὐτῶν, εἰς σκέπην ποδῶν· ἡ δὲ, εἰς προφυλακὴν τῶν προσπταισμάτων, καὶ τῶν ὀρειβατικῶν τραχυτήτων, τὸ πέλμα ποδὸς σώζουσα. Γυναιξὶ μὲν οὖν τὸ λευκὸν ὑπόδημα συγχωρητέον· πλὴν εἰ μὴ ὁδεύοιεν· τότε δὲ τῷ ἀλειπτῷ χρηστέον. ἡλωμένων δὲ δέονται καττυμάτων αἱ ὁδεύουσαι. Πλὴν τὰ πολλὰ ὑποδήμασι χρηστέον αὐταῖς· οὐ γὰρ ἁρμόζει γυμνὸν ὑποδείκνυσθαι τὸν πόδα· ἄλλως τε καὶ εὐαίσθητον εἰς βλάβην ἡ γυνή. Ἀνδρὶ δὲ εὖ μάλα ἁρμόδιον, ἀνυποδησία· πλὴν εἰ μὴ στρατεύοιτο. καὶ γάρ πως ἐγγὺς τὸ ὑποδεδέσθαι τῷ δεδέσθαι. Ἀσκητικώτατον γέ τοι, γυμνοῖς χρῆσθαι τοῖς ποσὶν, καὶ πρὸς ὑγείαν καὶ εὐκολίαν εὔθετον, ἔνθα μὴ ἀνάγκη τις διακωλύοι. Εἰ δὲ μὴ ὁδεύοιμεν, ἀλλὰ μηδὲ φέροιμεν τὴν ἀνυποδησίαν, βλαύταις ἢ φαικασίοις χρηστέον· κονίποδας αὐτὰ ἐκάλουν οἱ Ἀττικοὶ, διὰ τὸ πελάζειν, μοι δοκεῖν, τῇ κόνει τὼ πόδε. *Nam calceorum usus, alius quidem est ad tegumentum pedum, alius ad cautionem offensionum & in montibus asperitatum, pedis cutem tutantem. Itaque mulieribus albus quidem calceus concedi debet, nisi peregrinentur; tunc enim uncto uti oportet, & peregrinantibus clavatis solis opus est. Sed semper cal-*

ceis

Sandalia verò tenuiter inciſorum, quibus aurei flores inſunt: Nunc verò inſtar famulæ Peribarides habeo. Hîc enim λεπτωχιδων

ceis uti debent illa, quia indecorum eſt nudum pedem oſtendere; & alioquin facile læditur mulier. Virum autem potius decet diſcalceatum eſſe, niſi ſi militet; nam qui calceatus eſt, videtur aliquo modo vinctus eſſe. Maxime tamen exercitationi conducit nudis pedibus uti, & ad valetudinem & cibi appetitum aptum, ubi neceſſitas aliqua non prohibet. At ſi non peregrinamur, ſed nec ſine calceis pati poſſimus, ſoleis vel phæcaſiis uti oportet, quæ conipodas Attici appellalant, quia, ut mea eſt opinio, pulveri pes proximus erat. Quid volumus amplius? Clariſſime diſtinguit ὑποδημάτων uſum in quotidianum ad tegendos pedes, & extraordinarium ad iter vel militiam. Et mulieribus quidem album calceum concedit: at ſi iter facturæ ſint, unctum & clavatum. Viris autem, ſi non militent, ἀνυποδησίαν commendat: quam ſi non ferant, ſoleas ſive phæcaſia illis indulget, ſed quando? ſi non faciant iter. Vides quantopere calceamentorum περιεργίαν in fœminis, in viris non peregrinantibus ſupervacuum uſum exagitet ſanctiſſimus Pater, tamen de gemino calceorum pari ne verbum quidem; id autem quomodo credibile, ſi tam vulgaris iſte mos fuiſſet? Immo nonne tam ſerio commendata viris ἀνυποδησία perſpicue declarat, quomodo illud Servatoris mandatum acceperit? præſertim dum viris βλαύτας & φαικάσια ſaltem permittit, quæ calceamenta una cum ſandaliis τοῖς ὑποδήμασι opponit, quum mulierem ὑποδήμασι calceari jubet, quia nudum pedem illam oſtendere indecorum ducit. Et neſcio an non ad eandem Chriſtianorum ἀνυποδησίαν alludant Juvenci verba *nec plantis tegmina bina*, quem in ſuas partes trahere conatur rev. Bynæus. Quid enim diſtant ab Græcis his Leonidæ in Anacreontem Anthol. *l.* 4. *c.* 27.

> Διοσῶν δ' ἀρβυλίδων τὰν μὲν
> μίαν, οἷα μεθυπλὴξ,
> Ὤλεσεν· ἐν δ' ἑτέρᾳ ῥικνὸν ἄραρε πόδα.
>
> *Binorum calceorum unam*
> *quidem, utpote ebrius,*
> *Perdidit; in altero claudum*
> *aptavit pedem?*

Denique lepidum quid animadverto, quod in tota hac diſputatione apud virum doctum nullam prorſus rationem haberi video alterius miſſionis ſeptuaginta diſcipulorum, quos etiam binos Servator dimiſit cum ſimili

 pror-

δῶν nomine Calcei veniunt intelligendi, tenuibus incisuris, ad ornatum & elegantiam insigniti, qui aliàs perforati, sive * fenestrati dicuntur, Gallicè, *decoupez & dechiquetez*. Adjectitia porro Sandaliorum ornamenta probamus ex eodem Clemente supra laudato, qui sic habet: Αἰσχρὰ γοῦν ἀληθῶς τὰ σανδάλια ἐκεῖνα, ἐφ' οἷς ἐστι τὰ χρυσᾶ ἀναθέματα. *Verè ergo turpia sunt illa Sandalia, in quibus sunt aurea veluti donaria.*

Sed quid opus plura congerere? Quibus jam in rebus sacris nostri Pontifices utuntur calceamentis, ea pedes totos operire

* Tale genus calceorum cernere est in statua illa iconica, quam in illustri Clivorum oppido, ad portam mediastinam *Eumen.o Rhetori* positam, Teschemacherus in *Annalibus Clivia*, cum Soleis, sed perperam, & reluctante ipsa Inscriptione, quam similiter hic apponimus, exhibuit. Tales ergo tibi illos damus Calceos, quales ex itinere Francofurtum versus ipsi vidimus: nam singula minutim persequi velle, quæ Teschemacherus aliter habet, quàm supra dicta figura monstrat, neque hujus loci, nec pretium operæ est. Sed en tibi ipsam inscriptionem.

prorsus mandato, quo jubet, *μὴ βαστάζετε βαλάντιον, μὴ πήραν, μηδὲ ὑποδήματα.* Hanc quum solus narrat Lucas *c.* 10. *v.* 4. an hæc verba aliud notare possunt, quam, prout jubeatur, non gestare marsupium nec peram, sic etiam nulla calceamenta? Ego sane non video, quomodo aliter capi queant. Sed nimis forsan in hac palæstra sudatum; & hæc hactenus. Ego autem Balduinum destituere minime decens putavi, idque quum ejus defensio me ultra modestiæ terminos exsilire non coegerit. Cæterum [illegible] ut integra de hac re maneat existimatio.

4 In-

Pag. 108.

Biblioteca Nazionale V. E. I
NAPOLI

EVMENIVS RHETOR.

TEMPORIB.

C. IVL. CÆS. DICT. ARCIS CLIVENSIS FVNDATORIS
OCTAV. AVGVST. SVCCES. QVI PRÆSIDIO MVNIVIT.
VLP. TRAIANI QVI IN COLON. REDEGIT.
ÆL. HADRIANI QVI IN FORMAM VRBIS AMPLIAVIT.

HIC EVMENIVS RHETOR.

QVI IN HOC AVGVST. CLIVIENSIVM OPPIDO.
AD PRÆSIDEM GALLIARVM
POST EORVM IN BATAVIAM INGRESSVM
ORATIONE PANEGYRICA HABITA
SCHOLIS PRÆFECT. ANNVO SEXCENT. SEST.
STIPENDIO GALLICAM IVVENT. INSTITVIT
HAC STATVA ICONICA TRIPEDANEA.

ID EST

VESTITV SVI TEMPORIS TVNICA TALARI
COMA DECVRT. VITTA CONSTRICT. BALTHEO
BVLLATO CALCEIS FENESTRAT. MASSA AVREA AD
LIBERALIT. PRESENTAT. ET FERVLA MAGISTERII
INSIGNI AD ANTIQVIT. MONVMENT.
VRBIS ET HVIVS PORTÆ RENOVATIO.
POSTERITAT. POS.

rire videmus. Et hæc vulgò *Sandalia* vocari solent, prout etiam à majoribus appellata fuere. Nam in testamento Leodebodi Abbatis S. Aniani Aurelianensis, qui vixit temporibus Clotarii II. Francorum Regis, inter legata Ecclesiæ relicta, *Sandalia duo pro Missarum celebratione* recensentur. Ita D[o] Blesensis ad R. Bathoniensem Episcopum electum; *Pretiosiora*, inquit, *Sandalia*, *& majorem annulum mater sua ei datura est*. Sic igitur Sandaliorum nomen suam habet in eo cum Cothurnis affinitatem, quòd, quemadmodum illi utrivis pedi, sive dextro sive sinistro, apti dicuntur; ita Sandalia Calceis, [4] qui pedes omnimodè contegunt, & soleis, quæ imas tantùm pedum plantas muniunt, significandis; quin etiam mulieribus & viris diversimodè calceandis usurpata fuisse satis intelligimus.

Sed quam tandem inter hæc adversa viam insistimus? Quem certum in hoc anci-

o *Epist.* 30.

4 Insignis propensio ad leviter concludendum, qua caveas ne te decipi sinas, quippe quæ maria ac terras miscet. Nam alacris desultoris personam agit Balduinus, dum ex erudita antiquitate ad recentia & fere barbara tempora desilit, quæ continuis mutationibus obnoxia in harum rerum discrimine tollendo nihil pensi habuerunt. Valeant igitur. Nos autem sandalia soleis paria fuisse tantum agnoscemus.

ancipiti diversa scribentium bivio Hermetem defigimus? Suum cuique liberum & integrum esto judicium. Ego, si quis arbitrio locus, (ne decretum quis expectet) existimo primùm Sandalia Græcis ea fuisse, quæ Romanis soleæ: Ita, ut elegantiora mulierum essent propria, minùs elegantia viris etiam interdum usurparentur. Deinde temporum decursu factum, ut quæ primùm aperta supernè fuerant, tandem adjectis integumentis fuerint calceorum ad instar operta: nihiloque minùs servatam *Sandaliorum* appellationem; ex eo fortè, quòd pro calcei Romani discrimine, ad mediam tibiam eorum integumenta non protenderentur, neque in acumen altè reflexum desinerent. Græcis verò ideo Sandalia tribuimus, quòd ea suam Græcis acceptam referant appellationem, quæ dubio procul in Græco solo nata est, indeque postea in Latinam recepta civitatem. Scio calceamenta *Sandalin* à Chaldaico Targum in variis S. Scripturæ [p] locis appellari, prout in suo *Thisbi* monet Elias: ubi notat etiam exinde vocatum Rabinum quendam *Hassandelar*, id est, Calceolarium: unde quis fortè *Sandalii* vocem ab Hebræorum derivatam fontibus posset suspicari

p *Genes.* 14. v. 32. *Isaia.* 11. v. 15. *Cant.* 7. v. 1.

ſpicari. Sed Targum nihil moror: neque me ex eo concepta ſuſpicio moratur; Cum pari jure Latini Sandalium ſibi tanquam nativum poſſent adſcribere. Nam & [q] Terentius ea voce uſus eſt, apud quem legas, *Utinam tibi commitigari videam Sandalio caput.* Temporum præterea decurſu factam per integumenta Sandaliis acceſſionem diximus, ne graves alioqui ſcriptores perperam vocibus abuſos dicere cogamur, qui diſertè contectos Calceos *Sandalia* nominarunt.

Plura poſſem proferre, quibus meum preſſiùs firmarem arbitrium: Sed non tanti res, cui pluribus gravioribuſque rationum momentis opus ſit. Hoc tantùm juvat antedictis tanquam corollarium adtexere, quòd cùm olim mulieribus ad elegantiam & delicias eſſent comparata Sandalia, miraque eſſet illarum in iis auro gemmiſque pretiosè ornandis ambitio, non promiſcuè cum cæteris Calceamentis ea deponebant, [5] ſed ſuis ſervis aut ancillis (quibus ab hoc munere *ſandaligerulorum* vel

q *In Eunucho act. 5. ſcena 7. verſ. 4.*

5 Et cur non, quoniam iis raro niſi intra ædes utebantur, ne in plateis pulvere & ſordibus macularent, iſtæ famulæ illa poſt dominas portabant, ut vel ſic munditias ſuas oſtentarent? De iſto more videndus Celeberrimus Perizonius *ad Æliani V. H.* 1, 18.

1 Ad

vel *sanduligerularum* indita fuit appellatio) servanda dabant, & id quidem in thecis, quas σανδαλοθήκας Menander appellavit. Atque adeò cùm iis rarò, nisi intra ædes uterentur, hinc factum, ut Sandalia olim in nuptiis adhibita sint, tanquam οἰκουρίας sive domus custodiæ symbola, ut docet [r] Plutarchus in *Quæstionibus Romanis*.

CAPUT XIII.

Caligæ militum, Clavatæ, Speculatoriæ; unde dictæ, & quî à Gallicis distinctæ.

CAligant non parum eorum oculi, qui nullum Caligas inter & femoralia seu tibialia nostra faciunt discrimen, cumque his illas easdem esse arbitrantur. Nam Caliga propriè militare calceamentum est, quod ideò στρατιωτικὸν ὑπόδημα [a] Dion appellat. [1] Unde militia [b] Tertulliano *Caligata* & *Caligatus* ita proprium militis epitheton est, ut per se sæpius pro milite accipiatur. [c] Juvenalis:

Cùm

r *q.* 30. a *Lib.* 48. b *Lib. de Idol. cap.* 19. c *Sat. ult. v.* 24.

1 Adi hic Torrentium *ad Suetonii Octavium c.* 25, ubi eadem & plura collegit.

2 Re

Cùm duo crura habeas offendere tot Caligatos.

Ita [d] Suetonius in Augusto, *Coronas murales sapè etiam Caligatis tribuit.* Hinc apud Dionem Antonius & Fulvia, milites, qui sua intercessione pacem conciliare studebant, per contumeliam βυλὴν καλιγάταν, id est, *senatum caligatum* appellant. Qua in re observandum est, ita milites omnes pro more fuisse caligatos, ut tamen sæpius *caligatorum* nomine manipulares, hoc est gregarii, tenuissimæ sortis, & postremarum classium milites intelligantur. Unde infimus ordo militiæ *Caliga* dictus est. Ita [e] Plinius audiendus, qui de Ventidio loquens: *Massurius*, inquit, *auctor est, bis in triumpho ductum: Cicero, Mulionem Castrensem suffarraneum fuisse: plurimi juventam inopem in Caliga militari tolerasse.* Hinc etiam Adagium Castrense, *A Caliga.* Sic Marium [f] Seneca dixit, *à caliga ad consulatum pervenisse.* Quod idem aliquandò Maximino contigit, qui è gregario milite factus tandem fuit Imperator. Unde ab eo ducta est Parœmia, *Caliga Maximini*, vulgò usurpata in homines insulsos & immodicæ proceritatis, ut notavit Julius Capitolinus. Ex his subinde potest elici, quare

d *Cap.* 25. e *L.* 7. *c.* 43. f *L.* 5. *de benef. cap.* 16.

quare Tiberii Cæsaris successori *Caligulæ* cognomen sit inditum; quia nimirum, ut ait [g] Suetonius, *manipulario habitu inter milites educatus*: vel ut alii, *quia in castris natus fuerat*. Quò spectans Ausonius,

Cajus, inquit, *cognomen Caligæ cui castra dederunt.*

Sed cùm inter milites alii aliis essent ornatiores, dubium non est, quin, ut in cætero habitu, ita & in caligis aliquod esset discrimen, quo qui priorum erant classium, quique in militia gradum aliquem tenebant, ab inferioribus distinguerentur. Et id sanè in clavis erat positum, qui caligis suffixi, *Caligares* dicebantur: horum enim alii vulgò erant ferrei, alii argentei, alii denique aurei. [2] Quod non obscurè [h] Justinus innuit, dum Antiochi regis

g *Cap.* 9. h *Lib.* 38.

2 Re vera innuit Justinus, sed in Græco exercitu, non etiam in Romano, in quo caligam non nisi ferreis clavis munitam legimus; sed idem in ducibus discrimen suspicatus erat Lipsius *ad Tacit.* 1. *Ann.* 41. & Torrentius ad *Suetonii Aug. c.* 25. etiam Brissonius *L.* 2. *Ant. select. c.* 5. de quo plura afferre nequeo. Quum vero constet militibus clavos fuisse ferreos, eamdem materiam utpote vulgatissimam, quum etiam certam ejus speciem ad conficiendos clavos aptissimam habuerint antiqui, in communi clavorum usu admittere quis absurdum statuet? Nam in Græcia rusticorum & iis similium fere consuetudo invaluerat τοὺς ἥλους ἐμπείρειν εἰς τὰ ὑποδήματα notante Theophrasto, & quæ ad eam docta congessit ὁ πάνυ, quod de sordidis philosophis ex Athenæo testatur Cl.

regis in ipso etiam bello luxum ita describit: *Argenti certè, aurique tantum, ut etiam gregarii milites caligas auro suffigerent, proculcarentque materiam, cujus amore populi ferro dimicant.* En ingentis argenti aurique copiæ argumentum profert, quod etiam gregarii & infimæ conditionis milites clavis aureis caligas suffigerent. Ergo aliàs id tantùm illustrioribus nobilioribusque usurpatum, ubi potissimùm divitiarum pretiosiorisque cultûs quærebatur ostentatio. Nam vulgò ferreis tantùm utebantur. De quibus sanè intelligendus i Josephus, cùm de cæde Juliani Hecatontarchi loquens ait: *Calceos habens creberrimis,*

i L. 7. *de bello Iud.* c. 3.

Cl. Sperlingius; & deinde Galenus sua ætate omnibus communem & maxime frequentem fuisse significat in *l.* 4. *περὶ ἄρθρων p.* 644. Illic enim varium hominum incessum ex calceamentis colligi posse demonstrans scribit, τὸ δὲ ἔσω νενευκὸς (ὑπόδημα) ἢ ἔξωθεν, τὸν χρώμενον ἐνταῦθα ῥέπειν τὸν πόδα κατὰ τὴν ὁδοιπορίαν ἐνδείκνυται· καθάπερ γε καὶ τὸ πρόσω μᾶλλον ἢ ὀπίσω νενευκὸς, ἢ κατὰ τὴν πτέρναν, ἢ τὸ τοῦ ποδὸς στῆθος, ἐκτετριμμένους ἔχον τοὺς ἥλους, ἢ ἐκ τῶν ἔξω μερῶν, ἢ ἐκ τῶν ἔνδον, ἐπὶ κακὰ (forsan ἐπ' ἐκεῖνα) δηλοῖ ῥέπειν ἐν τῇ βαδίσει τὸν πόδα. *Calceus qui interius vergit, vel exterius, eum qui utitur, illuc inclinare in itinere pedem ostendit; quemadmodum & is qui pronus magis vel supinus est, vel in calce, vel in planta pedis clavos detritos habet, vel in exterioribus partibus, vel in interioribus illuc in incessu inclinare pedem significat.* Etiam Clemens Alexandrinus *l. cit.* mulieribus ὁδευούσαις clavata calceamenta concedit. Videat ergo Bynæus, an ferro suppacta calceamenta aliis, exceptis solis militibus & rusticis, gestata esse negare tutum sit.

3 Non

mis, atque acutis clavis, ut cæteri ſolent milites, fixos, dum ſtrato ſaxeis cruſtis ſolo curreret, labitur. Sic [k] Egeſippus eandem referens hiſtoriam: *Hic Julianus*, inquit, *dum alios perimit, ipſa alacritate incautior, confixum clavis calceamentum gerens, uſu militarium virorum, non conſiderans polito lapide ſolum ſtratum, ſed quaſi in campo prœliaretur ſecurus, labitur, &c.* Ubi rurſus duo notanda, quod nimirum clavi illi magno numero caligis eſſent ſuffixi: unde *millia clavorum* dixit [l] Juvenalis. Deinde quod eſſent etiam extrorſum verſuſque ſolum * acuti. 3 Quod utrumque [m] Plinius item ſuggerit his verbis, *In duobus Italiæ lacu-*

k *L. 5. excid. Hier. c.* 30. l *Sat. ult. v.* 25. m *L. 9. c.* 18.

* Ideam caligæ militaris ſub lucernæ ſpecie nobis exhibet Licetus *lib. de Lucernis* 6. quam inde mutuo ſumptam hûc tranſtulimus. Eſt ea ſanè perelegans, & haud dubiè vera; niſi quod clavi in illa, ornatûs, ut opinor, aut commodioris usûs gratia ſunt rotundiores, qui aliàs ſolebant eſſe acuti.

3 Non eſt cauſa ut quis de hac re dubitet. Quid tamen faciemus iſta hiſtoria, quam apud Xiphilinum ex Dionis Caſſii *l.* 71. excerptam legimus *pag.* 805. quæ refert Romanos, dum cum Jazygis per Iſtrum gelu conſtrictum fugientibus manus conſerunt, pleroſque dejectis ſcutis alterum pedem impoſuiſſe, ut ſic firmato veſtigio pugnarent, & ſic quoque in lubrico cecidiſſe alium ſupinum, alium pronum? Ubi ſane obtuſiores clavos fuiſſe ſponte apparet. Vel ſi æque acuti fuerunt, ſupponere cogimur lutum vel nivem, per quæ milites prius progreſſi erant, eorum ſoleis adhæſiſſe & adeo clavos obtexiſſe, ut eorum acumina glacie infigi nequirent.

4 De

lacubus Lario & Verbano, pisces omnibus annis Vergiliarum ortu existunt, squamis conspicui crebris, atque peracutis, clavorum caligarium effigie.

Sed quo fine tam crebri illi atque acuti clavi? Omitto, quòd eo pacto diuturnior esset Caligarum usura: Nam eò potissimùm illi spectabant, ut milites in ipso congressu firmiùs consisterent. Deinde ut minùs essent ad fugam idonei: Sic enim Caligæ crebris & acutis clavis instructæ admodum graves erant & morosæ. Quamobrem [n] Tertullianus *Caligam morosissimam* appellavit, cùm dixit: *Speculatoriam morosissimam pedibus absolvit.* [4] Ubi loquitur de militis Christiani exautoratione, cui inter alia militiæ insignia caligæ detrahebantur. Non otiosè verò nec temerè (ut hoc quoque ad planiorem Caligarum notitiam adjicia-

n *L. de corona militis. cap. 1.*

4 De quo videndus Torrentius *ad Sueton. Calig. c. 52.* Cujus brevitatem illic potius amamus, quam expansas Balduini nostri cogitationes. Nescio enim quid illi acciderit, quòd repente aciem mentis in tantum elevat, & prorsus ἀεροβατεῖ, dum nobis speculatorem insigni caligarum altitudine elevatum exhibet. Viderit ergo ipse, ne grallis impositus speculator magis ineptus reddatur ad suum munus obeundum. Nam quid dimidium vel unius pedis altitudo ad longius spectandum efficiet? Ludat itaque Balduinus in caligarum altitudine, quantum volet, quum interim eam ipsam cum lignea solea melius refutet Nigronus *c. 4. n. 5.*

5 Ve-

jiciamus) Tertullianus eò loci *speculatoriæ* vocem ad Caligam exprimendam usurpavit. Nam in militia id genus erat militum, qui præcipuè ad hoc erant instituti, ut, quemadmodum Festus ait, *Hostilia silentio perspicerent*; à verbo *speculor* dicti *speculatores*, qui Græcis ὀπτῆρες, & σκοποὶ, & κατάσκοποι, vocantur. Unde quibus utebantur illi Caligis, eæ *speculatoriæ* fuerunt appellatæ. Ita [o] Suetonius, ubi varios Caligulæ refert habitus: *Modò*, inquit, *in crepidis, vel cothurnis, modò in speculatoria caliga.* Calceamentum nempe significans, quo speculatores caligati speculatum ibant & exploratum. Scio quosdam hoc loco, ut & apud Tertullianum, pro *speculatoria*, *spiculatoriam* legere, voce à *spiculatoribus*, & hac à *spiculo* deducta. Sed vereor, ne iis nimia insit corrigendi prurigo. Stat enim suus aptè sensus, cùm utrobique *speculatoriam* legimus: ut nihil necesse sit aliam lectionem comminisci. Non juvat tamen hîc operosiùs ea de re cum illis altercari. Id iis relinquo, qui in aliorum scriptis severiùs excutiendis delectantur.

Quid si Caligam dicamus etiam vocari *speculatoriam*, quòd qui in ea consistebant, velut

o *Cap.* 52.

velut in ſpecula quadam poſiti viderentur, indeque poſſent longiùs ſpeculari? Caligarum certè compoſitio id opinandum ſuadet. Nam altè à ſolo editas fuiſſe Caligarum ſoleas hinc æſtimare licet, quòd cum ſæpè loca luto limoque infeſta militibus eſſent trajicienda, iis dubio procul opus erat altiore calceatu, quò nimirum faciliùs ea loca pervaderent. Et ſanè clavi illi, quos jam caligis ſuffigi ſolitos diximus, quam in iis agnoſcimus altitudinem arguunt. Nam, ut omittam factam iis per eminentia ſuffixorum clavorum acuminata capita editioris altitudinis acceſſionem, ſi Caligas, ſolearum ſimplicium ad inſtar, plane humiles fuiſſe dicamus, non eſt quod iis infixi clavi firmiter, ut par eſt, hærere potuerint. Unde, cùm ligno clavi firmiùs quàm corio hæreant infixi, facilè mihi perſuadeo, propter eam clavorum ſuffixionem Caligarum ſoleas, quemadmodum ſemel [p] ante dictum eſt, ut plurimùm fuiſſe ligneas, cujuſmodi jam noſtrorum militum Gallicas videmus, quæ nimirum ligno ſuppactum ſolum habent. Quin & ipſa Caligarum appellatio illud idem inſinuat, quæ quidem ἀπὸ τῶ καλῶν, à lignis potius, quàm à callo pedum, ut vult

p Cap. 5.

vult Isidorus, petita videtur.[5] Si enim derivatæ voces earum retinent quantitatem, à quibus suam ducunt originem; primam certè *Caliga* syllabam quemadmodum & *κάλον*, brevem habet: quod non ita *in callo* contingit. Et si quod in Isidori etymo sit momentum, pari jure cæteræ calceorum species *Caligæ* dici debeant, quæ non minorem quàm Caligæ cum callo pedum habent affinitatem.

Quam verò proximè fecimus Caligarum cum Gallicis comparationem, si quis impropriam judicet, veterumque Caligas à Gallicis fuisse diversas contendat, ex eo quod q Cicero crepidas, quæ cum soleis censentur eædem, *Gallicas* appellavit, cùm dixit in Antonium[6]: *cum Gallicis & lacer-*

q 2. *Philipp.*

5 Verum quidem est Isidorum caligas derivare a callo pedum, vel quia ligantur, sed tamen non prorsus negat a lignis dictas, quum *in principio cap.* caligarium non a callo pedum, sed a calo id est ligno vocatum affirmet. Sed hac in parte ineptum esse Isidorum cuivis patet, quia *caligarius* a *caliga*, ut a *crepida crepidarius* omnino vocatus est. Quem errorem ei facile condonare possumus ob suæ ætatis abusum, quo *caligarium* pro sutore cepisse videtur, qui ad ligneam formam calceos suebat, ut recte intellexit Nigronus *c.4. n.5.* Salmasius vero *ad Trebellii Poll. Gallienum* caligam à *κάλχη pellis* deducit, scilicet lignum in ea non agnoscens.

6 Eandem vestitus fœditatem antavit Antoninus Caracalla, qui narrante Dione *l. 78. pag.* 890: *ἐν τῇ Συρίᾳ τῇ τε Μεσοποταμίᾳ Κελτικοῖς καὶ ἐσθήμασι καὶ ὑποδήμασιν ἐχρήσατο, in Syria & Mesopotamia Gallicis & vestibus & calceis* (non *subligaculis*, ut prave

F

lacerna cucurristi. Respondeo, factam tantùm Caligarum veterum, & hodiernarum Gallicarum in ligneis earum soleis comparationem. In cæteris eas ab invicem distingui facilè annuo, quòd veteres Caligæ sua medio crure tenus integumenta protenderent; ita quidem, ut ad crus illud medium nihil intectum [7] relinqueretur: Gallicæ verò nostræ sic pedes induunt, ut

prave vertunt) *usus est.* Quæ autem plura de Gallicis sibi imaginatur Balduinus, in iis nimium hariolatur. Præterea animadvertendum argute ex Ciceronis loco deprehendisse Oizelium ad Gellium Ciceronem illic increpare Antonium, quod is cum Gallicis & lacerna in urbem rediisset, quibus tantum in itinere utebantur, in urbe vero calceis & toga, quos in itinere non sumebant. In quo plane fallitur. Nam quum Romani in publico calceos semper usurparent, utique credere oportet tanto magis calceos in itinere amavisse ad melius conservandos pedes. Nec etiam hoc vult Cicero, qui in eo turpitudinem Antonii perstringit, quod per provinciam Galliam, a qua consulatum petere debebat, non ut Romanus patrio habitu, quod Cicero se fecisse affirmat, sed cum Gallicis & lacerna cucurrerit quibus indutus ridiculum se faciebat candidatum ad ambiendum Romanum magistratum.

7 Placuit hoc etiam iis quos citat Nigronus *c.* 4. *n.* 6, & *num. seq.* refellit. Sed efficacius eo inserviunt, quæ disputat *c.* 2. *n.* 23. *& seqq.* ex quorum collatione apparet caligas ad id genus calceorum pertinere, quæ superiorem pedis partem non tegebant; & præsertim quum *eod. cap. n.* 4. quas caligas militum Antiochi dixerat Justinus, eas *crepidas*, quas Pollux definit esse φόρημα στρατιωτικόν, vocaverit Valerius Max. unde & Servius *ad* 8. *Æn.* 458. scribit crepidas primo habuisse senatores, post equites, nunc milites, ex quibus perspicue forma & illarum affinitas emergit. Quæ forma quum semper exprimatur in Columna Trajana, tum plane contrariam exhibet Clypeus, ut vocant, ex Museo Woodwardiano vulgatus, cujus contractiorem formam hic vides.

1 Quæ

ut tamen talum nudum relinquant, neque altiùs assurgant, quàm ubi tibiæ pes committitur. Rursus, si propriè crepidas Cicero Gallicas appellavit, fateri nos cogit ratio veterum Gallicas à nostris, cùm in forma, tùm in usu fuisse diversas. Nostræ enim Gallicæ superiorem pedum partem operiunt, forisque & pluvioso præsertim tempore serviunt: Cùm tamen veteres (si crepidis & soleis fuere similes) superiorem illam partem aperirent, magisque domi, quàm foris agenti essent idoneæ. Et hæc de Caligis dicta sufficiant.

CAPUT XIV.

Accurata Gallicarum & Crepidarum, cùm veterum, tum recentium descriptio.

QUam olim Græcis admixti Galli Græciæ plagam incoluerunt, eam Gallogræciam appellatam fuisse passim testantur historiæ. Sed quid nobis hîc cum Gallogræcia? Quam complectimur hoc capite Gallicarum simul & Crepidarum descriptionem, ea statim ut Galliæ simul & Græciæ meminerimus efficit. Nam ut Gallicæ Gallorum, sic & Crepidæ Græcorum calceamenta fuerunt. De Gallicis quidem

dubium esse non potest, cùm ipsa earum appellatio id clarè prædicet. De Crepidis verò si quis dubitet, [a] Persius id ostendit, ubi sic ait:

Non hic qui in Crepidis Grajorum ludere gestit.

Et [b] Tertullianus; *Crepidæ cretatæ Græcatim Æsculapio adulantur:* Ita [c] Suetonius de Tiberio loquens: *Deposito*, inquit, *patrio habitu redegit se ad pallium & crepidas:* his enim dubio procul, ut omnes agnoscunt interpretes, Tiberium significat relicto Romano habitu Græcum usurpasse: cùm apud Græcos crepidæ pallia pro more comitarentur, ut calcei togas apud Romanos. Sic [d] Livius, ubi de Scipione: *Ipsius Imperatoris, non Romanus modò, sed ne militaris quidem cultus jactabatur, cum pallio crepidisque inambulare in Gymnasio:* Gallicas verò cum Crepidis ideò conferimus, quòd quemadmodum Crepidæ, ut [e] supra dictum est, pedibus calceandis ita serviebant, ut superiorem illorum partem nudam [1] relinquerent: Ita Gallicas olim superioribus caruisse pedum integumentis est

a *Sat.* 1. *v.* 127. b *L. de pallio cap.* 4. c *Cap.* 13. d *Lib.* 29. *ab Urbe Cond.* e *Cap.* 11.

1 Quæ proprietas in illis notissima est, adeo ut ab hac parte, & quod sine jugo fuerunt eas ab sandaliis distinguat

est credibile: cùm in eo potissimùm assignari possit earum cum Crepidis similitudo;

guat quoque Cl. Sperlingius. Sed quum appareat Balduinum vix justam operam illis impendisse, quippe qui sparsim de illis tractet, etiam huc revocare debui, quod supra monui, crepidas utrique pedi indui posse, quod an Gallicis quoque conveniat, obscurum est. Sed quid Parthenio faciemus *in cap. 8. Erotic.* narrante Xanthum Milesium in servorum crepidis mille aureos occultasse, *ἐν ταῖς κρηπῖσι τῶν παίδων χιλίους χρυσοῦς κεκρυφέναι*? an inter soleas vel ligneas tabellas dicemus illos aureos fuisse insertos? nam inter reliqua lora vix talis locus concipi potest. Itaque concedo, si tamen pariter ejusmodi crepidarum structuram Xanthi Milesii astutiæ attribuas. Nisi forsan traxerint aliquid similitudinis ab vicinitate insulæ Chiæ, quæ peculiarem formam habuit, cujus mentionem facit Hippocrates apud Galenum *l. 4. περὶ ἄρθρων p. 644.* Ὑποδημάτιον δὲ ποιέεσθαι μολύβδινον, ἔξωθεν τῶν ἐπιδέσιος ἐπιδεδεμένον, οἷον αἱ Χίαι κρηπῖδες ῥυθμὸν εἶχον ἀλλ' οὐδὲν αὐτοῦ δεῖ, ἤν τις ὀρθῶς μὲν τῇσι χερσὶ διορθώσῃ, ὀρθῶς δὲ τοῖσιν ὀθονίοισιν ἐπιδέῃ, ὀρθῶς δὲ καὶ τὰς ἀναλήψιας ποιοῖτο. *Calceolus plumbeus fieri oportet, exterius ligatura alligatus, qualem formam Chia crepida habuerunt. Sed nec illo opus est, si quis manibus quidem recte dirigat, vel linteis recte alliget, vel etiam recte suspendat.* Explicat hæc Galenus, Ὁποῖον μὲν ῥυθμὸν εἶχον αἱ Χίαι κρηπῖδες, οὐχ οἷόν τε γνῶναι σαφῶς, οὐδὲ γὰρ κατ' αὐτὸν ἔτι τὸν Ἱπποκράτην ἐσώζετο· διὰ τοῦτο γοῦν εἶπεν, οἷον αἱ Χίαι κρηπῖδες ῥυθμὸν εἶχον, δυνάμενος εἰπεῖν, ἔχουσιν. Εὔδηλον δ' ὅτι συνέχον μὲν ἀκριβῶς τὸν πόδα, μὴ θλῖβον δὲ τὸν χρῶτα τοῖς διαπλαττομένοις παιδίοις, ἐπιτηδειότατόν ἐστιν ὑπόδημα, ὥστε πρὸς τούτους ἀποβλέποντι τοὺς σκοποὺς, καὶ νῦν ἂν δύναιντο ποιεῖν ὑπόδημα χρήσιμον ἄνευ τοῦ ζητεῖν ὁποῖαί τινες ἦσαν αἱ Χίαι κρηπῖδες. *Qualem quidem formam Chia crepida habuerint, clare cognosci non potest; nec enim ipsius Hippocratis tempore amplius exstabat; propterea igitur dixit*, qualem Chiæ crepidæ concinnitatem habuerunt, *quum potuisset dicere*, habent. *Manifestum autem, quod quia pedem arcte continebat, nec tamen pueris qui curantur, cutem lædebat, aptissimus fuerit calceus, ut ei qui ad hunc scopum respicit, nunc quoque sine inquisitione, quales fuerint Chia crepida, accommodatum calceum facere possint.* Confitetur Galenus ignotas suo tempore fuisse

tudo; ut hinc non temerè [f] Ciceronem Gallicas pro Crepidis usurpasse ostendamus, cùm Antonio Gallicarum & lacernæ usum tanquam Græcanicum, aut certè exoticum exprobravit. Quo etiam modo refert [g] Gellius T. Castritium discipulis suis probro vertisse, *quòd feriato die conspicerentur lacernis induti, & Gallicis calceati.* Si enim Gallicæ illæ Calceorum ad instar contectæ fuissent, non erat, cur earum, quemadmodum & Crepidarum, usus, tanquam exoticus & effœminatus exprobraretur.

An igitur omnino pares Gallicas cum Crepidis facimus? Certè, si similium nulla esset disparitas, ajunt Philosophi, non similia, sed eadem essent appellanda. Quare,

f *Philip.* 2. g *L.* 13. *c.* 21.

fuisse Chias crepidas, ideoque multò minus nos de iis certum quid statuere possumus: satis tamen ipse mentem aperit, qualem in illis cogitaverit structuram, dum eas arcte pedes continuisse scribit, unde verisimile est ab vulgaribus crepidis illas valde discrepasse, & crebriores vel latiores corrigias habuisse, quibus circumvolutus & quasi contectus pes dirigi & firmari potuit, quare alioquin linteas fascias succedere jubet. Interim valde suspecta est boni Galeni subtilitas in verbo εἶχεν, ex quo concludit jam ipsius Hippocratis tempore abolitam & ignotam fuisse Chiarum formam. Credibile quidem est illo tempore desiisse ejus usum esse tam vulgarem, ut antea, non etiam tunc plane periisse formam vel ejus notitiam saltem, quam non ignorasse Coum senem ex hoc ipso præcepto patet, quippe quod alias nullius fuisset utilitatis.

* Ho-

re, cùm nec Gallicarum vox Crepidas, nec Crepidarum Gallicas sonet, non ita, juxta [h] Proverbium, Ἐν καλόποδι ἀμφοτέρας ὑποδέομεν, *Eâdem formâ utrasque calceamus*, quin aliquod inter eas discrimen admittamus. Nam Gallicarum quidem soleas olim, ut & nunc, è ligno fuisse arbitramur: Crepidarum verò duplici triplicive corio simul compacto constitisse. Vult quis subjectam oculis utrarumque imaginem? Fulliensium & Capucinorum soleas sive * Sandalia contempletur: Nihil meo quidem judicio magis simile. In his veterum Crepidas; in illis verò Gallicas erit intueri. Quæ tamen sic accipi velim (ne quis statim vultu renidens, elegantes muliercularum crepidulas nobis objiciat) ut quas cum Capucinorum sandaliis Crepidas conferimus, eæ vulgares minusque elaboratæ intelligantur. Quis enim, ut insanum est fœminarum in conquirenda undequaque elegantia studium, earum Crepidas, ut plurimum comptulas delicatulasque, longè à communibus discrepantes non

h *Galen. lib. 9. Therapeu.*

* Horum exempla dedimus in schemate Solearum, pag. 86. *Fulliensium* quidem sub littera C: *Capucinorum* verò sub littera D, quo Lectorem remittimus.

non agnoscit? Et ut fuerint elegantes illæ Crepidulæ, mulieribus ad delicias usurpatæ; aliis nihilominus, & maximè Philosophis, ad deliciarum contemptum Crepidæ, rudi nempe Minerva compactæ, fuere familiares. Unde [i] Apuleius Philosophi habitum depingens: *Nec qui*, inquit, *pallio, baculoque, & baxeis, & hircino barbitio Philosophum fingeret. Baxearum* enim vocabulo Crepidæ significantur, ipso etiam suffragante [k] Turnebo, qui [l] Tertullianicum illud exponens: *In baxea Tyria calceare*, Baxeam dixit esse Crepidam Philosophicam. Et sensus ille rursus ex eo firmatur, quòd ibidem Tertullianus Empedoclem Philosophum perstringens ait: *Sericatus & crepidam aratus incessit.* Et Laërtius, ubi quem vitæ finem Philosophus ille habuerit, exponit, *Ex crepidulis*, inquit, *areis altera, vi flammarum ad exteriora rejecta, hunc indicavit in ignes Ætnei montis insiluisse.*

Sed hîc, opinor, obsistet aliquis, objicietque telum hoc in nos intorquens: Ecce Baxea jam Tertulliano *Tyria* dicebatur, & Spartianus in Alexandro, *baxeas* inquit, *albas habuit, & non coccineas.* Apulejus item

i *Lib.* XI. *Metam.* k *L.* 7. *adverſ. cap.* 20. l *L. de pallio c.* 4.

item *in Asino* juvenem quempiam *palmeis baxeis* dicit indutum. Si ergo tinctæ colore Baxeæ, quî Crepidis esse similes potuerunt, quibus nulla sunt pedum integumenta, quæ colore tingantur? Etsi vulnus aliquod antedictis petitio hæc infixura videatur, facilè tamen eam levi, ut ajunt, corporis declinatione sic evitamus. Primùm Baxearum, ut & Crepidarum calceatus, supernè fuit apertus; ita ut soleâ tantùm constaret, pedi corrigiis adstringendâ: Tumque profectò nullus in eo calceatu color. Verùm ut in dies variæ fiunt rebus inventis accessiones; ita paulatim factum, ut tandem & Baxeæ & Crepidæ integumenta receperint; quæ, si talum excipias, pedes totos operirent. Atque ita vel purpureo, vel albo colore insignes esse potuerunt, prout vel sectæ, vel ostentationis studium invitabat. Et de his intelligendi auctores ante laudati.

Neque hæc integumentorum accessio singularis, tantùm in Baxeis, aut Crepidis est æstimanda: nam & Gallicas, quæ primùm imis tantùm pedum plantis adversus itinerum offendicula muniendis serviebant, cum tempore suis auctas pedum integumentis hodierna earum forma demonstrat: Quæ talis est, ut iis inserti

pedes operti ſint, talumque tantùm nudum habeant. Et ſic cum poſterioris ævi Crepidis hodiernæ Gallicæ conveniunt, hoc uno tantùm ab iis diſtinctæ diſcrimine, quòd hæ ſemper ligneis, illæ verò coriaceis utplurimùm ſoleis conſtent. Utplurimùm dixi ex induſtria: nam & in hoc quoque non ſemper & ubique conſtans earum ſtructura: cùm jam Crepidis, quarum apud nos uſus eſt familiaris, non tantùm è corio, ſed etiam è ſubere ſuppactas ſoleas cernamus; unde crepidis illis indita fuiſſe videtur appellatio, qua nunc eas vernaculè vocare ſolemus [2] PANTOUFLES, voce nempe è duabus Græcis πᾶς & Φελλός conflata, ut ſint Crepidæ veluti παντόφελλοι, id eſt, in totum è ſubere, aut certè, quarum ſoleæ totæ ſint è ſubere compactæ. Sic enim ſubſtructæ jam

2 Forſan ex Caſaubono ad Athenæum *l.* 4. *c.* 4. quem id ex Budæo hauſiſſe, hunc vero a Jano Laſcari didiciſſe opinatur Cl. Sperlingius, apud quem plura in hac voce etymologiæ ludibria invenies. Cur vero Plinii verba ad crepidas ſolas adſtringat noſter, non percipio, quum illa nihil definiant; & βλαύταις ſive ſandaliis ſuber quoque infantum pridem docuerunt viri eruditi ex notiſſimo Alexidis fragmento apud Athenæum & Clementem Al.

Τυγχάνει μακρά τις ἔσα; φελλὸς ἐν ταῖς βλαυτῆσιν
Ἐγκεκάττυται· μακρά τις; διάβαθρον λεπτὸν φορεῖ.
Eſt quadam procera? ſuber in ſoleis
Inſuitur: quædam brevis? ſoleam tenuem geſtat.

Adde inſuper Caſaubonum ad *Suetonii Julium c.* 73.

3 C...m

jam pro more cernuntur Crepidæ, quas παντοφέλλες dicimus, ut unam & alteram è subere soleam integram, & ad talum pluribus aliis particulis auctam habeant, quæ duabus aliis è corio soleis inclusæ concinnè cohærent. Et hanc suberis Crepidarum soleis inserendi rationem olim etiam, hyberno præsertim tempore, usurpatam, non obscurè docet [m] Plinius, ubi varios suberis usus enarrans ait: *Illius usus fuit in Hyberno fœminarum calceatu: Quamobrem eum non infacetè Græci corticis arborem appellant.*

m *Lib.* 16. *c.* 8.

CAPUT XV.

Cothurnorum structura, usus, color, figura, & figurata significatio.

Grandia cùm patulas deceant ὑποδήματα plantas,
Nunc patulo grandes juvat ore sonare Cothurnos.

HEroas illos; quorum præclara olim facinora, cùm Poëtæ tùm Scriptores alii, litterarum monimentis consignarunt, magno, procero, altèque edito corpore

 fuisse,

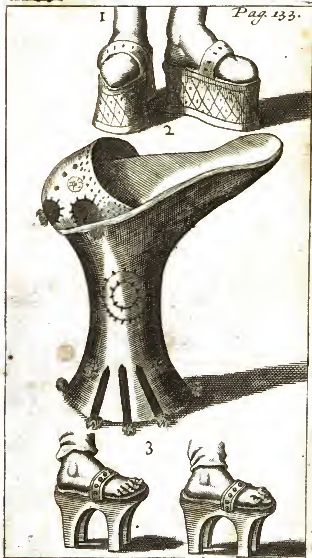
fuisse, receptâ jampridem multorum haud sublestæ fidei auctorum consensione est contestatum. Unde, cùm ea studia posterior succedentium hominum ætas sectata est, quibus Heroum illorum res præclarè gestas, funestosque casus in theatris repræsentarent: neque tamen quâ illi corporum proceritate fuerant insignes, eam possent æquare, propter inæqualem humilioris staturæ compositionem, ad altam Cothurnorum structuram sese sutorum accinxit industria; qua factum, ut in edita calceatûs illius Tragici compage grassantes Roscii spectabilem illam veterum Heroum magnitudinem assequerentur. * Quid? An leviora ventis verba damus? A gravissimo illo & rerum antiquarum scientissimo Scriptore pondus accedat. [a] Tertullianum intelligo, qui insana Gentilium spectacula Christiano sale perfricans: *Diabolus*, inquit, *Tragœdos Cothurnis extulit*. Ecce, signanter usus *efferendi* vocabulo, editam illam Cothurnorum substructionem ita graphicè

a *L. de spectaculis cap.* 23.

* Exemplo nobis erit Hercules Tragicus, quem Cothurnatum & sinuosa veste indutum, è Museo *D. Cassiani a Puteo*, Equitis, nobis repræsentavit rerum antiquarum scientissimus *Joannes Casalius*, cujus ideam non piguit hic adjicere.

* Ne

Pag. 132.

Pag. 133.
1
2
3

phicè repræsentat, ut penè oculis altè gradientes Tragœdos usurpare liceat. [1]

Si verò curiosior quispiam expressum aliquod inquirat exemplum, quo conceptam substructionis illius ideam animo contempletur: Quibus in Gallia passim, Italia, & Hispania nobiliores fœminæ utuntur, calceamenta consideret, quæ Gallicum idioma *Patins* appellat; eorum infartas alto subere soleas cùm viderit, vidisse se Cothurnorum suppedanea * intelligat. Et

* Ne dubius animi fluctues, en tibi diversi generis Cothurnos, quorum qui No. 1. annuente Titiano, in libello *de Habitu diversarum gentium*, Gallicis & Hispanicis, qui No. 2. Venetis, qui No. 3. Turcicis Mulieribus olim in usu fuere. Elegantissimus tamen omnium procul dubio est ille Venetus, qui pro varia Matronarum conditione & appetitu, variam sortitus est figuram, ut non defuerint, qui altitudinem trium pedum superarent, id quod mihi Venetiis degenti non semel videre contigit. At inquies, statuarum ille calceatus est, quæ immobiles uno in loco consistunt. Minimè verò: nam succollantium ancillarum turbam secum ducebant, quarum ope, quod conficiendum erat iter, peragebant. Nunc commodioris usûs gratiâ eò deventum est, ut *Zoccolis* utantur, quod cothurni genus ad dimidii pedis altitudinem ascendit: ita unâ eâdemque operâ simul gravitati consulitur, & compendium impensarum & molestiæ inventum est.

1 Quem apparatum elegantissime describit Lucianus *de Saltat. p.* 924. dum ait, καὶ φοβερὸν θέαμα εἰς μῆκος ἄῤῥυθμον ἠσκημένος ἄνθρωπος, ἐμβάταις ὑψηλοῖς ἐποχούμενος. *& horrendum spectaculum, homo in incongruam longitudinem erectus, calceis altis vectus*, & quæ plura sequuntur. Etiam videndus Torrentius ad Horatium *de Arte poet. v.* 8c.

Et eò ſanè reſpiciens acutus acerque vitiorum cenſor [b] Juvenalis, aliquando dixit appoſitè:

——— ſi breve parvi
Sortita eſt lateris ſpatium, breviorque videtur
Virgine pygmaea nullis adjuta Cothurnis.

Hinc namque non obſcurè Cothurnorum altitudinem ſpectandam exhibet, cùm eos mulieribus altiùs attollendis uſurpatos inſinuat, quas parcior natura breviores contractioreſque efformavit. Hinc etiam extat [c] viri cujuſdam docti ſanè atque eruditi ſalſum & facetum dicterium, in Italicas mulieres, earumque maritos, dum eos ait *uxorum ſuarum dimidium in lectis genialibus amplecti, altero earum dimidio cum Calceis ſuis depoſito.* Ita ſcilicet altè ſubſtructis illis Cothurnis impoſitæ mulieres attolluntur, ut ſi poſtea relictis iis incedentes eaſdem intuearis, dimidia ſui parte minores humilioreſque credas.

Verùm ſi ſic editam æſtimare decet veterum Cothurnorum ſtructuram, quid cauſæ eſt, cur Poëtarum [d] princeps Cothurno venatricem calceat? Sic enim ille: *Vir-*

b *Sat. 6. v. 505.* c *Scaliger l. 1. poetices cap. 13.* d *Lib. 1. Æneid. v. 340.*

Virginibus Tyriis mos est gestare pharetram,
Purpureoque altè suras vincire Cothurno.

An non fractum, mollem, tardumque præstant ingressum Cothurni? An non expeditissimam velocissimamque decet esse venatricem? Quid igitur, an tardus veloxque ingressus eodem parique gradu concurrant? An ergo par, idemve negotium feras per abrupta montium, perque salebras & anfractuosa sylvarum diverticula presso urgere vestigio: & per æquabilem complanatamque plateam, sponsarum, aut Junonis sacra portantium more, gravi suspensoque gradu inambulare? Quæstio[2] hæc

2 Magis intricatam proponit quæstionem, dum Servii ad illum locum explicationem, quæ est, *Cothurni sunt calceamenta etiam venatoria, crura quoque vincientia, quorum quivis utrique aptus est pedi*, negligit, ideoque perperam κατάχρησιν a poeta statuit adhibitam. Nam tota difficultas plane tollitur, si triplicem cothurni speciem apud antiquos usitatam fuisse observamus, nimirum in tragœdia, venatione, & puellarum staturam adjuvantium cultu, in quibus tamen magis improprius ejus usus videtur pro quocunque altiore calceatu. Sed difficilior nodus in eo sedet, quænam forma illis fuerit, & utrum eorum obstragula ad mediam tibiam procurrerint cum tota pelle, an vero per ligulas & vincula. Prius asseverat noster & hic & *c.* 21. refragantur Rubenius & ex eo Bynæus *l.* 1. *c.* 6. *n.* 8. Nam ille Isidori & Sidonii testimoniis credens cothurnos esse in modum crepidarum putat, quæ per vincula ad mediam tibiam adscendebant, quoniam Tyrrhenicos calceos & cothurnos eosdem esse conjicit, quum Ovidius *cothurnum Lydium* appellet, hoc est Tyrrhenicum aut Tuscum. Istas nebulas ut discutiamus, commodissimum erit

hæc, tot adversorum consequentium spiris implexa, haud facilè dissolvenda quibusdam fortè videatur. Sed eam, non contentis quidem brachiis, aut operoso nisu; at facili tantùm manu sic explicamus. *Cothur-*

erit Lydii cothurni formam inspicere. Hanc opportune præbet elegantissima Herodoti narratio in *l. 6. c. 125.* ubi tradit Alcmæonem, quum a Crœso tanta auri copia donatus esset, quantam ferre posset, subligatis laxissimis cothurnis thesauros regios ingressum esse, & ad tibias aurum infarsisse, quantum ejus cothurni capiebant, *κοτόρνυς εὐρυτάτυς ἐοίλας ὑποδησάμενος παρίσαξε παρὰ τὰς κνήμας τῦ χρυσῦ, ὅσον ἐχώρεον οἱ κότορνοι.* Utique hæc historia omnem dubitationem de medio tollit, & crepidarum formam intectam adeo non admittit in Lydiis cothurnis, ut omnino statuere debeamus, eos plane totum pedem & ipsam tibiam obtexisse integra & solida pelle, propter quam insignem & capacem cavitatem tales calceos elegit Alcmæon, utpote qui grandem auri quantitatem continere possent, ad quam astutiam crepidæ hiantibus corrigiis pedibus alligatæ, & propterea quasi rimarum plenæ & perfluentes prorsus ineptæ erant. Talis quum fuerit vulgaris virorum cothurnus in Lydia, unde in Etruriam cum scenico apparatu transiit, an de tragico adhuc dubitabimus? Nam ibi enormis altitudo quam maxime eam structuram exigit, ut firmius pedi adhæreat, & tutum ingressum præstet, qui etiam sic satis molestus & fallax erat, unde frequenter eum irridet Lucianus, & egregie loco *in princ. cap.* citato. Hoc ut manifestius sit, efficient venatorii cothurni, si eos assimilare licebit Dianæ venatricis *ἐνδρομίσιν*, quas illustrans Illustrissimus Ez. Spanhemius *ad Callimachi Hymnum in Dianam v. 16.* erudite ex Galeno Creticum calceorum venaticorum morem & descriptionem adjungit, ex cujus verbis optime intelligimus, quomodo *cothurnis suras vincire* dixerit Virgilius, & Ovidius eos *alta pedum vincula* & *pictos cothurnos*, quibus ipsam Tragœdiam innexam & elevatam fingit, perinde ut alter Sidonii versus in *c. 21.* citatus, appellaverit. Interim præterire non possum melius legi istum locum in ultimis editionibus, quam in Basileensi, hoc modo, *ἔστι δὲ ἱκανῶς ὑπ' αὐτῦ πολυσχιδὲς τὸ δέρμα καθ' ἑκάτερον τὸ μέρος.*

ἀρίστη

thurnum eò loci Poëta pro calceo, ſpeciem nimirum calceamenti pro alia ſpecie *καταχρηστικῶς* uſurpavit. Unde non eſt quod Cothurnus ille Venaticus Tragico ſimilis omnino fuiſſe cenſeatur. Neque violenta tamen

ἀρίστερόν τε καὶ δέξιον, ἴσον ἐντεταμμένον τε, καὶ ἰδίᾳ συντετρημμένον ἐπὶ τοῖς πέρασιν &c. ut illorum calceorum ſuperiorem pellem concipere debeamus fuiſſe ſolutam nec ſutura junctam, ſed multifidam ab utraque parte, dextra & ſiniſtra æqualiter inciſam, & in extremitatibus ſingulis perforatam, ut loro per foramina trajecto conſtringantur e regione ſita pellis ſegmenta, & in media ſuræ parte coeant. Hoc ſi non ſatis arcte fiat, vides quomodo laxo pes natet altus in cothurno, ut ait Sidonius. Itaque, quomodo crepidarum formam in iis comminiſcatur Iſidorus, me non intelligere fateor; & hinc in Sidonii Panegyrico meram poeſin agnoſcere debeo, cujus auctoritate *cothurni* & *crepidæ* vocabula confundit impune. Niſi malimus eum cothurni appellatione indicare voluiſſe ſoleæ altitudinem, prout talem jam ante in Tyrrhenico ſandalio vidimus. Quemadmodum vero tragœdia Baccho ſactata erat, & cothurnis calceatus ipſe occurrit apud Virgilium *l.* 2. *Georg.* 8. quem ejuſdem habitum declarare puto Lucianum *in Baccho p.* 511. ubi eum contra Indos tendentem ſic quoque ornatum ſcribit, *βοτρύοις ἐστεφανωμένον, μίτρᾳ τὴν κόμην ἀναδεδεμένον, ἐν πορφυρίδι καὶ χρυσῇ ἐμβάδι*: ſic etiam Bacchantium virorum ſive ſacerdotum ejus proprium erat cothurni geſtamen; inde *cothurnos gerebat* Silius apud Tacitum 11. *An.* 31. & Antonius *cothurnis ſuccinctus* apud Vellejum notante Lipſio; inde Eunæus Bacchi ſacerdos habuiſſe dicitur *picta vincula plantæ* apud Statium *l.* 7. *Thebaid.* 657. Nam olim opprobrio habitum & effæminatum erat eorum geſtamen, quare *κοθόρνους ὑποδέεσθαι* Lydos rebellentes Cyro ſuadet Crœſus, ut virtus eorum corrumperetur narrante Herodoto *l.* 1. *c.* 155. & hinc Scholiaſtes Ariſtoph. *in Ranis a* 1. *ſc.* 1. Bacchum ideo vult cothurnatum a poeta fingi, quia *ὁ κρόκωτὸς καὶ ὁ κόθορνος γυναικεῖά ἐστιν*; & ab eodem habitu avum Antonii Tuditanum traducit Cicero *Phil.* 3. *c.* 6. & Caligulam Seneca de *Conſtan. Sap. c. penult.*

3 Quo

tamen hæc uſurpatio putanda eſt, qualis in rebus, quæ maximè ſunt ab invicem diſcrepantes. Nam ea Cothurnis, quoad formam ſpectat, cum Calceis intercedit affinitas, ut ſi eorum infartas alto ſubere ſoleas demiſeris, cætera Calceis aptè reſpondeant. Quemadmodum enim, ut ſupra demonſtratum eſt, ad mediam uſque tibiam Calceorum obſtragula procurrebant, ita protenſa Cothurnorum integumenta medium etiam crus hinc inde cinxiſſe, non eſt qui jure queat in dubium revocare.

Quod ſi quis noſtras hîc merces ſine fido ſponſore non emat, neque quidquam ampliùs in animum ſuum inducat, quàm quòd illi legitima fidelium auctorum teſtificatione fuerit comprobatum, ecce præſtò Livius Andronicus, qui Dianam venatricem ſic alloquens,

Et jam purpureo ſuras include Cothurno,

fidem ratam indubitatamque facit. Nam qua tandem ratione Cothurnus ſuras, quæ craſſiores crurum partes ſunt, includat, niſi altè, medio ſaltem crure tenus, integumenta ſua protendat? Sed quid opus Andronici teſtimonio? An non id apertè abundèque ſatis paulò ante prolata principis Poëtæ verba teſtantur? Certè cùm hæc audimus,

Pur-

Purpureoque altè suras vincire Cothurno, nisi loliginis succo victitamus, statim ea mens menti nostræ succedat oportet, ut altum tibiam versus mediam Cothurnum intelligamus. Hac igitur in re, qua sese veterum calceorum structura insigniter extulit, non adumbratam quidem, at expressam eorum formam atque imaginem Cothurni sunt imitati. Sed ne hoc quoque discrimen silentii latebris involvam, quo Cothurnorum insigne decus supra vulgares calceos emicuit, illos utplurimùm fuisse purpureos, [3] si nulla alia suppetant argumenta, satis superque testes ii demonstrant, quorum unum idemque os, in uno eodemque Cothurni epitheto (*Purpureo* nimirum) proferendo, sese jam proximè dedit observandum. Omitto commemorare purpureum illum colorem Tragicis admodum fuisse consentaneum Theatris, in quibus quidem Regum Reginarumque, conspicuo splendentis purpuræ decore illustrium, infortunati casus, luctuosaque funera repræsentabantur.

Quid si tandem aliud adjungam, quo Cothurnorum forma suis planè depicta coloribus

3 Quo respectu cos pictos appellat Ovidius *l. 2 Amor. el.* 18. & *l. 3. el. 1.*

loribus exhibeatur? ἀμφοτεροδεξίους Græcorum filii Cothurnos indigitare consueverunt, propter ambidextrum, quem illi præstabant usum, cùm Tragœdorum, tùm mulierum pedibus indiscriminatim calceandis. Unde mihi mens ea suggeritur, fuisse Cothurnos lepidiore quadam concinnitate calceis elegantiores. Sic enim ἀμφοτεροδεξίαν illam ratio suadet imaginari, non quòd laxior Cothurnorum amplitudo facilem utrique pedi calceatum præberet,[4] ut plerique sunt arbitrati, sed potiùs quòd utrimque repanda Cothurnorum latera sese pari tenore molliter incurvarent, æquabilique tandem modulo reducta, atque invicem recurrentia, directum acumen antrorsum efformarent; ita ut in iis nullum esset dextri sinistrive pedis, aut laterum interiorum exteriorumve discrimen. Cujus formæ expressam imaginem oculis subjectam intueri licet in elegantiore illo calceatu, quo jam passim honestioris fortunæ viri atque mulieres utuntur: hunc si-qui-

4 Tametsi inconcinna ejusmodi forma minime videtur in venatorio & muliebri cothurno debere supponi, tamen in tragico illam depingit Lucianus *in Gallo p.* 263, ubi inter alium Tragici in media scena cadentis apparatum scribit καὶ τ̃ ἐμβάδων τὴν ὑπόδεσιν ἀμορφοτάτην, καὶ ἐχὶ κατὰ λόγον τῦ ποδὸς. Ita apparet, quanti hæc Balduini fictio æstimanda sit.

5 Sed

quidem, propter æquabilem illum utriusque lateris modulum, non magis dextrum, quàm sinistrum possis asseverare. Cùm in contrarium sic efformatos rusticorum viliorumque hominum vulgares calceo animadvertas, ut extrorsum magis quàm introrsum protuberante laterum amplitudine insignes maximè videantur. Atque ab hac Cothurnorum ἀμφοτεροδεξία mutuati sunt veteres illaudatum *Cothurnati* agnomen, in eum meritò usurpandum, qui, distracta bellis civilibus Republica, modò has modò illas partes amplectitur: aut si mavis, qui inter utrasque sic hæret dubius, ut in neutram propendeat, atque ita sedet interea publicæ calamitatis spectator otiosus. Unde Theramenem illum Rhetorem Atheniensem, cùm tumultuantibus inter se, atque in diversa distractis Atheniensibus, in utramque partem civilis administrationis inclinaret, famoso *Cothurnati* titulo insignitum fuisse, sapiens ille gravisque scriptor [c] Plutarchus reliquit litteris consignatum.

Sed ecce nos tandem ad se evocat figurata Cothurni Tragici significatio. Audiamus igitur, quàm consentientibus suffragiis non è trivio Scriptores, sed qui meritò præcipuas in Latina civitate sedes occu-

c *In Nicia.*

occupant Poëtæ, *Cothurnum* pro stylò gravi, pleno, sublimi, atque Tragico usurparint. En ut primùm canit suo more graviter & sonorè [f] Virgilius.

Sola Sophocleo tua carmina digna Cothurno.

Quem imitatus [g] Martialis ita quærit lepidè:

Dic, Musa, quid agat Canius meus Rufus?
An in Cothurnis horridus Sophocleis?

Unde proverbiorum albo cœpit omnium consensu adscribi, *Sophocleus Cothurnus*: ad altum & sublimem dicendi characterem exprimendum. [5] His succedens ita succinit [h] Horatius cùm Æschyli Poëtæ magniloquam in dicendo vim attolit:

Qui docuit magnumque loqui, nitique Cothurno

Et eòdem apertè collimans [i] Propertius

Desine & Æschyleo componere verba Cothurno.

Rursusque aliàs eandem premens orbitam idem [k] Poëta:

Hae

f *Eclog.* 8. *v.* 10. g *L.* 3. *ep.* 20. h *In art. Poët.*
i *El. ult. l.* 2. k *El.* 16. *l.* 3.

5 Sed primam ejus originem, cur Virgilius cothurnum dixerit *Sophocleum*, omittit, quæ ab Servio petenda est ibi notante, quosdam putare Sophoclem cum primum scenæ intulisse.

6 Sine

Hæc ego non humili referam memoranda
Cothurno. [6]

Quid? An [l] ingeniosus Poëta hîc sileat? Non equidem tam firmis lateribus, non tam ventoso fortique pulmone & patulo gutture fuit, ut eo canente Theatra Tragico bombo reboarent: De se tamen hoc prædicavit;

Et dedimus Tragicos, scriptum regale, Cothurnos.

Hinc ad eum tenorem vocem suam adtemperans [m] Juvenalis ait,

——— *Poscimus ut sit*
Non minor antiquo Rubrenus Lappa Cothurno.

Atque ut altum & sublime dicendi genus per *Cothurnum* ante laudati Poëtæ signanter expresserunt, ita quibus hoc à natura concessum, ut ampliore vena grandiloqua metra profunderent, quibus animoso, vividoque spiritu, atque ore patulo pronunciatis

l *L. 2. Trist.* m *Sat. 7. v. 70.*

6 Sine dubio ad stylum alludit poeta: sed humiles cothurnos novit quoque Pollux, ubi *ἐμβάδας* describit, quod sint *εὐτελὲς ὑπόδημα, τὴν ἰδέαν δὲ κοθόρνοις ταπεινοῖς ἔοικε*, eosque in scena quoque usurpatos idem docet *l. 4. c. 18.* *καὶ τὰ ὑποδήματα, κόθορνοι μὲν τὰ τραγικὰ, καὶ ἐμβάδες*, quasi quum cothurni fuerint heroum alti, sic humiles istos gestarint abjectioris conditionis personæ & servi, ut eo eminentiorem formam personati isti heroes exhiberent.

Inter

ciatis, arcuata Theatrorum ſubſellia circumſonarent, eos epitheto, non quidem probri, ut antea, ſed eximii cujuſdam honoris titulum præferente, *Cothurnatos* placitum fuit appellari. Unde qui Poëta dum canit, cæteri mutiant oportet, ille inquam Poëta, omnium facilè princeps Virgilius, *Cothurnatus* à Martiale meritò fuit appellatus, ubi ſic ille:

Grande Cothurnati pone Maronis opus.

Hinc etiam ea dicendi facultas, quæ magnifico ſeſquipedalium verborum apparatu ſuperbificè inſtructa, moderatum loquendi tenorem imis conculcat pedibus, ſeſeque tantùm attollit, ut ipſo vertice ſidera tangere velle videatur, ea inquam eloquentia, benè compoſito vocabulo *Cothurnata* nuncupata eſt. Quod ſi verbis hîc quoque fides videatur per auctores adſtruenda, ecce præſtò ſuccurrit eloquentiſſimus ille Doctor, quem Chriſtiana Reſpublica ſuum Ciceronem agnoſcit, qui cùm à temperato dicendi charactere ſuum Pammachium commendaret, non minus ingenuè quàm eleganter hæc expreſſit: *Non Cothurnatam affectas eloquentiam.* Sed ne Cothurnatam hanc eloquentiam nimium affectare videar, plura, quæ largiore manu profundi poſſent, quæque recitanda

loqua-

Biblioteca
NAPOLI
V.E. III

loquacem delassarent [n] Fabium, lubens volensque prætermitto: atque adeò, ut tandem caput hoc concludam, ad institutam de Cothurnis enarrationem verbum non ampliùs addo.

CAPUT XVI.

DE SOCCIS.

Quis eorum usus, color, & quæ forma.

Ut pedibus Socci tenues exilibus apti,
Exilis Soccis sic stylus exiguis.

SUccedunt editis Cothurnis humiles Socci, qui Comici & muliebres fuere. * Comici quidem, cùm his uterentur Comœdi in fabulis, in quibus utplurimum humiles & viles personæ inducebantur, utpo-

n *Lege Savar. in Sidon. l. 2. ep. 9.*

* Inter Comicos numerabantur olim & Mimi & Pantomimi, qui gesticulationibus quibusdam & motibus cum lascivia prolatis, sermones cujuslibet & acta imitabantur. Hi successu temporis usque adeò propudiosè scenam fœdaverant, ut propterea indigni habiti sint qui inter cives numerarentur. Horum plures, humili & populo communi Socci calceamento ex Casalio hîc proponimus, atque illos quidem personatos, à *persona* sic dictos, quod indumentum erat, quo caput & os undique tegebatur, unâ tantùm vocis emittendæ viâ pervium; per quam coacta vox magis claros, canorosque sonitus emittebat.

utpote asoti adolescentes, deliri senes, parasiti, lenones, meretrices, & aliæ ejusmodi quisquiliæ. Unde, cùm plebeio sermone Comœdi illi loquerentur, hinc factum, ut *soccus* interdum pro humili stylo, vel pro leviore carminis forma sumatur: quemadmodum *cothurni* voce sublime dicendi genus aliquando intelligitur, ut *superiori capite* dictum est. Utramque significationem notavit Martialis hoc versu;

An juvat ad Tragicos Soccum transferre Cothurnos?

Id est, visne relicto Epigrammatum studio aliud genus carminis tractare, Tragicum nempe, vel Heroïcum? Ita [a] Horatius

Versibus ornari Tragicis res Comica non vult.
Indignatur item privatis, ac propè Socco
Dignis carminibus narrari cœna Thyestæ.

Ubi *digna socco carmina* non alia sunt, quàm Comica & humili stylo scripta. Quod verò mulierum etiam fuerint, innuit [b] Suetonius, ubi de Vitellio sic loquitur: *A Messalina petiit, ut sibi pedes præberet excalceandos, detractumque Socculum dextrum inter togam & tunicam gestavit assiduè.* Ergo Messalina Soccis erat calceata.

a *In art. poët.* b *Cap. 2.*

ceata. Ita [c] Propertius prostibulum paucis, sed graphicè describens ait:

Cui sæpè immundo Sacra conteritur via socco.

En fœminæ Soccum tribuit, quem dicit *immundum*, id est lutulentum, assidua nempè per Sacram viam itatione. Scortorum enim est discurrere passim & vagari. Unde Hebræi scortum *foras prodeuntem* dixerunt. Cùm igitur Socci mulierum essent proprii, probro viris datum est iis uti. Unde [d] Seneca, de C. Cæsare scribit: *Qui excusant eum, negant id insolentiæ causâ factum: ajunt socculum auratum, imò aureum margaritis distinctum eum ostendere voluisse.* Et apertiùs idem: *parum enim fœdè furiosèque insolens fuerat, qui de capite Consularis viri soccatus audiebat*, &c. ubi indignum facinus videri vult Seneca, Imperatorem in judicio sedisse Soccis calceatum [1], utpote parum virilibus, magisque mulierum propriis. Inde etiam est, quod Herculi apud Omphalem agenti tribuuntur,

c *L. 2. eleg. 18.* d *L. 2. de Benef. c. 12.*

1 Perinde ut supra *c. 6.* etiam hic soccatum tantummodo notat Cajum. Sed videndum, an non major accedat in viro contumelia, quod solum epigris sive clavis suppactum habebat, qui in soccis alibi vix apparent, nisi apud Plautum *in Bacchid.* quem locum habuimus *c. 6.* & *Trinum.* apud Nigron. *c. 4. n. 9.*

tur, inter alia nequitiæ instrumenta,[2] fasciæ crurales, & Socci muliebres, apud [e] Senecam in Hypol.

Crura distincto religavit auro,
Luteo plantas cohibente Socco.

Ubi sicut *versu sequenti* notandus Soccorum color luteus, albicanti seu dilutiori croceo similis: licèt eos interdum alicujus alterius fuisse coloris non negem. Parum verò viriles Socci, ut qui choreis (quæ verè viros dedecent) agitandis apti essent. Unde Hymenæum, nuptiarum Deum, ita calceatum, sic invocat [f] Catullus,

Huc veni niveo gerens
Luteum pede Soccum.

Indeque, quo fine velit ita instructum ostendens, subjungit:

Excitusque hilari die,
Nuptialia concinens
Voce carmina tinnula,
Pelle humum pedibus,

Sic *pedem liberum*, id est leviore Socco indutum, libens caperem apud [g] Horatium, ubi sodales suos ad hilaritatem excitans,

Nunc,

e *Ch. act.* 1. f *Epithal. Julj & Mallj.* g *Od.* 37. *l.* 1.

2 Suffragatur ei magnus Casaubonus *ad Suetonii August. c.* 82. sed Salmasius *ad Lamprid. Alexandr. Sev.* & post eum A. Bynæus *l.* 1. *c.* 8. de perisčelidibus accipiunt, quod si verba spectemus, hoc loco verius videtur.

3 Multa

Nunc, inquit, *pede libero pulſanda tellus.*

Quanquam ibi non negem *liberum* pro expedito, & celeriter ad lyræ numeros incedente accipi.

Atque hic uſus Soccorum fuit, ex quo facilè colligimus, quales & cujus formæ eſſent. Sic enim tenues & humiles fuere, ut non multùm pedes impedirent, etiamſi supernè eſſent conteƈti. Quo fiebat, ut facilè poſſent aliis omnibus Calceorum ſpeciebus induci, ad eum credo modum, quo jam Calceoli, qui Gallicè vocantur *Eſcarpins*, ſive Mulleis, ſive Crepidis inſeruntur. Et [h] Plinius id totum innuit, ſi benè nutus ejus obſerventur, dum de mulierum ſui temporis luxu ſic loquitur: *Gemmas non tantùm Crepidarum obſtragulis, ſed & totis Socculis addunt.* Ac ſi diceret, ſic in ſui cultu noſtræ mulieres inſaniunt, ut etiam Socculos ſuos gemmis ornent; qui tamen Crepidis inſerti penè latent: cùm ferendum utcumque eſſet, ſi eas tantùm Crepidarum ſuarum obſtragulis adderent, quæ nimirum magis apparent. Deinde cùm *totos Socculos* dicit, iis in totum pedes opertos inſinuat, ad Crepidarum diſcrimen, quarum quidem obſtragulis ſic

 pedes

h *L.* 9. *c.* 35.

pedes operiuntur, ut tamen tali nudi supersint. Hujus autem Pliniani loci occasione subit dicere, veteres olim eas in Soccis posuisse delicias, ut eos bracteis aureis inducerent. [i] Tertullianus, *Soccus & baxea quotidie deaurantur*. Unde mirificè pulchros & splendidos fuisse, non est dubium; cùm iis gemmæ, aliique micantes lapilli essent additi; ut de Caji Principis Socco paulò ante relatum est.

[3] Quid plura? si Soccorum expressior forma

i *L. de Idol. c. 8.*

3 Multa proponit hoc & præcedente paragrapho, quæ idoneorum testium probatione egent, ut nobis ea persuadeat. Nam quum ex Plinii verbis conjecturam elicit, quasi mulieres duplices calceos simul sumpserint, & socci crepidis inseri & illic latere soliti fuerint, ab ejus mente prorsus aberrat, quippe quæ id vult mulieres non contentas fuisse crepidis, in quorum obstragulis & raris corrigiis gemmæ & lapilli fulgerent, ideoque iis spretis potissimum sumpsisse socculos, quorum solidam pellem quæ integrum pedem tegit, totam majore gemmarum numero exornare poterant, idque ita fecisse, ne qua pars corii conspicua sit. Itaque Plinius tantum illa calceamenta invicem opponit. Deinde quum soccos cum udonibus & chaussons comparat, utique eorum materiam linteam credidit. Sed quomodo isti conjecturæ assensum præbebimus sine ullius auctoris fide? Opponuntur ubique socci cothurnis, quod hi alto solo, illi humili ac depresso gaudebant: at nemo etiam materiæ diversitatem opposuit. Dicuntur socci pedes calceare, sacram viam conterere, clavis suppingi, & cum crepidis conjunguntur. Quid? nonne hæc manifesta sunt indicia fuisse eos ex eadem materia confectos, ex qua reliqui calcei, ad quos plerumque corium placuit; & quæ materia facilius deaurari poterat? vel quænam aptior ad decipiendum ridiculum & somnolentum Claudium, ut faciem confricaret, quam rugosa soccorum pellis? Unde potius videtur hoc

forma quæritur, non absimiles admodùm fuere iis pedum involucris, quibus ad plantarum mundiciem jam passim utimur, quæ populari lingua dicimus *Chaussons*. Et sanè Gallica hæc appellatio à *Socci* voce non multùm recedit. Unde non malè quis Soccos Udonibus, Udonesve Soccis similes dixerit, quidquid contra Vivem censuerit Junius nomenclator: Udones enim sunt, quos Apulejus appellat *linteos calceos*, qui etiam Socci dici possunt. Et de his intelligendus [k] Martialis, cùm dicit:

Non

k *Epig.* 140. *lib.* 14.

hoc levissimum fuisse calceamenti genus solea plerumque destitutum, ut in præcedente figura apparet, ut agiliores essent fabularum actores ad peragendas partes. Docet hoc Isidorus, dum ait: *Socci cujus diminutivum socelli, appellati inde quod soccum* (sive *saccum*, ut testatur Vossius *in Etymol.* se invenisse in suo codice) *habeant, in quo pars plantæ injicitur. Socci non ligantur, sed tantum intromittuntur. Gernui socci sunt sine solo.* Quibus postremis, ut hoc obiter moneam, proxime accedit *Cernuus*, quod calceamenti genus appellat Festus Pompeius. Itaque etiam vulgo soccis ad commoditatem utebantur, ne vinculis pedes constrictos haberent, ideoque mollibus fæminis & luxuriosis viris placere id calceamentum potuit. Quum autem statuæ eos medio crure tenus extentos exhibeant, non obstat Suetonii narratio, quoniam hoc in stupido facile erat. Et ut socci in scena Latina adhibebantur, ita ἐμβάται in Græca teste Polluce, qui has κωμικὰ ὑποδήματα & ὁμοίας τοῖς κωμικοῖς ὑποδήμασι vocat. Sed an ejusdem formæ fuerint, quis planum faciet? Nam Salmasius soccorum appellationem ab συκχὰς derivat, etsi Pollux dicat eam κρηπῖδι ἐοικέναι, quæ ego non concilio.

Non hos lana dedit, sed olentis barba mariti,
Cinyphio poterit planta latere sinu.

Hîc enim cilicinos Udones describit, qui calceoli erant ex pilis hircinis caprinisve confecti: Cùm aliàs è lana, aliàs è lino, ad pedum vel calorem, vel mundiciem confici solerent. Ex quibus hoc tandem intelligendum relinquitur, quod non fuerint Socci, calceorum ad instar, medio crure tenus extensi; sed tantùm ad eam partem, qua tibiæ pes conjungitur. Aliàs non facilè potuissent aliquandò per ocium dormientium manibus induci, quemadmodum id sæpè factum in Claudium Imperatorem refert *in ejus vita* [1] Suetonius.

CAPUT XVII.

DE PERONIBUS.

Qui Rusticis, Militibus, Præfectis Vigilum, Plebeiis, Peregrinis, & Mulieribus olim usurpati.

A *Pera* petita *Peronum* appellatio, peras laxitate Perones imitatos ostendit. Unde D. [a] Hieronymus apud Hebræos eamdem

[1] Cap. 8. [a] In Cap. 44. Genes.

eamdem vocem & Peronem & ſacculum ſonare docet. Et ſanè ruſtici, [1] & agricolæ, quibus illi familiares fuere, ut [b] Servius [c] Budæuſque teſtantur, amplioribus & laxioribus pedum crurumque integumentis gaudere ſolent: Ut qui plus in calceatu, ut & cætero habitu, fructuoſum uſum, quàm concinnam elegantiam ſpectent. Hinc à Peronum illorum calceatu *peronati* epitheton aratori tribuit [d] Perſius:

Navim ſi poſcat ſibi peronatus arator.

Sic igitur laxa erat illa Peronum amplitudo, ut ad mediam ſaltem tibiam ampliter procurrerent; quo ſcilicet minus limo ac luto aratorum pedes inferioreſque tibiarum partes inficerentur, ubi per cœnum limumque illis erat gradiendum. Et eam ob rem *altum Peronem* dixit [e] Juvenalis:

Nil

b *In 7. Æneid.* c *Annot. in Pandect.* d *Sat. 5. v. 102.* e *Sat. 14. v. 186.*

1 Hoc adeo verum, ut hinc peronibus jungendæ veniant ſculponeæ, ſimile calceamenti genus, de quibus virorum doctorum conjecturæ exſtant ad Plauti *Caſinam* 2, 8, & denique Munkerum *ad Fulgentium in Expoſitione Sermon. antiq.* Sed quod ex vi vocis videtur ligneum fuiſſe, ut cogitavit jam Voſſius *in Etymologico*, quo reſpectu ſi præcipit Cato bonas, nempe ex ligno firmo & non molli vel putrido, familiæ dari debere, plane ibi eluduntur J. Meurſii conatus.

 Etiam

Nil vetitum fecisse volet, quem non pudet alto
Per glaciem Perone tegi. ——

Sed neque rustici tantùm Peronibus illis usi sunt. Nam & Hernici olim Italiæ populi eosdem in bellis usurparunt. Sic enim de iis [f] Virgilius:

—— *Vestigia nuda sinistri*
Instituêre pedis; crudus tegit altera Pero.

Ubi quidem observare licet, Hernicos illos uno tantum pede, eoque dextro dici peronatos, Ætolorum bellacium populorum dubio procul imitatione, qui pro more sic instructi ad bella gradiebantur, qui etiam propterea μονοκρήπιδες, id est unius crepidæ, fuerunt appellati. Ab his verò ad * alios traductum Peronum usum facilè est conjicere: cùm quæ semel utilia quibusdam visa sunt, ea quilibet alii, ubi opus est, lubentes usurpent. Unde cùm apud [g] Paulum [2] legimus, *Calceatum debere*

f *L. 7. Æneid. v. 689. & seq.* g *Lege 3. §. ff. de offic. præf. vigil.*

* Etiam Germanos veteres isthoc calceamenti genere usos esse, testis est Philippus Cluverius, *Germaniæ antiquæ lib. 1.* unde hanc, quam vides, figuram mutuati sumus.

2 In cujus lege calceatum Præfectum multi adnotarunt dici a JCto ex eo, quod inter vestimenta militaria connumerentur & calceamenta, & milites calceati dicantur apud Lampridium *in Alexandro*, idemque observavit ex Fl.

Pag. 154.

bere Præfectum vigilum coërrare: Tum ſanè Peronibus calceatum illum par eſt intelligere, propterea quòd Præfectis illis id ex officio incumbebat, ut quantumlibet intempeſta nocte per nives, per glaciem & limoſa loca ſæpè coërrarent. Et ad id maximè idonei Perones, qui ſæpiùs ex

Fl. Vopiſco *in Aurel.* D. Covarruvias *l.* 4. *V. R. c.* 3, & inde ad caligas decurrit. Quæ etſi per ſe vera ſunt, tamen ad explicandam legem nullum momentum afferunt. Quis enim milites nudipedes inceſſiſſe dixit? An tam multi in urbe nudis erant pedibus, etiam honeſtioris conditionis homines, ut Spectabilis Vir, qualis erat vigilum Præfectus, moneri debeat, ut calceatus coerret? Meræ nugæ. Itaque alii *caligatum* ſubſtituerunt ſua auctoritate. Sed magis *εὐςόχως* noſter explicat, ut, ſive perones ſive alium calceatum inducere Præfectus voluerit, utique calceos, non crepidas vel ſoleas habeat, quibus non tantum per nives & glaciem & limoſa loca vagetur, ſed ut pedes quodammodo contra ignis violentiam tutos haberet, & ſemper paratus eſſet ad ſubitos inopinatoſque caſus, prout Callimachus *Hymno in Delum*, *v.* 237. fingit Iridem Junoni ſemper præſto eſſe, quia

Οὐδέποτε ζώνην ἀναλύεται, οὐδὲ ταχείας
Ἐνδρομίδας· μὴ οἵ τι καὶ αἰφνίδιον ἔπος εἴπῃ
Δεσπότις. ———

Nunquam zonam ſolvit, nec celeres Endromides, ne repentinum ipſi verbum dicat Domina. Præterea docte obſervat magnus Caſaubonus *ad Suetonii Octavium c.* 30. hos vigiles e libertinis conſcriptos ab aliis militibus per contemptum *ſparteolos* vocatos eſſe, vel a funibus, quorum multus uſus in reſtinguendis incendiis: vel a ſparteis tunicis, quibus erant amicti: vel etiam a genere calceamentorum. Cujus rei in calceamentis non inelegans ratio excogitari poteſt, ſi propterea ſpartum ibi placuiſſe dicamus, ne copioſa aquæ effuſio madidos coriaceos calceos nimis gravaret, & illorum pedibus noceret, & ſic ipſi ad exhibendam operam inepti redderentur, quum ex ſparti levi materia aqua facilius effluere poſſet.

ex crassiore crudove corio, atque adeò interdum setoso erant confecti: Sic enim [h] Sidonius Appollinaris; *Quorum pedes Perone setoso talos ad usque vinciebantur.*

Quin etiam in ipsa Urbe apud plebeios Peronum usus obtinuit, ut ex M. Catonis fragmento licet colligere, cujus hæc apud Festum ex emendatione Scaligeri: *Qui magistratum curulem cepisset, calceos mulleos, alii uncinatos, cæteri Romani perones, &c.* Qui locus, cùm primùm corruptus haberet, *mulleos alucinatos*, mirum in modum Criticos torsit & exercuit: Unde factum, ut alii legendum censuerint, *mulleos alutatos*; alii, *lunulatos*; alii, *calceatus*. Sed meo quidem sensu Scaliger omnium optimè, eo quem jam retuli modo, locum illum emendavit. Sic enim tres calceamentorum species aptè distinctas videre est: ita, ut, cùm mullei Patriciorum essent, & uncinati calcei minus illustrium; Perones reliquis Romanis, nempe plebeiis, attribuantur: quibus quidem satis erat, si utiliter & commodè, magis quàm honestè aut eleganter essent calceati. Proindeque non eorum possum probare sententiam, qui ex hoc ipso Catonis loco contendunt Perones Senatoribus, qui magi-

h *L. 4. ep. 20.*

magiſtratum curulem non geſſiſſent, uſurpatos fuiſſe; ut ſic ab illuſtrioribus, quorum mullei erant proprii, diſtinguerentur. Nam veroſimile videri nulla ratione poteſt, Senatores, quorum erat ſpectabilis in Republica Romana dignitas, laxo illo & craſſiore Peronum calceatu uti unquam voluiſſe: niſi quis eo tantùm ſenſu Peronibus uſos dicat olim Senatores, ut ipſi Perones καταχρηστικῶς pro calceis uncinatis & lunatis uſurpentur: à quibus equidem, ſi præcisè loquendum, non parum erant diſcrepantes; etiamſi cum calceis illud haberent commune, quòd, ut illi, ſuratim ſive tibiatim calcearentur.

Nec eſt quòd hîc nobis quiſpiam [i] Sidonium Apollinarem in contrarium opponat, ubi Gothorum Senatoribus Perones ſic attribuit;

——— nec tangere poſſunt
Altata ſuram pelles, & poplite nudo
Peronem pauper nodus ſuſpendit equinum.

Nam Gothi illi barbari, ut ortu, ita moribus & cultu à Romanis erant diſcrepantes. Unde nihil mirum, ſi eorum Senatores id calceamenti genus uſurparent, quod in gente Romana ruſticis & plebiis tantùm erat commune. Quin etiam id de

i *Carm.* 7. v. 455.

Gothis illis hîc ultro sese offert, & ad rem, observandum; quod cùm Romani sive calceis, sive Peronibus tibiatim essent calceati; hi gentilitio more nudis cruribus & suris, nudoque poplite incedebant. Id enim clarè testatur proximè jam relatus ex [k] Sidonio locus, cui juvat & alium ab eodem petitum subjungere, ubi Gothorum ornatus ita describitur: *Quorum pedes Perone setoso talos ad usque vinciebantur. Genua, crura, suraque sine tegmine.* Quem in locum Interpres aliquis, aliud, opinor agens, scripsit, iisdem paginis, *Suræ Gothis erant sine tegmine.* Et paulò post, *Iis calcei talos contingebant medio crure tenus.* Viderint alii, num id sit pugnantia loqui.

Sed ut iis omissis institutum persequar, ita Peronem Romanis usurpatum intelligi velim, ut tamen peregrinum, 3 magis, quàm

k *Ep.* 20. *l.* 4.

3 Antiquum obtinet credulus auctor, quum se ab posteriorum temporum mutatione auferri patitur. Nam quum peronem ab suppositia peregrinitate vindicet vel unus insignis apud Festum Pompeium M. Catonis locus, an tanti pretii apud Balduinum haberi debebat vel Juvenalis Schollastes, cujus explicatio prorsus antiquo Romano mori repugnat & inepta est, vel Salisberiensis, ut ex iis de pristinorum Romanorum peronibus judicium ferat? Tum prout erat olim pero rudioris calceamenti species, & sic semper considerari debet, idcirco tantum favet Tertullianus, ut absurdam Parthorum perones unionibus ornantium elegantiam perstringat; sed nihilominus pero Romanis proprius manet.

4 Et

quàm civile esset calceamentum. Nam ut sileam, quod habet vetus [l] Juvenalis Interpres, qui ad hæc:

Nuper in hanc urbem pedibus qui venerat albis.

Ita scribit, *Vel pedules novos in braccis, quos Perones dicunt, habens, ut peregrinus.* Id ostendit [m] Salisberiensis, ubi de schemate peregrino sic ait:

Trita tegant frontem pilea, Pero pedem.

Favet etiam [n] Tertullianus, qui de Parthis & Medis sermonem faciens, quos Romæ vidisse se testatur: *Peronibus*, inquit, *uniones emergere de luto cupiunt:* quos nimirum gentilitio more gestabant.

Sed quid idem alibi sibi vult [o] Tertullianus, cùm ait: *Magnum incessui munimentum sutrinæ Venereæ prospexêre, Perones effœminatos?* Si Perones rusticorum aut peregrinorum erant calceamenta, ex crudo corio, sine ulla arte, ad nivem & pluviam prohibendam, comparata; Quid iis cum fœminarum cultu affinitatis, ut *effœminati* dicantur? Nonne fœmininum genus domesticis rebus, in umbra magis, quàm extraneis, sub dio, procurandis est addictum? Nonne ideò soleæ seu crepidæ fœminas decent magis quàm Perones?

Mirum

l *Satyr.* 1. *v.* 111. m *In Euthet.*
n *L. de habitu mul. c.* 7. o *L. de pallio cap.* 5.

Mirum quantùm curiosum fœminarum genus omnia vult experiri. Si quid ipsa insolenti novitate ad cultum corporis pertinere putaverint, nihil eas morabitur, quin id statim ad usus suos transferant. Hinc eo facilè credam impulsas illas olim genio, ut Peronibus etiam uterentur; sed eorum priùs aspera rusticitate in molliorem elegantiam sic immutata, ut exculti, affabrè consuti, ornati etiam gemmis, auroque prætexti & suppacti essent; qui priùs erant è crasso crudoque corio, crassa rudique Minerva consarcinati. Sic illis ipsis olim etiam, ut p ante notatum est, usurpatæ fuerunt crepidæ, sed lepidæ & elegantes: Cùm tamen & crepidarum usus Philosophis, cultûs sui negligentibus, esset familiaris. Sic invenustæ modò sibi viderentur nostræ Veneres, nobilioresque fœminæ, nisi larvatæ passim incederent: cùm tamen in Theatris olim non nisi magis infames Comici larvis uterentur. Cùm igitur in Peronibus illis, ut in crepidis, fœminarum luxuriaretur ambitio, ideò Tertullianus illos *effœminatorum* insignit epitheto: & eorum *sutrinam Veneream* appellat, in qua nimirum sutores omnem suam operam atque industriam ad venustum & vo-

p *Capite* 14.

voluptarium leporem calceamentis conciliandum referebant.[4]

CA-

Et sub hac classe censeri debere videtur Græcum calceamentum itidem cavum ac profundum, & ad lutum arcendum aptum, *arbyla* dictum, quod cum peronibus comparat H. Stephanus *in Ind. Thesauri*; de quo etiam notavit vir illustris Ez. Spanhemius ad Callimachum *loco supra memorato*, ubi illud Dianæ ἐνδρομίσιν jungit. Sed notanda tamen est differentia arbylarum ab Cretensium venatorum calceis, & peronibus, quippe quum hi ad mediam tibiam adscenderent, arbylæ tantum μέχρι τῶν σφυρῶν pedem cingebant. Hoc indicat clare Galenus, cujus locum, quia ad peronum descriptionem multum confert, hic apposui. Dixerat Hippocrates *l.* 4. περὶ ἄρθρων de puerulo. Ὅταν δὲ ἐς ὑποδήματος λόγον εἴη, ἀρβύλαι ἐπιτηδειότεται αἱ πηλοπάτιδες καλεόμεναι. *Quando vero ad calceum ferendum aptus est, arbylæ accommodatissima, quæ pelopatides appellantur.* Galenus hæc exponens post pauca pergit, ὅταν δ᾽ ἀβλαβῶς δύνηται βαδίζειν, ἀρβύλας ὑποδεῖν αὐτῷ προσήκει. κοῖλον δ᾽ ἐστὶ ὑπόδημα τοῦτο καὶ περιεσφιγμένον ἀκριβῶς ὅλῳ τῷ ποδὶ, μέχρι τῶν σφυρῶν. Εὔδηλον δ᾽ ὅτι τοιοῦτον ἐστὶ κἀξ ὧν ἐπήνεγκεν αὐτὸς ὁ Ἱπποκράτης εἰπὼν, αὐτὰς πηλοβατίδας ὀνομάζεσθαι. Τοῦτο γὰρ γέγονε τὸ ὄνομα, εἰ μὲν διὰ τοῦ π γράφοιτο πηλοπατίδας, διὰ τὸ πατεῖσθαι τὸν πηλὸν ὑπ᾽ αὐτῶν· εἰ δὲ διὰ τοῦ β πηλοβατίδας, ἐπειδὰν βαίνειν ἀσφαλῶς ἐν πηλῷ δυνατόν ἐστι τοῖς ὑποδεδεμένοις τοιοῦτον ὑπόδημα. *Quum vero sine noxa incedere potest, ipsi arbylas subligare oportet, qui cavus est calceus, & accurate toti pedi ad malleolos usque circumligatus. Illum autem talem esse, vel ex iis quæ ipse Hippocrates adtulit, dum illas* pelobatidas *appellari dicit, planum est. Nam factum est id nomen, sive per* p *scribatur pelopatidas, quia ab illis lutum calcatur; sive per* b pelobatides, *quoniam ii qui tali calceo sunt calceati, secure in luto incedere possunt.* Videtur itaque hæc alia esse arbylarum species, quam recenset If. Vossius *ad Catull. p.* 290. inter sonantes crepidas (ea voce utitur, quam bene, ipse viderit) & ob eandem caussam ab ἀραβεῖν derivat, non παρὰ τὸ ἁρμόζειν, ut nugantur Grammatici, idque ut defendat, adjungit Theocriti versum *ex Idyllio* VII, qui quidem sonantem lapidem, non vero calceum describit. Ad lapidum vero sonitum transfert etiam Casaubonus

CAPUT XVIII.

DE CAMPAGIS ET TZANGIS.

Quæ propria fuerunt Imperatorum Calceamenta.

HActenus eas Calceamentorum ſpecies explicuimus, quæ priſcos auctores Latinos legentibus frequentiùs occurrunt. Sed his aliæ ſuccedunt inveſtigandæ, quas vel poſterius ævum novis inſignivit appellationibus, vel ipſi Græci, aut aliæ barbaræ nationes, magis quàm Romani, cognitas habuerunt, peculiariuſque uſurparunt. Ex earum numero, quæ noviter Latina civitate utcumque receptæ ſunt, primùm ſeſe offerunt Campaga, ſive Compagia, ſive Campagi; quorum quidem appellatio Latinis auribus barbaricum quid inſonat. Et hoc eorum, apud quos olim verè Latini ſermonis puritas erat intaminata, manes doluerunt, credo, in Latinam irrepſiſſe civitatem. Sed hoc idem eorum

bonus *cap. 9. Theocrit. Lect.* tam hunc locum, quam Euripidis verba *ex Oreste*, & καρβύλην putat eſſe calceamentum ruſticum clavis ferreis ſuppactum: vel ſculponeas, quæ inter eundum lapidibus illiſæ ſonitum edunt.

1 Quæ

eorum posteri, non sine doloris sensu, acceptum referunt in luctuosam illam, ut Imperii, ita sermonis Romani vastitatem, quam insana Gothorum barbaries in Italiam olim effusa invexit.

Cujus autem illa Campaga formæ, aut quæ calceamentorum species essent, ex Julio Capitolino licet expiscari, qui quidem in explicanda Adagione, *Caliga Maximini*, apertissimè *Caligam*, *Calceamentum* & *Campagum*, ut voces ejusdem significationis usurpat: Sic enim ea quandam cum Caligis militaribus, prout eæ [a] supra nobis descriptæ sunt, habuisse similitudinem [1] colligimus. Et tamen non ita præcisè Campaga Caligas militares intelligas velim, ut vilia tantùm fuisse calceamenta, qualia erant inferioris ordinis militum, putentur. Quis enim Imperatores illos, quibus Campagorum usus fuit familiaris, pretiosiùs elegantiùsque quàm milites calceatos non arbitretur? Cultu sanè, pretio & colore à Caligis vilioribus fuisse distincta, par est credere. Unde Julius

a *Cap.* 13.

1 Qua in parte, aut qualem? Certe nullam habuerunt, si caligas supponimus tectas fuisse, quia diserte campagos *reticulos* appellavit Gallienus. Sed de his consule Salmasium *ad Pollion.* & *Dedication. stat. Regillæ.*

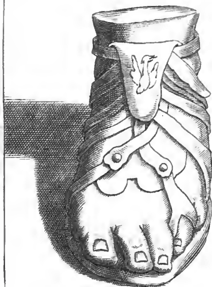
2 Cujus

lius ille Capitolinus Maximini calceamentum *Campagum Regium* vocat; eo nempe, qui Reges decet, cultu ornatum. Et apud Trebellium Pollionem Gallienus, *Caligas gemmatas annexisse dicitur, cum Campagos reticulos appellaret.* Ubi quidem *reticulorum* nomen adjunctum, rursus eum in Campagis illis ornatum præbet observandum, ut eorum obstragula crebris & aptè distinctis * incisuris, retium ad instar, aliquando fuisse fenestrata intelligamus. Sic [b] Varroni *fenestra reticulata* reticulis sive cancellis objectis munitæ.

Quemadmodum verò Campaga, ait & Tzangæ (Græca fuerit hæc dictio, aut ab Arabibus petita nihil moror: certum tamen priscis Latinis fuisse incognitam) Tzangæ inquam suum, eumque pretiosum, Imperatoribus præbuerunt calceatum: quibus nimirum Aquilæ, quæ Imperatorum sunt insignia, gemmis vel auro intextæ, vel

b *L. 3. de re Rust. cap. 7.*

* Siquidem verbis authoris fides, & suus conjecturæ locus debetur, putaverim optimam *Campagorum* Delineationem esse, quæ *inter Almæ Urbis Romæ Elegantias* ante aliquot annos authore *Mathamo* prodiit. Est enim ea reticulata prorsus, & frequentibus incisuris conspicua. Sed nec aliam *Tzangæ* figuram fuisse autumaverim, quàm quæ libello eodem exhibetur, propendente in summitate pedis quadam quasi lamella, quæ aquilæ effigiem repræsentat, cujus utriusque imaginem hic subjecimus.

vel adsutæ, singularem ornatum conciliabant. Id enim testatur Georgius [c] Codinus [2], ubi de Imperatore disserens ait ipsum Tzangis calceatum, *In quibus Aquilæ erant ex lapillis & margaritis intextæ.* Ita Georgius [d] Phranzez Protovestiarius in Chronico disertè Tzangas illas nobis exhibet, atque in iis eximium Imperatoris insigne positum ostendit, ubi de capta Constantinopoli sic inter cætera loquitur: *Abluebant corpora mortuorum plurimi, si fortè Imperatoris noscitarent, nec poterant: nisi quod corpus exanime invenerunt, idque ex Imperatorum calcamentis agnoverunt, in quibus (ut Imperatoribus consuetum est) Aquilæ aureæ depictæ visebantur.* Et hæ quidem Imperatorum Tzangæ, præter intextum illud Aquilarum decus, purpureo colore insignes

c *L. de offic. aul. Constant. cap. 5. n. 14.* d *L. 3. c. 18.*

2 Cujus Græca verba accuratiorem descriptionem continent, tum respectu altitudinis, tum aquilarum situs, quod ex sola conjectura affirmat *in fine cap.* Balduinus. Ea sunt ejusmodi. Ἔστι καὶ ἕτερον εἶδος ὑποδημάτων, ἃ καλοῦνται τζάγκια, ἔχοντα ἐν πλαγίῳ κατὰ τὰς κνήμας καὶ ἐπὶ τῶν ταρσῶν ἀετοὺς διὰ λίθων μαργάρων, ἅτινα καὶ φορεῖ ὁ βασιλεὺς εἴς τε τοὺς περιπάτους καὶ τὰς προκύψεις. καὶ ὁ ταῦτα ποιῶν οὐ τζαγκάριος, ὡς οἱ ἕτεροι, ἀλλὰ τζάγμας ὀνομάζεται. *Est & aliud calceorum genus, qui tzancia appellantur, qui a latere in tibiis & super plantas aquilas ex unionibus habent, quos etiam gestat Imperator, cum ambulare & foras prospicere vult. Qui illos conficit non tzancarius, ut alii, sed tzagmas nominatur.*

a Quæ

signes erant. Testis idem Georgius Phranzez, in eodem Chronico, cujus verba semel [c] ante prolata non repeto. Unde Nicephorus [f] Gregoras Michaëlis Palæologi socerum, qui Sebastocrator dicebatur, cæruleis tantùm calceatum observat, quò nimirum ab ipso Imperatore distingueretur. Ejus verba sunt: *Soceri verò illustre discrimen in cærulei calceis Aquilæ intextæ constituebant.* Qua in re à solis Aquilis intextis nullum soceri ab ipso Cæsare discrimen esse potuit, cum itidem illæ Imperatorum calceos ornarent: sed potissimùm ab ipso colore cæruleo: cùm purpureus in calceis, ut & in chlamyde, Imperatorum esset proprius: ut [g] antehac ex Corippi versibus ostendimus. Tzangæ igitur illæ sic Aquilis, sive gemmeis sive aureis, & rubro colore insignes, quæ aliis φοινικόχροα πέδιλα dicebantur, propria & singularia fuerunt Imperatorum insignia, quemadmodum cæruleo tincti colore calcei, liliisque aureis opere Phrygio intextis exculti Regibus nostris sunt peculiares. Atque inde factum, ut cùm fortè aliqui, plus æquo pompatici cultûs studio, Tzangas illas aliquando auderent usurpare, Arcadius & Honorius, ut habetur in [h] Codice Theodosiano, Tzangarum

c Cap. 10. f Lib. 4. g Cap. 10. h Lib. 14. tit. 10. l. 2.

garum usum exilio & confiscatione bonorum inhibuerint.

Et ne quis eam pretiosioris calceatûs luxuriem, in iis, qui Imperatores non essent, nimiùm admiretur, inductis etiam auro calceis plerosque olim usos facilè potest ostendi. Omitto referre, quod [i] Cassiodorus de sui temporis Consulibus testatur, quos ait ipso Calendarum Januarii die, cùm magistratum inirent, *in calceis auratis* incessisse. Neque velim huc trahere, quod [k] supra de aureo quorumdam calceatu prolatum. Unus mihi Scholiastes, qui vitam Caroli Magni exscripsit, & edidit, post Capitularia Regum Francorum, quod jam assertum, satis confirmat: Ubi enim de iis, quæ ad sumptuosum veterum Francorum ornatum pertinent agit, sic eorum calceamenta describit: *Calceamenta forinsecus erant aurata.* Id est aureis bracteis inducta, vel si mavis aureo tincta colore; quemadmodum pleraque jam videre licet in divitum nobiliumque ædibus aulæa, quæ licet pellicea, eximium à fulvo illo colore splendorem acceptum spectantium oculis exhibent.

Sed quid, si dicam non illic stetisse quorumdam in calceatu luxuriem? Tzangarum,

i *L. 6. variar. epist.* 1. k *Cap.* 6.

rum, auro purpureaque insignium, usus fuerat prohibitus. Ecce alius aliò irrumpit abusus, aurea veterum Regum, utpote Alexandri Magni, numismata, calceis ad pretiosiorem ornatum adjungi cœperunt. Quamobrem sic conqueritur D.[1] Chrysostomus: *Quid verò diceret aliquis de circumligantibus aurea Alexandri Macedonis numismata pedibus? Dic mihi, hæne sunt spes nostræ, ut post crucem Domini, gentilis Regis in imagine spem salutis habeamus?* Ubi *pedes* dubio procul pro calceis, iisque elegantibus accipiendi, quibus nimirum ornandis aurea illa numismata sic à quibusdam addebantur. Ex quibus jam nihil mirum, si quando vinculis aureis alios sua olim calceamenta pedibus aptasse legamus, ut apud Manilium:

—— *& pedibus fulserunt aurea vincla.*[3]

Sed hæc atque alia, quæ de pretiosioris calceatûs additamentis hoc loco possent afferri, missa facio. Satis sit nosse Campagorum Tzangarumque speciem & usum poste-

1 *Homil. 25. ad pop. Antiochenum.*

3 Quæ Scaliger de unionibus auro inclusis in obstrigillis crepidularum intellexit ex Plinio, sed Bynæus *l.* 1. *c.* 8. *n.* 6. de periscelidibus, quod quidem magis arridet. Sed poeta matronarum luxuriam generaliter reprehendens nihil definit.

4 Red-

posterioris ævi Imperatoribus fuisse familiarem, prout harum [m] Curopalates, & illorum [n] Covarruvias [4] meminit ad *Novellam Justiniani*. Quanquam & hoc non omittendum, Tzangas illas medio crure tenus altas fuisse, pro veteris calcei Romani more. Id enim omnino suadent Aquilæ illæ, quibus eas jam diximus insignitas, cùm ad explicandam Aquilæ effigiem amplius quàm pedis tantùm integumentum requiratur. Atque ad eam altitudinem spectasse videtur vetus Interpres Horatii, cùm Tzangas *Senatorios calceos* est interpretatus. E tribus enim, quibus Senatorum calcei fuerunt insignes, luna, nigredine, & altitudine, hoc postremum in Tzangas propriè magis quàm priora duo potest quadrare, cùm pro nigredine purpura, pro lunulis Aquilæ Tzangas illas exornarent.

C A-

m *L. de officiis palatii Const. cap.* 5. n *L.* 21. *&* 26. *obs. cap.* 28.

4 Reddidi auctori citationem librorum & capitum, prout in prima editione apposita erat, quam insequens editio ejecerat, non quidem injuria, quia libros Observationum a Covarruvia editos ignorabat: sed temeraria tamen in alieno opere audacia, utpote quæ pejoris negligentiæ Balduinum arguit, qui alias se satis accuratum ostendit, nisi quod hoc in loco παρόραμα commiserit Covarruviam pro Cujacio ponens; & secundus numerus male irrepsisse videtur.

CAPUT XIX.

DE PHÆCASIIS ET SICYONIIS.

Quorum alia Philoſophis & Sacerdotibus, alia Mulieribus uſurpata fuerunt.

CAmpagis & Tzangis Phæcaſia Sicyoniaque ſuccedant, ut quæ qualiave illa calceamenta fuerint intelligamus. De Phæcaſiis certè, ubi, qui olim ſcripſere auctores, eos inter ſe compono, quo per eos rei alioqui dubiæ lux ſua reddatur, ridere an indignari placeat, anceps hæreo: nam quod unus adſtruxiſſe videtur, alii ſtatim velut ex induſtria diruunt. Et ne verbis ludere, Chimæraſque gratis fingere videar: ecce ſi Heſychium conſulas, ab eoque ſciſciteris, quid de Phæcaſiis ſentiat, ipſe reſpondebit, ὑποδήματος εἶδος εἶναι γεωργικοῦ, *eſſe ſpeciem calceamenti ruſtici.* Quod ſi verum eſt, Phæcaſia velut quoſdam perones è craſſo corio, rudique Minerva confectos licebit imaginari. Ridiculus enim ſit, qui ruſticis tenuiores levioreſque calceos in uſu fuiſſe ſibi perſuadeat. Alii nihilominus, quibus in calamum Phæcaſiorum incidit mentio, aliter

ab

ab Hesychio sensisse comperiuntur. De iis enim ita scripserunt, ut ea crepidis baxeisve Philosophicis; vel soccis, udonibusve linteis similia fuisse insinuent. [a] Senecam audiamus: *Puto* inquit, *quædam esse, quæ decent Phæcasiatum & palliatum.* De Philosophis loquitur, quibus ut peculiare gestamen erat pallium, ita & Phæcasia suum præbuisse calceatum videntur. Quod idem [b] alibi declarat apertiùs, cùm ait: *Pythagoricus quidem emerat à sutore Phæcasia, rem magnam, non præsentibus nummis.* Ubi *rem magnam* intellige dictum ironicè; non quòd, ut quidam voluit, pretiosiores essent illi calcei, quàm pro persona Philosophi: sed per comparationem cum alia merce [1], ex qua

a *Epist.* 113. b *L.* 7. *de beneficiis cap.* 21.

1 Immo nec ista comparatio nec interpretatio Senecæ menti aptari potest; neque enim Seneca de alia merce quam Phæcasiis ullum verbum præmittit, nec sequentis deinde *lucelli* voce *rem magnam* explicat, quippe quæ duo contraria sunt. Sed non ironice tantum, verum etiam verissime innuit Seneca Pythagoricum in re angusta constitutum emisse rem magnam, quoniam etsi vile calceamentum, tale ei erat, qui repræsentare tam vile pretium nequibat, quod exponit auctor adjungens *non præsentibus nummis*, quibus statim solveret. Deinde quum Balduinus truncam Senecæ fabulam nobis dat, lapsus quoque est in æstimando Phæcasiorum pretio, quod juste definit quatuor denariorum, prorsus nil attendens ad Senecæ dubitationem, qua dicit *tres aut quatuor denarios domum retulit.* Et hoc placuit rev. Bynæo, licet in posteriori editione integra Senecæ verba apposuerit, quum in priori Balduinum solum nobis exhibuisset. Sed hos præ-

qua non soluto pretio lucrum majus illi Philosopho potuisset obtingere. Quæ nostra interpretatio, utrùm menti Senecæ respondeat, integer locus, si consulatur, ostendet. Sed placet eum dare, quò saltem labore lectorem expediam. Sic igitur pergit Romanus ille Sapiens: *Post aliquot dies venit ad Tabernam rediturus, & cùm clausam diu pulsaret, fuit qui diceret: quid perdis operam tuam? sutor ille, quem quæris, elatus, combustus est. At Pythagoricus noster quatuor denarios non invita manu domum retulit. Deinde, cùm reprehendisset hanc suam non reddendi tacitam voluntatem, intel-*

ivit exemplo suo nobilissimus Douza *ad Petronium.* Itaque perinde hic agunt eruditissimi viri, ac si ex Luciani *Gallo p.* 257. omnium crepidarum, quarum variæ ornamenta supra nobis occurrerunt, pretium ad septem obolos deprimere deberemus, quum ait ἀλλὰ κρηπῖδα συῤῥάψας, ἑπτὰ ὀβολοὺς τὸν μισθὸν ἔχων. Quod prorsus foret absurdum, & nequaquam pretium ornatui æquipararetur, quin & ipsa Micylli paupertas & humilis vitæ conditio ex tantilla mercede non nisi vilia opuscula ab eo confecta esse cogitare permittit. Ad eundum igitur modum, quum legimus tribus aut quatuor denariis constitisse phæcasia, justissime colligere licet pro varia ratione ornatus sive materiæ, sive operis eorum pretium deminutum & auctum esse, ut hominum conditio ferebat. Hinc non absurdum, quod Hesychius id rusticum calceamentum appellet, quod tamen ita exornari poterat, ut nec milites id gestare deceret, unde illa exprobratio apud Petronium: hinc philosophis placere potuit, & Atheniensium Alexandrinorumque sacerdotibus: hinc denique phæcasia inaurata gestans fingitur Trimalchionis uxor Fortunata apud eundem Petronium.

2 Sic

intelligens arrisisse sibi illud lucellum (intelligis quò spectet illud, *Rem magnam*,) *redit ad eandem tabernam*, *& per clostrum*, *quà se commissura laxaverat*, *quatuor denarios in tabernam inseruit*. Hæc ille, quæ proclivius eò protuli, quòd rei narratio, licèt per digressionem hîc inserta, non parum ad nostram Minervam sutoriam pertineat: unde nimirum scire licet, ejusmodi Phæcasia quatuordecim assibus constitisse: cùm denarius, juxta [c] Budæi supputationem, trium assium & dimidii pretio respondeat.

Ut igitur eò redeam, unde paulùm digressus sum; Si pallium proprius est Philosophorum amictus, ad eosdem etiam pertinere Phæcasia licet colligere, ubi duo hæc simul juncta eidem tribuuntur. Et eandem ob rem Plutarchus, ubi Antonium cultu, contra morem Romanum, Græcanico seu Philosophico insignem denotat; ipsum pallio amictum Phæcasiisque calceatum refert his verbis: [d] Ἐν ἱματίῳ καὶ φαικασίοις πορείῃ. Ut hinc saltem constet, in eo Phæcasia cum crepidis convenisse, quòd crepidarum ad instar & Philosophis, iisque quibus Græcorum habitus arrisit, usurpata fuerint. Sed ecce rursus alii aliquantum à superioribus deflectunt, aut

 certè

c Lib. 5. de Asse. d In Antonio.

certè non eodem tenore cum iis vocem suam attemperant. [e] Appianus siquidem, Atheniensium Alexandrinorumque Sacerdotibus (de Philosophis tacens) Phæcasia in usu communi fuisse significat, dum ait *Exutus curis omnibus & Imperii obsequiis, stolam quadratam Græcorum more, pro patria & domestica induit; calceamenta candida, qualia Atheniensium Sacerdotes & Alexandrinorum (quæ Phæcasia vocant) deferre consueverunt, sibi assumpsit.* Et [f] Herodianus insanum Antonini luxum describens, de Phæcasiis [2] omnino videtur loquutus, cùm

e *L. 5. bel. civil. paulò post principium.* f *L. 5. hist.*

2 Sic fundamentum ponit, quo deinde superstruat opinionem Sacerdotum phæcasia udonibus affinia & linea fuisse, Philosophorum vero coriacea. Sed notandum rursus hic miscere Balduinum diversorum Deorum Sacerdotes, perinde ut *c.* 3. animadvertimus, quasi de iisdem agerent Appianus & Herodianus, quum prior de Atheniensibus & Alexandrinis loquatur, quos albis phæcasiis indutos refert: hic Phœnices memoret linteo calceatos. Hæc quomodo sociari possint, & hinc in albis phæcasiis statim linteum excogitari, Balduinus viderit, quoniam nullam ejusmodi suspicionem Appianus nobis suppeditat. Neque etiam quod levia essent phæcasia, idcirco lintea fuisse probabile est, quum etiam diversæ crassitudinis coria antea notata sint. Proinde quum Phœnicum lintea calceamenta temere hunc locum occupaverint, in justam possessionem *cap.* 4. ea rursus dimittamus. Verum etiam non satisfacit Balduinus, quum eorum formam soccis similem fuisse, atque ita Philosophos phæcasia facile crepidis suis potuisse inserere hariolatur. Somnia enim nobis narrat. Nam quum posteriora plane simplicem Philosophi habitum, quem paulo ante laudavit, disturbent,

cùm interprete Politiano dixit : *Præfecti exercitibus induti tunicas talares, linteis calceamentis utebantur, quemadmodum vates in iis regionibus consueverunt.* Phœnissos enim intelligit Sacerdotes; apud quos Imperator ille educatus, Solisque, quem potissimùm colebant, sacris initiatus fuerat.

Quid igitur hîc tandem statuendum? Primùm ut Hesychium cum suo calceamento rustico respuam, suadet (iis omissis quæ prolata sunt) Phæcasiorum appellationis etymon. Cùm enim ἀπὸ τοῦ φαικοῦ quod leve atque agile significat, suam Phæcasia deducant appellationem, agresti calceo, qui crassus & gravis esse solet, ineptè Phæcasii nomen videtur attribui, quod quidem tenuis levisque calceamenti genus intelligendum suggerit. Unde & Eratosthenes *in Mercurio*, congruè ad hujus etymi sensum, Phæcasio epitethon ἐλαφροῦ adjunxit, ubi sic:

Πέλμα ποτὶ ῥάπτεσκεν ἐλαφροῦ Φαικασίοιο.
Soleam olim suebat tenuis Phæcasii.

Dein-

bent, & ista elegantia potius in delicatas puellas, quam modestum & frugalem Philosophum cadat; etiam phæcasia socci [illegible]a fuisse non vident, tum quia Philosophis crepidarum forma placebat, tum quia talem eorum formam significare videtur Clemens Alex. *laud. loco*, ubi βλαύτας & φαικάσια jungit, quas βλαύτας ex sandaliorum sive solearum genere fuisse docuit etiam D. Petavius *ad Synesii Laudat. calvit. loco supra citato.*

Deinde Philoſophis & Sacerdotibus familiaria fuiſſe Phæcaſia non invitus admittam, ſi modò ſic utraque diſtincta credantur, ut Sacerdotes candidis & linteis, quemadmodum ex Appiano Herodianoque conſtat, Philoſophi verò nigris coriaceiſque uterentur: Fruſtra enim Pythagoricus ille, de quo ſuperiùs, à ſutore Phæcaſia diceretur emiſſe, ſi non illa è corio compacta fuiſſent. Albus etiam, aut alius à nigro, color, parum Philoſophum deceat, quem ut verbis, ita externo corporis habitu ſplendoris oſtentationiſque contemptorem eſſe oportet.

Si verò quæ ad utrorumque formam figuramque pertinent, ſpectentur; Sic ea inter ſe ſimilia fuiſſe credam, ut pedes totos tenui obſtragulò contegerent, ſive lineum illud eſſet, ſive pelliceum; Atque adeò propter illam tenuitatem, levem etiam atque agilem pedibus inceſſum præberent. Uno verbo, Sacerdotum Phæcaſia mihi videntur iis udonibus affinia, quos Gallicè *Chauſſons* appellamus: Philoſophorum verò, ſoccis illis, quos noſtro item idiomate nuncupamus *Eſcarpins*. Atque ita Philoſophi Phæcaſia facilè poterant ſuis crepidis inſerere; quo modo jam aliqui calceolos mulleis inſertos geſtare conſueverunt:

runt: Quando igitur apud [g] Juvenalem legere continget:

Phæcasianorum vetera ornamenta Deorum.

Ubi cum [h] Turnebo notaveris pro *Phæcasiatis* Deos dici *Phæcasianos*, quomodo Tullius pro *miniato minianum Iovem* dixit *in epistolis*. Sciendum etiam, significari Phæcasiis illis calceamenta, quæ Sacerdotum erant propria, ut Deorum & iis sacrificantium calceatus invicem respondeat. De aliis verò Phæcasiis, qualia Philosophis aliisque Græcanici cultûs studiosis usurpata jam diximus, lubens intelligam illa [i] Petronii, quibus nebuloni, legionarium se mentienti, alter acutè objicit: *Age verò in exercitu vestro Phæcasiati milites ambulant?* Ut hominem mendacii ab ipsius calceatu arguat, ex eo, quòd pro more Romano milites non Phæcasiis, sed caligis calceati incederent. Sic enim Phæcasiatum illum par est accipere, ut ejus Phæcasia non quidem lintea, sed coriacea tantùm essent: Cùm soli Sacerdotes, rebus sacris operaturi linteis ejusmodi calceamentis uterentur.

Sed ut tandem ad Sicyonia veniam, eorum quidem magis expedita, quàm Phæcasiorum, explicatio. Est enim apud omnes

g *Sat.* 3. v.218. h *L.* 10. *Adver. cap. ult.* i *in Satyr.*

in confeſſo, Sicyonia, ſic à Sicyoniis Græciæ populis appellata, calceos fuiſſe delicatoris cultûs, muliebres & amatorios. Heſychius; Σικυώνια, γυναικεῖα ὑποδήματα. *Sicyonia, muliebria calceamenta.* [k] Cicero: *Si mihi calceos Sicyonios attuliſſes, non uterer, quamvis eſſent habiles & apti ad pedes; quia non eſſent viriles.* Mulierum igitur ſic proprii, ut virum iis uti contra decorum eſſet. Ita [l] Virgilius eorumdem delicias oſtendit his verbis:

Cognita nec teneris pedibus Sicyonia ſervans
Nec niveo retinens baccata monilia collo.

Quò item ſpectat [m] Lucretius, ubi ſic:

Unguenta & pulchra in pedibus Sicyonia rident.

Quî verò Sicyonia illa pulchra, teneriſque pedibus familiaria eſſent, haud difficilè conjicere licet ex [n] Apuleio, qui juvenem muliebri habitu veſtitum deſcribens inter cætera: *Calceis*, inquit, *fœmininis, albis illis & tenuibus indutus.* Ubi quidem hæc, de quibus agimus, Sicyonia depingit, ab ipſorum candore & tenuitate: Sic enim candor ad pulchritudinem, & tenuitas ad delicias pertinet.

Qui-

k 1. *de Oratore.* l *in Ceiri.* m *Lib.* 4. n *L.* 7. *Metam.*

Quibus etiam lubet addere, quod elegantiæ ratio suadet, dispunctionibus [3] incisurisque variè & artificiosè distincta olim ejusmodi Sicyonia fuisse. Quod calceorum genus, [o] Epicteti testimonio auratis & purpureis antistabat: Ille namque sic: Ἐπὶ τοῦ ὑποδήματος, ἐὰν ὑπὲρ τὸν πόδα ὑπερβῇς, γίνεται κατάχρυσον ὑπόδημα, εἶτα πορφυροῦν, εἶτα κεντητόν. *In calceo, si ultra pedem progressus fueris, fit auratus calceus, postea purpureus, deinde interpunctus.* Unde propter insigne illud interpunctionis artificium, quo variis distincta figuris erant calceorum ejusmodi obstragula, *multiformem* appellavit *calceum* [p] Tertullianus, ubi de novis nuptis, elegantiarum plus æquo studiosis ita loquitur: *Jam & consilium formæ à speculo petunt, & faciem morosiorem lavacro macerant, forsitan & aliquo eam medicamine interpolant, pallium extrinsecus jactant, calceum stipant multiformem, &c.* Hoc enim *multiformis calcei* nomine interpunctum

[o] *In Enchiridio.* [p] *L. de velandis virginibus cap.* 12.

3 Tale quid quum ipsa vocis κεντητοῦ natura suadeat, eruditè *ad Vopisci Carinum* probavit Salmasius, quanquam aliter placuerit Casaubono. Cæterum an illa elegantia Sicyoniis peculiaris fuerit, ut noster existimat, non mihi perspicuum est, quoniam nec Apuleius, nec Epictetus, nec Tertullianus de Sicyoniis præcise loquuntur; & potuit iste ornatus in multis calceis locum habuisse.

ctum ab uniformi & plano distinguit, quo modestiores fœminæ utebantur. Cum igitur ita eleganter elaborata, atque adeò pretiosa essent illa Sicyonia, mirum est, cur ea [q] Lucianus duabus tantùm drachmis, id est septem assibus, æstimarit, quando scripsit: ὑποδήματα ἐκ Σικυῶνος τὸ πρῶτον δύο δραχμῶν. *Calceamenta Sicyonia primùm duarum drachmarum.* Nisi fortè talia significare voluit, quæ longo usu attrita essent atque disrupta.[4] Nam aliàs ex com-

q *Dial. meretr. Dor. & Myrt.*

[4] Nondum causam reperio, cur his angustiis nos claudi patiamur, nisi rursus in istam incuriam, quam in phæcasiis modo commisit, impingamus. Licet enim ex appositis auctorum testimoniis constet fuisse Sicyonia pretiosius & elegantius calceamenti genus, utpote muliebre, non tamen inde sequitur adeo æqualia illa omnia fuisse, ut eandem in materia & æstimatione elegantiam præ se tulerint; qua opinione deceptus Balduinus non nisi tam levi effugio difficultatem sibi objectam se superasse existimat. Omnino longe aliam sententiam suppeditat consideratio personarum apud Lucianum, dum nautam cum meretrice colloquentem introducit. Quum enim pauper tenuia dona attulisse dicatur, idque ei promte objiciat meretrix fastidiosa, si etiam ὑποδήματα ἐκ Σικυῶνος, etsi duabus drachmis comparata, longo usu attrita fuissent atque disrupta, an credibile illam non hinc statim arripuisse objurgandi ejus causam, & tam vile donum exprobrandi? Id quia non apposuit Lucianus, facessat etiam ista cogitatio; sed & ipsa meretricis responsio id prohibet. Itaque, quum inter reliqua sua dona nauta recenseat ἐκ Παλάρων σανδάλια ἐπίχρυσα, illaque omnia quinque drachmis æstimet scortum, tum deinde ὑποδήματα rursus duabus drachmis matri empta dicat nauta, tutius erit tum omnes calceos, tum ipsa quoque Sicyonia respectu materiæ vel artis distinguere, & utique in Luciani

comparatione Phæcasiorum, in quibus minus erat operæ atque artificii, pretiosiora fuisse Sicyonia consentaneum est arbitrari.

C A-

ciani Sicyoniis formam quidem eandem, quæ in reliquis, sed viliore ornatu instructam agnoscere, minime autem detritam & obsoletam. Nescio tamen, an ejusmodi opinionem Balduino nostro subjecerit J. Douza *ad Petron. c.* 42. qui ex comparatione Luciani & Senecæ Sicyonia levioris pretii, tametsi Lucretius reclamare videatur, ac duarum drachmarum opus, Phæcasia vero bis tanti fuisse colligit. Sed pace tanti viri dixerim, me in alia omnia ire. Prorsus enim reclamat Lucretius, & ibidem ab Gifanio citatus Lucilius: repugnat Socratis similitudo apud Ciceronem, & Virgilii descriptio ornatus Scyllæ, *in Ciri*, quem amore percita negligebat: opponit se Eustathii observatio *ad Iliad.* ψ. Notat enim celebres fuisse illos calceos in illustris Polysperchontis Macedonum ducis historia, qui Sicyoniis illis & crocea veste indutus saltavit. *Περιάδοντα δὲ τὰ τοιαῦτα, ὡς καὶ ἱστορία δηλοῖ λέγουσα Πολυσπέρχοντα τὸν ἔνδοξον Μακεδόνα στρατηγὸν ἐνδυόμενον κροκωτὸν καὶ ὑποδέμενον Σικυώνια διατελεῖν ὀρχούμενον.* Denique alter Luciani locus *in Rhet. præcept. p.* 451. ubi jocose Rhetorem fæmineo cultu sed eleganti instruit, in eoque dicit, *καὶ ἡ κρηπὶς Ἀττικὴ, καὶ γυναικεῖα τὸ πολυχίδες, ἡ ἐμβὰς Σικυωνία, πίλοις τοῖς λευκοῖς ἐπιπρέπουσα*, quæ crepida Attica, & muliebris multifida etiam calceum Sicyonium alba lana coacta decentem pretiosius opus fuisse innuunt. Quum vero Lucianus notabiliter differentiam ponat inter *κρηπίδα Ἀττικὴν* & *Σικυωνίαν ἐμβάδα*, quem etiam servaverat *in Dialogis meretr.* *ὑποδήματα* appellans, & *ἐμβάδα* tecto calceo similem viderimus, vide, quæso, an non hæc ad cognoscendam ejus figuram aliquid juvent.

CAPUT XX.

Reliquæ Calceorum ſpecies ſimul congeſtæ.

QUid plura? nullus ſcribendi finis ſit, ſi quæ apud Græcos aliaſque Gentes in uſu fuerunt calceamenta, ea omnia & ſingula uberiori commentatione vellemus explicare. Et quis etiam tam multiplicem ſibi arroget auctorum lectionem, ut nihil ejus notitiam effugiat? Plura ſunt, ingenuè fateor, quæ me latent, quàm quæ me habere cognita exiſtimo. Sed ſi quædam à ſuperioribus alia, quæ ad hoc noſtrum inſtitutum pertineant, legendo ſum aſſequutus, ea omnia juvat hoc capite breviter, & omiſſa curioſiore plurium teſtium citatione, in unum faſciculum cogere; ne nimium accurata rei, quæ ad pedes abjici ſolet, tractatio, vapidam laudis in deſpicabili negotio infeliciter affectatæ oſtentationem præ ſe ferat.

Ut igitur quod dicimus id præſtemus, *Alcibiadæ*, ſive ut alii ſcribunt, *Alcibiadii*, calcei fuerunt multiplici ſutura compacti, ſicut *Amyclaïdæ*, *Laconicæ*, *Perſicæ*, *Scythicæ*, *&* *Iphicratides*, quemadmodum refert [a] Alexander Neapolitanus. Sed ſingulis

[a] *L.* 5. *cap.* 18.

gulis hisce calceamentorum speciebus hæ diversæ obtigerunt appellationes, cùm à Gentibus & Urbibus, apud quas primùm inventæ sunt, tùm etiam à Personis, quibus illæ familiares fuerunt. Unde non eas omnes ita inter se similes fuisse credendum est, quin singulæ à singulis peculiari quodam discrimine distinguerentur; prout varia fuit inventorum atque utentium libido: nam *Studium non omnibus idem*. *Alcibiadæ* igitur id nominis acceperunt ab Alcibiade; quemadmodum *Iphicratides* ab Iphicrate; quòd ii calceamentis illis uterentur: eadem dubio procul ratione, qua jam apud nos & galeris signanter & barbis indita sunt illustrium quorumdam hominum cognomina, quos iisdem esse delectatos observatum est. Unde *galeri Balignæi*, *barbæ* vel *Guysiacæ*, vel *Pernoniæ*, vel *Marchionissæ* jam passim nomen obtinuerunt, prout hâc vel illâ formâ galeri illi vel barbæ videntur insignes. *Amyclaïdæ* verò, *Laconicæ*, *Persicæ* & *Scythicæ* ipso suo nomine Amyclæos, Lacones, Persas, & Scythas suos designant auctores & usuarios: atque ita quidem, ut singulæ species, singulare etiam aliquod ab aliis haberent discrimen, vel à colore, vel ab ipsa compositione, structurave petitum. Cujus quidem rei exem-

exemplum ætas etiam noſtra ſuppeditat: Nam ſi Gallorum, Italorum, Hiſpanorum, & aliarum gentium calceos curioſiùs inſpicias, alios videre erit ea parte, in quam extremi pedum digiti deſinunt, acuminatos eſſe; ita ut roſtrum aliquod rectum repræſentent: alios verò ſimos, atque ad inſtar bovini naſi efformatos. Deinde alios offendes hinc inde feneſtratos, alios omnimodè contectos: alios porrò altè à ſolo editos, alios verò humiles & ſimplici ſolea ſuppactos.

Sed quid me recentia morantur? non locus hic ea ſibi ſpectacula poſcit. Nam ecce veterum calceorum aliæ ſpecies ſeſe confertim offerunt, *Baſilides*, Regii calcei, Regibus Athenienſium familiares. *Argia* Argivis; *Rhodiaca*, Rhodiis; ut & Theſſalis *Theſſalides*, de quibus Lyſippus *in Bacchadibus*. His ſuccedunt *Embades*, calcei vulgares, à Thracibus inventi, Tragicis Cothurnis paulùm humiliores: & *Embata* Comicis Calceis ſimiles. Tùm *Smindyridii* & *Menacii*, ſic de ſingularium hominum, quibus uſui fuere, nominibus appellati. Deinde *Hypoſchiſmata* & *Hypicli*, calcei quidem viriles; ſed hi precioſi, illi verò vulgares. Item *Proſchemata* & *Conipodes*, quæ ſenum calceamenta fuerunt. Præterea.

terea *Eumarides*, tùm & *Diabathra*, viris mulieribusque communia, quemadmodum & *Pedila*; quibus tamen hoc singulare, quod elegantia essent atque ad delicias & ostentationem comparata, utpote variis eximiisque coloribus picturata. *Dipodia* verò, *Pelyntra*, *Autapodia*, & *Anaxyrides* sic quidam calceamentorum speciebus annumerant, ut *Dipodia* socculi sint lanei, *Pelyntra* pedum fasciæ, *Autapodia* idem quod *Anaxyrides*, quas nonnulli ocreas, alii femoralia sive subligacula nuncupant.

Sed ut varium & mutabile semper fœminarum ingenium in ipsarum etiam calceatu eluceat, ecce multiplices muliebrium calceorum species, quæ solent passim apud Græcos auctores occurrere, *Blautæ*, seu *Blaudes*, seu *Blaudia*, idem quod crepidæ sive soleæ. *Nymphides*, sponsalia calceamenta. *Tyrrhenica* quæ & *Sandalia*, loris inauratis variegatisque insignia, quibus Minervam induit Phidias. *Endromides*, quæ Dianæ venatrici, ut & cursoribus, proprium & singularem calceatum præbuerunt. *Baucides* croceo colore preciosoque cultu insignes, quibus Jonicæ mulieres utebantur. *Rhadia*, sandalii species, sic appellatæ, quòd in induendis iis parum laboretur, vel quòd præ tenuitate facilè con-

convolvi vel inverti queant. *Peribarides* proprium ancillarum calceamentum. Atque ut breviter cætera complectar, quæ ad fœminini calceatûs censum pertinent, hæc sunt: *Aphracta*, *Opisthocrepida*, *Canabia*, *Nudipedia*, *Nyctipedes*, *Mesopersica*, *Phittacides*, *Seleucides*, *Nosides*, *Ambracides*, *Amphisphyra*, *& Acrosphyria*. De quibus atque aliis, quæ *in suis Onomast.* [b] Jullius Pollux retulit, plura curiosiùs non congero, ne vel Lexicographum agere videar, vel in minutiis istis operosiùs quàm par sit laborasse.

CAPUT XXI.

Calceandi modus, & ad eum singularia quædam observata.

ENumeratis hactenus explicitisque omnibus iis calceamentorum speciebus, quæ apud Latinos Græcosque auctores nobis inter legendum observatæ sunt, nunc instituti nostri ratio videtur expostulare, ut, quemadmodum plerisque veterum calceis adjectitia quædam fuerunt ornamenta, quibus elegantiores pulchrioresque redderentur: Ita superioribus alias adtexamus obser-

b *L.* 7. *c.* 22.

observationes, quæ venustiorem pleniorem que calcei nostri compagini concinnitatem atque elegantiam concilient. In primis igitur hoc, ad rem quam agimus institutumque pertinens, occurrit observandum, quod antiquis, ut & ævi nostri hominibus, decorum maximè visum est, si strictim calcearentur, ut auctor est Festus in *Tentipellium*. Unde [a] Sidonius Apollinaris *tensum Cothurnum* dicit, ubi de Germanico homine lauto loquitur: Illauti enim & incurii hominis indicium est, si pedes in laxa calceorum pelle natent & folleant. Hinc Ovidius elegantiæ præcepta tradens ei, quæ velit amari:

Nec vagus, inquit, *in laxa pes tibi pelle natet.*

Ita [b] Sidonius Thaliam alloquens:

Soccos ferre cave, nec ut solebat
Laxo pes natet altus in Cothurno.

Quod item D. [c] Hieronymo in Epistolis expressum, ubi male sanum fœminini cultûs studium perstringit: *Omnis his cura de vestibus, si benè oleant, si pes in laxa pelle non folleat.* Unde idem alibi: *Caligas Monachorum follicantes* dixit, *quales hypocritas gestare* ait, *ut humani cultûs contemptores videantur.* Ne verò follicarent Calcei,

a *Epist.* 13. *l.* 4. b *Epist.* 11. *l.* 8. c *Epist. ad Eustochium.*

cei, si quando pedum modulo laxiores essent, solebant eos vel tomento, vel quavis alia re idonea stipare. Quo sensu [d] Tertullianus inter cætera, quibus operosam puellarum in sui ornatu curam exagitat, dixit: *Calceum stipant multiformem*. Sic enim ad eum locum ejus interpres Rhenanus ait, *Stipant, ne follicet calceus*. Atque ad hanc rem multùm etiam conferebant ansulæ, sive corrigiæ, quibus nimirum calcei pedibus strictiùs firmiùsque aptabantur. Unde Tibullus ait:

Ansaque compressos alligat arcta pedes.

Ita [e] Sidonius:

——— *retinacula bina Cothurnis*
Mittit in adversum vincto de fornice pollex,
Quæ stringant crepidas.

Ubi quidem retinacula sive corrigias stringendis servire calceamentis ostendit. [1]

Sed

d *Lib. de velandis virginibus cap.* 12. e *Carm.* 2. *v.* 401. & *seqq.*

1 De re ipsa vide Casaubonum *ad Theophr. Charact.* περὶ ἀγροικίας, & Salmasium *ad Tertull. de Pallio pag.* 198. Sidonii versus supra examinavimus, quos recte intellexit Balduinus. Sed admiratio me incessit, cur tantopere sudet in explicando *fornice vincto*; eo magis, quia tantum quod Pollucis caput, quod calceamenta recenset, e manibus deposuit. Illud enim & quæ præcedunt, potuissent ipsum monere de partibus calcei & jugo, quod ad ungues cavi calcei situm erat, cujus ad caput de sandaliis meminimus. Itaque non necesse erit de superiore pedis parte accipere, sed de loro quod illam partem ambiebat, a quo duo retinacula dimittebantur.

2 Quam

Sed verba nihilominùs obſcura, minuſque propria, difficilem primùm intuenti ſenſum exhibent. Si enim Cothurnos hîc & crepidas propriè uſurpata credas, fruſtra in recto ſenſu eliciendo labores. Rurſus non parvum faceſſit negotium, quod pollex hîc in adverſum mittere dicatur vincto de fornice retinacula, quæ ſtringendis crepidis ſerviant. Quid enim per vinctum fornicem præcisè ſit intelligendum, non ſatis apparet. Quibus in dubiis, ut ſaltem coner eorum nodos explicare, hæc mihi mens arbitriumque ſedet. Primùm hic Cothurnos non propriè pro editiore illo calceatu, cujus integumenta ad crus medium protenduntur, ſed tantùm pro crepidis ſoleiſve uſurpari. Deinde per fornicem vinctum intelligendam ſuperiorem eam pedis partem, qua extremi digiti reliquo pedi committuntur: Ut ſit hîc crepidarum delineatio, quæ nimirum ſic erant pedibus adſtrictæ, ut primùm ab uno ſoleæ latere ad aliud, per ſuperiorem extremi pedis partem, ſive fornicem, corrigia, vel ſi mavis anſula quædam tranſverſim duceretur. Deinde ab hujus anſulæ medio, quod pollici proximum eſt, duæ aliæ corrigiæ, quæ hîc *bina retinacula* dicuntur, in adverſum ita pro-

procurrant, ut alteram ansulam, quæ medium pedem supernè vinciat, per latera utrimque fissam pervadentes pone talum simul arctè connectantur. Eo pacto & Sidonii verbis, aliàs obscuris, sua lux, meo quidem sensu, redditur, & qua ratione retinacula, sive corrigiæ crepidas adstringerent, non incommodè intelligitur. Quòd si cui lux clarior affulgeat, mensque alia magis arrideat, non invideo: nec aliter sentire pigebit, si quem meliora suggerentem offendero.

Interea non omittendum hîc, veteres, cùm calceamenta pedibus inducerent, eaque pressiùs astringerent, si quando corrigiam contingeret effringi, malum omen credidisse, adeò ut suscepta negotia desererent. Id enim disertè testatur *in Divinatione* [f] Cicero, ubi sic ait: *Quæ si suscipiamus, pedis offensio nobis, & abruptio corrigiæ, & sternutamenta erunt observanda, &c.* Quod omen veteres illi portendere credebant, rem susceptam haud feliciter progressuram, aut sinistro aliquo casu impediendam: quemadmodum iis, quibus in itinere corrigiam calceamenti contingit abrumpi, non parvo abruptio illa impedimento est, ita ut iter inceptum retardet. Un-

f *Lib.* 2.

Unde qui Sacram paginam Glossa [2], quæ dicitur ordinaria, illustravit, locum illum [g] Isaïæ: *Non rumpetur corrigia Calceamenti ejus.* Appositè sic interpretatur: *Non impedietur in itinere Dominus.* Ut eum significet re nulla retardandum, quin brevi sit in hostes iracundiæ suæ tela, vindice dextra contorturus.

Cùm igitur ea corrigiarum abruptio properantes non minùs moretur, quam ipsamet calceamenta, quæ pedum quasi vincula sunt & impedimenta, non mirum videri debet, si veteres tabellarii atque cursores excalceati sua dicantur munia obiisse: Sic enim eos magis expeditos atque agiles fuisse, par est credere. Et ita sanè censuit Musonius ille Philosophus, cujus hæc à Stobæo Latinè reddita verba referúntur, quæ proximè jam dictis fidem adstruunt. *Sine calceis valdè expediti & agiles sunt pedes, præsertim si adsit usus. Unde Tabellarios videre est non uti calceamentis in itineribus: atque ex Athletis cursores celeritatem* eam-

g *Cap.* 5. 27.

2 Quam non bene excepisse sensum Prophetæ docet rev. Bynæus *l.* 1. *c.* 6. *n.* 7. Quod vero mox addit tabellarios & cursores excalceatos cucurrisse, hoc ita verum, ut tamen scire debeamus apud antiquos etiam cursores habuisse suos calceos sine dubio leviores, quales erant ἐνδρόμιδες & τροχάδες, de quibus Salmasius *ad Tertull. de Pallio p.* 310.

eamdem non servare, si currere ipsos oportet in calceis. Quibus in verbis quod de Tabellariis & Cursoribus observatione dignum notamus, idem de Classiariis (qui remiges erant seu milites maritimi) testatur [h] Suetonius, dum sic ait in Vespasiano: *Classiarios verò, qui ab Hostia & Puteolis Romam pedibus per vices commeabant, petentes*, aliquid sibi calciarii nomine constitui, *quasi parum esset, sine responso abegisse, jussit posthac excalceatos cursitare: & ex eo ita cursitant.* Ubi quidem cursorum excalceatorum quæ fuerit apud Romanos & origo simul & occasio demonstratur.

Sed de calciario, cujus hîc mentio, cùm etiam ad institutum nostrum pertineat, hoc quoque adtexendum, illud fuisse certam pecuniæ pensionem, quæ in calceos emendos erogabatur; ut *legatum Calciarii* apud [i] Jurisconsultum. Ita vestiarium, salarium, hordearium, & id genus alia; de quibus alii. Notabile igitur, quod Herodotus memoriæ prodidit, Ægypti Reginis magnæ alicujus urbis reditus pro calciario assignatos. Quo pactò inter Persas etiam olim singulæ urbes, vestiendis ornandisque Reginis, pensiones solvebant annuas, quarum quidem aliæ capitis, aliæ colli,

h *Cap.* 8. i *Lege Diariis.* 21. *ff. de alim. legatis.*

colli, aliæ brachiorum, aliæ pedum emendis ornamentis impenderentur. Unde factum esse facilè potest conjici, ut olim Parisiis Reginæ Zonarium solutum sit: quemadmodum doctè observavit Clarissimus [k] Orleansius cujus mellitam gravemque eloquentiam, multiplicemque & solidam eruditionem quivis eloquentiæ & eruditionis studiosus jure admiratur.

His addo, quod præterieram, Græcos olim, eorumque postea imitatione Romanos, antequam calcearentur pedes inungere frequentissimè solitos; ut ex Athenæo constat, qui morem hunc ad mollitiem transfert. Quamobrem rectè Sicyonia junxit unguentis [l] Lucretius, cùm dixit:

Unguenta & pulchra in pedibus Sicyonia rident.

Unde quidam apud [m] Tertullianum, ubi habetur: *Expedit in algore rigere nudipedem, quàm in calceo uncipedem*, eum scripsisse volunt *unguipedem:* Ut sic eam ungendorum pedum consuetudinem perstringat.

k *Lib. auspic. Jurid. cap.* 11. l *Lib.* 4. m *L. de Pallio c.* 5.

CAPUT XXII.

In Calceatu vana & varia veterum Religio.

MAlum omen ex abrupta calceamenti corrigia veteres olim sumpsisse, *superiori capite* retulimus. Sed in eo non stetit inanis & superstitiosa eorum Religio: Quidam enim, si manè calceos inducturi, erosos illos à soricibus deprehenderent: alii si calceum sinistrum pro dextero sibi perperam inducerent: alii si inter calceandum sternutarent, grave aliquod damnum iis ostentis sibi portendi formidabant. Gravia sanè formidandi argumenta, quibus averruncandis non satis sint centum hostiæ, nulla sufficiant piacula. O cæcam erroribus delusæ antiquitatis amentiam! Et tamen iis impliciti erroribus fuere, non solùm è fece plebis homines, non mulierculæ, non deliri senes; sed ipsamet prima Imperii capita, summique apices, in quibus, qui principem locum tenuit, Augustus, teste [a] Suetonio: *Auspicia & omina quædam pro certissimis observabat, ita, ut si manè sibi calceus perperam, ac sinister pro dextro induceretur, id ut dirum omen abhorre-*

a Cap. 92.

horreret. Quæ vana ſtultaque Religio ei inde potiſſimùm nata, quòd obſervaſſet, ut ait [b] Plinius *Lævum ſibi calceum præpoſterè inductum, quo die ſeditione militari propè fuerat afflictus.* De aliis verò in calceatu ſuperſtitiosè olim obſervatis egregiè ſimul & lepidè D. [c] Auguſtinus: *Plerumque*, inquit, *tam ſuperſtitioſi ſunt quidam, ut ad lectum redeant, ſi dum ſe calceant ſternutaverint: & ſi veſtes à ſoricibus arroſæ fuerint, plus timeant ſuſpicionem futuri mali, quam præſens damnum doleant. Unde illud eleganter dictum eſt Catoni, qui cùm eſſet conſultus à quodam, qui ſibi eroſas eſſe Caligas diceret a ſoricibus, reſpondit, non eſſe illud monſtrum, ſed verè monſtrum habendum fuiſſe, ſi ſorices à Caligis fuiſſent eroſi.* Sed ne ſepia aut atramento carerent illi veteres, quo ſcilicet denigratam carbone faciem eluerent, ecce [d] Plinius præſentiſſimum, ſi Diis placet, contra mala illa omina ſuggerit antidotum: *Inter amuleta*, inquit, *eſt in calceamentum dextri pedis, antequàm induatur, exſpuere.* Dignum profectò patellâ operculum, & ſimiles habent labra lactucas, aſino carduos comedente: maloque nodo non melior cuneus. Quaſi verò ſputum eo ritu, qui

b *Lib.2. cap.7.* c *L.2. de doct. Christ. cap.20.* d *L.28. c.4.*

præſcribitur, obſervato, exſpuendis, propulſandiſque, ſi quæ ingruant, infortuniis ſit efficax.

Longè ſanè ſaniori mente veteres Chriſtiani, dum ſe calcearent, crucis ſignum efformabant. Ita [c] Tertullianus: *Ad omnem progreſſum atque promotum, ad omnem aditum & exitum, ad veſtitum & Calceatum &c. frontem crucis ſignaculo terimus.* Itane ſanctæ puræque antiquitatis alumne, ubi calcei pedibus inducendi, frontem crucis ſignaculo terere? Quid? an non hoc ſuperſtitioſum eſt vetularum delirium? Vide; periculum, ne tuam fidem ſubleſtam gravis Antipapiſtarum virga cenſeat: Ad Sacræ paginæ ſubſellia ipſi te pertrahent. Sed id acuta nare ſubodoratus, quo te tuamque fidem vindices, ſtatim ſubjungis. *Harum & aliarum diſciplinarum, ſi leges expoſtules Scripturarum, nullam invenies: traditio tibi prætendetur auctrix, conſuetudo confirmatrix, & fides obſervatrix.* Sed quæ illa traditio? dubio procul Apoſtolorum, quorum nempe tempora penè manu contingebat Tertullianus. Quæ item conſuetudo confirmatrix? quam antea mores utentium receperant. Quæ denique fides obſervatrix illius traditionis atque conſuetudi-

c *L. de Corona mil. cap.* 3.

tudinis? Non adulterata, sed pura puta, verèque sincera; qualem tum vir ille gravissimus profitebatur. Hæc obiter, & paulùm extra chordam, in eos qui se religionis reformandæ studiosos tantoperè, sed falsò, gloriantur.

Ut igitur in gradum me recipiam, eo potissimùm consilio veteres illi Christiani ad calceatum crucis signum sapienter adhibebant, quòd scirent illi tantam inesse vim, ut jure merito cecinerit [f] Prudentius:

> CRUX *pellit omne crimen,*
> *Fugiunt Crucem tenebræ:*
> *Tali dicata signo*
> *Mens fluctuare nescit.*

Nescio verò an huc referre debeam, sed referre placet, quod ipse nuper in muliercula rusticana lubens & attentus observavi. Cùm Parisiis Ambianos petens apud eam prandii causa diversarer, hæc puellum suum ejulantem videns, primùm blanditiis & osculis lenire dolentem satagebat, sed frustrà: ubi verò, ipso quà signis, quà balbutiente lingua, ejulatus causam aperiente, deprehendit, ipsi pedes poplitesque dolere ex stupore; quòd cibum capiens diu nimium genibus terræ fuisset in-

f *Hymno* 6. *Cathem. v.* 133.

innixus: ipsum statim brachiis amplexa, cœpit ab ore salivam pollice sumere, sicque super utrumque pueri calceum crucis figuram efformare. Cùmque ab ea, quo fine id faceret, exquirerem; respondit, se dudum audiisse, præsentissimum hoc esse contra pedum stuporem remedium. En ut inputatæ vites in labruscas tandem degenerant: En ut adulteratæ monetæ sinceris & legitimis admiscentur. Ethnici sputo; Christiani crucis signo averruncandi mali vim, ut audiimus, adtribuunt. Hîc & salivam, & ipsum salutis nostræ signum simul usurpata, dolori sopiendo videre est. Malum, ubi Christi sequaces profana cum sacris usurpant.

Simili penè superstitionis errore delusi quidam D.[g] Chrysostomi tempore Christiani, qui ad bonum prosperi eventûs omen Alexandri Magni auream imaginem calceis annexam gestabant. Quamobrem eos aureus ille Doctor ita reprehendit: *Quid verò diceret aliquis, de circumligantibus aurea Alexandri Magni numismata pedibus? Dic mihi, hæc sunt spes nostra, ut post crucem Domini, gentilis Regis in imagine spem salutis habeamus?* Hinc enim clarè liquet, ex ea imagine calceis alligata, certam quandam

g *In Homil. 25. ad pop. Antioch.*

dam illis fuisse rerum felicium expectationem.

Quid dicam amplius? suum etiam hic locum habeant subtiles amantium nequitiæ, quibus quidem aliquando amicas suis amasiis suos aperuisse affectus observatum est. [h] Clemens Alexandrinus: *Multa fæminæ sandaliis amatorias salutationes imprimunt, ut per terram numerosè incedentes, meretricios spiritus in incessu insculpant.* Mira profectò ars, in sandaliorum soleis ita characteres seu signa quædam efformare, ut iis ordine composito molliori terræ impressis, latentes animi sensus aliis aperiantur. His insuper accedet ridiculum amoris remedium; quod tamen, nisi præfatâ lectoris veniâ, nolim referre: *Qui recentia,* inquit [i] Cardanus, *amicæ stercora in suo posuerit calceo, & calceum statim induerit, amore statim liberabitur*, Sed apage has sordes, & ad Deum Sterculium, Deamve Cloacinam relegato. Equidem, tetro stercoris odore amorem cum fastidio commutandum crediderim, quamdiu nimirum fœtor iste durabit: postea verò, non facilè credam. Credam verò faciliùs, quod, ut auctor est [k] Oppianus: *Si quis calceatus pedes hyænæ pelle incesserit, canibus hic adeò*

h *L.* 2. *Pæd. c.* 11. i *L.* 2. *de var.* k *L.* 3. *Cyneg.*

sit metuendus, ut ipsi obmutescant, nec audeant adlatrare. Quod minùs mirum videri debet, cùm etiam sola hyænæ umbra, eodem teste, canum ipsorum latratum compescat. Et [1] Plinius [1] eidem assertioni suffragatur, sed rem iis adstringit circumstantiis, ut eam superstitionis reddat valdè suspectam, cùm ait, *Eos, qui linguam hyænæ in calceamento sub pede habeant, non latrari à canibus.* Nam quî potiùs sub pede, quàm supra pedem, aut alio quovis modo, hyænæ lingua calceamento inclusa canum latratum cohibeat? Sed mihi tempero, non enim Spartam eam nactus sum, quam excutiendis superstitionum dûmetis adornem. Ad alia progrediamur.

CAPUT XXIII.

Nudipedalium varius & multiplex usus.

IN Calceatu quid veteribus, cùm Ethnicis, tùm Christianis, superstitiosè religio-

1 *L.* 28. *c.* 8.

1 Liberandus est ille auctor ab futilitate, quam ipsi impingit Balduinus; nam non ex se illud tradit, sed ex solerti vanitate Magorum, qui istas fallacias vulgarunt. Et tamen non illi soli tam creduli fuerunt, sed pervulgata fuit levitas, cujus originem aperit, & simul deridet Lucianus, *in Philopseude pag.* 468.

2 Si

giosève fuerit observatum, quæ jam proximè diximus ostendunt. Nunc pedes, seu veræ seu falsæ Religionis ergo, aliisve de caussis, olim excalceatos juvat intueri. Atque in primis Sacrorum Religio non abs re nudos pedes exigit, ut sic puritas & simplicitas animi, terrenis affectibus exuti demonstretur: Unde præceptum Domini ad [a] Mosem, & Angeli ad [b] Josue: *Solve calceamentum de pedibus tuis; locus enim in quo stas, terra sancta est.* Hunc ritum à Mose mutuati Gentiles, ut observavit [c] Justinus, in quibusdam Sacris, si quando Deorum statuæ per plateas & vicos circumferrentur, discalceatis & nudis pedibus eas comitabantur. [d] Prudentius:

Nudare plantas ante carpentum scio
Proceres togatos matris Ideæ sacris.
Lapis nigellus evehendus essedo
Muliebris oris clausus argento sedet;
Quem dum ad lavacrum praeundo ducitis,
Pedes remotis atterentes calceis,
Almonis usque pervenitis rivulum.

[1] Ita Matronæ Romanæ, ubi vota Deæ Ve-

stæ

a *Exod.* 3. *v.* 5. b *Josue* 5. *v.* 16. c *Apol.* 2. d *L. Peristeph. hym.* 10. *v.* 154. *& seqq.*

1 Si lubet, inspice Casaubonum *ad Suetonii Octav. c.* 100. & mireris oportet non ovum ovo magis simile esse quam

stæ concipienda, ejus ædem nudis pedibus adibant. [e] Ovidius:

Huc pede matronam nudo descendere vidi.

Sic etiam bello Gallico, *Virgines, ex sacerdotio Vestæ, nudo pede fugientia sacra comitabantur*, ait [f] Florus. Et eodem sensu accipienda vox, *nuda*, in hoc versu [g] Juvenalis.

——— ——— Inde superbi
Totum Regis agrum nuda & tremebunda cruentis
Ereptet genibus.

Idem

e *L. 6. Fast.* f *L. 2. hist.* g *Sat. 6. v. 525.*

quam hæc collectanea. Ab his autem dissentit rev. Bynæus *l. 1. c. 5. n. 2.* Flori historiam transferens ad usitatum Judæis morem, quo in luctu & mœrore nudis pedibus incedebant. Qui mos quum apud Judæos solos viguerit, ei assentiri non possumus. Nam præterquam quod notissima fuerunt in variis sacris nudipedalia, qualia solenniter hic matronam observare videmus, Virgines Vestales (quas non magis ac reliquos sacerdotes pedibus nudas sacrificasse putamus) hic discalceatas processisse apparet, quia fugientia sacra comitabantur, quibus hoc reverentiæ officium exhibebant, quod mox in L. Albinii facto ostendit Florus: non vero propter publicam civitatis calamitatem, quæ non magis in illas quam reliquos cives redundabat; ideo hic casus ad religionem melius referetur. Ad quam etiam spectasse solennitatem in Augusti funere adhibitam cogitare præstabit; utpote cui statim divini honores decreti sunt; & forsan simul in Tiberii adulationem: saltem nulla inde sequela exoritur hunc morem in funeribus observatum esse, ut prave statuisse Balduinum animadvertit idem rev. vir *ib. n. 9.* Quo tamen in loco minime satisfacit vehemens ejus contra Casaubonum disputatio, quasi ille, postquam eos, qui peculiarem, ut a discinctis reliquiæ ejus legerentur, hono-

Idem quoque passim à Romanis observatum, quotiescumque stupente cœlo, & arente solo pluviæ publicis supplicationibus à Diis exposcebantur. [h] Tertullianus: *Cum stupet cœlum, & aret annus, nudipedalia*, (quæ aliàs ab aquis eliciendis *aquilicia*) *denunciantur*. Ducta, ut credere par est, imitatione, à sacris nudipedalibus, quæ quidem Judæi peragebant nudis pedibus, sacco induti, & in pulvere volutati. Unde [i] Josephus scribit, *Beronicem Reginam, ut Deo vota solveret pro salute, Hiero-*

h *Apolog. c. 40. l. de Jejun. c. 6.* i *L. 2. de bel. Jud.*

honorem Augusto habitum censuerunt, falli ostendisset, simul peculiarem in ejus funere, ut nudis pedibus ossa legerent, honorem fuisse negaverit; quam in Casauboni verbis sententiam ego minime reperio. Is enim illos, qui peculiarem Augusto habitum hunc honorem censent, ut a discinctis ejus reliquiæ legerentur, Tibulli fide refellit, quia in aliorum funeribus idem quoque factitatum; sed non id quoque de positis calceis asseverat in funeribus, sed in plerisque religionis superstitionisve ritibus. Quam igitur gratiam meret, dum ita confidenter pronunciat? [Nam uti omnino singulare fuit, quod primores equestris ordinis tunicati & discincti legerunt &c.] Tantum valet apud ipsum Tibulli auctoritas, ut malit Romanos mores cum Judaicis confundere. Certe majoris æstimari debebat Casaubonianæ doctrinæ veneratio, quam ut supposititiis maculis obfuscetur, quas eluere pro virili conatus sum. Cæterum ad quæstionem, an Virgines Vestales sacra sua nudipedes celebraverint, non pertinere Ovidii versum, quippe quum matronarum ille ritus fuerit, qui ex antiqua loci natura apud posteros mansit, ex poetæ narratione perspicuum est, & docte animadvertit illustris Spanhemius *ad Callimachi Hymn. in Cererem v. 125.* ubi plura veterum ἀνυποδησίας exempla protulit.

Hierosolymas venisse, & pro more patrio, hostiis casis capillisque derasis nudipedem ante tribunal stetisse. Sicque ab Eusebio mandatum memoriæ est apud Lacedæmonios sacra *nudipedalia* primùm acta, cùm Romæ regnaret Tullus Hostilius. Sed & in Pythagoræ Symbolis adnotare licet, *nudis pedibus* adorandum atque sacrificandum.

Hinc nudis etiam pedibus, in solemnibus supplicationibus veteres Christianos processisse plerique testantur. [k] Glicas Theodosium juniorem, & Proclum Patriacham Constantinopolitanum *discalceatos* processisse tradit in processionibus, quæ Constantinopoli sunt institutæ, cùm civitas gravi & diuturno terræ motu concuteretur. Ita [l] Paulus Diaconus auctor est, Justiniano imperante concussâ terræ motu Antiochiâ, cives, qui remanserant, *discalceatos* omnes Litanias fecisse, clamantes Κύριε ἐλέησον. Et Concilium * Moguntiacum Christianis ita discalceatis procedendum significat his verbis: [m] *Placuit nobis, ut Litania major observanda sit à cunctis Christianis, diebus tribus, sicut legendo reperimus, & Sancti Patres nostri instituerunt; non equitando, nec pretiosis vestibus*

k *Part.* 4. l *Lib. hist.* m *Canone* 33.

* Celebratum fuit hoc concilium sub Carolo Magno Anno salutis 813.

bus induti, *sed discalceati*, *cinereque & cilicio induti*, *nisi infirmitas impedierit*. Ubi quidem respicere videtur Concilium ad Imperatoris Heraclii memorabile factum, qui, ut Exaltionis S. Crucis [n] historia testatur, cùm Imperiali habitu, auroque & gemmis ornatus, crucem Domini humeris impositam ferens, ultra portam, quæ ad Calvariæ montem ducebat, progredi non posset; abjecto amplissimo vestitu, *detractisque calceis*, ac plebeio amictu indutus reliquum viæ facilè confecit.

Et ita sanè primi Christiani, quasi perpetuò rebus sacris operarentur, publicève supplicaturi procederent, calceis utplurimùm non utebantur, sed nudis pedibus incedebant. Id innuit [o] Tertullianus, ubi Christiani habitûs causam agens, sic ait inter cætera: *Calceos nihil dicimus*, *proprium togæ tormentum*, *immundissimam pedum tutelam*, *verùm & falsam. Quam enim non expediat in algore & ardore rigere nudipedem*, *quàm in calceo uncipedem?* Sed apertiùs ex [p] Luciano, qui habitum hominis Christiani describens, ut irrideat: *Pallium*, inquit, *putre*, *sine calceis & tegmine*, *capite detonso incedens*.

n *An.* 628. o *L. de pallio. cap.* 5. p *In Philopat. paulò ante finem.*

Quemadmodum verò in Religionis, ita & Superstitionis ritibus obeundis calceos olim positos ex [q] Plinio discimus: Sic enim ille, *Privatim autèm contra erucas, ambiri arbores singulas à muliere incitati mensis, nudis pedibus, recinctà.* idem etiam observatum in funeribus. [r] Suetonius in Augusto: *Reliquias legerunt primores equestris ordinis, tunicati & discincti, pedibusque nudis, ac in Mausoleo condiderunt.* Neque tantùm Romanis peculiaris hic ritus, ut discalceati luctum funebrem testarentur. Nam in Hebræorum quoque funeribus idem factitatum, facilè ex [f] Ezechiele Propheta colligo, ubi contra morem jubetur in funere uxoris cuncta lætitiæ signa retinere: *Luctum non facies, corona tua circumligata sit tibi, & calceamenta tua erunt in pedibus tuis.* Ergo in funebri luctu discalceatis pedibus incedebant.

In Sacris verò Magicis veneficæ unum tantùm pedem exuebant. [t] Virgilius, ubi Magæ habitum describit:

Unum, inquit, *exuta pedem vinclis, in veste recinctà.*

[u] Horatius:

Vidi egomet nigra succinctam vadere palla

Cani-

[q] *L.* 17. *c.* 28. [r] *Cap.* 100. [f] *Cap.* 24. *v.* 17. [t] *L.* 4. *Æneid.* v. 518. [u] *L.* 1. *Sat.* 8.

Canidiam, pedibus nudis, passoque capillo.
Nudos utrosque pedes dicit, præter Sacrorum Magicorum morem. Virgilio enim assentiuntur [x] Ovidius, qui sic de Medea loquitur:

Tectis egreditur vestes induta recinctas,
Nuda pedem, nudos humeris infusa capillos.

Et [y] Seneca, ubi loquentem eandem inducens ait:

Tibi more gentis vinculo solvens comam,
Secreta nudo nemora lustravi pede.

Neque tantùm in Sacris Magicis, sed & in bello quidam populi erant uno tantùm pede calceati. Ita bellaces Ætoli fuisse produntur, ac propterea dicti μονοκρήπιδες. Unde ad Hernicos Italiæ populos transtulit [z] Virgilius:

——— *Vestigia nudi sinistri*
Instituere pedis; crudus tegit altera pero.

Nudis illi, credo, utrisque pedibus fuissent, nisi tutius pugnandi ratio pedi crurique dextro adhibendum peronis munimentum suasisset; cùm in congrediendo illi dextrum pedem ante sinistrum promoverent.

Et certè si militiæ conditionem excipias,

x *L. 7. Met.* y *Act. 4. sc. 2. Medea.* z *L. 7. Æneid. v. 689. & seq.*

pias, non ita incommoda pedum nuditas, quin illi suffragatores in antiquitate suppetant. Nam [a] Philostratus adolescenti delicatulo, cujus pedes sandalia læserant, urbanè suadet, ut prorsus ἀνυπόδητος deinceps inambulet. Sed magis seriò Clemens [b] Alexandrinus: *Viro*, inquit *pulchrè convenit nullos habere Calceos, præterquam si militet. Calceatum enim esse, non parvam habet affinitatem, cùm eo quòd est esse ligatum. Optimum exercitationis genus est, nudis uti pedibus, & ad sanitatem, & ad expeditam facilitatem, ubi non prohibeat necessitas.* Ita Musonius apud Stobæum: *Nudis pedibus incedere, meliùs est, quàm Calceatum: propemodum enim dixerim, Calceatum esse, perinde ac vinctum & constrictum esse. Sine Calceis autem valdè expediti & agiles sunt pedes, præsertim si adsit usus.* Tabellariorum deinde & cursorum exemplum profert, quod, & alia quæ huc pertinent, [c] superiùs relata, non repeto.

Ex quibus non omnino mirum videri debet, si viri quidam liberi, atque etiam splendidioris fortunæ, nudis pedibus aliquando incessisse dicantur. Ecce enim Phocion, auctore [d] Plutarcho, ruri ac mili-

a *Ep.* 22. b *L.* 2. *pædag. cap.* 11. c *Cap.* 21. d *In Phocione.*

militiæ nudo ſemper inceſſit pede, niſi hyems atrocior illum ad calceos impuliſſet. Unde ferunt, inter jocantes milites nullum fuiſſe ſignificandi rigidi frigoris certius argumentum, quàm affirmare, calceatum Phocionem tunc fuiſſe. Cui hac in re non diſſimilis Cato, quem idem [e] Plutarchus tantæ laboris patientiæ fuiſſe ſcribit, ut *Cùm amici, qui unà iter faciebant, equis veherentur, ſingulos ipſe adiens, pariter cum iis loqueretur, pedibus ipſe vadens.* Quibus addit idem Plutarchus; *Sæpè ſine Calceis & ſine tunica in publicum prodibat à prandio.* Hinc illud [f] Horatii:

Quid ſi quis vultu torvo ferus, & pede nudo,
Exiguaque toga ſimulet textore Catonem,
Virtutemve repræſentet moreſque Catonis.

Idem de Socrate teſtatur Ariſtophanes apud Laërtium, his verbis Latinè redditis: *Elatus faſtu viasterit oculiſque innuit, & diſcalceatus mala multa tolerat, & inter nos vultu gravitatem præ ſe fert.* Ad eamdem etiam ferendi laboris aſſuetudinem reſpiciens [g] Lycurgus, Lacedæmoniorum pueris, pro calceamentorum uſu, pedum nuditatem præſcripſit, quò nimirum expeditiùs acclivia conſcenderent, & per declivia

e *In Catone.* f *L. 1. ep. 19.* g *Alex. Neap. l. 5. c. 18.*

via graderentur. Sed apud Ægyptios alia fuit puellarum, quæ nondum nuptæ essent, excalceandarum ratio, quibus scilicet calceos gestare non licebat; ut sic evagandi licentia cohiberetur. Cùm illis nudo pede extra septa prodire nefas foret.

Quid plura? Caput hoc captivi & servi venales claudent, qui quidem olim pro more nudis erant pedibus. [h] Juvenalis, ubi de Cappadocibus & Bithynis Romam venum traductis loquitur:

Altera, inquit, *quos nudo traducit Gallia talo.*

Hæc siquidem nota fuit venalitiorum, ut excalceatis nudisque pedibus essent, iisque cretatis seu gypsatis. Non enim placet hîc, quod vir [i] quidam eruditus intricatè scripsit, cretatos pedes interpretans calceis indutos, quibus nota cretacea esset impressa. Nam quotquot hac de re loquuti sunt auctores, pedum penè semper, calceorum nusquam meminerunt. Ut hinc etiam nostra magis constet assertio, quamvis in superiori versu satis sit unica voce *nudo* firmata. Prodeant igitur qui quod dicimus, ostendunt. [k] Juvenalis:

Nu-

h *Sat.* 7. *v.* 16. i *Ad. Ref. l.* 5. *cap.* 36. k *Sat.* 1. *v.* 111.

Nuper in hanc urbem pedibus qui venerat albis.

[l] Ovidius:

Nec tu, si quis erit capitis mercede redemptus,
Despice gypsati nomen inane pedis.

[m] Tibullus,

Nota loquor, regnum ipse tenet, quem sæpè coëgit
Barbara gypsatos ferre catasta pedes.

[n] Propertius,

Aut quorum titulus per barbara colla pependit,
Cretati medio cùm saliere foro.

His accedat [o] Plinius: *Creta pedes venalium trans mare advectorum denotare instituerunt majores.* [p] Idemque rursus: *Cl. Cæsaris libertos vidimus, cùm laureatis fascibus illò remitti, unde cretatis pedibus advenissent.* Quod si calceatis fuissent pedibus illi venales, horum, quos jam laudavimus, aliquis, dubio procul calceorum aliquid retulisset.

l *Eleg.* 8. *l.* 1. m *Eleg.* 3. *l.* 2. n *Eleg.* 5. *l.* 4. o *L.* 35. *c.* 17. p *Ibid. c.* 18.

C A-

CAPUT XXIV.

Ignominiosa Calceorum solutio, eademque cessionis, aliàs fidei firmive propositi signum.

QUemadmodum Religionis divinique cultûs erga Calceos olim positos in confesso est, ita eosdem ignominiosè quibusdam interdum detractos nulli debet esse dubium. Nam cùm discalceatum esse captivitatis, ut suprà notatum est, servilisque conditionis esset argumentum; id etiam ex consequenti certam in aliquibus ignominiæ notam præ se tulit. Unde apud Romanos militibus, cùm exautorarentur, ut militiæ privilegiis & honore indigni, inter cætera calcei solebant detrahi. [a] Tertullianus militem exautoratum describens: *Speculatoriam*, inquit, *morosissimam pedibus absolvit.* Id est Caligam militarem deponit. Idem etiam aliquando apud Anglos observatum testatur [b] Valsingamus, ubi sic: *Andreas Herclè, transfuga Anglus antequam suspenderetur, degradatus est, securi amputatis ei ad talos calcaribus, mox discinctus balteo militari, & ablatis calceis & chirothecis, mox tractus*

a *L. de cor. mil. cap.* 1. b *In Eduar.* 2.

tractus & suspensus & in quatuor partes divisus. En ut in militarium insignium numero habentur calcei, cùm illi reo, militiæ insignibus exspoliando, detrahantur, quò scilicet omnibus militiæ privilegiis indignus, ignominiaque velut infamis denotandus ostendatur.

Neque tantùm in militia calceorum detractio ignominiæ notam olim inussit. Sicut enim Romanis discinctum esse, non tantùm militiæ, sed etiam domi censebatur infame: quo modo de solutæ vitæ ganeonibus dicebatur: [c] *In morem discincti vivere Natta &c.* Quo item sensu Julius Cæsar adolescens malè audiebat, quod [d] *malè precinctus* esset: Contraque severi illi & graves Romani veteres *cincti* vocabantur, quòd arctè cingerentur. Ita Hebræis tollere calceamentum, & discalceatum vocari, judicialis infamia fuit, sumpto rei ex lege Moysis initio: Sic enim ille in [e] Deuteronomio. *Si noluerit frater fratris, sine liberis mortui, uxorem accipere, accedet mulier ad eum, coram senioribus, & tollet calceamentum de pedibus ejus, spuetque in faciem ejus, & dicet: Sic fiet homini, qui non ædificat domum fratris sui, &*

c *Persius Sat. 3. vers. 31.* d *Suet. c. 45.* e *Cap. 25. v. 7. & seqq.*

& vocabitur nomen illius in Israel, domus discalceati. Ubi videre est, hunc, qui neget fratri mortuo semen suscitare, à facie ad pedes, per sputum & calcei solutionem, dehonestari. Huic legi (ut eruditissimus ille [f] Delrio sapienter observavit) respondebat ipsa Israëlitarum consuetudo, inter quos, si quis juri suo cederet, dominiumque rei sibi competentis alteri transferret, ejus rei juridicè præstandæ symbolum erat calcei proprii solutio, ejusdemque in manum alterius traditio. Qua de re loquens Samuel, ubi [g] Ruth historiam enarrat: *Hic*, inquit, *mos erat antiquitus in Israël, inter propinquos, ut si quando alter alteri juri suo cedebat, ut esset firma concessio, solvebat homo calceamentum suum, & dabat proximo suo. Hoc erat testimonium cessionis in Israël.* Deinde subjungit: *Dixit ergo Booz propinquo suo*, Rutham ducere recusanti, *tolle calceamentum tuum: quod statim solvit de pede suo.*

Legi [1] respondisse consuetudinem dixi: Nam

f *In Adagial.* g *Cap. 4. v. 7.*

1 In cujus intellectu quantopere lapsus sit auctor, dilucide ostendit rev. Bynæus *l. 2. c. 6. n. 5.* Ejus tamen symbolica ratio, quod detractio calcei signum foret, cum privari omni jure quod in viduam habebat, non magis quam Balduini nostri arridet. Nam quemadmodum repulsa vidua levirum contumeliæ causa conspuebat, etiam ob can-

Nam eò sic utraque incidunt, ut qui, verbi gratia, fratris viduam uxorem ducere recusabat, primùm sui calcei corrigiam solveret; quò nimirùm ostenderet, se jure cedere calcandi fundum sive possessionem, quam cum vidua erat aditurus. Deinde mulier ultionis demortui mariti gratiâ, calceum recusantis auferebat, ut sic eum infamem denotaret. Et eò sanè ducunt utriusque loci verba, si benè mens eorum expendatur. Nec malè dicitur calceum alteri dare, qui solvendo permittit, ut facilè alius eum sibi auferat.

Quod si quis utriusque, cùm cessionis juris, tùm recusationis nuptiarum, per calcei solutionem & detractionem significatæ rationem aliquam exquirat, facilè quoad primum potest responderi, calceamento dominium sive jus aliquod in rem aliam indicari; cùm calceus, ut incedentium usibus inservit, terram sibi subjectam sem-

eandem prorsus rationem calceum ei detrahebat, quod unice innuunt verba, quæ vidua pronunciare jubetur, nempe *talem esse ejus pœnam, qui fratris domum ædificare nolit:* & quod magis urget, *nomen ejus in Israele fore, domus ejus, cui calceus detractus est.* Itaque posterius hoc factum, non magis quam prius, symbolicum considerari potest; sed potius contumeliosum fuisse discimus. Legis vero & consuetudinis ita invicem conjunctæ & mixtæ absurditatem erudite exponit idem rev. vir *ibid. c. 7.* perinde ut imbecillam Psalmi 59. explicationem *c. 6. n. 3.*

2 Displi-

ſemper habere ſoleat. Quamobrem [h] Pſaltes Regius dixiſſe videtur : *In Idumæam extendam calceamentum meum.* id eſt, eam mihi ſubjiciam. Unde ubi juris ſive Dominii ceſſio ſignificanda eſt , ad id aptè calceamenti ſolutio ſymbolicùs uſurpatur : prout id olim ingenioſè expreſſit , quiſquis amoris effigiem pinxit ; ſiniſtra manu calceum gerentem , altera verò titulum hunc, JUS MEUM ALTERI TRADO. Quoad ſecundum , quid aptiùs ſignificando matrimonio , quàm calceus ? Calceum plerumque pedi gravem & moleſtum eſſe nemo ignorat. Idem etiam ſæpè ſæpiùs in matrimonio contingere teſtari poſſunt , qui ſuo malo ſunt experti. Scitum occurrit hac in re Senatoris Romani dictum , qui rogantibus amicis , cur uxorem præſtanti forma inſignem , & in qua nihil apparebat conjugio indignum , repudiaret ; Pede protenſo calceum oſtendens : *Hic* , inquit, *pulcher eſt & elegans : Neſcitis tamen , qua parte pedem meum premat.* Unde qui calceum ſibi detrahi volens patitur , is non ineptè ſic uxoris ducendæ curam abjicere ſe demonſtrat.

Huc porrò placet adjungere , quòd apud Arabes Calceum ſibi detractum in alium jacere,

h. *Pſal.* 59. *v.* 10.

jacere, non equidem cessionis ullius symbolum sit, sed potiùs servatæ servandæque fidei signum, & pignus certissimum.[2] Cui rei firmandæ facit omninò quod, referente clarissimo [i] Lipsio, Lusitanicæ narrant historiæ, de Raho quodam Benxamutio, viro inter Arabum Duces insigni. Hic, cùm in Marochiensi agro castra & de more familiam haberet, contigit, ut, irruentibus inopinanter Lusitanorum copiis, uxor ejus, cum multa hominum pecorumque turba, raptim abduceretur. Imparem autem cùm se Rahus animadverteret, Lusitanis numero militum longè majore superantibus, dolens mœstusque primùm

i *In Monitis & Exemplis polit. cap.* 17.

2 Displicet illud symbolum Bynæo *l.* 2. *c.* 8. *n.* 6. & 7. Nec sane sufficiens apparet ratio, qua tale symbolum ex illa historia excutere potuerit Balduinus. Sed quamcunque ob rationem id in more barbaræ istius gentis positum fuit, diversa fuit sententia Limigantum Sarmatarum, qui ista calcei missione in signum belli & pugnæ committendæ utebantur, ut clarum est ex Ammiano Marc. *l.* 19. *c.* 11. ubi quum ad suggestum Imperatoris sermonem ad eos parantis starent, *quidam ex illis furore percitus truci, calceo suo in tribunal contorto*, marha, marha, *quod est apud eos signum bellicum, exclamavit: eumque secuta incondita multitudo, vexillo elato repente barbarico, ululans ferum in ipsum Principem ferebatur.* Quod exemplum evidentissime demonstrat calcei jactum apud illam gentem remotissimum fuisse ab symbolo fidei, ut illo signo potius perfidam mentem nudare inceperit, & forsan in contumeliam, ut Plutarchus notat *in Quæstion.* Sed singulorum populorum mores miscendi non sunt.

mùm uxorem patiebatur abduci. Sed ecce, cùm illa recedens huic & ignaviam & perfidiam indignabunda exprobraret, acrioribus incitatus ſtimulis, ſtatim, ut in more gentis erat, calceum ſibi detractum in illam jecit: Et ſimul equites ſuos, quos ad ſeptuaginta raptim collegerat, animosè cohortatus, tanto impetu in Luſitanos irruit, ut hi tandem amiſſo duce, diſſipataque acie, cæſi plerique omnes, aut capti fuerint. Sicque uxorem Rahus ille recepit, voces eo facto & laudes in ſe vertens omnium, qui fidelem & generoſum ejus animum prædicabant. Qua in narratione id potiſſimùm in rem noſtram obſervamus, quod Rahus ille jacto in uxorem calceamento dicere videbatur: *Ne jure mihi aut ignaviæ aut perfidiæ probrum putes competere, ecce, jam tibi meum trado calceum, fidei meæ pignus; ſed ſtatim recipiendum, cùm te fugatis hoſtibus recepero. Quod niſi per me fiat, ignavum me, perfidum & infamem habeto.*

Et certè, non inepta uxoris recipiendæ propoſiti, per calceum in eam conjectum, ſignificatio; cùm, ut obſervavit Rabbi Immanuel *in Pſalmos*, ubi Reges olim urbem aliquam obſidebant, in eam projicere Chirothecam ſolerent, ſignum, ſe ſtatuiſſe

tuiſſe obſidionem non ſolvere, donec urbe potirentur. Nam quod hic per chirothecam factum ait, alii per Calceamentum malunt, eòque [k] Pſalmiſtam ſpectaſſe volunt, ubi cecinit: *In Idumæam extendam calceamentum meum.* Ac ſi dicat, in Idumæam belli ſignum conjiciam, cui finem dare non eſt propoſitum, niſi priùs eam in poteſtatem meam redegero. Cui interpretationi favet ea verſio, quæ ubi communis ſubjungit: *Mihi alienigenæ amici facti ſunt*, habet, *ſubditi ſunt*. Unde etiam de ſubjiciendis alienigenis hoc loco agi, doctiores hiſtorici ſensûs Interpretes arbitrantur. Ecce igitur ex his, quæ hoc capite prolata ſunt, haud obſcurè liquet, quò ſeſe calceorum ſive detractio, ſive jactus in ſignificando protendat. Sed hinc nobis eſt gradus ad alia promovendus, quò myſticè obvelata in ſacris Scripturis calceorum ſignificatio tandem reveletur.

k *Pſal. 59. v. 10.*

CAPUT XXV.

Prolegomenon ad Mysticam Calceorum interpretationem.

CElebris est, & omnium penè seu stylo, seu penicillo illustrata historia, quam de se retulit omnium Scriptorum primus ille Moses, qui cùm oves soceri sui, per avia deserti pascentes, deduceret, ecce, derepentè rubus ei in oculis, qui flammas accensus hinc inde spargebat, ita tamen, ut incendio non absumeretur. Unde stupendum illud ostentum propiùs attentans intueri; audiit illicò vocem præcipientis Domini: [a] *Solve calceamentum de pedibus tuis: locus enim, in quo stas, terra sancta est.* Quòd si mihi nunc in rem meam hujus historiæ mentem liceat deflectere, mihi videor huc usque lectorem meum, non quidem per avia deserti, sed per impressa veterum Scriptorum vestigia deduxisse, quibus quidem antiqui calcei materia, forma, ornatus, atque alia adjuncta clariùs innotescerent; atque ita ejus animum dape litteraria pascerem. Sed ecce progredienti mihi rubus ardens in oculis, emi-

a *Exod. c. 3. v. 5.*

emicantes nempè calceorum, qui in Sacris litteris occurrunt, sensus mystici, quorum quidem fulgor, è mediis verborum latebris erumpens, oculorum aciem primo aspectu perstringit. Quare, dum propiùs in iis certam fixamque lucem cupio intueri, aurem mihi subitò vellicat istud olim Mosi pronunciatum edictum: *Solve calceamentum &c.* Quo sanè intelligo, sapienter, docente D. [b] Bernardo, *eum, qui velit sacra mysteria rimari, debere prius terrenis se profanarum rerum curis exuere: propterea, quod rebus profanis immersa cogitatio animum ipsum deprimit; & divinæ theoriæ meditationi minùs reddit idoneum.* Hîc igitur aliquando tandem profanæ antiquitatis curiosiùs indagandæ curis exsolvendus animus, quò liberior expeditiorque sese in sacra, mysticæ Calceorum significationis, penetralia insinuet.

Atque ut rem commodiùs aggrediar, solidum hoc solum primùm mihi substernendum est. Sacræ litteræ, quas Divinus spiritus intus alit, non tantùm sensum illum legentibus offerunt, quem ipse verborum contextus seu sonus exterior primùm exhibet intelligendum, sed alium atque alium, intimis inclusum penetralibus

 ha-

b *In cap. 12. Apoc.*

habent, attentiori meditatione exprimendum. Hinc nota illa famosaque sensuum, quos litteræ illæ vel fronte præferunt, vel sinu fovent, distinctio, in *Historicum*, *Tropologicum*, *Allegoricum* & *Anagogicum*. Nam ea est ubertas atque copia divini illius Spiritûs, quo dictante sacri Codices exarati sunt, ut una eademque vox quatuor illos sensus facilè parturiat. Quod exemplo non longè petito sic intelligendum ostendimus. Quid verba illa jam antè laudata, *Solve calceamentum*, *&c.* Historico, seu litterali sensu significent, expeditius est, quàm ut pluribus verbis opus sit. Quod si Tropologiam spectes, hunc tibi sensum suggerent; Si Deo per amorem propiùs optas adhærere, sordidas vitiorum pelles de affectibus tuis abjice. Si verò Allegoriam, sic haud incommodè poterunt exponi; Rerum divinarum mysteria, sub intelligentiam hominis non cadunt, nisi priùs terrenarum cogitationum involucra deposuerit. Si denique Anagogiam, & hunc quoque sensum facilè suppeditabunt; Tum facilis tibi dabitur in beatificæ visionis arcem ascensus, cùm depositâ caducæ carnis sarcinâ, corporeis vinculis animus fuerit exsolutus. Neque nos pro arbitrio, aut temerario quodam

ausu,

ausu, hos nobis sensus effingimus; sed tritam tantùm aliorum vestigiis viam insistimus: Cùm qui prius eam feliciter inierunt, sanctissimos sapientissimosque Patres, tanquam Deos viales (ut postea constabit) habeamus; quos, qui presso pede sequatur, eum à recto veritatis tramite aberrare, minimè posse censeo. Sed antequam mysticos calceorum sensus ampliùs aperio, liceat etiam aliquid ad historici lucem proferre, ne contemptim omissum se conqueratur.

CAPUT XXVI.

Utrum Christus Dominus pro more Calceatus incesserit.

LImitum, quos hujus initio libelli mihi volens præscripsi, non immemor, operæ duxi pretium hîc investigare, non quidem ea, quorum in Sacra Historia magni momenti est disceptatio (cujusmodi sunt quæstiones illæ, utrùm Circumcisio in veteri lege purgandis ab originali labe pueris sufficeret. Utrùm in nova lege Christus Dominus Missæ sacrificium instituerit, & similes) sed tantùm, quæ ad Minervam nostram sutoriam pertinent: U-

trum videlicet Christus Dominus pro more Calceis usus sit.

Cujus quidem quæstionis instituendæ rationem mihi suggerunt, quæ à plerisque dissentientibus utrimque super eâ re solent afferri rationes. Qui negantem viam ineunt, in quibus sunt Lyranus, Abulensis, Dion. Carthusianus, & D. Bonaventura, eò potissimùm feruntur impulsi, quòd cùm apud D. [a] Lucam animadvertant, D. Magdalenam Christi Domini pedes inungere, suisque lachrymis irrigare; hinc consectaneum existiment, illum nudis fuisse pedibus: propterea quod aliâs hoc ei beneficium in mensa præstare minimè potuisset. Et ad mentem hanc majus etiam ex eo momentum putant accedere, quòd ibidem Christus Dominus Simoni dixisse referatur: *Aquam pedibus meis non dedisti*. Ut quid enim aqua pedibus abluendis, si calceorum integumentis illi fuissent operti?

Quòd si levia quibusdam videantur hæc momenta, eadem sic aliundè stabiliunt, quòd, cùm Christus Dominus ea opere compleverit, quæ aliquando suis facienda præcepit, verosimile videri nulla ratione potest, ipsum calceatis incessisse pedibus; cùm

a *Cap. 7. v. 38.*

cùm ipsum Apostolis calceorum usum interdixisse constet: Nam disertis verbis apud D. [b] Matthæum sic ait: *Nolite possidere aurum, neque argentum, neque pecuniam in zonis vestris; non peram in via, neque duas tunicas, neque calceamenta.* Et apud D. [c] Lucam: *Nolite portare sacculum, neque peram, neque calceamenta.* Rursusque [d] alibi: *Quando misi vos, sine sacculo, & pera, & calceamentis, nunquid aliquid defuit vobis?* Et ne qua parte vacillet institutæ quæstionis negatio, qui suppetias ferat tanquam triarius adsciscitur D. [e] Hieronymus, cujus hæc verba licet in *Epistolis* legere: *Moses & Jesu Nave nudis in terram sanctam pedibus jubentur incedere: & discipuli sine calceamentorum onere, & vinculis pellium, ad prædicationem novi Euangelii destinantur. Et milites, vestimentis* JESU *sorte divisis, Caligas non habebant, quas tollerent: Nec enim poterat habere Dominus, quod prohibuerat servis, id est Apostolis.* Liquet igitur ex mente sensuque tanti Doctoris, neque Christum Dominum, neque illius Apostolos calceis usos esse. Sed agmen hoc rationum, pro parte negante pugnantium, non frustrà concluserit, quòd, licèt ple-

b *Cap.* 10. *v.* 9. c *Cap.* 10. *v.* 4. d *Cap.* 22. *v.* 35. e *Ep. ad Eustoch. de cust. virg.*

ræque veterum, cùm sculpturæ, tùm picturæ Apostolos sandaliis calceatos ostentent; nusquam tamen, aut certè raro, Christi Domini effigies, aliter, quàm nudis pedibus expressæ videantur. Quod equidem non levi argumento est, nudipedalia Christum perpetuò celebrasse: prout etiam scripsit Parisiensis Cancellarius à [f] Gersonio. Quibus ita constitutis, si quis jam affirmantem sententiam se nihilominùs amplecti diceret, periculum fortè, ne non satis sanus crederetur. Quid enim tot tantisque rationum momentis cum ratione possit opponi, non sanè videtur esse promptum aut expeditum.

Verùm non est, quod affirmanti sententiæ indicta causa nigrum theta præfigatur. Sunt enim ei suæ rationes, sua jura, quibus æqua lance perpensis, nemo dùbitet, huic contra negantem veritatis prærogativam deferre. Sed quid verbis opus? Audiamus D. [g] Joannem Baptistam: *Non sum*, inquit, *dignus solvere corrigiam calceamentorum ejus*, Christi nempe Domini, cujus se servum humilem D. ille Joannes profitebatur. Non ergo merè nudis pedibus Christus Dominus incedebat. Nolim

f *Consider.* 3. *Apolog. ad. Carthus.* g *Mar.* 1. *v.* 7. *Luc.* 3. *v.* 16. *Joan.* 1. *v.* 27.

Nolim tamen omninò inficias ire, potuisse D. Joannem verba illa verè usurpare, etiamsi Christus nudipes incederet. Sic enim proverbiali loquendi formula significasset, se non satis dignum esse, qui in Christi famulitio vilissimum etiam munus obiret. Nihilominùs de veris Christi Domini calceamentis verba D. Joannis intelligenda esse, nos docet D. [h] Augustinus, cùm ait: *De calceamentis iis, quibus calceati ambulamus, consolatur me idem ipse Dominus: Si enim ipse calceatus non esset, non de illo Joannes diceret, non sum dignus, &c.* In eam quoque pedibus it sententiam D. [i] Antoninus, ubi sic: *Christum*, inquit, *calceatum videre possumus, in eo, quod Baptista ait, Cujus non sum dignus, &c.* & D. etiam [k] Chrysostomus calceamenta Christo attribit his verbis: *Quod nunc dicunt, vellem ipsius Christi formam aspicere, figuram, calceamenta, &c.* Ex quibus sanè clarissimè constat, quid sit de Christi Domini calceatu sentiendum.

Quod si jam Apostoli videntur in exemplum adducendi, ut qui in vestitu ciboque Magistri normam & consuetudinem ad amussim, ut credere par est, imitabantur,

K 6

h *Serm. 42. de Sanct. cap. 6.* i *3. p. hist. tit. 23. cap. 1. §. 1.*
k *Hom. 60. ad. populum Antiochenum.*

tur, ipſos ſanè calceamentis uſos fuiſſe D. [l] Marcus teſtis eſt locuples: ubi enim, quo habitu Chriſtus Dominus vellet eos incedere, commemorat: *Et*, inquit, *praecepit, ne quid tollerent in via, niſi virgam tantum: non peram, non panem, neque in zonis æs; ſed calceatos ſandaliis.* Nulla hic opus conſequentium illatione. Res apertè liquet. Et ſi quis aliò vellet eam deflectere, ſuccurrit inſuper, quod Angelum D. Petro è carcere mox educendo dixiſſe refert [m] *Actorum* ſcriba D. Lucas: *Calcea te Caligas tuas*, pro quo Græcè legitur, *ὑπόδησαι τὰ σανδάλιά σου.* Ut quid enim Caligas ſive Sandalia princeps ille Apoſtolus jubetur induere, ſi quibus pro more uteretur, ea non haberet? Poſſet etiam hîc adjici, quod D. [n] Bonaventura teſtatur, D. Petri ſoleam Romæ tanquam inſigne antiquitatis monimentum aſſervari. Quemadmodum idem alii de B. Andreæ Sandalio referunt, quod ita in Hiſpania, *in civitate Ovetenſi*, ſtudioſè ſervatur. Sed quid opus plura congerere? Apoſtolos paſſim & antiquæ & recentiores picturæ Sandaliis calceatos repræſentant. Chriſtum verò Dominum pari cum Apoſtolis vivendi veſtiendique

[l] *Cap. 6. v. 9.* [m] *Cap. 12. v. 8.* [n] *Tom. 7. in Opuſculo de Sandaliis Apoſtolorum.*

nò ra-
nullus
Chri-
ncesse-
, To-
ntiori-
tat as-

um ra-
Magda-
nudos
eterum
in le-
s soleis
nendis :
onstra-
t etiam
aqua

igura de-
s Gymna-

piritu San-
menta in
memoriæ
oraculo-
ophetæ ce-
ionem &
servirent ?
iam nulla
nobis ob-
nis sollici-
os decet.

tur,
1 Ma
quo
ince
cepit
tant
zonis
opus
lique
re,
Petr
fert
Calig
Snqu
five
tur
ca n
quo
folea
tis
dum
feru
Ove
plur
tiqu
ceat
min

1 C
Sauda

dique ratione usum dicere, est omninò rationi consentaneum. Quamobrem nullus dubio superesse debet locus, quin Christus Dominus pro more calceatus incesserit. Atque ita Burgensis, Cajetanus, Toletus, Baradius, & Suarez ex recentioribus sentiunt. His defixa radicibus stat affirmans sententia. [1]

Sed qui eam concutiunt adversarum rationum venti sic eventilandi. D. Magdalena cœnantis Christi Domini pedes nudos inunxit: hoc verum. Sed pro veterum more Christus Dominus semijacens in lecto mensæ * accumbebat, depositis soleis sive sandaliis, peracta cœna resumendis: Sic enim veteres, ut [o] supra demonstratum. Nihil ergo mirum, si potuit etiam aqua

o *Cap.* II.

* Accumbendi apud veteres morem subjecta figura demonstrabit, quam *Mercuriali* debemus. *lib.* I. *Artis Gymnasticæ capite* XI.

1 Quæ ut verior videtur, ita eam ex vulgari Judæorum vestitu tuetur rev. Bynæus *in principio memorati operis*. Nam quæ deinde sequitur dubitatio, cur Euangelistæ Servatore jam in crucem sublato, calceorum inter reliqua vestimenta non meminerint, & inde tracta suspicio, quasi Servator nudipes abductus sit, levi fundamento nituntur. Quis enim non agnoscit ab Spiritu Sancto ea tantum momenta in historia passionis memoriæ tradita esse, quæ ad oraculorum, quæ prisci Prophetæ cecinerant, illustrationem & complementum inservirent? In his autem quoniam nulla calceorum mentio nobis obvia est, de iis nimis sollicitos esse minime nos decet.

aqua pedibus ejus abluendis impendi. Deinde Christus Dominus Apostolis usum calceamentorum prohibuerit, annuo; sed eorum tantùm, quæ pedes totos contegerent; non autem sandaliorum, quæ pedum plantas tantùm, superiori parte nuda, munirent. Sic enim D. Lucas & Mathæus cum D. Marco veniunt conciliandi. Unde ad D. Hieronymum facilis est & expedita responsio. Supposito enim quod jam retuli discrimine, Caligas sive calceamenta non habebat Christus, quæ servis suis prohibuerat; quis negat? Sed neque Sandalia, non concesserim; nisi pro Passionis tempore, quo facilè credo nudis pedibus ipsum in Calvariæ montem ascendisse. Omitto, quod alii respondent, milites, qui cruci Christum affixerant, ejus calceos vel sandalia contempsisse, quòd nullius essent valoris. Ad Christi verò Domini effigies, quæ passim nudipedes visuntur, nolim ego statim & crudè tritum illud reponere:

—— Pictoribus atque Poëtis
Quidlibet audendi semper fuit æqua potestas.

Sed hoc esto responsum: Quemadmodum reliquo habitu Christum pictores sæpiùs ab Apostolis distinguunt, vestem nempe discin-

discinctam, sine superinjecto pallio illi adpingentes, quod idem in cæteris Apostolis non servant, licèt ipsum cum iis eadem usum vestiendi ratione sit vero similiùs: Ita nihil mirum, si nudipedem illum repræsentent: ut sic quoque magis extet ab Apostolis distinctus, quos sandaliis calceatos delineare solent. Quòd si quidam aliàs & Christum Dominum, & Apostolos nudipedes interdum incessisse contendant, non obluctor: sed de more, propter antedicta, repugno.

CAPUT XXVII.

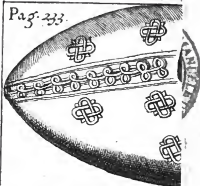
Romani Pontificis Calceamenta quæ, quo potissimùm insignita ornatu, ejusdemque rationes variæ.

Liceat etiam hoc capite de Pontificis illius, qui in terris Christi Domini vices obit, calceamentis, deque illorum ornatu singulari, ejusdemque causis peculiari tractatione agere. Ita fiet, ut ab Historica ad Mysticam calceamenti sacri intelligentiam sensim, & veluti per gradus ordine sibi invicem succedentes, instituti nostri ratio progrediatur. Ut igitur quod proponimus id præstemus, summos religionis

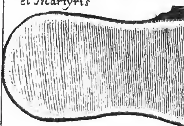
gionis nostræ principes uno eodemque calceamenti genere semper usos, non est credo qui velit, cùm jure non queat, asserere. Qui enim ad D. Petri primi Romanorum Pontificis tempora propiùs accesserunt, illi, ut paupertatis ejus, & conditionis potentiorum injuriis obnoxiæ successores fuerunt, ita & eumdem in Caligis sive Sandaliis Apostolicis dubio procul imitati sunt. Hic siquidem est mortalium omnium genius, ut eorum, quos in aliqua re principes agnoscunt, & mores & vestiendi rationem aliquanto tempore lubentes imitentur.

Sed ut eorumdem mortalium res caducæ sunt, fluxæ & mobiles; ita temporum successu facilè tandem illi animum moribus in melius, ut causantur, immutandis addicunt. Hinc factum; ut à rudibus illis & crassioribus, quæ Apostolis familiaria fuerunt, Sandaliis, ad linteos Udones sese Pontificum in augenda sui præsulatûs dignitate studium converterit; tùm præsertim, cum illos inter alia ornamenta dono datos à Constantino Magno pedibus inducere cœperunt: ut scilicet, quod Gentilium Sacerdotes in profanis suis sacris usurpare solebant; cùm apud eos *Scortea non ulli esset fas inferre sacello*: Id tanquam ab injustis

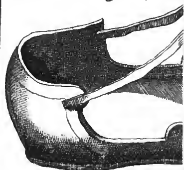
Pag. 233.

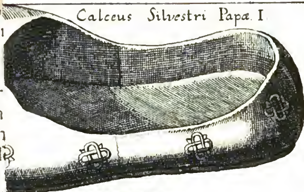
Calceus Martini. I. Papæ et Martyris

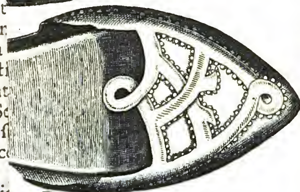

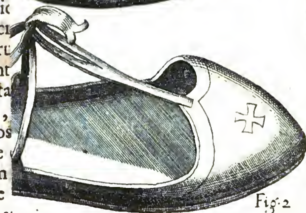
Calceus Honorij Papæ. I.

gio
ceai
do
re.
nor
run
tion
cefl
gis
imit
omr
qua
vefti
bent
Sc
cæ f
fucc
bus
addic
& ci
fueru
Pont
gnita
tim,
datos
cere
lium
pare
ulli e

Pag.233

injustis possessoribus vindicarent, atque sinceræ religionis usibus addicerent. Et certè, lineus ille candor in pedibus, non parum, imò maximè sacrorum antistitem decet; in quo quidem animi ab omni vitiorum labe defæcati puritas, per eum candorem aptè significata, elucere maximè debeat.

Verùm fuerint olim lintei illi calcei Pontificibus nostris usurpati, majorum nihilominùs ætate abolitam consuetudinem illam fateri necesse est. Cùm jam pridem Sandalia purpurea, crucis aureæ ornamento insignita, locum in Pontificalibus calceamentis obtinuerint. Sic enim habet *Pontificum Caremoniale* pluries ante laudatum: *Induitur Papali habitu, toga scilicet linea alba, Caligis rubeis; &* * *Sandaliis rubeis, aurea cruce signatis.* Ubi quidem duo notanda, quibus Pontificalium calceorum decor jamdudum est insignis; purpureus nempe color, & aureæ crucis ornamentum. Sed cùm de colore illo jam [b] alibi dictum

b *Cap.* 10.

* Ne quid hîc deesset, quod illustrando textui inservire aliqua ratione posset, simul omnem ornatum Pontificium ex Titiano, *de antiquo habitu diversarum gentium.* fig. 1. & speciatim ideam Sandaliorum Pontificum aliquot Romanorum fig. 2. ex Angelo Rocca, in tractatu *de reliquiis B. Gregorii Magni* hîc exhibemus, quæ ut nonnihil inter se differunt, in eo tamen convenire mihi videntur, quod formam crucis alio vel alio modo expressam habent.

ctum sit, hìc tantùm juvat causas referre, cur ita crucem Sandaliis suis summi Pontifices affixerint: ut nostris ea suppetant, quibus illos adversus hæreticorum morsus tueantur, & habeant iniqui nostræ religionis censores, (unde si qua ratione ducantur) linguæ suæ petulantiam coërceant.

In primis igitur etiamsi Diocletianus Imperator gemmarum ornamenta suis calceamentis dicatur addidisse, ut sibi tanquam Deo divini honores per pedum oscula deferrentur: Non est tamen quòd quis insanam illam mentem Pontificibus nostris affingat, propter additum Sandaliis aureæ crucis ornamentum. Quin potiùs ex eo ipsorum humilitas atque demissio commendari maximè debet. Cùm enim illi primùm agnoscerent, universos passim Christianos, pietatis & honoris ergo, ad suorum pedum oscula proruere, ut à se honorem illum ad Christi Domini gloriam transferrent; Crucem, quæ præcipuum est illius gloriæ monimentum, calceis suis adtexi curaverunt. Sic enim factum, ut Cristiani homines, eum honorem, quem Pontifici per pedum ejus oscula lubentes ibant delatum, Cruce in ipsius calceis perspectâ, in Christum præsertim referrent; atque

que adeò ipſum ore contingere, impreſſiſque labiis ſuaviari viderentur. Neque eſt, quòd quiſquam propter oſcula crucium ſignis impreſſa reclamet: Cùm teſte [c] Nicephoro in Eccleſia more antiquo receptum ſit, ut venerationis cauſa veri germanique Chriſticolæ crucem oſculis petierint. Cujus rei [d] Prudentius teſtis eſt locuples, cùm ait:

——— *Jam purpura ſupplex*
Sternitur Æneadæ victoris ad atria Chriſti,
Vexillumque Crucis ſummus Dominator adorat.

Hic enim adorandi ritus in oſculo præſertim erat poſitus. Et *adorare*, ſi dictionem tantùm attendas, nihil aliud ſonat quàm ori admovere, ſive oſculari. Unde [e] Job: *Si vidi Solem cùm fulgeret, & oſculatus ſum manum meam ore meo, &c.* Id eſt, ſi Solem adoravi.

Sed aliunde etiam crux illa Pontificum Calceis addita ſuam habet rationem. Cùm enim de Apoſtolis eorumque ſucceſſoribus futura prænuncians [f] Iſaïas, pulchros ſive *ſpecioſos pedes Evangelizantium pacem* appellavit; An non externis etiam rebus, ut & internis, viros Apoſtolicos ſuo muneri debere

c *L.* 17. *c.* 15. d *In Apotheoſi adverſus Judæos v.* 514. *& ſeqq.* e *Cap.* 31. *v.* 26. *&* 27. f *Cap.* 52. *v.* 7.

debere gratiam, splendorem atque dignitatem conciliare significavit? Id certè credendum suadet, quo ducimur omnes genius; cùm nempè per externum rerum sacrarum, & eorum qui illis operantur, splendorem, ardentiore affectu erga divina mysteria & Deum ipsum accendimur. Qui aliter sentiunt, fingant sibi hominem, si queant, qui sine sensuum ministerio res cœlestes, & à sensibus remotissimas apprehendat, atque ad earum amorem excitetur. Semper illud [g] Philosophi verissimum, quamdiu corporis ergastulo inclusi detinemur: *Intelligentem intueri oportet phantasmata.* Quamobrem Apostolici viri pulchros gressus suos in calceamentis, per crucem auream iis impressam, esse voluerunt: ut sic non à profanis rebus, sed ab ipsomet victoriæ salutisque nostræ tropæo majestatem augustiorem sibi compararent, atque exinde pios in subditorum, ornatum illum admirantium, animis, affectus erga Religionem, ejusque suspicienda mysteria efficaciùs excitarent.

Quid amplius? In Christianorum omnium fronte & pectore Crucis signum, pro more antiquo & verè pio, solet efformari; quò intelligant, sibi in professione fidei non

g *L. 3. de anima, cap. 8. & 9.*

non erubescendum, sed eam in animo simul & ore habendam. Pontificum verò nostrorum calceis illud idem est impressum, ut gressus nostros in viam pacis rectà deducant. Cùm enim illi gregis Christiani ductores sint atque pastores, iis equidem incumbebat ea cura, ne aliquò pedes allíderent, neve errore aliquo temerè lapsi, populum Christianum in suum exitium præcipitem agerent. Quare, ut hoc sacrum privilegium crucis Christi beneficio sibi concessùm ostenderent, pedum suorum integumenta eximio illo crucis aureæ signo instruxerunt: ne & ipsi, qui nobis exemplo præeunt, & nos, qui eorum vestigia sectamur, per devia errantes in interitum rueremus. *Pedes enim sanctorum*, ut cecinit [h] Anna, *servantur à Domino. Nec sunt*, inquit [i] Psaltes Regius, *in commotionem pedes eorum.* Quæ verba de Apostolicis viris [k] Angelomius intelligit, quos quidem Dominus inter scandala persecutionum servat, ut omnes ad eorum pedes tutò possint accedere. Juxta illud [l] Deuteronomii. *Qui appropinquat pedibus ejus, accipit de Doctrina ejus.* Unde apud [m] Ezechielem, *Pedes sanctorum pedes recti* dicuntur.

h *L.* 1. *Reg.* 2. *v.* 9. i *Psal.* 65. *v.* 9. k *Strom. in l.* 1. *Reg. cap.* 2. l *Cap.* 33. *v.* 3. m *Cap.* 1. *v.* 7.

tur. Quia per arduas & difficiles hujus mundi salebras à Domino servantur. Quæ omnia; cùm à Passione Christi firmitatem habeant, non abs re Pontifices, ut hanc mysticam intelligentiam insinuarent, crucem Sandaliis impresserunt.

Denique, ut hoc etiam antedictis adjungatur, crux illa Pontificum Sandaliis impressa, non solùm iis in memoriam revocat, ubi ad pedes oculos demittunt, vanas terrenasque cogitationes exemplo Christi esse dimittendas, & futiles animi passiones, quæ pedum nomine significantur, esse cruci affigendas: Verùm etiam omnia cruci, in qua Christus Dominus acerbissimos pertulit cruciatus, gloriosissimumque retulit triumphum, esse prosternenda. Quod nusquam alibi æquè ac modò experimur; cùm omnes ad Pontificis Sandalia sese abjiciant, & ad crucem iis impressam osculo venerandam communi voto demissè ferantur. Atque hæc pro instituti nostri modulo sufficiant. Si quis plura volet, Josephum [n] Stevanum consulat, qui hac de re fusiùs, in eo tractatu, quem de *Osculatione pedum Romani Pontificis* [o] edidit.

n *Cap.* 9. o *Ann.* 1580.

CA-

CAPUT XXVIII.

Allegoricè significata per Calceamentum Christi Domini Incarnatio.

QUibus asperum & difficile iter est obeundum, iis Calcei maximè sunt necessarii. Res usu experientiaque non incognita. Ex Ægypto Israëlitæ discessuri, & per incultam atque asperam solitudinem iter facturi, profectione instante, agnum edere calceamentis induti [a] præcipiuntur: *Sic autem comedetis illum, renes vestros accingetis, & calceamenta habebitis in pedibus vestris.* Hinc justo dolori locus, cùm magnus ille Rex & Propheta David arma filii Absalonis fugiens, *Ascendebat* (ait [b] Sacra pagina) *clivum Olivarum, nudis pedibus incedens.* Tùm enim se per viam arduam sanè & asperam in desertum recipiebat. Hinc etiam apud Isaïam gravis illa comminatio, malorum populo impendentium, ad quæ, plus opere quàm ore prædicenda, jubetur ille [c] Propheta de pedibus suis calceamenta tollere, nudipesque incedere: *Et fecit sic, vadens nudus & discal-*

a *Exod.* 12. v. 11. b *L.* 2. *Reg. cap.* 15. v. 30. c *Capi* 20. v. 2.

calceatus. Durus profectò & difficilis incessus.

Sed quorsum hæc? Longum, difficilè, & laboriosum olim æterno æterni Patris Filio iter erat obeundum; ubi decretum ad rigorem juris pro mortalium noxà ipsi Patri satisfacere. Quid tum consilii? Quis exequendi illius decreti modus? An velut nudipes, in singulari tantùm divinæ naturæ substantia, Filius ille se Patri facturus satis offerret? Eo habitu nihil ipsi Filio incumbebat exsolvendum; ut qui sic in ære Patris non esset: nihil etiam eidem patiendum; ut qui sic à se omnem doloris sensum excluderet. Et tamen ad juris illius rigidi leges integrum grandis debiti nomen justa pariatione de divino Calendario erat eximendum, atque adeò acerba pœnarum erant ipsi naturæ, in qua contractum olim debitum, perferenda. Ita profectò iter illud plusquam difficile. Quid igitur tandem consilii? Respondeat hic [d] Alanus de Insulis, exponens illud Canticorum: *Quam pulchri sunt gressus tui, &c. Calceamentum,* inquit, *de animalis mortui pelle fieri solet, nec tota pellis cedit in calceamentum hominis. Humana autem natura per pœnas & culpam erat mortificata. Hanc itaque pellem humanæ pœnæ*

[d] *Cap. 7.*

pœnæ assumpsit Dei Filius, quantum ad humanæ naturæ circumstantiam, sed non totam: propterea quòd ita pœnam assumpsit, ut non culpam. Atque adeò quasi calceamentum applicuit, quando naturam humanam assumpsit. Hactenus ille. En igitur, ut etiam D. [e] Basilii verbis utar, *Divinitatis calceamentum est caro Deum ferens, per quam ad homines descendit.* Quod si ad placandum Patrem necesse fuit, ut ipsius Filius pro nobis sacerdotio fungeretur, [f] *Assistensque Pontifex futurorum bonorum, non vitulorum sanguine, sed per proprium sanguinem introiret semel in sancta:* Quidni dicamus, humanam carnem, quam ad hoc præstandum assumpsit, ipsius fuisse calceamentum; cùm auctoribus [g] Ruperto, [h] Durando & aliis, ad hoc Dominicæ Incarnationis insinuandum mysterium, nostri Pontifices sacris operaturi sandalia induant?

Et certè, non abs re caro humana divinitati conjuncta, per calceum pedi applicitum significatur. Quemadmodum enim in incessu Calceus, etsi à pede motum accipiat, propius tamen in vepres & spinas, ipso pede illæso, semper incurrit: Ita postquam Dei Filius *exultavit, ut gigas, ad*

L *cur-*

e *In Psal.* 59. f *Ad Heb.* 9. *v.* 11. *&* 12. g *L.* 1. *de div. off. cap.* 24. h *L.* 3. *ration. cap.* 8.

currendam viam, quam exorsus est, *à summo cœlo egrediens*; Caro humana, quam suæ divinitati tanquam calceamentum induxit, ut hujus vitæ mortalis montes transiliret, ab ipsa divinitate quidem præcipuos suos motus, mirabilemque illam patrandorum miraculorum vim accepit: *quia virtus de illo exibat, & sanabat omnes.* Sed ubi ferendus æstus, tolerandi labores, perferendæ suppliciorum acerbitates; ea omnia carnis humanæ Calceus, illæsa divinitate, semper excepit. Rursus, ubi magno alicui Principi decretum est imperii sui fines longiùs latiùsque propagare, calceus in hosticum solum, pro veteri Hebræorum more, projicitur; Juxta illud: *In Idumæam extendam calceamentum meum.* Non dissimili ratione Christus Dominus, *Rex Regum & Dominus dominantium*, non contentus iis finibus, quibus ante ipsius adventum *notus* tantùm *in Judæa Deus, & in Israël magnum nomen ejus*; quando id præstare voluit, ut nullus esset, *qui se absconderet à calore ejus*, ut universus tandem orbis supremum ejus imperium agnosceret, numenque adoraret; *In Idumæam extendit calceum suum*, Id est, divinæ illius œconomiæ, qua *verbum caro factum est*, prædicationem, jussit in extremos etiam

Gen-

Gentium fines per Apoſtolos propagari. Sic enim doctè [k] Rupertus in S. Joannem: *Quid eſt calceamenta Chriſti portare, niſi incarnationis ejus myſterium palam mundo annuntiare? fecerunt hoc Apoſtoli, in omnem terram exivit ſonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum. Et quis ſonus, quæ verba Apoſtolorum? In Sole poſuit tabernaculum ſuum Dominus: Et ipſe tanquam ſponſus procedens de thalamo ſuo. Hoc facientes Apoſtoli, calceamenta Chriſti in Idumæam, & in omnes alienigenas extenſa portaverunt.* Hactenus ille.

Sed & aliunde calceorum cum incarnationis myſterio analogia nobis elucet. Si enim magno [l] Gregorio credimus: *Incarnatus*, inquit, *Dominus quaſi Calceatus apparuit corrigia calceamenti, id eſt ligatura myſterii.* En, calceamenti vincula, cum implexis hujus myſterii nodis componit. Unde ſubjungit: *D. Joannes ſolvere corrigiam calceamenti Domini non valet; quia nec ipſe inveſtigare ſufficit incarnationis myſterium, qui hoc per Prophetiæ ſpiritum agnovit.* Nemo credo velit hanc tanti Patris lucem dubiam cenſere; ſed fides ei major adhibenda, quò plures ejus ſententiæ pari propè vocis tenore ſuccinunt. Sic enim

 alter

k *In Cap. 1.* l *Hom. 7. in Evang.*

alter [m] Gregorius Nazianzenus: *Quid corrigia calceamenti significat? An forte peregrinationis & carnis Christi rationem?* (aptum profectò & notandum peregrinationis & carnis symbolum Calceus). *Cujus ne extrema quidem facilè solvi atque explicari possunt, non dicam ab iis, qui adhuc crassi & carnales sunt, atque infantes in Christo; sed ne ab iis quidem, qui spiritûs præstantia Joannem æquant.* Eodem etiam spectat Nicetas, cùm scribit: *Corrigia lorum est calcei. Humanitatis autem a Christo assumptæ consilium, ac verbi cum carne conjunctionem significat, cujus ne extrema quidem & brevissima mysteria solvi atque explicari possunt.* [n] Theophylactus hîc quoque audiendus, cùm verba illa D. Joannis exponit: *Cujus non sum dignus solvere corrigiam calceamentorum ejus. Per calceamenta*, inquit, *intelligas duos Christi descensus, alterum è cœlis in terram* (quando nempè venit ad nos humanæ carnis integumento calceata divinitas) *alterum è terra in infernum: hos non potest portare præcursor, intelligere non valens, quomodo facti sunt.*

[o] Et sanè, nisi Deus revelet, nemo prorsus intelligat verbum sine ulla mutatione

m *Oratione in Sancta Lumina.* n *In c. 3. Lucæ & c. 3. Matthæi.* o *D. Thom. 3. p. & alii passim Theol. In 3. l. sent.*

tione abbreviatum: Naturam singularem, & individuam, subsistentem, licèt propriâ, ut loquuntur Theologi, subsistentiâ destitutam: unam in duabus naturis, licèt toto cœlo differentibus, esse personam: unum eumdemque & hominem & Deum esse: eandemque esse personam, quæ duas naturas uniat, & quæ sit ipsius unionis terminus. Hæ enim sunt, & plures aliæ, supra mentis humanæ captum, implexæ hujusce calceamenti mystici corrigiæ. Neque nodus ille Herculeus, qui Proverbio locum dedit, magis insolubilis. Unde, ut tandem in hoc insolubili tanti mysterii vinculo, expositam illius per calceamenta significationem absolvam, D. [p] Ambrosium lubens hîc postremum audiam, qui paucis, sed ad rem nostram appositè verba illa D. Joannis: *Non sum dignus, &c.* sic exponit; *Non sum dignus Incarnationis mysterium comprehendere angustiis mentis humanæ, atque inopis vilitate sermonis absolvere. Unde dixit Isaias: Generationem ejus quis enarrabit?* Non tantùm utique divinam, sed neque etiam humanæ modum, atque rationem.

[p] *Lib. de Instit. virginis 6. cap. 14.*

CAPUT XXIX.

Tropologicè significata per Calceamentum Evangelii prædicatio.

Cùm Evangelicæ prædicationis mysterium, sub involucro calceamenti latitans revelare aggredior, subit in mentem illud principis [a] Poëtæ:

—— In magno populo cùm fortè coorta est.
Seditio, sævitque animis ignobile vulgus:
Tum pietate gravem ac meritis si fortè virum quem
Conspexere, silent, arrectisque auribus adstant.

Exemplum. Tumultuabantur olim Romani, querebanturque graviter, sibi nobiliorum invidiâ perfidè sublatum è medio Romulum; cùm ecce Julius Proculus, cujus nota probitas, probatique mores, prodit in publicam populi concionem, ibique [b] *jurejurando affirmat, à se visum augustiore formâ Romulum, cùm ad Deos abiret*, &c. Qua in re tantùm valuit illius viri auctoritas, ut sedato tumultu omnes amicè conquieverint. Magna profectò ad persuadendum vis in suadentis auctoritate digni-

a L. 1. Æneid. 152. & seqq. b Florus l. 1. cap. 1. in fine.

dignitateve posita. Sed hanc dignitatem ignominiosis personis vilibusque servis, quos [c] antea docuimus incessisse discalceatos, inesse nemo dixerit. Unde jam nihil mirum, si quos Christus Dominus ad religionis suæ promulganda mysteria destinavit, eos calceatos fuisse dicamus; Id est, iis dotibus instructos, quæ viris auctoritatem fidemque apud alios solent conciliare. Quis enim plus Herculi Gallico deferat (qui catenulis aureis ab ore pendentibus dictus est magnam hominum turbam, auribus alligatam, huc & illuc pro arbitrio circumduxisse) quàm Apostolis, quorum concionibus id tandem effectum, ut universus orbis Christianam fidem, quam ipsi prædicabant, amplexus sit? Volo, Hercules ille in dicendo ea gratia & auctoritate valuerit, ut facilè quæ vellet aliis persuaderet: unde figmento illi datus sit locus. Sed verbi divini præcones plus auctoritate gratiave apud auditores suos valuisse, quis neget? effecta probant, quæ inde potissimùm sequuta, quod [d] *illi profecti prædicarint ubique, Domino cooperante & sermonem confirmante, sequentibus signis*. Hinc etiam dubio procul factum, ut verissimè dixerit [e] Apostolus: *Quàm speciosi*

c *Cap.* 23. d *Marc. ult. vers.* 20. e *Ad Rom.* 10. *v.* 15.

pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona! Sic enim pedes hi veniunt intelligendi, quòd cùm, ut ait idem f Apostolus: *Calceati essent in præparationem Evangelii*, Id est auctoritatis, ab assistente divino Spiritu & miraculis comparatæ, gratiâ instructi, non poterant non esse amabiles atque pergrati. Quod si cuiquam dubium, ecce in g Canticis id asseritur, his verbis: *Quàm pulchri sunt gressus tui in calceamentis, filia principis!* Cùm enim aptè per filiam principis Ecclesia possit intelligi, mysticus horum sensûs innuit, speciosum atque pergratum fuisse tandem Ecclesiæ sive Apostolorum (qui præcipua sunt Ecclesiæ capita) progressum in Evangelii promulgatione. Vel placet etiam, filia principis animam fidelem significet? eodem penè verborum sensus recidet: Iis enim animæ promptam celeritatem ad fidem verbique divini prædicationem recipiendam intelligemus.

Quare non incommodè per calceamentum Evangelii prædicatio significatur. Ita D. h Augustinus hunc Psalmistæ versiculum: *In Idumæam extendam calceamentum meum* exponens, *Cujus*, inquit, *rei calceamentum, nisi Evangelii?* Cui interpretationi

f *Ad Ephes.* 6. v. 15. g *Cap.* 7. v. 1. h *In Psal.* 59. v. 10.

tioni firmandæ profert ex [i] Isaïa, quod & Nahum repetiit, & [k] Apostolus: *Quam pulchri super montes pedes annunciantis & prædicantis pacem, &c.* Et ex Apostolo: *Calceati pedes, &c.* Sed addo præcisè magis, ipsum Euangelii prædicandi procinctum per calceamentum significari: quemadmodum ipsius calceatûs prima solet esse cogitatio, ubi gnaviter iter aliquod est obeundum. Unde si mysticè velimus [l] monitum illud Angeli D. Petrum è carcere liberantis exponere: *ὑπόδησαι τὰ σανδάλιά σου. Calcea te caligas tuas*, sive Sandalia: Non abs re dicemus, iis verbis Angelum D. Petro innuisse, jam tùm ipsum è carcere solutum debere se ad Evangelium gnaviter promulgandum accingere. Sic enim aptè procinctus ille ad Evangelistæ munus obeundum per calceos pedibus inductos adumbratur. Et certè, ad eum finem cæteri Apostoli apud D. [m] Marcum jubentur esse *calceati Sandaliis.* Ibi enim *Christus Dominus*, ut ait D. [n] Augustinus, *figuratè loquens, præcipit Apostolis, ut Sandaliis essent calceati: ut nimirùm pes neque tectus esset, neque nudus ad terram: Id est, nec occultetur Evangelium, sed palam præ-*

i *Cap.* 52. *v.* 7. k *Ad Eph.* 6. *v.* 15. l *Act.* 12. *v.* 8. m *Cap.* 6. *v.* 9. n *L.* 2. *de cons. Evang. c.* 30.

dicetur; neque etiam terrenis commodis innitatur. Quò loci clariùs exponit quod brevius ad eum D. [o] Lucæ locum : *Citò proferte calceamenta in pedes ejus*, dixerat: *Calceamenta in pedes, præparatio est evangelizandi ad non tangenda terrena.* Pulchra ſanè Apoſtolici calceamenti interpretatio, quâ non tantùm procinctus, ut paulò antè, ſed ipſamet Evangelii prædicandi ratio dilucidè exponitur.

Quòd ſi mihi extra meam orbitam liceret excurrere, quàm lubens in hoc Evangelici muneris campo exſpatiarer! Hinc ſanè diſcerent, qui odii metu, potentiorum vitia diſſimulant, iiſque, quos argui oportet, fœdè palpum obtrudunt; vel ad eruditionem oſtentandam, ſimplicem ipſum veritatis habitum futilibus argutiis involvunt; diſcerent, inquam, Evangelium non occultandum, ſed palam prædicandum. [p] *Quod in aure audiſtis, prædicate ſuper tecta*. Hinc etiam faſtuoſus ille divitiarum terrenæque potentiæ ſplendor, quem quidam Apoſtolorum ſucceſſores ubique paſſim oſtentant, ſuum ſalem acetumque, quo perfricaretur, haberet: Cùm quod illi ſui muneris obeunt, id totum terrenis tantùm commodis inniti videatur. Utinam hoc

[o] *Cap.* 15. *v.* 22. [p] *Matth.* 10. *v.* 27.

hoc effatum seriò attenderent illi, quibus jam crux nisi aurea non placet:

q *Relligio dat opes, paupertas relligionem,*
Divitiæ veniunt, relligioque fugit.

Sed audio, *Ne sutor ultra crepidam.* Ideoque ad sellam meam recurro.

Alcuinus, Beda, Fulbertus Carnotensis, Innocentius & r Durandus, à Duranto relati, eamdem cum D. Augustino prementes interpretationis orbitam, signanter observant, Sandalia Pontificum subter integram soleam, suprà verò corium fenestratum habere. Quare id? Quia, cùm ex D. s Hieronymo, *In calceamentis pedes, & in pedibus gressus Evangelizantium intelligantur: Gressus prædicatoris*, inquiunt illi, *subter debent esse muniti, ne terrenis polluantur, secundùm illud: Excutite pulverem de pedibus vestris. Et sursùm aperti, quatenus prædicatio non occultetur.* En consonantia. Sed addunt: *Et Evangelizantium mentes ad cognoscenda cœlestia revelentur.* Benè: Nam frustrà quis alios doctrinæ cœlestis lampade suscipiat illustrandos, nisi priùs in ejus animum divinæ claritatis splendor illapsus sit. Ut autem id fiat, sursùm adspirans apertus sit necesse est. Sed expetit

 fortè

q *Bosch. Conc. ar. cœl.* r *L. 2. de rit. Eccl. c. 9. nu. 25.*
s *In Psal. 59.*

fortè alius aliam ex obſervata illa Sandaliorum forma elicitam interpretationem? Hanc dabit [t] Ivo Carnotenſis, qui de ſacerdotalium indumentorum ſignificatione diſſerens: *Quemadmodum*, inquit, *Sandalia pedis partem tegunt, partem apertam relinquunt: Ita Evangelii Doctores partim Evangelium operire, partim aperire debent. Ita videlicet, ut fidelis & devotus ſufficientem habeat doctrinam: infidelis verò & contemptor non inveniat blaſphemandi materiam, &c.* quæ ibi planiùs expoſita non neceſſe pluribus hîc ingerere.

CAPUT XXX.

Tropologicè ſignificata per calceamenta ſanctorum Patrum exempla.

PLeriſque animantibus hoc eſt à natura innatum, ut non tantùm viva ſed etiam mortua mirabiles effectus operentur. Tritum eſt, quod de mutuo luporum & ovium odio plerique [a] teſtantur, ipſum ſcilicet non ſolùm in vita, ſed etiam poſt mortem perſeverare: Ita quidem, *ut ſi confectum è lupina pelle tympanum pulſetur, oves non longè adſtantes ſonum ipſum exhorreſcant.*

t *Serm. de ſign. indum. ſacerd.* a *Alciatus Embl.* 171.

rescant. Omitto, quòd adjiciunt, si lupina pellis in ovili pendeat, oves pavore conterritas omninò pastum negligere: utque leonina pellis inficit aliorum animalium pelles, sic ovinam à lupina exedi & consumi. Rursusque harmoniam nullam unquam ex ovis lupique tensis ad concentum visceribus posse coire. Sed mirabiliùs est, quòd de Zisca Bohemorum Duce bellicosissimo retulit primùm [b] Æneas Sylvius, & post eum Cochlæus. Ipsum nempe, cùm ægrotaret, jussisse *post mortem cadaveri suo pellem adimi, atque ex ea tympanum fieri, quo duce bella gererentur: Inde arrepturos fugam hostes, quamprimùm ejus tympani sonitum audirent*: quibus adjecit Albertus [c] Crantzius *fecisse amicos quod jusserat, & reperisse quod promiserat*. Ita [d] superiùs ex Oppiano retulimus, hyænam canibus adeò esse formidabilem, ut si ex ipsius mortuæ corio calcei conficiantur, qui eos calceaverit, tantum etiam canibus illis terrorem incussurum, ut ei non audeant adlatrare. Mira profectò vis, quæ sic etiam post fata vigeat.

Sed ut ad rem quam agimus hæc referantur, nemo nescit, quàm multæ nobis

b *Comment. 3. de reb. Alph. l. 5. hist. Hass. Histor. Bohemicæ Cap. 46.* c *Wandaliæ lib. 9. cap. 11.* d *Cap. 22.*

in hujus vitæ peregrinatione adlatrent canes, quàm multæ nos dentibus appetant, quàm multæ calcaneo nostro insidientur, ut mordeant. Hinc fœda voluptatum lenocinia: Inde anxius honorum atque divitiarum ambitus: Inde livida in potentiores invidia, & fastuosa inferiorum despicientia, & cætera ejusmodi vitiorum monstra nos undequaque mirum & miserandum in modum infestant. Unde quærendum adversus ea tutamentum? A mysticis illis calceamentis, per quæ sanctorum Patrum exempla significantur. *Quid enim*, inquit Guilhelmus parvus, exponens illud [e] Canticorum: *Quam pulchri sunt gressus tui, &c. præcedentium exempla Patrum, nisi quadam tanquam ex pellibus mortuorum animalium spiritualia calceamenta?* Unde qui contra pravos perditorum hominum mores, sese majorum, qui sanctè vixerunt, exemplis informant & instruunt; hi mortuorum pellibus calceati dici possunt. Eam etiam ob rem [f] Glossa interlinearis calceamenta illa, quibus Israëlitæ jubentur in esu agni Paschalis esse calceati, *de Sanctorum exemplis* exponit. Et benè id quidem: nam cùm Deus agnosceret Ægyptum, in qua captivus erat ipsius populus, viperis
&

e *Cap.* 7. f *Exod.* 12.

& scorpionibus infestam esse, id est infidelibus & flagitiosis hominibus refertam, quibuscum nimirùm tutò habitare non licebat; sed neque Deo servire cum cæremoniis à lege præscriptis: Ideò jubet Israëlitas esse calceatos, ut hoc symbolo intelligerent, sibi omninò imitanda esse sanctorum Patrum exempla, nec ab eorum impressis vestigiis usquam recedendum; ne per assiduam cum infidelibus illis & perditis hominibus consuetudinem, perditis etiam ipsorum moribus inquinari se & corrumpi sinerent. Quemadmodum enim pravorum consuetudo magna est ad peccandum illecebra, quæ nempè efficit, ut ipsa se vitia in melioris etiam notæ animas insinuent; ita profectò eorum, qui cum laude & gloria vixerunt, exempla, tutissimum præbent adversus ea munimentum.

Hinc ubi limosum carnalium lutum, aspera scandalorum saxa, & lancinantes ærumnarum spinæ per virtutis viam gradientes impediunt & morantur; calceamentis pedes, id est, sanctorum Patrum exemplis affectus instructi sint oportet. Ita enim [g] Cassiodorus ad eum locum Canticorum: *Quàm pulchri sunt gressus, &c. In* cal-

g *Com. in Cant. cap.* 7.

calceamentis, inquit, *sunt pedes animæ pulchri, quando affectiones constringit sanctorum Patrum exemplis, quibus & à luto, & à saxis, & spinis defenditur: à luto carnalium, à saxis scandalorum, & à spinis tribulationum. Et per hæc omnia, ut ait Gregorius, confidenter calceata graditur.* Ita Honorius Augustodun. eamdem etiam calceamenti sequitur interpretationem, quam tamen suo pede paulò aliter emetitur. Neque enim Cassiodorum pressis vult urgere vestigiis: *Animæ gressus*, inquit, *sunt quatuor affectus, concupiscentia, timor, gaudium, dolor, qui eam portant ad opera, sicut pedes corpus portant ad loca. Hi pulchri sunt in calceamentis, dum secundùm exempla Patrum virtutes vel vitam æternam concupiscunt, peccata vel gehennam timent, gaudent de bonis, dolent de malis, &c.* Sic ille paulò ut dixi aliter: sed qui levicula declinatione facilè in idem vestigium ita recurrit; Quando affectus animi Patrum exemplis, velut pedes calceamentis, instructi amore in virtutem, & odio in vitia feruntur, non est sanè, quod illis periculum aut detrimentum, quæ hujus vitæ viam asperant, saxa & spinæ facilè queant creare.

Atque ad hanc mentem si mystica quæratur ratio, cur Christus Dominus apud D. [h] Mar-

D. [h] Marcum jubeat Apoſtolos eſſe calceatos; reſpondebimus, hoc ipſo inſinuare nobis per hujus vitæ, tot ſcandalorum ſpinis obnoxiæ, viam incedentibus, habendos eſſe calceos; bona nempè piorum hominum exempla, & firmum eorum imitandorum ſtudium. Quod ſi quid in ſanctorum Patrum exemplis imitandum, eorum profectò tenuis, dura & continentiſſima vita (quam etiam ſymbolicè calceus adumbrare poteſt) id ſingulari quodam jure poſtulat. Nam ut ſcribit D. [i] Gregorius Nicenus: *Spinæ, quæ pedibus infixæ, non ſolùm retardant retinentque, verùmetiam enecant, peccata ſunt, à quibus durities calceorum defendit: Continentiſſima videlicet, tenuis ac dura vita, quæ debilitat ac frangit ſpinarum acumina, quæ à parvo tenuique principio tandem ad interiora uſque ingrediuntur, ut penitùs occidant.* En fructus & utilitas calceamenti illius, quod contra nullæ vitiorum ſpinæ quidquam valeant inferre nocumenti: unde maximè expediat unumquemque fidelium ita ſemper eſſe calceatum. Quare ſi quando Chriſtus Dominus dicatur Apoſtolis præcepiſſe, [k] *ne calceamenta portarent;* Tum ſanè aliò reſpexiſſe cenſendus eſt: ut nimirum ea ratione ſigni-

h *Cap. 6. v. 9.* i *In vita Moſis.* k *Matth.* 10. *Luc.* 10.

gnificaret (aliam differo rationem) tempus advenisse, de quo [1] Isaïas olim prædixerat: *Erunt prava in directa, & aspera in vias planas.* Nam ubi viæ planæ sunt & æquabiles, quivis certè per eas nudis etiam pedibus facilè potest incedere.

CAPUT XXXI.

Tropologicè significata per Calceum Mortis meditatio.

Sed an non explicita illa mortuorum pellis ampliùs extendi potest, atque ad alium calcei mystici modulum revocari? Exempla equidem ab iis petita, qui olim cum laude vita functi sunt, affectuum pedes, ne in vitiorum spinas incurrant, utiliter & fructuosè, fateor, constringunt, sed non arctè satis plerumque. Quot enim sunt, qui tritum illud [a] Medeæ dictis factisque usurpant?

— video meliora proboque,
Deteriora sequor.

Quamobrem alia mihi jam ob oculos obversantur calceamenta, quæ dubio procul insanientes quoscumque petulantium affectuum motus possunt arctissimè cohibere.

1 *Cap.* 40. *v.* 4. a *Ovid. princ. l.* 7. *Met.*

bere. [b] *Memorare novissima tua, & in æternum non peccabis.* Eam sibi mens nostra seriò potest meditationem, tanquam spirituale quoddam calceamentum inducere: quando nimirùm calceos è mortuorum animalium pellibus confectos in corporis sui pedibus animadvertens, ineluctabilem mortis aliquando subeundæ legem in memoriam revocat; hincque pavonum ad instar pedes suos despicientium, expansas inanis gloriæ plumas illicò contrahit atque demittit.

In eum scopum collimans Ecclesia, quotannis, solemni illo jejunii Quadragesimalis auspicio, non joco soccos manibus nostris (ut olim in dormientem [c] Claudium Imperatorem à domesticis sæpè factum) sed seriò mysticum illud calceamentum mentibus inducit, per pulverem capitibus inspersum, cum memorabili illa verborum formula: [d] *Memento homo, quia pulvis es, & in pulverem reverteris.* Et quis hac mortis seriò meditatæ soleâ constrictus, per viam illam, *quæ ducit ad perditionem*, excurrere audeat? Quis non potiùs, *sicut passer solitarius in tecto*, considens, anteactæ vitæ errores excutiet, aut *in lege Domini*

b *Ecclesiastici Cap.7. v. ult.* c *Sueton. in Claud. c. 8.* d *Genes. 3. v. 19.*

mini die ac nocte meditabitur? Et quis arcto illo calceamento impeditus, *sicut equus & mulus, quibus non est intellectus*, insaniat? Quis non potiùs se pro divini Numinis arbitrio quoquoversùm agi lubens volensque patietur? Subtiles equidem & levipedes admodùm sunt [e] simiæ, ita ut vix à venatoribus ac ne vix quidem queant apprehendi: sed ubi sibi venatorum imitatione calceos induxerunt, tùm facili negotio in eorum veniunt manus. At quàm feliciùs in regiam Dei servitutem quis abduci se patitur, cùm animo suo aliàs fugaci, conceptam illam mortis meditationem tanquam calceamentum induxit? Tùm certè illum ad omnia, juxta divini numinis arbitrium, agenda, promptum & expeditum ex animo profitentem audire est: *Domine quid me vis facere?*

Sed ecce rursùm alia hujus calceamenti, quod cum mortis meditatione componimus, utilitas. Quisquis enim meditationis illius integumento munitus incedit, liberè, alacriter, & impolluto affectuum gressu futiles caducarum divitiarum quisquilias, & fœtidas obscœnarum voluptatum sordes proterit atque conculcat. Ingens ille Colossus, quem teste [f] Daniele vidit in somnis

e *Plinius lib. 8. cap. 54.* f *Cap. 2. v. 34. 35.*

mnis Assyriorum Rex Nabugodonozor, cùm sua magnitudine, tùm vario illo metallorum, quibus constabat, aggestu, ingentem somnianti excitabat admirationem, cùm ecce statim *abscissus de monte lapis percussit statuam in pedibus ejus ferreis & fictilibus, & comminuit eos. Tuncque pariter ferrum, æs, argentum, & aurum contrita sunt, & quasi in favillam redacta.* Mirus profectò lapis, ut eo statuæ pedibus incusso, tanta illa moles ita pessum corruërit. Sed quid hæc ad propositum? quod ex arcanis illius somnii latebris mysterium eruimus? Si quando quis tritum illud, quod è cœlo in terram est delapsum, g γνῶθι σεαυτόν, tanquam lapidem de monte abscissum usurpet, atque ita in sui contemplatione defixus mentis aciem conjiciat in pedes ferreos & fictiles, id est in corpus suum ossibus nervisque compactum, pelleque & carnibus vestitum; illudque consideret ita fatali decreto esse morti obnoxium, ut velit nolit tandem sit illi necessariò succumbendum: Tum profectò & aureus divitiarum splendor, & argenteus elegantis formæ candor, & æreus magni nominis sonitus, & ferrea vegetæ valetudinis firmitudo, & cætera omnia, qui-

g *Juvenalis Sat.* XI. v. 27.

quibus hominum malè feriatorum insolescit insania, illa inquam omnia valido meditatæ mortis ictu percussa, statim & è vestigio pessùm abeunt, afflicta jacent, humique prostrata despiciuntur. Nam teste D.[h] Hieronymo, *Facilè contemnit omnia, qui se cogitat esse moriturum.* Quid ampliùs? Calcei, ne, qui sub herba sæpè latitant, angues incedentium pedibus nocumento sint, impediunt, opemque præstant, quà tutò possint angues illi pedibus atteri. Aliàs de vita periclitantur, qui nudis pedibus per loca serpentibus infesta incedunt; prout id olim suo damno expertam Eurydicen[i] Poëtæ testantur. Si igitur tartareus ille serpens nostro insidiatur calcaneo, dum nos extrema vitæ periodus urget: quidni etiam nos præmeditatâ morte, tanquam calcaneo probè calceato, ipsius caput conteramus? Sed hæc satis. Ad alia progrediamur.

CAPUT XXXII.

Tropologicè significata per Calceamenta peccatorum sordes.

QUid non ars ingeniosa recludit? Planæ illæ uniformesque tabulæ, quæ unicam

h *In epist.* i *Ovidius l.* 10. *Metam. fab.* 1.

unicam imaginis in se depictæ speciem spectantium oculis exhibent, quibusdam pictoribus nimiùm planæ minusque ingeniosæ visæ sunt, cùm aliam ipsi tabularum rationem excogitarunt, qua duæ tresve imagines ita sunt in iis delineatæ, ut si directè positus è regione in eas oculos conjicias, unam tantùm imaginem, si ad dextram conversus, aliam; si ad sinistram, rursus aliam intueri liceat. Quod certè artificium primò intuenti non parvam excitare solet admirationem. Mihi autem, cùm aliam meditor calceamenti nostri mystici proferre significationem, Sacræ Litteræ tabulis illis videntur esse similes, quas quidem divinus earum pictor Spiritus Sanctus ita variorum sensuum distinxit coloribus, ut illæ aliter atque aliter inspectæ, modò hanc, modò illam interpretationis effigiem spectandam exhibeant. [a] Superiùs expressa in calceamenti nostri tabula Incarnationis, Evangelii, Exemplorum à S. Patribus petitorum, & Mortis seriò meditatæ symbola vidimus: Nunc verò alia nobis aliter meditantibus speculanda species obversatur. Et quemadmodum in tabulis illis una parte insignem egregia forma puellam, alia plerumque distortissimum

a Cap. 28. 29. 30. 31.

mum Therſitem depictum videre licet: Ita nihil eſt quòd indignetur quis, ſi poſt exhibitas rerum eximiarum effigies (qualia ſunt expreſſa illa Incarnationis, & cæterorum myſteriorum ſymbola) hîc quoque aliarum maximè deformium, cujuſmodi ſunt peccata, imaginem repræſentemus. Ipſa rerum diſſimilium compoſitio facit, ut elegantes amemus magis, & diſtortas magis etiam averſemur.

Quidni verò per calceamenta peccatorum ſordes intelligamus? Ex mortuorum animalium pellibus, ut ante notatum eſt, calceamenta conficiuntur. Et peccata ipſa mortuorum ſunt opera: [b] *Nam anima quæ peccaverit, ipſa morietur.* Morte utique, quâ pejor alia nulla: Cum ſit [c] *mors peccatorum peſſima.* Quin etiam ipſa ſunt opera illa mortua, quæ mortem animæ, à qua proficiſcuntur, viperis ſimilia ſolent afferre. Et ita quidem mortua, ut nunquam vitam ſint ullo modo habitura. Merum profectò morticinium, nec ulla pellis id ſibi nominis æquiùs quàm peccatum vindicet. Sed ecce rurſus, in cœno ſæpè lutoque calceamenta tanquam lutulentæ ſues fœdè volutantur: unde ſors ipſa calceorum (fatendum eſt) non parum vileſcit. Et quid fœdis

b *Ezech.* 18. v. 4. c *Pſal.* 33. v. 22.

fœdis peccatorum sordibus obscœnum magis & fœtidum? non equidem Augiæ stabulum spurciùs olidiùsve, quàm ipsum peccatorum sterquilinium. Pax sit auribus, ita Propheta [d] Joël de iis loquens, quos inveterata peccati consuetudo fœdè & desperatè corrupit: *Computruerunt*, inquit, *jumenta in stercore suo.*

Sed non est quod hîc plura congeram, unde quàm fœdæ sint peccatorum sordes ampliùs appareat. Latè nimiùm ita calcei nostri pellis distenderetur. Nosse sufficiat, eo quo jam diximus sensu plerumque calceamenta in Sacris Litteris, juxta veterum Patrum mentem, usurpari. Cùm Dominus Deus *in* [e] *Exodo* ita Mosem de rubo est alloquutus: *Solve calceamentum de pedibus tuis.* Quid ipsum mysticè significare voluisse putamus? *Opera mortua*, ut exponit Glossa interlinearis, *de* Mosis *affectibus* esse deponenda. Unde Lyranus in eum locum: *Ideò*, inquit, *jubetur Moses solvere calceamentum, quia nullus dignè coram Deo consistere, vel Deum videre potest, nisi mortalia vitia deponat.* Deinde subjungit: *Hinc antiqui, & specialiter Hebrai, sancta loca pedibus calceatis non ingrediebantur. Et inde est, quod Sarraceni non audent*

M intra-

d *Cap.* 1. e *Cap.* 3. *v.* 5.

intrare locum orationis, nisi discalceati. Pulchrè & appositè multa paucis Judæus ille Christianus. Quod enim calceamenta de mortalibus vitiis interpretatur, idem quoque placuit D. [f] Augustino, cùm locum eumdem exponens ait: *Quid tam terra sancta quàm Dei Ecclesia? In illa ergo stemus & calceamenta solvamus, id est mortuis operibus renunciemus.* Rursusque eodem loco: *Calceamenta coria mortuorum sunt, nobis tegmina pedum. Per hoc ergo jubemur renunciare mortuis operibus, cùm calceamenta non portare jubemur.* Ita mens eadem D. [g] Gregorio Nazianzeno arrisit; Sic enim ille: *Qui terram sanctam ac divinis vestigiis impressam contacturus est, calceamenta solvat, ut nihil mortuum ferat, nec inter Deum atque homines intermedium.* Quid autem magis mortuum, quàm ipsum peccatum, quod ipsius vitæ spiritualis vera mors est? [h] *Peccatum, cum consummatum fuerit, generat mortem.* Quid etiam magis inter Deum & homines intermedium, quàm idem peccatum, quod ipsam animam à Deo toto cœlo separat? [i] *Iniquitates vestræ diviserunt inter vos & Deum vestrum.*

Quod si per calceamenta illa, quæ jussus

f *Serm. 42. de Sanct. cap. 6.* g *Orat. 2. de Pasch.* h *Jacob. 1. v. 15.* i *Isaia 59. v. 2.*

ſus eſt Moſes ſolvere, rectè peccata veniunt intelligenda, non minùs credo ad Chriſti Domini mentem accommodatè interpretabimur ea, quorum uſum ille [k] Apoſtolis prohibuit his verbis: *Nolite portare ſacculum, neque peram, neque calceamenta.* Volebat enim iis Apoſtolus docere, ut interpretatur D. [l] Auguſtinus: *Ne quidquam mortuum geſtarent, nec ullis mortis operibus eſſent impliciti, à quibus quidem immunes eſſe debeant* divini verbi præcones, juxta illud [m] Iſaïæ: *Quàm ſpecioſi pedes Evangelizantium, &c.* Qua enim fronte quis audeat aliorum ſordes dicendo arguendove detegere, quem peccatorum colluvies dehoneſtat? Qua ratione queat aliis ad virtutem lampada præferre, qui vitiorum tenebris eſt involutus? quomodo alios vitæ innocentis candorem doceat, qui flagitiorum fuligine eſt infuſcatus? Juſtiſſima profectò eſt illa [n] Apoſtoli increpatio: *Qui prædicas non furandum, furaris: qui dicis non mœchandum, mœcharis: qui abominaris Idola, ſacrilegium facis.* Juſtiſſimam dixi, quia non minùs quàm è tripode verùm illud eſt: *Carere debet omni vitio, qui in alterum paratus eſt dicere:* Si

M 2 quam

k *Matt.* 10. *v.* 9. *Luc.* 10. *v.* 4. l *Loco ſup. cit.* m *Cap.* 52. *v.* 7. n *Ad Rom.* 2. *v.* 21. 22. 23.

quam nimirum velit ex sua dictione melioris vitæ frugem ab aliis colligere.

Sic eorum quibus res sacræ ministrantur utilitas in ministris vitæ puritatem expetit. Sed illius, cujus honori res illæ sacræ serviunt, suspicienda majestas, eamdem omnibus titulis exposcit. Unde ad eam significandam, non dubito factum, ut in antiqua lege Hebræi, quemadmodum ex Lyrano ante notatum est, & quidem Sacerdotes Templum ingressuri, ob venerandam loci Deo consecrati sanctitatem, pedes ablatis calceis nudarent, eosque etiam, ubi Thymiama Domino in altari erat offerendum, in mari æneo aqua lavarent, juxta illud [o] Exodi: *Et missa aqua lavabunt in eo* (mari nempe æneo) *Aaron & filii ejus, manus suas ac pedes, quando ingressuri sunt Tabernaculum testimonii, & quando accessuri sunt ad altare, ut offerant in eo Thymiama Domino, &c.* Unde facilè colligitur, Sacerdotes illos nudis pedibus Templum ingredi solitos. Propterea etiam, ut doctè observavit [p] Gregorius Nyssenus *in Cantica*, cùm Dominus in antiqua lege cunctis membris sacerdotalibus ornamenta pulcherrima præscripsisset conficienda, nulla tamen de pedum calcea-

o *Cap.* 30. *v.* 19. & 20. p *Oratione.* II.

calceamentis mentio: *Volens hoc ipsum pedi sacerdotali cultûs pulcherrimi loco esse, quòd ab omni tegumento nudis ac immunis esset, quia scilicet istis in sacro consistendum pavimento.*

Atque ut constet, quid per illam penum nuditatem innueretur, idem rursus paucis interjectis proferens illud D. Joannis: *Non sum dignus, &c.* subjungit, *Solvere corrigias calceamentorum, idem est, quod calceos exuere, nempe abluere se. Nam qui pedes abluturi sunt, illud prius faciunt. Et quia Christus corrigiâ peccati* (audis peccatum pro calceamento?) *constrictus non erat; ideò præcursor testatur id se soli Christo facere non posse.* Pedes igitur ab omni calceamento immunes, vitæ peccatorum sordibus defæcatæ, atque adeò calceamenta ipsa peccatorum significationem exhibent. Si verò quis hîc ea expectet, quæ de Gentilium rebus sacris operantium nudipedalibus dicenda videbantur; Eum, ne tautologos sim, ad ea remitto, quæ [q] superiùs exposita fuerunt.

q *Cap.* 23.

CAPUT XXXIII.

Tropologicè significatum per Calceamentum Corpus mortale.

MOrtale Corpus hîc in Calceo speculanti mihi occurrit opportune, quod [a] anteà protuli, celebre dictum illud Romani Senatoris, qui felicem eum jactantibus amicis, quòd uxorem egregiâ formâ, generis claritate, divitiisque nobilem nactus esset, argutè respondit; *Vos quidem calceum hunc* (pedem ipso calceatum attollens) *pulchrum cernitis & elegantem: Ego verò qua parte pedem meum lædat probè sentio.* Hinc opinor nemo est, qui non facilè colligat, non aurum esse quodcumque relucet: neque quidquam tam in speciem jucundum, quod ærumnarum felle non sit conditum. O quàm fallaces externæ rerum species! Quis, si suis tantum credat oculis, beatum non judicet juvenem eum, cui vividus sanguis in oculis flammas, in brachiis robur, in pedibus levitatem, in toto denique corpore vires & elegantiam conciliat? Nihil sanè in speciem optabiliùs. At si mentis acies interiora

a *Cap.* 24.

teriora ipsius penetralia pervadat, quàm tumultuantes ibi diffidentium affectuum æstus, quàm graves animi & corporis in diversa tendentium rixæ! quàm turbidi fluctuantium hinc inde passionum motus! hos cùm intimo doloris sensu sæpiùs expertus [b] Apostolus, alto ducens suspiria corde ita conquerebatur: *Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus?* Et eamdem ob causam in has erumpebat querelas [c] Propheta Regius: *Hei mihi, quia incolatus meus prolongatus est.* En ut insignes illos sanctitate viros mortale corpus urgebat; quod tamen ipsum exteriùs intuenti non nisi præclarum naturæ opus videri potest. Ita profectò corpus ipsius animæ calceus est.

Sed id etiam aliæ docent rationes: nam, ut omittam quòd cùm calceus è mortuorum animalium pellibus fiat, aptum sit ejus quod morti obnoxium est symbolum: si calceus pedem ipsum vestit, à quo motum accipit; sique magis propter pedem calceus, quàm propter calceum pes: Idem quoque respectu animæ corpus, quod scilicet animam tanquam vestimentum operit: [d] *Pelle & carnibus vestisti me.* Ab eadem etiam quidquid habet vi-

 rium

b *Ad Rom.* 7. v. 24. c *Psalm.* 119. v. 5. d *Job.* 10. v. 11.

rium & cæterorum vitæ munerum; totum illud accipit: [e] *Inspiravit Deus in faciem hominis spiraculum vitæ, & factus est homo in animam viventem.* Magis quoque propter animam corpus, quàm propter corpus anima: Nam [f] *anima plus est quàm esca, & corpus plus quàm vestimentum.* Præterea, quemadmodum ad iter obeundum pedi calceus est utilis, cui tamen est oneri: Sic ad obeunda vitæ munia corporis consortium animæ est necessarium; ipsi nihilominùs ita grave est, ut ad cœlos evolare cupientem suo pondere ad terram deprimat. [g] *Corpus enim quod corrumpitur, aggravat animam, & terrena inhabitatio deprimit sensum multa cogitantem.*

Quibus ita constitutis, hoc præsertim juvat ampliùs exponere, quòd ubi mortalis hujus vitæ curriculum pro immarcessibili corona est emetiendum, calcei pedibus adjuncti sint oportet; id est necessarium ipsius corporis cum anima consortium: sed ita ut [h] *pulchri sint gressus filiæ principis in calceamentis*, ut lòquitur Sapiens. Ut nimirùm anima, quæ per gratiam filia est principis Christi, *utatur corpore*, quemadmodum ait D. [i] Ambrosius, *tan-*

e *Genes.* 2. *v.* 7. f *Luc.* 12. *v.* 23. g *Sap.* 9. *v.* 15. h *Cantic.* 7. *v.* 1. i *Serm.* 17. *in Psal.* 118. §. *Gressus meos. &c.*

tanquam calceamento, ad interioris opera virtutis: ad ministerium, non ad præcipitium: ad obsequium, non ad delectationem: ad obedientiam, non ad dissensionem: & in via sapientiæ vestigium collocet. Quod fiet, si calceamentum suum non inquinet luto corporali, nec in vitiorum merset voragine: si castiget carnem suam, ne moretur ad cursum, & arvinæ pinguis pondere prægravetur. Hactenus sanctus ille Doctor; cui succinens [k] Cassiodorus, eundemque pari tenore locum exponens: *In Calceamentis*, inquit, *sunt pedes animæ pulchri, quando carne jam perdomitâ eâ utitur ut soleâ, vel sandalio; eaque spiritui jam non est oneri, sed ornamento: non pro vinculo, sed supplantari, &c.*

Si verò quis aggravante ipsâ terreni corporis mole liberiorem sibi ad rerum cœlestium intelligentiam optet aditum, non est quod id assequi possit, nisi prius solverit, juxta præceptum Domini ad [l] Moisem, *Calceamentum de pedibus suis*: Id est nisi *carnalium cogitationum*, ut loquitur [m] Divus Bernardus, *involucra deposuerit*. Rursusque, si ad beatificum divini numinis intuitum idem adspiret, Solutio item calceorum necessaria; id est, animæ à cor-

k In c. 7. Cant. l Exod. 3. v. 5. m in 12. Apoc.

corpore separatio: propterea, quòd non potest quisquam felicissimo divinæ visionis lumine perfundi, nisi priùs anima corporis vinculis exsoluta sit. Hinc D. [n] Dionysius rationem reddens, cur Angeli discalceati nudisque pedibus depingantur: *Hoc*, inquit, *ipsos significat solutos ac liberos, atque exterioris omnis adjectionis labe puros esse, & ad divinæ simplicitatis similitudinem pro viribus tendere.* Poterat quidem alia proferri ratio; ideò nudis pedibus Angelos depingi, quòd in cœlo resideant, quod quidem sancto templorum solo sanctius est, utpotè præcipuum & singulare, non tantùm beatarum mentium, sed etiam ipsius divini Numinis domicilium. Sed eam hìc sequimur, quæ nostro servit instituto.

Et certè, necessaria est illa pedum nuditas, atque ab omni corporeæ molis concretione libertas, ad beatificum divini numinis intuitum: Cùm Deus ita merè purus putus spiritus sit, ut omnem prorsus corporei oculi, etiamsi totus sit Lynceus, aciem effugiat. [o] *Deum nemo vidit unquam:* Nec unquam videbit, oculis nempè corporeis. [p] *Non videbit me homo, & vivet.*

Pul-

n *Lib. de Cœlesti Hierarchia cap.* 15. o *Joan.* 4. *v.* 12. p *Exod.* 33. *v.* 20.

Pulchra ergo & optanda profectò, quæ nobilissimæ libertatis index est, ea pedum nuditas, sive corporeæ molis solutio: qua nempe fit, ut animus noster expeditus & alacer in felicissimam illam divinæ lucis contemplationem evolet.

Unde cùm ipsius animi nostri, quamdiu corporis calceo vinctus detinetur, statum intueor, mihi videre videor miseram illam Junonem, quam Poëtarum figmenta commemorant, in medio aëre suspensam hæsisse, cùm ejus pedibus duas incudes Juppiter appendisset. Ut testatur [q] Homerus, ubi sic iratum Junoni Jovem loquentem inducit.

Ἦ οὐ μέμνῃ ὅτε τ' ἐκρέμω ὑψόθεν, ἐκ δὲ ποδοῖιν
Ἄκμονας ἧκα δύω. σὺ δ' ἐν αἰθέρι καὶ νεφέλῃσιν
Ἐκρέμω. Id est.

An subit ut te suspendi, pedibusque ligavi
Incudes binas. sublimis ab athere at ipsa
Pendebas.

His equidem vincta compedibus Juno, quantùm in altum nitebatur ascendere, tantùm eam incudum gravitas ad terram deprimebat. Ita, ubi noster animus cupidinis cœlestium subvectus alis in altum ad-

M 6 spi-

q *Iliad.* 15.

spirat & contendit, aliunde terrenum corporeæ molis pondus ipsum terram versùs etiam deprimit. Unde meritò conqueri potest, ut apud [r] Alciatum ille:

Ut me pluma levat, sic grave mergit onus.

An non igitur verè liber animus, quando deposito corporis calceamento nudipes & expeditus incedit? Ita equidem liber, ejusque tanta libertas, quantâ majorem viri quique nobilissimi optare non valeant. *Nudatio*, inquit [s] Rupertus, *à terrenis & corporalibus, qualis Moisi præcepta, Solve calceamentum, &c. hominum est principum.*

Non ita tamen de alia pedum nuditate sentiendum, quando nimirum animus calceamentis spiritus, id est virtutibus, quæ in Sanctorum exemplis elucent, est destitutus: hæc enim miseræ servitutis, est argumentum. Unde sapienter idem [t] Abbas: *Ancilla*, inquit, Evam intelligens, *calcaneus a serpente fuit admorsus, quia discalceata erat:* Illis utique virtutum calceamentis. Cùm è contrario, ut idem quoque observat: *B. virgo, quæ iis erat probè calceata, caput serpentis contriverit*, juxta Propheticum illud edictum: [u] *Et ipsa conteret caput tuum.* Sed hæc satis ad calceamenti cum corpore compositionem.

C A-

r *Embl.* 121. s *In c.* 7. *Cant.* t *Ibidem.* u *Genes.* 3. v. 15.

CAPUT XXXIV.

Tropologice significata per Calceamentum veniæ peccatorum Spes.

MUlta sunt equidem, quibus hominis in hac vita mortali conditio graphicè potest repræsentari. Sed nihil meo quidem judicio ad id aptiùs, quàm ipsum ut militem in bello, aut ut peregrinum in via contemplari. Quemadmodum enim definiente [a] Jobo, *Militia est vita hominis super terram:* Et talis quidem militia, ut juxta D. [b] Hieronymi sententiam, *Miles Christianus quotidie de vita periclitetur:* Ita dubio procul eadem vita via est, cùm semper mutetur; & ut ait idem ille [c] Job, *Nunquam in eodem statu permaneat:* Sed ab ortus initio usque ad occasus metam sine intermissione decurrat. Hoc ita se habere, facilè, credo, quilibet agnoscit. Verùm ut absolutior evadat instituta comparatio, suus etiam utrique, cùm militi, tùm peregrino, procinctus hîc assignandus. Etenim, si militi non tantùm debet esse galeâ caput opertum, loricâ pectus

M 7 obar-

a *Cap.* 7. *v.* 1. b *Epist.* 13. *l.* 2. *epist. famil.* c *Cap.* 14. *v.* 2.

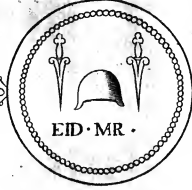
obarmatum, & gladio latus ſuccinctum; ſed etiam ſpeculatoriâ pedes calceati: Non minùs quoque peregrino, præter peram & baculum reneſque ſuccinctos, calcei ſunt neceſſarii: quidquid alii contra ſenſerint. Neque eſt, quod in probanda, quam utrobique ſtatuimus, calceorum neceſſitate tantillum immoremur: cùm utriuſque conditionis muneribus obeundis calceorum uſum nemo neſciat eſſe maximè neceſſarium.

Sed quis erit militis noſtri viatoriſve myſtici procinctus? Omitto dicere, quod Chriſtiano militi fides ſit pro galea, firmitudo animi pro lorica, & verbum Dei pro gladio: quodque peregrinus charitatem pro pera, Crucis meditationem pro baculo, continentiamque pro renibus ſuccinctis habeat: horum enim accuratior explicatio nos extra præſcriptas calcei noſtri metas educeret. Quos igitur homini, hujus vitæ militiam aut viam obeunti calceos tandem aſſignabimus? videndum, quid ſit, quod militem per medias armatorum hoſtium turmas; quid peregrinum per mille viarum & latronum diſcrimina impellat intrepidum. Solent enim ideò potiſſimùm calcei pedibus induci, ut incedentes intrepidè per vias ſentibus & vi-

Pag. 279.

peris infestas gradiantur. Sed in eo non necesse laboriosiùs inquirendo desudare. Notum enim illud est [d] Livii: *Eò impendi laborem ac periculum, unde emolumentum & honos speretur.* Spes itaque, sive lucri, sive honoris & gloriæ, sive quietis, ea est, quæ efficaces omninò hominum animis subjicit aculeos, quibus incitati, quæcumque intercurrunt impedimenta facilè superant, modò tamen quod appetunt id assequi se posse confidant. Atque hoc est calceamentum, quo nostrum sive militem ad bellum, sive viatorem ad iter ineundum instruimus.

Ne verò gratis id videamur effingere, quid obsecro sibi volebat ille apud D. [e] Lucam Paterfamilias, cùm reduci filio pannoso calceos inter cætera jubet afferri? Cur pilei, quo nudum ipsius caput operiret, non ita est sollicitus? Nihil in Sacris Litteris ociosum: omnia plena mysteriis. Ut postremum hoc primùm solvam, quò prioris momentum magis expendatur, graviusque appareat: Pileus libertatis symbolum est. Hinc cæso Julio Cæsare Brutus monetam, in qua expressus duos inter pugiones * pileus, [f] excudit: quò se Rem-

d *Lib.* 4. e *Cap.* 15. *v.* 22. f *Dion. lib.* 47. *p.* 341.

* Nummus autem Bruti, cujus hìc mentio facta est, sic habet.

Rempublicam extincto Tyranno in libertatem asseruisse significaret. Cùm autem asotum illum malè quæsita libertas miserum reddidisset, pater eum in suum dominium recipiens, de pileo tacet, quò scilicet innuat filio deinceps serviendum: Ita tamen, ut ea servitus veram libertatem sociam sit habitura. *Servire enim Deo regnare est*. Ita nihil necesse prodigo illi pileum dare. [1] Sed eidem calcei omninò necessa-

1 Seipsum obliviscitur auctor, dum hypothesim suam longe quæsita similitudine amplificare fervidius studet, & nimis *πολυπραγμονεῖ*. Indigna enim est ejus eruditione præcedens quæstio, & magis aliena responsio, quæ non alia dari potest, quam ad Judæum prorsus nihil pertinere Romanorum e servitute liberatorum pileum. Romæ enim tantum pileus libertatis post servitutem vel captivitatem recuperatæ emblema exprimebat, quo etiam Bruti nummus alludit, quasi occiso Julio Cæsare, adeoque sublata tyrannide respublica in pristinam libertatem restitura esset, perinde ut post Neronis mortem plebs pileata tota urbe discurrit apud Suetonium *in fine Vitæ ejus*. Itaque Romana ista consuetudo cum Judæis communicari nulla probabili ratione potest, ad quos sermonem faciens Servator, & ipse Judæus, parabolam suam exposuit procul dubio ad ipsorum mores accommodatam. Immo an ipse asotum hunc alterius servituti obnoxium fuisse indicat? De servis nihil memorat, sed de mercenariis sive *μισθίοις*. Quin etiam quum vult Balduinus patrem ideo de pileo tacere, ut filio, quem in suum dominium recipiebat, innuat deinceps serviendum, (sic loquitur suo periculo) an ergo statuit filium emancipatione vel alio modo de patris potestate exeuntem pileum gestavisse? Utique cum hoc inauditum sit, & jus illud patriæ potestatis adeo proprium sit civium Romanorum; ut nulli alii sint homines, qui talem in liberos habeant potestatem, nonne hoc est diversarum gentium mores confundere & *ἀπροσδιόνυσα* loqui? Sed hic aliam quam in præcedentibus personam

ceſſarii. Quid ita? Cùm furvæ tetræque ſcelerum imagines peccatoris animo obverſantur, hincque exulceratæ conſcientiæ ſtimuli ſic ipſum miſerè lancinant, ut ſemper ultricem divini numinis vindictam expaveſcat, Quis Zethes aut Calaïs importunas illas ægræ conſcientiæ harpyias abigat? Quis clypeus minacia illa numinis irati tela retundat? Quod, uno verbo, pharmacum tanto malo medelam afferat? *Spera*, inquit D. [g] Auguſtinus, *in eo quem times: Confuge ad eum, à quo aufugiſti: Invoca opportunè, quem ſuperbè provocaſti.* Sed quis inde fructus? *Spes*, ait [h] Apoſtolus, *non confundit*. Ita paſſim [i] Propheta Regius: *In te Domine ſperavi, non confundar in æternum. Deus meus in te confido, non erubeſcam. In te ſperaverunt, & non ſunt confuſi. Omnes ſuſtinentes te non confundentur.* Ad hanc ergo ſpem, quæ tantoperè eſt utilis & neceſſaria, apto ſymbolo ſignificandam, pater ille familias reducem ad ſe filium amicè complectens, domeſticis ſuis ait: [k] *Date calceamenta in pedes ejus.*

Aptum

[g] *Lib. Medit.* [h] *Ad Rom.* 5. *v.* 5. [i] *Pſal.* 30. 24. 21. 24. [k] *Luc.* 15. *v.* 12.

ſonam agit, quare veniam hanc meretur. Forſan potius ex hoc exemplo colligere licebit, quantopere Judæi ἀνυποδησίαν utpote luctui propriam ſint averſati, adeoque hoc etiam facere ad refellendam eam ſententiam, quæ eandem in Servatore cogitabat.

Aptum dixi symbolum: Nam quemadmodum calcei minaces spinarum aculeos obtundunt, ne pedes lancinent: Ita spes inquietos spinosæ conscientiæ motus compescit, ne importuniùs animum exagitent: Dum nimirum qui aliàs Deum delictis suis infensum formidabat, eum deinceps misericordem propitiumque sibi ad eum confugienti fore confidit.

CAPUT XXXV.

Anagogicè significata per Calceamentum æternæ beatitudinis Spes.

QUemadmodum hominem supremus omnium rerum Arbiter, in hac vitæ mortalis conditione, tanquam militem in bello, aut ut peregrinum in via constituit: Ita etiam hos illi fines terminosque voluit esse præscriptos, ut exantlatis illius militiæ itinerisve laboribus tandem aliquando conquiesceret, meritamque laborum suorum mercedem assequeretur. Justissimum hunc atque suavissimum divinæ providentiæ ordinem probè cognitum habebat [a] Apostolus, cùm hæc ita confidenter enunciaret: *Bonum certamen certavi, cursum*

a 2. *Ad. Tim. cap.* 4. *v.* 7.

sum consummavi. In reliquo reposita est mihi corona justitiæ, &c. Hinc profectò spes illa emergit, quæ, ut idem loquitur [b] Apostolus: *Tuta firmaque animæ anchora usque ad interiora velaminis incedit.* Id est, qua noster animus, non tantùm ipsam sibi pollicetur divini numinis benignitatem, qualem in hujus vitæ curriculo mortales experiuntur; sed audacioribus subvectus alis, ad immensas illas, quæ in æternis cœlorum adytis reconditæ sunt, divinæ largitatis divitias totus anhelans adspirat & contendit.

Et hæc quidem spes illa est, qua tanquam calceo instructus animus, omni prorsus abjecto metu intrepidus, [c] *Super aspidem & basiliscum ambulat, conculcatque leonem & draconem:* Facilè inquam avaritiam, invidentiam, superbiam, iracundiam, & cætera ejusmodi monstra superat. Unde licet anteà calceamentum illud, quod recepti in gratiam filii pedibus voluit [d] pater familias induci, aptum illius spei dixerimus esse symbolum, quæ circa peccatorum veniam occupatur: Idem nihilominùs etiam commodè nobis hanc æternæ beatitudinis expectationem repræsentat. Quisquis enim cum Deo in gratiam

b *Ad. Heb.* 6. v. 19. c *Psal.* 90. v. 13. d *Luc.* 15. v. 22.

tiam rediit, ejusmodi calceamento censendus est instrui, ut non tantùm deinceps inoffenso pedè queat vitiorum monstra proterere, sed etiam alacriter ad æternæ felicitatis lauream convolare. Atque ad eam mentem [e] Tertullianus, ubi militi Christiano militiæ insignibus exautorato gratulatur: *Si speculatoriam*, inquit, *morosissimam pedibus absolvit, Spe calceatus donativum Christi expectat.* Spe utique bonorum illorum indeficientium, quæ in hujus vitæ agone legitimè certantibus, in cœlis reposita servatur.

Quidni verò hanc cœlestium bonorum expectationem aptè calceamenti symbolo dicamus expressam? Id etiam apud Ezechielem ita significatum licet animadvertere, si ritè ad mentis illius libram ejusdem verba expendantur. Cùm enim per eum Dominus Deus Israëlitico populo beneficia exprobraret, quæ in eum effusa manu contulerat, inter cætera sic ait, [f] *Calceavi te hyacintho:* Quid aliud quàm spem illam cœlestium adumbrat? *Per hyacinthum*, inquit post Philonem D. [g] Hieronymus, *qui coloris est aërei, cœlestia significantur.* Aptè id quidem: Sed res ut cla-

e *Lib. de cor. mil. cap. 1.* f *Ezechiel. Cap. 16. v. 10.* g *In hunc locum.*

clarior eluceat, accuratiori indiget explicatione. Quamobrem solvendus hîc nodus occurrit, An per hyacinthum flos, an lapis debeat intelligi. Si enim flos, eum non cærulei, sed purpurei esse coloris plerique omnes consentiunt. Unde illud [h] Persii de Causidico toga purpurea induto:

Hic aliquis cui circum humeros hyacinthina læna est:

Et coloris illius ratio videtur locum duplici fabulæ dedisse, qua quidem hyacinthus & Ajax in eum florem dicuntur commutati: ubi nimirum illius folia eorundem purpureo colore perfusa fuerunt: vel certè effusus idem cruor flos ut primùm nasceretur effecit. Qua de re sic [i] Ovidius:

Ecce cruor qui fusus humi signaverat herbas,
Desinit esse cruor, Tyrioque nitentior ostro
Flos oritur, formamque capit quem lilia, si non
Purpureus color his, argenteus esset in illis,

Quod si flos ille purpureus, quid illi cum aëreo cæruleove colore potest esse commune? De lapide non minùs videtur posse dubitari; cùm eadem utriusque nomencla-

h *Sat.* 1. v. 32. i *Lib.* 10. *Metam. Fab.* 5.

clatura eumdem etiam utriusque colorem suggerat intelligendum. Lapidi namque id nominis omninò videtur inditum, quòd florem colore repræsentet.

Sed sive flos, sive lapis intelligatur, utrobique spei symbolum stare potest immotum. Hyacinthus enim ille flos purpureus nihil aliud est, quàm rubrum nostrum lilium, ut ex antecedentibus Ovidii verbis facilè potest colligi. Unde, cùm sponsa, in [k] Canticis, sponsi sui labia cùm liliis comparat, his verbis: *Labia tua lilia distillantia, &c.* Vult ea esse non pallida, cujusmodi vulgò sunt lilia, quòd sanè esset in vitio: Sed rosea & corallina, seu purpureo quodam splendore rutilantia; sicut lilia purpurea, quæ teste [l] Dioscoride in Syria sunt laudatissima: Si autem Hyacinthus lilium, ecquid adumbrandæ spei aptiùs unquam potest excogitari? Lilium, sive candidum, (sive rubrum, nihil refert) spei singulare est hieroglyphicòn. Id docent plerique veteres nummi, in quibus una parte * lilium, altera

k *Cap.* 5. *v.* 13. l *L.* 3. *cap.* 99.

* Dissentit hac in parte Antonius Augustinus *in suo antiquitatum Romanarum Hispanarumque libro*, *dialogo* 2. qui herbam trium duntaxat foliorum esse existimat, seu primum illud germen, quod jacto grani semine nascitur, & cujus,

Vespasiani

Hadriani

tera verba hæc: SPES POPULI ROMANI. expressa videntur. Unde princeps [m] Poëta, dum Marcellum proprio illustrat emblemate:

——— Spes, inquit, *unica nostri*
Tu Marcellus eris, manibus date lilia plenis.

Et significationis illius ratio non à colore petenda, sed ab eo, quòd lilium etiam excisum efflorescat. Hoc enim spei familiare, quòd rebus afflictis meliora semper expectanda suadeat. [n] *Etiamsi occiderit me Deus*, inquiebat ille, *in ipso sperabo*. Quamobrem calceatus Hyacintho pes, animum spe instructum aptè significabit.

At de cœlestium expectatione hîc quæstio est? Et hanc quoque Hyacinthus lapis potest adumbrare. Licèt enim eadem floris & lapidis appellatio, eumdem utrique colorem videatur assignare; unde quidam Hyacinthum cum cœlo nihil habere similitudinis possent arbitrari: unus tamen [o] Marbodæus viam nodo solvendo, reique explicandæ aperit, cùm docet: *Hyacintho-*

m *Æneid. 6. v. 883.* n *Job. 13. v. 15.* o *Cap. 7. dactyl.* cujus, ut veteri verbo dicitur, *spes* adhuc *in gramine est*. Nos benigne lector, ut liber suus cuique sensus sit, ex veteribus nummis tam illum tibi damus, qui lilium exhibet, quàm qui trifolii figuram repræsentat: nec quidquam causæ est, cur non eadem res utroque modo satis commodè adumbrari possit.

thorum tres esse species, primam rubei coloris, & vocari granatos; Secundam cinerei, & dici citrinos; Tertiam denique cærulei, & vocari venetos. Quo discrimine constituto, si postremam Hyacinthorum speciem, omissis duabus aliis, hîc spectemus? An non jure per cæruleum illum Hyacinthi veneti colorem, qui aliàs cælestis appellatur, res cælestes intelligemus? Hæc Philoni, D. Hieronymo, Hugoni, Lyrano atque aliis mens. Poterant quidem tres illæ species singulæ ad sensus mysticos ita revocari, ut calceatus Hyacintho pes animum ostenderet charitate rubeum, humilitate cinereum, & sapientia cæruleum: vel qui, cùm ira exardescit, igneum rubo- rem; cùm vehementi metu percellitur, citrinum; & cùm invidia rumpitur, cæruleum seu lividum colorem prodit. Sed hîc rubos ejusmodi non excutio. Itaque calceatus Hyacintho pes, expressam nobis imaginem exhibet, animi, qui præpetibus spei subvectus alis *obviam*, ut loquitur D. [p] Hieronymus, *Domino graditur in aëra, & ad cœlestia regna festinat.* Unde [q] Apostolus, cùm ejusmodi spe calceatus, jam animo per ampla cœlorum palatia exspatiaretur: *Nostra*, inquit, *conversatio in cœlis*

p *In c. 16. Ezech.* q *Ad Philip. 3. v. 20.*

cœlis est. Ita ejus insistens vestigiis Ecclesia sic inter cætera Deum orans preces suas concipit: *Da quæsumus, ut inter mundanas varietates ibi nostra fixa sint corda, ubi vera sunt gaudia.* Et certè quemadmodum in calceamentis pulchri sunt gressus hominis, cùm ejus pedibus sic aptè calceamenta cohærent, ut non sollicent: Ita tum demum anima incessus decore præcellit, cùm suos affectus æternæ beatitudini sic affixit, ut ab ea divelli se nunquam patiatur.

Sed ut tandem concludam, quemadmodum olim inter Gentiles,

Scortea non ulli fas est inferre sacello:

Quòd res mortuæ, qualia sunt ex mortuorum animalium pellibus calceamenta, divino Numini censerentur abominabiles: Ita non est, quod quis spe quadam futili, vividoque bonorum operum spiritu destituta, sibi putet aditum in æterna cœlorum adyta patefactum iri. Beatitudinis illius præmium spei quidem propositum est, sed quam Petrus Apostolus *spem vivam* appellat. Hæc planè spes & fiducia, quæ nascitur ex patientia, ex bonis operibus, atque adeò ex testimonio bonæ conscien-

 tiæ,

Ovid. 1. Fast.

tiæ, juxta doctrinam [f] his locis expressam: *Patientia probationem operatur, probatio verò spem. Qui benè ministraverint gradum bonum sibi acquirent, & multam fiduciam in fide, quæ est in Christo Jesu. Si cor nostrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad Deum.* Hæc inquam spes viva & perfecta ita dubio procul ad immarcessibilem æternæ felicitatis gloriam deducit, ut quod inter varias vitæ mortalis angustias diu speravimus, tandem aliquando possideamus.

EPILOGUS.

HÆc habui, quæ de Calceo Antiquo & Mystico scriberem. Plura forsitan & meliora plerique vellent Sed iis operosiùs respondere jam non est animus aut propositum. Neque me juvat ullis verborum lenociniis aliquam huic operi commendationem aucupari. Quodcumque illud est, utendum offero. Si placet, ametur: si non, alia, eaque meliora præferantur per me licet. Alii, ut fœcunda semper est invidorum seges, livoris œstro perciti, genuinum, opinor, in me meamque opellam infigent. Quibus nihilominus, ut pro malo

[f] *Ad Rom.* 5. v. 4. & 5. *Jac.* 1. v. 3. 1. *Joan.* 3.

malo bonum rependam, benè esse volo, Morbonamque precor, ut iis suum morbum auferat. Non enim placet istud reponere:

Ventre crepent medii quos premit invidia.

Alios denique à malevoli animi contagio liberos, quibus nota mea conditio, subibit fortè mirari, atque adeò hæc amicè suggerere: Ergone sic ab equis, quòd ajunt, ad asinos, à suggestu ad sellam, à pileo ad calceum; uno verbo à studiis Theologicis ad humaniores litteras recurris? Et his quoque, ut mihi semper arrisit ingenuitas, ita ingenuè lubensque do manus. Quid facerem? *Trahit sua quemque voluptas.* Cùm enim mihi superioribus annis ferias ab argutis scholæ Theologicæ tricis volens indixissem, ut in otio negotium aliquod quærerem, placuit interdum ea relegere, quibus antea fueram impensè delectatus. Sed ne quisquam me tanquam divinæ illius sapientiæ desertorem jure posset incusare, gemmas etiam atque aurum à Sacris Litteris & Sanctorum Patrum monimentis studiosè conquisivi, quibus ut elegantiorem volui calceo meo concinnitatem afferre, ita symbolum aliquod meæ in Sacrarum Litterarum studiis operæ si-

mul exhiberem. Quod si jactum hunc dextro Hercule cecidisse comperero, nascetur fortè cum tempore talis occasio, quæ mihi de rebus aliis gravioribus scribendi argumentum suppeditabit.

FINIS.

ADDENDA ET CORRIGENDA.

Pag. 32 col. 1 lin. 29 Iliad. Ψ. *lege* Odyss. Φ. 391
95 2 12 *κοιλῴ* *l.* *κοίλῳ*
108 2 8 filiren.on *l.* silire non
—— 9 nicaique *l.* unicuique
115 2 12 eam *l.* eum
137 1 14 in media suræ parte, *adde*, vel potius tibiæ, cujus luculentissimum exemplum exhibet Pyrrhi imago depicta ab Jac. Sponio *in Miscellan. erud. Antiq. p.* 139.
150 1 13 quorum *l.* quarum
171 2 solveret, *adde*, quod dulcissime exprimit Plauti avarus Euclio *in Aulul. a.* 2, *sc.* 8. *v.* 6. *Cara omnia: Atque eo fuerunt cariora, as non erat.*
179 1 ult. uon *l.* non
201 1 2 *l.* 1

IN-

INDEX AUCTORUM,

Qui in Balduino & notis laudantur, explicantur aut illustrantur.

A.

B.

C.

Gua-

G. Raard.

INDEX

Rerum & verborum memorabilium tam in Balduinum, quam in notas.

A.

Aure-

INDEX

Cal-

E.

F.

in

Jun-

Q.

R.

S.

San-

Sutu-

INDEX

V. Va-

V.

Unci-

FINIS.

JULI NIGRONI
GENUENSIS
DE
CALIGA VETERUM
Dissertatio subseciva.

Qua declaratur, quid ea sit Latinis Scriptoribus, in Sacra Scriptura, Jure Civili, ac Lapidibus vetustis.

EDITIO ULTIMA.

LABORE ET COELI FAVORE.

LUGDUNI BATAVORUM
Apud THEODORUM HAAK,
MDCCXI.

F I N I S.

JULI NIGRONI
GENUENSIS
DE
CALIGA VETERUM
Diſſertatio ſubſeciva.

Qua declaratur, quid ea ſit Latinis Scriptoribus, in Sacra Scriptura, Jure Civili, ac Lapidibus vetuſtis.

EDITIO ULTIMA.

LABORE ET COELI FAVORE.

LUGDUNI BATAVORUM
Apud THEODORUM HAAK,
MDCCXI.

TYPOGRAPHUS
LECTORI.

MIraberis benigne Lector, cur Calceis Caligas, feminalia, ut vulgò fertur, tegumentis pedum subjecerim: sed hunc tibi scrupulum Nigronus eximet, qui Caligas calceamenti speciem esse solidis rationibus demonstrat, ut jam vel propter argumenti similitudinem sine piaculo fraudandus hoc tanti viri labore non fueris. Nunc id te rogatum volumus, ut quando commodis tuis dicatum est, quicquid in novis est virium & ingenii, majora meditantem favore tuo prosequi ne dedigneris. Vale.

INDEX CAPITUM.

JUL. NIGRONI

GENUENSIS

DE

CALIGA VETERUM

Dissertatio Subseciva.

CAPUT I.

Scribendi causa, & propositio rerum dicendarum.

1. *Error quorundam in Caligæ notione.* 2. *Quid sit Caliga; scilicet* calceamentum *militare. Non est crurum, non femorum indumentum.* 3. *An Brachæ sint femoralia.* 4. *Braccarum nomine vestis totius corporis significata.* 5. *Conciliantur contraria sententiæ.* 6. *Divisio Dissertationis.*

IN Dictionario Latinæ linguæ, cui *Calepino* nomen est, atque in *Thesauro Ciceroniano* Marii Nizolii ad verbum *Caliga*, falsa quædam inhæsit interpretatio, quà dicitur esse tibiarum tegumentum, quod ab Italis *Calza*

 nun-

nuncupatur. Qui error, cùm in omnes ferè Vocabulorum collectiones infusus est, tum verò *in Thesaurum Italicæ Latinæque linguæ*, Petri Galesinii nomine prænotatum: quem virum senem adolescens ipse doctissimum existimabam, ac suspiciebam. Versabatur in eadem caligine Glossa, *in L. A caligato. Cod. de Nuptiis*, cùm militem caligatum scripsit ab ocreis ferreis dici. Nec agnovit errorem Antonius Nebrissensis, probans *in Vocabulario Juris* opinationem Glossæ. Joannes quoque Fernandez *Lib.* 3. *Thesauri Scripturarum capite* 16. verbo *Calceamenta*, de tegumento tibiarum, non pedum intelligit Angeli verba ad S. Petrum *in cap.* 12. *Actuum Apostolicorum*, *Calcea te caligas tuas.* Idem videtur Joanni Stephano Duranto *Libro* 2. *de Ritibus Ecclesiæ Catholicæ*, *capite* 9. §. 21. quamvis retineat hujus loci vulgatam editionem. Quam tamen ex ejusdem vocis ignoratione, damnant sectarii quidam, meritò ipsi notati ac damnati ob hanc caussam ab Jacobo Gretsero Soc. Jesu, *tomo primo Defens. Card. Bellarm. l.* 2. *c.* 14. §. *Defenduntur Actus Apostol. num.*6. Nomenclator quoque Hadriani Junii d. a. in eadem re peccat, *cap.* 76. qui Caligam interpretatur tibiarum integumentum, & *Cali-*

gas

gas follicantes apud S. Hieronymum *Epistolâ 22. ad Eustochium*, femoralia usque ad talos demissa, quæ Itali vocant *calze marinaresche* & nautis sunt in usu. Nec dubito, quin alii multi ex his turbidis fontibus hauserint eundem errorem: quem miror à tot doctis viris, qui Calepinum recognoverunt atque auxerunt, nondum fuisse notatum atque erasum.

2. Est igitur *Caliga*, bonis Latinis Scriptoribus, priscis Juris consultis atque Imperatoribus, in Jure Civili, Lapidibusque vetustis Romanorum, *pedum integumentum, & calceamenti militaris genus, quo Romani milites gregarii ac manipulares in bello & castris potissimùm utebantur*: in sacra verò Scriptura pro calceamento pariter sumitur, à militaribus non absimili, quo pedes tantùm muniuntur. Quo fit, ut Caligæ crurum, aut tibiarum operimenta, non sint: quæ *cruralia* & *tibialia*, probati Scriptores dicunt. Multò minus hæc vox femorum indumentis aptari potest significandis; quæ *feminalia* nominantur à Suetonio, & Interprete sacrorum Bibliorum: *femoralia*, tum ab eodem Interprete, tum à S. Benedicto & aliis Scriptoribus Ecclesiasticis: *succinctoria* & *campestria* ab Horatio; Asconio, & S. Augusti-

gustino: *subligacula* à M. Tullio. Quamquam hæc posteriora vocabula, propriè sumpta, breviora pudendorum tegmina significant, ut observat post alios Jacobus Pontanus noster *in Ovidium l. 5. Trist. eleg.* 11. De his omnibus videantur, quæ diximus *in Commentario ascetico Regulæ* XIII. *communium numero* 8. & quæ post me scripsit Joannes Lorinus noster in *caput 6. Levitici v.* 10.

3. Quæritur, num *braca*, seu *bracca*, sive etiam *bracha* & *braccha* (his enim quatuor modis scribitur hoc vocabulum) femoralia sonent; & lis adhuc videtur esse sub judice. S. Hieronymus, quem secuti sunt Ecclesiastici Scriptores in *cap.* 3. *Danielis*, asserit nomine bracharum, femoralia significari, *quæ usque ad poplites & genua veniunt*. Declarans enim Sacerdotalem habitum *in Epistola* 128. *ad Fabiolam*, inter cetera de hoc genere vestimenti: *Græcè περισκελῆ à nostris feminalia, vel bracha usque ad genua pertingentes*. S. Ambrosius *l.* 1. *Offic. c.* 11. referens verba Exodi 28. præcipientis fieri linea feminalia Sacerdoti, producit sive suam, sive aliorum versionem hoc modo: *& facies illis brachas lineas, &c.* Ivit in eandem sententiam S. Isidorus *libro* 19. *Originum cap.* 21. *&* 22. docens

docens femoralia dici quoque *brachas*; & B. Alcuinus *l. de divinis Officiis*, *cap. de Vestibus* declarans quid sint feminalia veteris Sacerdotis, ait, *Hujusmodi habitus ita notus est in nostris regionibus, ut ex eo Gallia braccata denominata sit.* In *cap.* 3. Danielis adhibita est hæc vox, ubi de tribus pueris dicitur: *Et confestim viri illi, vincti, cum braccis suis, & tiaris, & calceamentis, & vestibus, missi sunt in medium fornacis ignis ardentis.* Joannes Maldonatus noster in *cap.* 3. Danielis *num.* 21. *braccam* ait hoc loco, vestis esse genus incompertum: & non defuisse apud Hebræos, qui femoralia sint interpretati. S. Hieronymus in *Commentario Danielis cap.* 3. tradit verbum Hebraicum à Symmacho versum in *ἀναξυρίδας* esse: quâ voce Thesaurus linguæ Græcæ multis auctoribus probat, braccas, & femoralia significari. Videtur huic interpretationi adversari, quod subdit idem S. Hieronymus, ab Aquila, & Theodotione redditum pro braccis, *Saraballa*; quæ vox in eodem capite *num.* 94. substituitur pro *braccis*, in repetitione vestimentorum, quæ per miraculum non sunt combusta. Verùm ex eodem S. Hieronymo, tibialia & cruralia significari videntur per *Saraballa*; quòd id

vocabulum crura quoque tibiasque denotet. Responderim, vel braccas illorum juvenum fuisse femoralia, protensa adeò, ut tibias attingerent, aut operirent, qualia dixi *num.* 1. nautarum esse femoralia: vel certè, quamvis primaria notione *Saraballa* fuerint tibiarum indumenta, tamen usu populi sæpè veras notiones detorquentis, postea significare cœpisse tegumenta femorum, quæ tibiis proxima sunt. Idem accidit in periscelidibus. Nam etsi σκέλος sit crus, unde periscelides; tamen non tibialia dicuntur periscelides, sed femoralia.[1] Itidem ἀναξυρὶς interdum ad pedum indumenta porrigitur apud probatos auctores, quæ communiter ad femorum tegmen pertinet. Hinc apud Suidam, & Hesychium synonyma sunt φιμινάλια, ἀναξυρίδες, βρακία. Juvat hanc significationem braccarum, cum pro femoralibus sumuntur, Italorum lingua, qui ex bracharum corrupto vocabulo, quævis femoralia *Braghe* appellant, & femoralia inflata, seu follicantia *Bragoni*.

4. Obstant huic notioni profani Scriptores antiqui, & linguæ Latinæ scientissimi,

1 Egregie hunc errorem ex sibilat A. Bynæus *l.* 1. *c.* 8. *n.* 5, quum periscelides tantum sint muliebria crurum ornamenta. Idem porro eruditus vir de Saraballis diffusius examen instituit *l.* 2. *c.* 10. *n.* 4. *ejusdem operis*.

ſimi, apud quos *Bracca*, veſtimenti genus eſt intonſum, & varii coloris, ut tradit Diodorus *libro* 6. quod *Barbarum tegmen* dicitur à Cornelio Tacito *libro* 2. *Hiſtoriarum:* quo *Galli Braccati* dicti ſunt populi provinciam Narbonenſem incolentes. Quamquam in uſu prætereà fuit Vangionibus, Perſis, Sarmatis, aliiſque gentibus ſub Arctum habitantibus, quod arcendo frigori aptiſſima veſtis eſſet. Operiebat enim totum ferè corpus. Ovidius. *l.* 3. *Triſtium*, *elegia* 10.

Pellibus & ſutis arcent mala frigora braccis.
Oraque de toto corpore ſola patent.

Pomponius Mela *lib.* 2. *de Situ Orbis*, *capite* 1. Scythiam Europæam deſcribens, & mores Sarmatarum: *Totum braccati corpus; &, niſi quia vident, etiam ora veſtiti.* Plura de forma braccarum legi poſſunt apud commentatores Ovidii, Cornelii Taciti, & Pomponii Melæ; nec non apud Lazarum Bayſium *libro de Re Veſtiaria cap.* 20. Rabbi Abraham, ut refert Maldonatus noſter, intellexit apud Danielem in verbo illo Hebraico, quod in braccas, & ſaraballa verſum eſt, veſtem ſuperiorem; quæ, quia non arſit evidentius miraculum reddidit: ut etiam Maldonatus *num.* 21. & 94. probat.

a 6 5. Con-

5. Conciliari possunt hæ duæ sententiæ quemadmodum facit idem Maldonatus *num.* 21. si dicamus braccas primævo usu significasse priscis Latinis, genus quoddam superioris vestis, variæ, intonsæ, frigori pellendo ob magnitudinem aptæ, quâ induti erant tres pueri, conjecti in fornacem Babylonis. Quoniam verò demittebatur usque ad genua, tegebatque femora, & fortasse tibias & crura, usu posteriorum adhibita est eadem vox ad appellanda femoralia, & verò etiam tibialia, ut in relatis locis patet. Atque hæc dicta sint per digressionem in gratiam adolescentium studiosorum, ut habeant plura vocabula, quibus femoralia, & tibialia nominent Latinè; neve putent, sublata Caliga, femora, & crura integumentorum vocabulis nudata fuisse.

6. Redeuntes igitur ad institutam disputationem, stabiliamus illustremusque positionem descriptam *num.* 2. communem ac receptam à tot viris doctis. Atque, ut caligo, quæ in Caligæ notione mentibus adolescentiorum posset offundi, discutiatur, tres in partes Dissertatiunculam tribuam. Primâ *probabitur*, *Caligam esse pedum indumentum:* secundâ, *spectare ad militiam primævo usu:* tertia & postre-

postremâ, *de materia, & forma ipsius disseretur.*

CAPUT II.

Caligam esse pedum indumentum.

1. I *Argumentum a cognomine Caligulæ.* 2. II *Argumentum auctoritate Interpretum Italorum.* 3. III *Argumentum sententia litterarum.* 4. IV *Argumentum usus Latinorum Historicorum.* 5. V *Argumentum ex Historicorum Græcorum versione.* 6. VI *Argumentum ex etymologia & auctoritate Grammaticorum.* 7. VII *Argumentum ex adagio* Caliga Maximini. *Quid sit Campagus.* 8. VIII *Argumentum usus Ciceronis.* 9. *Romani sine tibialibus incedebant.* 10. *Non obstat frigus Romanum.* 11. *Romani & Græci excalceati.* 12. *Aliæ nationes sine tibialibus.* 13. *Quid peccaret Pompejus.* 14. *Cur disputatum sit de fasciis cruralibus. Insoliti calcei violabant decorum.* 15. *Alter locus Ciceronis expenditur.* 16. *Objectio de Gallica solvitur.* 17. 18. *Utrum Caliga differat a Gallica.* 19. *Prima objectio solvitur.* 20. *Solvitur altera objectio.* 21. IX *Argumentum ex Scriptura Sacra. Primus locus veteris Testamenti.* 22. *Alia probatio ex editione* LXX *& recentiorum Interpretum.* 23. *Alter locus in Testamento novo* Actuum Apost. c. 12. 24. *Probat esse hoc loco calceamentum.* 25. *Aliæ probationes ejusdem conclusionis.* 26. *Consentiunt recentiores Interpretes.* 27. *Objicitur vis verbi Græci & solvitur.*

 28. *Ca-*

28. Caligæ Petri non sunt cruralia. 29. Non sunt femoralia, quæ non ferebant Judæi. 30. Neque Hebræis neque aliis gentibus femoralium usus. 31. Aliis nationibus quamvis Christianis defuit usus feminalium. 32. Objectio contra definita. Prior sententia. 33. Posterior sententia. 34. Excutitur alia objectio. Salvator accumbebat more Romanorum in conviviis. Prima probatio. 35. Altera probatio. 36. X *Argumentum usus Ecclesiasticorum Scriptorum. 37. Primus Scriptor Tertullianus. 38.* II *Scriptor S. Ambrosius. 39.* III *Scriptor S. Hieronymus. 40. Alii loci S. Hieronymi. 41.* IV *Scriptor S. Augustinus. 42.* V *Scriptor Jo. Cassianus. 43.* VI *Scriptor S. Benedictus. 44. Caligæ quomodo pedum indumenta. 45.* VII *Scriptor S. Gregorius Papa. 46.* VIII *Scriptor Venerabilis Beda.*

PRobabitur decem argumentis, Caligam esse calceum in Latino sermone. Primum sumitur ex cognomine C. Cæsaris Romanorum Imperatoris quarti, qui *Caligula* militari joco dictus est, ex Suetonio Tranquillo, *in Caligula cap.* 9. atque id *à Caliga.* Ausonius *in Monostichis:*

Cajus cognomen Caligæ, cui castra dederunt,

& *in Tetrastichis* de XII. Cæsaribus:

Post hunc castrensis Caligæ cognomine Cæsar.

Specta-

Spectavit rem eandem Sidonius Apollinaris *in Panegyrico Aviti versu* 105. cùm Imperatores enumerans dixit:

Et caligas Caji, ClaudI censura secuta est.

Hujus cognominis occasionem Cornelius Tacitus *libro* 1. *Annalium* his verbis narrat, & simul quid esset Caliga declarat: *Quem militari vocabulo CALIGULAM appellabant; quia plerumque ad concilianda vulgi studia, eo tegmine pedum induebatur.* Expende lector, *eo tegmine pedum*, quod non nisi Caliga erat, seu Caligula, quæ parva est Caliga, conveniens Cajo, qui puerulus educabatur in castris. Sextus Aurelius Victor in Caligula: *Quia natus in exercitu fuerat, cognomentum calceamenti militaris, id est, Caligulæ sortitus est.* Dio Cassius Græcus historicus, *libro* 57. ut in editione Latina legitur: *Quòd in castris enutritus militaribus calceamentis, pro urbanis, uteretur.* Quid clariùs dici potuit ab his tribus historicis antiquis?

2. Secundum argumentum est auctoritate Italorum interpretum Cornelii Taciti, qui Etruscâ linguâ Tacitum nobis loquentem reddiderunt. Tres legi; Hadrianum Politum, Georgium Datum, & Bernardum Davanzatum. Primus caligas vertit, *Borzachini soldateschi.* Atqui vox hæc

Bor-

Borzacchini noſtratibus deſignat calceos quoſdam, qui à pedibus ad mediam uſque tibiam perveniunt. Melius mea ſententia ſecundus interpres (ut colligetur ex forma Caligæ, de qua *capite* 4. *n.* 1.) qui vertit Caligas, *Calzari*. Liguribus autem, & nonnullis aliis Italiæ populis, atque inprimis Etruſcis, qui principatum in Italica lingua tenent, *Calzaro* calceus eſt, ut vox ipſa corrupta innuit, & docet Academia Florentina, quæ à furfure cognomentum habet, *in ſuo Vocabulario*. Tertius non modò Caligam interpretatus eſt *Calzaro*: ſed etiam eleganter ac propriè Caligulam, *Calzarino* convertit, quaſi dicas *Calceolum*; vocabulo uſus Italis diminuente, atque ad amuſſim Caligulæ reſpondente. Ac ne quis hæreat, in hac interpretatione, idem Bernardus *in Notis* ad eum Taciti locum, declarat, Caligas, quas *calzari* verterat, ſoleas eſſe, nudo pedi alligatas; quæ deſcriptio proba eſt, ut in *capite* 4. demonſtrabitur *ex Columna Trajani: & Arcu Conſtantini*. Quamobrem Gaſpar Sanctius, qui Caligas Petri calceos eſſe intelligit, ut ſuo loco cum laude referam *numero* 26. non metuat in *cant.* 5. *numero* 100. dicere *Caligulam à calceamento militari denominatum*: quando hiſtorici tem-

temporum illorum viciniſſimi hoc docent, & tot viri eruditiſſimi hiſtoricorum horum explanatores confirmant.

3. Tertium argumentum eſt communis ſententia virorum prudentiſſimorum, ac de re litteraria benemeritorum ex omnibus gentibus, qui, ut Caligam militarem calceum eſſe dicunt, cum de Caligulæ cognomine diſſerunt; ſic calceamenti genus eſſe docent, cùm vel leges civiles, vel ſacram Scripturam, vel hiſtoricos Scriptores veteres interpretantur. Non eſt animus hîc recenſere omnes, ne longum faciam, ſed aliquot nobiliores. In eorum numero ſunt, Philippus Beroaldus in *Suetonii Caligula cap.* 9. Levinus Torrentius, & Marcellus Donatus in *Suetonii Auguſto cap.* 25. Juſtus Lipſius *in Notis ad Cornelium Tacitum l.* 1. *Annal. cap.* 42. Pierius Valerianus *l.* 40. *Hieroglyph. §. Manipularis.* Petrus Ciacconus *libro de Triclinio* ſub finem. Antonius Auguſtinus *libro de Numiſm. dial.* 7. ubi ait inter cetera, *Caligâ vix pedem tegi.* Joannes Antonius Valtrinus Soc. Jeſu *l.* 3. *de Militia Romana cap.* 13. Martinus Delrio Societatis ejuſdem *parte* 1. *Sacror. adagial. num.* 17. Jacobus Gretſerus ejuſdem Ordinis *tom.* 1. *Defenſ. Card. Bellarm. lib.* 2. *cap.* 14. §. *Defendun-*

tur

tur *Actus Apostolici num.* 1. Addantur Jurisconsulti, quos in legum quarundam interpretatione referam *cap.* 3. *num.* 3. Adjungantur multi Theologi sacræ Scripturæ interpretes, quos producam in illustrandis duobus Scripturæ sacræ locis, *Genesis* 14. & *Actuum* 12. in quibus Caligarum mentio est, ut videbitur inferius *n.* 21. & *n.* 23. & *seq.*

4. Quartum argumentum est usus Historicorum Latinorum veterum, qui Caligam pro calceamento, potissimùm militari, usurpaverunt Cornelium Tacitum, ac Sex. Aurelium Victorem, quorum verba *num.* 1. transcripsi, prætermitto; quia repetere supervacaneum est. Affero Justinum *lib.* 38. *extremo*, de Antiochi Regis exercitu loquentem: *Argenti certè, aurique tantùm, ut etiam gregarii milites, Caligas auro figerent, proculcarentque materiam, cujus amore populi ferro dimicant.* Quòd hîc Caligæ sint pedum munimenta, colligitur tum ex verbo *proculcarent*, quod neque tibialibus, neque femoralibus aptari potest: tum ex clavis, quibus calcei militum figebantur, ut docebo *cap.* 4. *num.* 8. quos clavos, aureos ex luxu habebant Antiochi milites gregarii & infimi ordinis. Dat lucem Justino Valerius Maximus *lib.*

lib, 9. *cap.* 1. de eodem Antiochi exercitu ſcribens, quem tradit habuiſſe, *Magna ex parte aureos clavos crepidis ſubjectos.* En, *crepidas* dixit Valerius, quas Juſtinus *Caligas*: quia crepidarum ac ſolearum in genere ſunt, ut docebitur *cap.* 2. *num.* 25. & *cap.* 4. *num.* 2. Addo Suetonium Tranquillum *in Caligula cap.* 52. ubi refert inſanam varietatem habitûs illius portenti, qua procedebat in publicum. *Modò*, inquit, *in crepidis, vel cothurnis, modò in ſpeculatoria Caliga, nonnumquam ſocco muliebri.* Cùm cetera hîc enumerata ſint pedum indumenta, crepidæ, cothurni, ſocci; cogimur exiſtimare, ſub eodem genere contineri Caligam ſpeculatoriam; quam, quia calceus erat, *pedibus abſolvit* Chriſtianus ille militiam repudians, apud Tertullianum, *lib. de Corona militis cap.* 1. ut planius declarabitur; cùm de ſpeculatoria Caliga ſermo redibit inferius *num.* 37. Revoca hûc Julium Capitolinum, & Trebellium, hiſtoricos pariter, *ex argumento ſeptimo nu.* 7. ubi expendetur proverbium. *Caliga Maximini.*

5. Quintum argumentum exhibent Hiſtorici Græci, qui Caligam Romanorum militum, unde Cajus cognomen accepit, ὑπόδημα ϛρατιωτικὸν interpretati ſunt. Ita

vertit

vertit Dio Cassius, in cujus historia duos observavi locos. Alter est *in l.* 48. ubi narrat, *veteranos milites per seditionem Romæ Senatus locum, & munus occupasse:* proinde à L. Antonio, & Fulvia M. Antonii uxore per jocum, & contemptum appellatos *Senatum Caligatum*, ab usu *στρατιωτικῶν ὑποδημάτων*, militarium calceamentorum. Alter locus est *in libro* 57. *supra num.* 1. notatus: ubi cognomen Caligulæ datum ab exercitu refert, *Quòd in castris enutritus militaribus ὑποδήμασι, hoc est calceamentis, pro urbanis uteretur.* At ὑπόδημα, pedis calceamentum est, omnium Lexicorum Græcorum testimonio; quibus veteres Glossæ illæ bonæ adstipulantur. Hinc Græci excalceatos vocant *ἀνυποδήτας*; quasi dicerent, sine hypodematibus, id est calceis. Confirmatur ex Interprete vulgato sacræ Scripturæ, qui tenax proprietatis verborum est, ac solidæ auctoritatis. Hic enim sensit ὑπόδημα esse propriè calceamentum; quia *capite.* 3. Exodi, & *capite* 5. Josue, ubi nos legimus, *Solve calceamentum de pedibus tuis*, & Chaldaica interpretatio, *Detrahe calceos;* septuaginta duo Interpretes habent ὑπόδημα. Præterea in novo Testamento. *Mat.* 10. *Mar.* 1. *Lucæ* 3. idem ὑπόδημα redditur Latinè cal-

calceamentum. Unde habemus ab eo hoc ὑπόδημα non existimari nisi calceamentum. At planè convincit optimam esse versionem Dionis reddentis Græcè ὑπόδημα Latinè *Caliga*, translatio *Genesis cap.* 14. ubi LXX. in editione Romana Græcè habent, ἕως σφυρωτῆρος ὑποδήματος; & Chaldaica versio, *usque ad corrigiam calceamenti*, nostra editio habet, *usque ad corrigiam Caligæ*. Hinc conficitur ὑπόδημα id calceamentum esse, quod à Latinis *Caliga* nominatur, & benè versam à Dione Caligam Latinam in ὑπόδημα, quia mutata vice Genesis interpres ὑποδήματι Græco reddidit *Caligam* Latinè. Denique Josephus *l.* 7. *Antiq. Judaic. c.* 3. ubi narrat fortitudinem Juliani Centurionis, clavatos calceos habentis, id est Caligas, ut docebo *cap.* 4. *num.* 11. cum habere ὑποδήματα dixit.

6. Sextum argumentum petitur ex antiquorum Grammaticorum etymologia, & auctoritate. S. Isidorus Hispalensis *lib.* 19. *Originum* inscripsit caput 34. *De Calceamentis:* atque in eo enumerans omnia genera calceorum, hæc habet: *Caligulæ, caliga, vel à callo pedum dictæ, vel quia ligantur: nam socci non ligantur, sed tantum intromittuntur.* Si sic denominantur *à callo pedum,*

pedum, quis non intelligit calceos esse? præsertim cùm id scribatur in capite illo, in quo sola & omnia calceamenta recensentur. Confirmatur ex eo, quòd opifex calceorum, qui Plinio, & Agellio *Sutor est*, & Plauto *Calceolarius*, ut tradit Horatius Tursellinus Soc. Jesu *in Nomenclatore Italico Latino*, verbo *Calzolaio*, dictus est à Sosipatro Charisio vetere scriptore in grammaticis Institutionibus, *Caligarius artifex*. Quæ vox haud dubiè deducitur *à Caliga*; & eadem significatione retinetur in aliquot Italiæ provinciis, à Latino sermone, ut par est credere, relictâ, diciturque *il Calegaro*. Quinetiam in vetusto lapide, apud collectorem Romanarum Inscriptionum *pag.* 649. *num.* 1. legitur Sutori caligarius adjunctus hoc modo:

C. ATILIVS. C. F.
IVSTVS
SVTOR CALIGARIVS
SIBI ET
CORNELIÆ EXORAT
VXORI PI

Placuit eadem etymologia Smaragdo Abbati, S. Benedicti Regulæ explicatori perantiquo, in explanatione *Capitis* 55. ut fusiùs

fiùs poftea docebo *num.* 40. qui Smaragdus Caligam effe calceamentum agnovit. Alfonfus Salmeron nofter *tomo.* 12. *tract.* 35. in Actus Apoft. *Caliga*, inquit, *a ligando calce, id eft imo pede dicitur, quafi* calciliga. *Et cum calx à* calcando *dicatur, & calceus à* calce, *liquet propriè Caligas non effe tibialia, fed foleas, aut genus calceorum, quod plantas, aut calces muniret.* Retuli Alfonfi verba, non tam ut ejus etymon probarem, quàm ut intelligeret lector ex ejus etymologia, virum doctiffimum fenfiffe Caligas effe calceamenta.

7. Septimum argumentum exprimitur ex parœmia quadam, à Julio Capitolino relata, *in Maximini vita*, per hæc verba: *Caliga Maximini;* hoc eft *Calceus Maximini.* Martinus Delrio nofter *parte* 1. *facr. Adag. n.* 17. videtur interpretari proverbium hoc fenfu, ut fignificetur Maximinus elatus ad fummum imperii honorem, ex infimo gradu militiæ, qui erat *caliga*, ut *capite* 3. dicetur. Verùm, ut eft apud Paulum Manutium *in Adagiis pag.* 50. vulgò dici placet, & meritò, de hominibus, enormis, & ineptæ magnitudinis. Nam ex eodem Capitolino, Maximinus erat, *Pedum octo & propè femis; calceamentum ejus, id eft, campagum regium conftat pede*

majus

majus fuisse hominis vestigio atque mensura. Quem igitur calceum, vulgus Latino verbo *Caligam* dixit, proverbium formans, eum Capitolinus prius *calceamentum* nuncupat, & postea *campagum*. Quod calcei genus pariter est, Principum proprium: de quo Petrus Pithœus *l.* 1. *Adverf. Subcef. c.* 16. Petrus Faber *lib.* 2. *Agonistic. c.* 34. & Josephus Stephanus Episcopus Vestanus *l. de Osculatione pedum Papæ cap.* 11. Idemque Clericis interdictum, ut illis minimè conveniens, observat Jacobus Cujacius, *tomo* 4. *Operum. lib.* 21. *Observat. c.* 28. ex jure canonico: *c. Pervenit ad nos. dist.* 93. ubi reprehenduntur Diaconi *Calceati campagis* Episcoporum propriis, ut ex ordine Romano probabitur. *num.* 43. Hæc omnia clariora fiunt ex Trebellio *in Gallienis*, qui luxuriem Senioris describens, *Caligas*, inquit, *gemmatas annexuit, quum campagos reticulos appellaret*, sensus est, campagos, imperatorios calceos à Gallieno spretos, atque in Caligas, calceos militares commutatos: quibus, quia calcei militum infimi ordinis erant, ut docebo *cap.* 3. *num.* 4. gemmas ad pretium atque ornamentum addidit. Vides, Lector, duos alios historicos antiquos Capitolinum, & Trebellium, Caligam pro calceo usurpasse;

ſe; ac prætcrea communem fuiſſe tunc vulgo uſum ejus notionis in adagio fingendo.

8. Octavum argumentum eſt uſus M. Tullii Ciceronis, qui Caligam pro calceo, & ſcripſit, & dixit. Scripſit inquam *l.* 2. *ad Atticum epiſt.* 3. de Pompeio loquens ſub nomine Epicratis, his verbis: *Epicratem ſuſpicor, ut ſcribis, laſcivum fuiſſe. Etenim mihi Caligæ ejus, ut faſciæ cretatæ non placebant.* Ad locum hunc intelligendum mihi lux affulſit à Paulo Manutio, in epiſtolæ hujus explanatione. Laſcivus, ſeu delicatus viſus eſt Attico & Ciceroni Pompejus, quia præter morem geſtabat in Urbe duas res inſolitas, & maximè inuſitatas, calceos militares, & faſcias crurales. Illi *Caligarum* nomine, *faſciarum* hæc *cretatarum* vocabulis ſignificabantur. Quid ſint *faſciæ cretatæ* intelligetur ex hac digreſſione valdè neceſſaria noſtræ diſputationi.

9. Romani, ſtante florenteque Republica nudis cruribus incedebant, quæ non niſi togâ demiſſâ tegebantur. Primum id apparet manifeſtò in ſtatuis, erutis è Romanæ urbis ruderibus ac ruinis: nec non è columna Trajano erecta, in qua non modò gregarii milites, ſed etiam ipſi Im-

perator, ac principes viri ſine cruralibus viſuntur. Deinde perſpicuum fit ex eo, quod Plinius tradit Quinctiliano teſte *l. 11. Inſtitut. orator. cap. 3.* M. Tullium ſolitum ad calceos uſque demittere togam, velandarum varicum gratia. Quid opus toga demiſſa, ſi tibialia geſtaſſet? Hæc obvelaſſent varices, quæ in ſuris turgent, etiam toga ſublata. Verùm quia nudis cruribus incedebat, varices apparebant, quas ob deformitatem tegere cupiebat, atque id toga demiſſa obtinebat. Tertiò Cæſar Auguſtus, quamquam Reipublicæ princeps, & mutatis jam in delicias moribus ſeverioribus, non niſi hieme *feminalibus & tibialibus muniebatur*, ut refert Suetonius *in Auguſto cap.* 82. Unde colligas, æſtate atque aliis mitioribus anni tempeſtatibus, nullis tibiarum & crurum integumentis uſum: & præterea inferas cum Levino Torrentio in eum Suetonii locum, (quem alii ſecuti ſunt) hanc concluſionem generalem: *Nudis ergo cruribus feminibuſque incedebant Romani.* Quartò ac poſtremò ſcribit Quinctilianus *lib. 11. c. 3.* commemorato, hæc verba, *Palliolum, ſicut faſcias, quibus crura veſtiuntur, & focalia, & aurium ligamenta, ſola excuſare poteſt valetudo.* Quibus verbis docet, ætate ſua, faſcias

fascias crurales non consuevisse deferri, nisi propter morbi necessitatem, qua cogente crura fasciis obvolvebantur, qua remota, nudabantur. Ex hoc loco Quinctiliani Olivarius Aizignanensis explanator Valerii Maximi ante 130. annos intulit: *Quia non utebantur Caligis*, (id est, tibialibus) *fascia crus alligabant*. Alias conjecturas habet Gaspar Sanctius in *cap.* 5. *Cant. num.* 102.

10. Nec frigoris incommodum objicias; nam Romæ temperatum est cælum: quadraginta duobus gradibus tantum elevatum polum arcticum habet, ex Christophoro Clavio *in capite* 2. *Sphæræ*: raró nivem cadentem, lapsam illico evanescere videt. Præterea ubi assueveris, frigus ferent crura, quemadmodum manus, & facies, quæ hieme non teguntur; & crura multorum rusticorum, qui paupertatis causa, compluriumque Religiosorum, qui virtutis gratia nudis cruribus vivunt.

11. Et quid mirum incedere Romanos nudatis cruribus, quando multi Romanorum, & Græcorum excalceati gradiebantur? Nero Imperator, ut Suetonius *cap.* 51. *ejus Vitæ* tradit, sæpè discalceatus procedebat in publicum. Insanus erat, inquies: at sanus Cato senior, cujus ἀνυποδησία,

δηνία, id est, pedum nuditas, nota est ex Plutarcho *in ejus Vita*. Philosophus insignis Plato, teste S. Hieronymo Matth. 10. *Praecepit duas corporis summitates non esse velandas: nec assuefieri debere mollitiei capitis & pedum.* Lycurgus idem lege Spartanis indixit, ex Xenophonte, & eos paruisse legi arbitror. Simile quid de Atheniensibus prodit Plutarchus *in Phocione*, ac de Lycurgo Oratore *in ejus Vita*. Achillem, Ajacem, Cratetem, & alios Philosophos antiquiores nudis pedibus ingredi consuevisse prodidit Philostratus *in Epistola quadam*. Oppianus venatoribus praescribit, ut ita dicam, nudipedium in venando: & quod est notabilius, *Paedagogus* Clementis Alexandrini *lib. 2. cap. 11.* Christianis idem suadet.

12. Neque vero nuditas crurum indecora erat, ubi erat in usu, quia mos erat, non vitium, quod nulla lege vetaretur. Non Romani soli, aut Graeci hanc crurum nuditatem tenuerunt. Hebraei praeiverunt, ut dicam *num.* 28. Sigismeris regii juvenis, & sociorum habitum describens Sidonius Apollinaris *l. 4. Epist. 20.* sic ait: *Quorum pedes primi perone setoso, talos ad usque vinciebantur: genua, crura, suraeque sine tegmine.* Verum obtinuit usus

pau-

paulatim, ut omnes fasciis crura tegerent. Hinc legis apud Ulpianum *l.* 44. ad Sabinum, & refertur L. *Argumento ff. de Auro, & argento legato*, fascias crurales inter necessaria indumenta collocari. Quid, quod ne femoralibus quidem iidem Romani utebantur in urbe. De hac femorum nuditate dicetur *num.* 30. 31. nunc ad institutam disputationem redeamus de Pompejo.

13. Quoniam ex Quinctiliano fascias crurales sola valetudo excusabat; nec ulceris excusatio, quam prætendebat Pompejus, admittebatur à viris prudentibus, incurrit reprehensionem, ferens tibiales fascias, (quas ex panno fuisse indicat Valerius Max. *l.* 6. *cap.* 2.) præter morem aliorum civium, quemadmodum reprehensus est etiam Clodius, ut dicam *numero* 14. ob purpureas fasciolas. At in Pompejo insolentia rei augebatur colore; quia fascias cretatas gerebat, ut Cicero loquitur, hoc est candida creta dealbatas, de qua Plinius *lib.* 35. *cap.* 17. Hic color, regius erat in fasciis, quòd regium diadema non nisi candida fascia esset, ut multis probat Alexander ab Alexandro *lib.* 1. *Genial. dier.* *c.* 28. Proinde, ut Valerius tradit eodem loco, Pompejo *Candida fascia crus alligatum habenti, Favonius inquit, Non refert*

qua parte corporis sit diadema: Exigui panni cavillatione regias ejus vires exprobrans, vocansque eum in suspicionem affectati regni, quod Cicero quoque hoc loco notasse videtur. Quamquam Ammianus Marcellinus *lib.* 17. conqueritur injuriâ notatum.

14. Sed quò spectat hæc longior de cruralibus fasciis disputatio? Nimirum, ut intelligant adolescentes per has fascias in Pompejo significari aliqua crurum integumenta: proinde non posse hanc notionem tribui Caligis à M. Tullio nominatis; à quibus, ut res diversæ, fasciæ Ciceroni displicebant: sed remanere Caligis suam genuinam significationem, quam adstruere conor in hac Dissertatione. Duo namque damnabantur in Pompejo: primùm fasciæ candidæ, ut inusitata, & dominatûs affectati argumenta: deinde Caligæ, quæ pariter inusitatæ erant in urbe, cùm essent castrensia calceamenta, bellumque portenderent. Notabantur autem cives, qui præter morem calceos in urbe mutarent, ut patet in oratione *de Haruspicum responsis*, ubi Cicero idem reprehendit lasciviam, & decori neglectum Clodii, qui muliebres soleas, & fasciolas purpureas gestasset. Quo fit, ut non sit mirum

in

in Pompejo displicuisse utrumque, & calceorum mutationem, & fasciarum candidarum gestationem: hoc tamen discrimine, quòd in Clodio luxuries, & lascivia sese efferebat; in hoc dominandi cupiditas apparebat. Calceorum item urbanorum contra decorum, in castrenses mutationem, exprobravit idem orator aliquot post annos, M. Antonio *in secunda Philippica*, cùm ait: *Cum Caligis & lacerna cucurristi:* quæ verba mox expendam.

15. Locus alter Ciceronis, Caligas pro calceis usurpantis, est *in secunda Oratione in Antonium:* ubi se cùm eo componens sic loquitur: *Nam quod quærebas, quomodo rediissem: primum luce, non tenebris: deinde cum calceis, & toga; nullis nec Caligis, nec lacerna.* Opponit urbanæ togæ, lacernam, seu militum seu viatorum, quæ erat penula pluviæ propulsandæ comparata, ex Lazaro Baysio *lib. de Re Vestiaria. cap.* 16. Calceis item urbanis; hoc est, ut Pauli Manutii verbis utar, *forensibus pedum indumentis* (nam solearum domi erat usus, non in foro) opponit Caligas, quæ calcei sunt castrenses, atque ex eo, ut opinor, pariter viatorum: Quasi dicat: Ego servavi decorum in reditu; quia calceos & togam gestavi, ut mos est urba-

norum: non Caligas & lacernam, habitum militum ac viatorum. At tu violasti decorum, qui in urbe, *cum Caligis & lacerna cucurristi*, vice calceorum urbanorum, seu forensium, & togæ.

16. Verùm hic aliquis objiciens mihi veram lectionem loci hujus esse *Gallicis*, pro *Caligis*, existimabit meam evanescere conjecturam. Etenim Agellius *lib*. 13. *Noct. Atticarum cap*. 20. *al*. 21. asserit à M. Tullio scriptum in hac oratione, *cum Gallicis*, &c. Respondeo primum, nonnihil alienum à ratione videri mihi, solius Agellii auctoritate codices omnes M. Tullii *Caligis* habentes emendari. Quidni corruptos codices legere potuit Agellius? Vixit sub Hadriano, qui anno, minimum, post Ciceronis mortem, centesimò & sexagesimo renuntiatus est Imperator. Temporis longinquitas ex facili codices manuscriptos vitiat; præsertim si vocabula vulgo mutatione aliqua corrumpantur, quod in hoc accidisse, verisimile est. Mirum præterea, codices omnes calamo exaratos ad nos cum *Caligis* pervenisse, ut Calepinus qui apud me est, testatur; & Marcellus Donatus cum aliis doctis viris retinuerunt: unum Agellium codices incorruptos habuisse. Quasi verò non sit pariter inde-

indecorum, Caligas castrenses in urbe gestare, quod improbat in Pompejo M. Túllius *in epistola ad Atticum* commemorata. *num.* 8. & sequentibus expensa, quam nemo mendosam ausus est asserere.

17. At veram demus ejus orationis lectionem esse, quam Agellius adstruit, atque inquiramus, utrum Caliga differat à Gallica. Pono tamquam certum, quod neque Agellius, neque quisquam alius diffitetur, Gallicam esse genus quoddam calceamenti, pedibus muniendis institutum, viatorium potiùs, quàm urbanum; quando intra urbem in Antonio damnatum est à Cicerone, & à Castritio Rhetore apud Agellium *libro* 13. *cap.* 21. in discipulis; quos Gallicis calceatos per urbis vias incedere nequaquam decorum esse dicebat. Approbo deinde cum eodem Agellio, Gallicam *Verbum esse novum, non diu ante ætatem M. Ciceronis usurpari cœptum.* Addo, Gallicam ab eodem Agellio, ex magistri ipsius Castritii sententia in soleis numerari; Caligam verò sub solearum genere contineri docebitur postea *num.* 25. Præterea vocem *Gallica* consideranti attentè, mihi suspicio venit, è Gallia in Latium, atque in Italiam id solearum genus irrepsisse; nomenque ex gente, unde venerat,

nerat, ei datum à Romanis, Gallicamque dictam: tum paulatim lascivià populi,

Quem penes arbitrium est, & jus & norma loquendi,

ut *in Arte poëtica* censuit Horatius, nonnihil variato vocabulo, *Caligam* nominatam: vel certè *Gallica* pariter, & *Caliga* nuncupabatur.

18. His positis, probabilissimum mihi videri pronuntio, calceum eundem sub *Gallica*, & *Caliga* nomine usitatum. Prima ratio: quòd utraque solea militaris, seu castrensis haberetur. De Caliga, tum ex dictis *num.* 1. *& sequentibus* satis perspicuum est, tum copiosiùs probabitur *cap.* 3. Dissertationis. De Gallica Glossarium habeo, quod Isidoro tribuitur in litera C. *Calces*, inquit, *Gallici militum.* Accedit Paulus Manutius, vir acri judicio præditus, qui retentâ *in secunda Philippica* emendatione, seu lectione Agellii, *Gallica*, inquit, *castrense pedum calceamentum.* Deinde meam positionem adstruere videtur Petrus Faber *in Agonisticis libro* 2. *capite* 34. qui ait Sandalia esse, *Caligulas, sive Galliculas, ut habet Glossarium Graecolatinum, unde nostrum* Galoches *deductum*, & Jacobus Pamelius trahit in hanc senten-

tiam

tiam Tertullianum *in Carmine ad Senatorem cap.* 2 ubi ait ille.

——— *Caligaque remota*

Gallica, sit pedibus molli redimita papyro.

Jungit enim Pamelius Caligæ Gallicam in sexto casu, tamquam adjectivum substantivo, ac licentiam poëticam in extrema syllaba producta in verbo *Gallica* putat inesse. Tertio validius fulcio conjecturam meam ex vi vocis σανδάλιον. Vetus Glossarium, quod ego legi, quodque retulit Petrus Faber, sic habet: σανδάλιον, *Gallicula*. Sed idem vocabulum, σανδάλιον ut dicetur *num.* 23. vulgatus Interpres, & S Hieronymus vertunt *Caligam*, & S. Gaudentius *Caligulam*. Itaque idem calceamentum erit *Caliga*, & *Gallica*, cui Græcè σανδάλιον respondet, per regulam Logicorum ex Euclide *libro primo* formatam; *Quæ sunt eadem inter se, &c.* Itidem binomen erit, dictum prius *Gallica*, posterius *Caliga* vocitatum; & utrumque passim, vel ab ipso Cicerone usitatum; qui *Caligam* nominavit scribens *ad Atticum*, & *Gallicam* in Antonium excandescens, si vera est lectio Castritii.

19. Duo possunt objici conjecturæ meæ. Primum est Glossarium manuscriptum Camberonense, visum & lectum ab Heri-

berto Rofweydo, eruditiflimo fodali meo, mihique amiciffimo, *in Onomaftico ad Vitas Patrum*, verbo *Gallica:* in quo Gloffario habetur, *Galligula calceamentum Paftorum*. Non ergo erat calceus militaris, feu Caligula. Refpondeo calceamentum idem militum ac paftorum effe potuiffe. Vilis erat Caliga, ut demonftrabitur *cap.* 3. infimi ordinis militaris, & idonea ferendis afperarum viarum injuriis: propterea paftoribus etiam, qui extra urbes vivunt, in ufu: quemadmodum pauperibus Monachis, ut exemplo S. Equitii non multò poft docebo *num.* 45. Quin etiam Theophraftus *in Characteribus morum cap.* 5. locat inter notas rufticitatis, *clavis calceos fuffigere*, quod eft proprium Caligarum, ut *capite* 4. confirmabitur.

20. Altera objectio eft auctoritas Tertulliani, qui loco relato *numero* 18. diftinguere videtur à Gallica Caligam. Rectè monet Heribertus nofter *in eodem Onomaftico*, non effe admittendam tantam in illo carmine licentiam, quantam cenfet Pamelius: arbitraturque, verbum *Gallica* rectum effe cafum, jungendum cum fequentibus verbis, fine interpunctione, hoc modo,

Gallica fit pedibus molli redimita papyro.

Ut

Ut sit sensus, Senatorem illum cum religione mutasse calceos; & Caligâ spretâ, quâ utebatur, induisse Gallicam. Itaque Gallica molli papyro redimita pedibus ab eo est assumpta, quæ differebat à Caliga. Respondeo primùm, non tantæ apud me Tertullianum esse auctoritatis in hac re, ut eum aliis scriptoribus commemoratis anteferam. Deinde potuit ejus ætate ratio calceorum adeò mutata esse, ut inter Caligam & Gallicam ortum esset discrimen. Nos autem de illis seculis loquimur, quæ Latinæ linguæ incorruptam integritatem retinebant. Postremò dicere ausim, Reipublicæ primorumque Imperatorum ævo, si Caliga & Gallica quidquam differebant inter se, tam exiguum fuisse discrimen, quàm inter voces ipsas cernitur, quod est ferè nullum: proinde alteram pro altera usurpari. Nec dissentit Heribertus cùm ait, *Nescio an promiscuè Gallica pro Caliga accipiendum.*

21. Nonum argumentum est ab usu Scripturæ sacræ, quæ in utroque Testamento Caligam usurpavit pro calceamento. Primus locus jam *num.* 5. indicatus est *in fine capitis* 14. *Genesis*, ubi Abram dicit Regi Sodomorum: *A filo subtegminis, usque ad corrigiam Caligæ, non accipiam ex*

omnibus, quæ tua sunt. Obſervat Martinus Delrio, tum in hujus loci explanatione, tum in priore parte *ſacrorum Adagiorum*, *num*. 17. ex S. Chryſoſtomo *Homilia* 35. *in Geneſim*, eſſe formulam adagialem, quâ negat Abram, ne viliſſimum, quid, ac tenuiſſimum ſe accepturum in præmium pugnæ; quod ſignificat, nihil omnino. Laudat inſuper Martinus prudentiam Interpretis vulgati, qui Græcum ὑπόδημα tranſtulit in *Caligam*, ſciens Caligam eſſe calceum viliorum militum, ut demonſtrabitur *capite* 3. ac nihil vilius tenuiuſque dici poſſe Caligæ ligulâ. Porro Caligæ nomine hîc, non tibialia, non femoralia intelligi, ſed calceamentum aliquod corrigiam habens probatur evidenter. Primùm ex verbo Hebraico *Naal* Caligæ reſpondente, quod Gaſpar Sanctius noſter in *Cant*. 5. *num*. 100. ait omnium conceſſu *calceamentum* verti: quod ante ipſum notarat Aloyſius Lippomanus, *in Catena in Geneſin c*. 14. confirmatur ex doctrina Benedicti Fernandii pariter noſtri ordinis, qui explanans *c*. 14. *Geneſis ſect*. 10. *nu*. 8. ſcribit ab Hebræis explicari, *A filo ſartoris, uſque ad corrigiam calceamenti*; ut ſenſus ſit, *a capite uſque ad pedes*, *a maximo uſque ad minimum*. Accedit Chaldaica ver-

ſio

sio à Lippomano producta, & à me *num.* 5. descripta, *usque ad corrigiam calceamenti.*

22. Secunda probatio ex editione LXXII. Interpretum, qui verbum Hebraicum reddiderunt ὑπόδημα, quod *num.* 5. probavi multis calceamentum esse, & nostrum vulgatum Interpretem cum Dione Cassio consentire, qui Caligæ Latinæ reddidit ὑπόδημα Græcum. Hinc in Latina versione Septuaginta Romæ cusa, legis congruenter editioni Græcæ, & paraphrasi Chaldaicæ, *usque ad corrigiam calceamenti;* quam versionem secutus est S. Ambrosius *lib.* 1. *de Abraham c.* 14. Tertiò roboratur germanus Caligæ sensus, ex communi doctorum virorum ævi nostri sententia, qui Caligam in hoc loco, vel *calceum*, vel *calceamentum* interpretantur in explanatione *cap.* 14. *Genesis.* Ac præter jam productos, Aloysium Lippomanum, Martinum Delrio, Benedictum Fernandium, & Gasparem Sanctium, veniunt in hunc numerum Vatablus, Hieronymus Oleaster, Emmanuel Sà, & Cornelius à Lapide.

23. Locus alter Scripturæ legitur in novo Testamento, *Actuum Apostolicorum cap.* 12. ubi Petro in carcere dicit Angelus: *Calcea te Caligas tuas.* Græce est ὑπό-

δησαι

δησῃ τὰ (σανδάλιά σου. Nemo dubitare potest, quin benè vulgatus Interpres verterit *Sandalia* in *Caligas*; quia nobis hæc translatio proponitur ab Ecclesia retinenda. Sed ad abundantiorem doctrinam probo versionem esse optimam. Primùm, quia recipiunt eam veteres Patres scientissimi Latinæ Græcæque linguæ. S. Hieronymus *l.* 2. *adversus Pelagianos cap.* 5. agnoscit hanc versionem, ubi Petrus Caligas habuisse narratur; cui tamen præceptum est, *Matthæi cap.* 10. de non habendis calceamentis. Cassianus 1. *Institut. cap.* 2. producit hunc locum, uti nos habemus, in editione vulgata. Et *cap.* 10. eundem locum spectans, (quod Petrus Faber observavit) disserens de calceamentis Monachorum, docet eos licitè Caligis uti Domini mandato permissis (intellige *Marci c.* 6. & in Petro) qui calceamenta interdixit apud *Matthæum cap.* 10. Deinde probatur rectè Sandaliis *Caligas* reddi, quia in aliis Scripturæ locis vox eadem redditur eodem modo. Testis idem S. Hieronymus, qui *cap.* 20. *Isaiæ* ubi Græcè σανδάλια sunt, & nos legimus *calceamenta*, sic locum illustrat: *calceamenta*, inquit, LXX σανδάλια *id est*, *Caligas vocant*: quasi dicat, Sandalia sunt illa calceamenta,

quæ

quæ Latinis *Caligæ* nominantur. S. Marcus *cap.* 6. habet quoque ζανδάλια, ubi nos, *calceatos Sandaliis:* at S. Gaudentius Brixianus Episc. *Serm.* 5. *de Exodo* vertit *calceatos Caligulis.*

24. Stabilita vulgata versione, definio nunc per Caligas, aliquod pedum indumentum, non tibiarum, aut femorum significari, seu calceamenti genus ad pedes solummodo spectans. Primùm ex eo, quòd *Genesis* 14. ut probatum est *num.* 21. 22. eadem vox *Caliga*, nonnisi calceamentum dicit; ac verisimile est Interpretem accuratissimum, cujusmodi est vulgatus, in eadem notione vocem eandem in Testamento novo usurpasse. Deinde probatur ex vi verbi, *calceare*, quod à calce pedis extrema parte deductum, ad calceos refertur, & calceos inducere sonat: indeque derivata sunt illa verbalia, *calceamentum*, *& calceolarius:* quæ nota sunt pueris. Tertiò firmatur ex vi Græcæ vocis ζανδάλιον, quod alibi vertitur *calceamentum*, ut *numero* 23. demonstravi ex S. Hieronymo, *Isaiæ cap.* 20. cui addo S. Gaudentium, qui *Sermone* memorato loquens de S. Petro Sandalia sumere jusso, *Calceavit*, inquit, *se in carcere calceamenti suis.* Quartò, demonstratum est supra *num.* 5. multis

tis ὑπόδημα reddi ſolere *calceamentum*, & nunc oſtendi ζανδάλιον quoque *calceamentum* verti: ergo res eadem erunt *Sandalium* & *Hypodema*, quod probabile putant viri ſcientiſſimi Græcæ linguæ, Joannes Maldonatus *Matthæi* 10. *num.* 10. & Nicolaus Serarius *q.* 2. *in c.* 20. *Judith.* Quamobrem Sandalium erit indumentum pedis, ut Hypodema.

25. Quinta probatio, poſito iterum axiomate producto *num.* 18. *Quæ ſunt eadem uni tertio; ſunt eadem inter ſe*: In *Actibus Apoſtolorum* idem eſt Sandalium & Caliga, ut probatum eſt *numero* 23. in *cap.* 14. *Geneſis* idem eſt Hypodema & Caliga, ut oſtendi *num.* 21. Ergo res eadem erit Hypodema, & Sandalium; atque ut illud pedum eſt indumentum, ita & Sandalium. Sextò in calceis Pontificum novi Teſtamenti, retinetur à Latina Eccleſia nomen *Sandaliorum*: quod eſt argumentum calceamenta eſſe. Legantur de Sandaliis pontificiis Beatus Alcuinus Libro *de Divinis officiis capite* 38. Stephanus Eduenſis Epiſcopus *L. de Sacramentis altaris cap.* 11. Petrus Faber *lib.* 2. *Agoniſticon. cap.* 34. Jo. Stephanus Durantus *lib.* 2. *de Ritibus Eccleſiæ Cathol. cap.* 9 § 21. Joſephus Stephanus Epiſcopus Veſtanus

Libro

Libro de Osculat. pedum Papa cap. 18. alios referens scriptores. Septimo probatur ex eo, quòd Sandalia sæpè vertuntur *Soleæ*, & in genere Solearum continentur, quæ sine controversia pedum munimenta sunt. Glossarium vetus Latinogræcum: *Solea*, *σανδάλια*. *Marci* 6. ubi nos legimus, *sed calceatos Sandaliis*, Beda *Soleas* reddit; & ante ipsum S. Augustinus *lib.* 2. *de Consensu Evangelistarum cap.* 30. B. Alcuinus: *Sandalia dicuntur Soleæ.* Octavò confirmatur, Sandalium esse pedis indumentum, atque illud, quod sive *Caliga*, sive *Gallica* nuncupatur, ex forma, quæ non modo similis, sed eadem est. S. Augustinus *loco citato* de Sandaliis Marci 6. *ut pes neque tectus sit, neque nudus ad terram.* B. Alcuinus, ubi statuisset Sandalia, quæ ipse *Sandalias* vocat, esse Soleas, subdit: *est autem genus calceamenti, quo induuntur Ministri Ecclesiæ, subterius quidem soleæ muniens pedes a terra, superius verò nihil operimenti habens, patet: quo jussi sunt Apostoli a Domino indui.* Soleas autem sic describit Agellius *loco jam relato*, cujus verba erunt huic disputationi magno usui: *Omnia fermè id genus, quibus plantarum calces tantùm infimæ teguntur cetera propè nuda, & teretibus habenis vincta sunt, Soleas*

leas dixerunt, *nonnunquam voce Græca Crepidulas*. Verùm Gallicæ ab eodem Agellio in Soleis recensentur, & Caligis eadem forma datur ab interpretibus, ut dicam cursim §. *sequenti*, & copiosiùs *cap.* 4. ubi exhibetur Caliga ipsa ex columna Trajana.

26. Jam verò demonstranda est positio, auctoritate interpretum recentiorum, qui disertis verbis docent, hoc loco Caligas esse aliquod genus calceamentorum. Glossa interlinearis, quam secutus est Hugo Cardinalis: *Genus calceamenti non habens corium desuper*. Assentitur Benedictus Justin. *tract. de Apost. disp.* 1. *cap.* 4. *num.* 19. Alfonsus Salmeron, & Emmanuel Sa, *Soleas similes iis*, *quibus utuntur Fratres Minores*. Idem aliquibus placuisse tradit Dionysius Carthusianus, qui *calceamenta* vertit. Petrus Ciacconus in libro *de Triclinio*, *&* *in Scholiis ad Cassianum*, verbo *Caliga*: & Heribertus Rosweydus *libro* 1. *de Vitis Patrum in notis ad Vitam S. Macarii Romani num.* 22. calceos esse asserunt has Caligas Petri. Ante hos omnes Beda in *caput* 12. *Actuum* ait juberi Petrum resumere insignia verbi prædicandi, quæ sunt cingulum & calcei, juxta illa, *sint lumbi vestri præcincti*, *&* *calceati pedes* in

in preparationem Evangelii pacis. Joannes Lorinus noster in locupletissimo commentario *in Actus Apostol. cap. 12. vers* 8. quem post has meas observationes mihi videre contigit, probat hanc nostram conclusionem adeò luculenter ac solidè, ut merito Jacobus Gretserus idem nobiscum sentiens loco relato *num.* 1. sectarios vim vocis hujus ignorantes ad eum, tanquam ad magistrum releget. Denique Gaspar Sanctius, qui post Lorinum scripsit, in *caput* 12. *Actuum Apost. num.* 34. *& in Cant.* 5. *numero* 100. asserit omnium penè interpretum consensu Caligas in hoc loco, non tibiarum, sed pedum ornamenta, & tegumenta esse. Calceos Apostolicos vocat vulgus Italorum Sandalia, seu Soleas Capucinorum, sine obstragulis, quales interpretes dicunt fuisse Caligas Petri: & pictas videmus in pedibus Apostolorum.

27. Verùm objiciat aliquis, verbum Græcum ὑποδήματα verti quoque posse ac benè, *subliga*: proinde intelligi, vel de tibialibus, quæ sub genu subligantur fasciolis, quas Itali nuncupant *ligamina*: vel de femoralibus, quæ tum thoraci ligulis connectuntur, tum renibus cingulo ipsis inserto adstringuntur. Respondeo, nobis esse

esse standum editioni vulgatæ, ab Ecclesia probatæ, quæ legit *calcea*, non *subliga*. Deinde admissa illa interpretatione, dico calceis, qui corrigias habeant, cujusmodi sunt Sandalia & Caligæ, optimè convenire: quia dum calceantur, subligantur. Judæi calceos cum corrigiis ferebant, ut patet ex iis locis, ubi corrigia calceamentorum commemoratur. *Genesis* 14. *Matthæi* 10. *Lucæ* 3. *Joannis* 1. & nominatim *cap.* 14 *Genesis* Caligæ, de qua est controversia, corrigiam habere dicitur; atque ab Isidoro discimus Caligas, seu Caligulas solere ligari. Quin etiam Caligæ militum in columna Trajani loris quibusdam vinciuntur, & Soleas, ac Gallicas scripsit Agellius *teretibus habenis* vinciri, ut dictum est *numero* 25.

28. Ex dictis sequitur non posse intelligi cruralia in Caligis hoc loco, potissimùm, quia Judæi non ea gestabant ævo illo, ut observat Salmeron, quem refert & probat Sanctius *Cant.* 5. *num.* 100. Prima probatio ex vetustissimis picturis, quæ traditæ nobis per manus ab Apostolicis temporibus, Salvatorem & Apostolos exhibent cruribus nudis. Deinde quia ne Sacerdotes quidem in ministerio altaris tibialibus utebantur, ut observat & disertè docet

docet Cornelius à Lapide noſter *in cap.* 28. *Exodi*, *num.* 42. Et certè mirum eſt, adeò accuratè in Scriptura præſcriptum à Deo numerum materiamque indumentorum Sacerdotalium, & nullam cruralium fieri mentionem. Immo neque ab iis ſcriptoribus, qui de his veſtimentis copiosè ſcripſerunt: Philone *libro* 3. *de Vita Moſis*, Joſepho *libro* 3. *Antiquit. Judaicarum cap.* 3. Origene *Homilia* 6. *in Leviticum* S. Hieronymo *Epiſtola* 128 *ad Fabiolam*. S. Iſidoro *lib.* 19 *Originum cap.* 21. Beda. *lib.* 3. *de Tabernaculo cap.* 3. *& ſeq.* B. Alcuino *lib. de Divinis officiis. cap.* 37. ex recentioribus Franciſco Ribera noſtro *lib.* 3. *de Templo*, *capite* 5. *& ſeq.* Itaque Gaſpar Sanctius ut dixi *num.* 26. jure intulit, Caligas hîc non eſſe tibiarum tegumentum. Poſtremò, non eſt mirandum, tibialium uſum à Judæis abſuiſſe, cùm non fuerit apud Romanos cultiſſimam gentem, ut multis probavi in hunc finem ſuperius *numero* 9. *& ſequentibus*, ubi quoque docui nationes alias nudis cruribus ac tibiis ingredi conſueviſſe.

29. Multò minus de femoralibus intelligi queunt hoc loco Petri Caligæ, quia non erat uſus eorum in electo populo, niſi in Sacerdotibus tempore miniſterii. Caſparis

ſparis Sanctii concluſio eſt *in cap. 5. Cant. num.* 101. 102. Qui validiſſimis conjecturis id probat. Prima conjectura eſt ex *Geneſis cap.* 9. ubi Noë ſuam turpitudinem minimè filiis dormiens revelaſſet, ſi femoralibus fuiſſet indutus. Hanc conſecutionem ex aliorum ſententia facit quoque Benedictus Fernandius noſter in *Commentario Geneſis cap* 9. *ſect.* 7. *num.* 1. Secunda conjectura eſt ex illo caſu, qui narratur *capite* 25. *Deuteronomii*; propter quem jubet Deus uxori manum abſcindi. Non hîc refertur honeſtatis gratiâ, & quòd non ſit neceſſarium. Tertia ex *capite* 6. *&* *capite* 16. *Levitici*, nec non *capite* 28. *Exodi*, ubi Sacerdos ſacrificaturus jubetur induere femoralia, ne per gradus adſcendens ad altare, reveletur ipſius turpitudo, ut traditur *Exodi* 20. & accidit aruſpici Tuſco, ut dicam §. *ſequenti*, & notat S. Hieronymus in *cap.* 44. *Ezechielis*, & *Epiſtola* 128. *ad Fabiolam*. Ex quo intelligitur, non alio tempore fuiſſe ſolita geſtari. Quarta ex *capite* 44. *Ezechielis*, ubi Sacerdotes induti feminalibus, ea poſt miniſterium deponere jubentur, & in gazophylacio reponere, quo loco S. Hieronymus huic ſententiæ favet. Quæ confirmatur auctoritate Nicolai de Lyra (qui quondam fue-

fuerat Judæus) dicentis, eo tempore non fuisse femoralium usum: ac propterea, ut deducit idem Sanctius *numero* 100. *& seq.* potuisse videri crura sponsi, & cum laude marmorea dici, ob pulchritudinem, & candorem.

30. Minus nova videbitur mea positio, quòd Hebræi vulgò feminalibus nequaquam uterentur, si fidem habeamus eruditis Scriptoribus, observantibus eorum usum, neque Romanis, neque Orientalibus gentibus cognitum per illa tempora fuisse. Sic censet Sanctius; *num.* 101. Producam ego probationes in Romanis togatis; nam armatos, quòd togæ operimento carerent, feminalibus quidem tectos ostendit columna Trajana; tibialibus verò nudatos. Prima probatio ex Suetonio *in Augusto cap.* 82. qui narrat Octavianum Cæsarem hieme tantummodo, *feminalibus*, *& tibialibus* se munire consuesse; ut docui *num.* 9. Quo loco, inter alios explanatores Levinus Torrentius, infert verba ibidem relata: *Nudis ergo cruribus feminibusque incedebant Romani.* Secunda probatio ex facto Julii Cæsaris morientis, qui ex eodem Suetonio *in Julio cap. item* 82. *Ut animadvertit undique se strictis pugionibus peti, toga caput obvolvit; simul si-*

nistra manu sinum ad ima crura deduxit, quò honestiùs caderet, etiam inferiore corporis parte velata. Hoc factum idem Torrentius commemorat, ut probet suam meamque sententiam, togatos Romæ feminalia non tulisse. M. Antonius Sabellicus in hujus narrationis paraphasi, refert demissionem togæ ad operienda pudenda, his verbis: *Ore & obscœnis partibus velatis.* Confirmatur ex opinione Valerii Maximi, qui *libro* 4. *cap.* 5. quod est *de Verecundia*, §. 6. refert hoc factum ad hanc virtutem, cùm ait: *ne tribus quidem & viginti vulneribus, quin verecundiæ obsequeretur, absterreri potuit: siquidem utraque togam manu demisit, ut inferiori parte corporis tectâ collaberetur.* Tertiam probationem porrigit Trebellius, de Saturnino tyranno loquens: *Convivio discumbere milites, ne inferiora nudarentur, cum sagis jussit.* Quarta fit ex Martiale, *qui lib.* 3. *Epigrammatum* 24. de quodam aruspice Tusco sacrificante sic more suo jocosè:

Ipse super virides aras luctantia pronus
Dum resecat cultro colla, premitque manu;
Ingens iratis apparuit hernia sacris.

Evenit illi, quod Deus in veteri Testamento suis Sacerdotibus præcavit, sive ergo

go hernia sit morbus in scroto, ut docet Corn. Celsus *l. 7. de Re Medica cap.* 18. sive ipsum scrotum ut alii autumant, sit inde nobis certum, sine feminalibus sacrificasse. Hæc satis de Romanis: plura legantur apud Suetonii, & Martialis interpretes.

31. Aliis quoque nationibus, etiam Christianis defuit antiquitus usus eorumdem femoralium per multa secula. Bulgari recens ad fidem conversi, consulentes de multis Nicolaum primum Papam, sciscitati sunt inter ea, utrum femoralia induere deberent; nec ne: respondit Pontifex *cap.* 59. integrum esse utrumque, quòd neutrum pertineret ad salutem. Ergo illa natio non inducbat, cùm in Christi castra devenit. Observaveram *in Commentario ascetico Regularum communium Soc. Jesu*, *regula* 13. *numero* 8. aliquot loca, & Joannes Lorinus noster meam observationem referens ac probans *Commentàrio in Leviticum capite* 6. *vers.* 10. eadem notavit; ùnde colligas, Christianos præteritis seculis parùm usos feminalibus. Libet huc nonnulla repetere. S. Ambrosius *l.* 1. *Offic. c.* 18. agens de Sacerdotibus, qui Dei jussu feminalia ferebant in ministerio altaris, ait hæc verba: *Quod nonnulli nostro-*

rum adhuc servare dicuntur. Si nonnulli Sacerdotes Evangelii braccis utebantur, ut ipse loquitur, imitatione veterum, non igitur erat communis usus ac vulgaris omnium hominum, neque omnium Sacerdotum. S. Benedictus *in Regula cap. 55.* femoralia concedit tantum iter acturis: & Joannes Cardinalis à Turrecremata *tr. 121. in illud caput*, non admodum probans illam Regulæ particulam, affirmat temporibus S. Benedicti, rarum fuisse bracharum usum. Congruenter Regulæ B. Fructuosus ejusdem ordinis (ut est apud Smaragdum antiquum explanatorem ejusdem Regulæ *cap. 55.*) permittit usum feminalium iis maximè, qui ministerio implicantur altaris. Cistercienses Monachi militantes sub eadem Regula, non utebantur femoralibus, nisi equitando, ut tradit Jacobus à Vitriaco Cardinalis, *in Historia Occidentalis capite* 14. atque ideo Cluniacensibus Monachis objecerunt usum domesticum femoralium, tamquam peccatum contra Regulam communis Patris Benedicti, ut legitur apud Petrum Cluniacensem *lib.* 1. aliàs *l.* 3. *Epist.* 28. *ad Bernardum, object.* 3. Igitur cùm Christiani, Romani, nationesque aliæ brachas non gestarent, mirum non est, apud Judæos non fuisse

in

in usu; proinde S. Petrum non potuisse resumere ac subligare sibi femoralia, quæ non haberet. & resumpsisse calceamenta Caligarum nomine notata.

32. Antequam progrediar ad postremum argumentum, est occurrendum tacitæ dubitationi exortæ ex eo, quòd videantur mea dicta, & mecum, & cum Evangelio pugnare. Definivi enim eamdem rem esse Hypodema & Sandalium in sacra Scriptura, ut videre licet, cùm aliis in locis, tùm potissimùm *num.* 25. At contra *num.* 23. & alibi assero *Matthæi* 10. Discipulis à Christo prohiberi calceamenta, Hypodemata: permitti *Marci* 6. Sandalia, seu Caligas. Respondeo duas esse probabiles opiniones nobilium auctorum in explanatione horum Evangelii locorum. Prior putat non vetari calceamenta Discipulis, sed bina calceamenta, seu duplicata, hoc est, alia præter ea, quæ habebant in pedibus, quemadmodum & duas tunicas: proinde non adversari *Marci* 6. ubi Sandalia permittuntur: sententiæ hujus dux est Juvencus Poëta Christianus, qui *l.* 2. *Euangel. Historiæ* cecinit.

Nec plantis tegmina bina.

Innuit S. Thomas *Matthæi* 10. explicat Thomas Cajetanus; sequitur Joannes Mal-

donatus noster in ejusdem explanatione loci; approbat Vincentius Regius item noster *l.* 2. *Dilucid. Evang. l.* 4. *t.* 17. *n.* 19. & alii. Qui hanc sententiam probant, clarè vident, me consentire cum Evangelio, qui probo Hypodemata eadem esse quæ Sandalia, cùm Salvator non distinguat ex horum doctorum sententia; sed solùm plura, quàm unum par, ferri vetet in missione.

33. Sententia posterior discrimen ponit inter Hypodema *Matthæi* 10. interdictum, & Sandalium permissum *Marci* 6. cum S. Hieronymo & Cassiano; quod Hypodema sit calceamentum divitum, & habeat obstragulum; Sandalium verò sit vilis solea sine obstragulo, & proprium pauperum munimentum pedum.[1] Favet S. Augustinus *l.* 2. *de Consensu Evangelistarum c.* 30. quem produxi *num.* 25. Itaque Salvator vetuit genus illud calceorum nobilius,

[1] Forsan ex supervacuo, sed tamen monendus es de hac inepta distinctione, quam temere positam tolerat Nigronus. Etsi enim hypodema habeat obstragulum & sic pedem obtegat, sandalium vero sit solea intecta, non tamen hinc procedit inusitata distinctio hypodema fuisse divitum calceamentum, & sandalium proprium pauperum munimentum pedum. Satis perspicue ex Balduino didicimus, hypodema & sandalium utriusque fortunæ hominibus Communia fuisse. Itaque placere non potest juxta antiquitatis rationem hæc diversitas, quæ tantum variæ conditionis respectu in elegantia & pretio operis sita erat. Nec etiam huc tetendit Servatoris mens.

lius, permisit hoc vilius. Eunt in hanc sententiam Sebastianus Barradas *t.* 2. *l.* 9. *c.* 11. §. *Calceamenta*. Jo. Fernandes *in Thesauro scriptur. l.* 3. *c.* 16. Vincentius Regius *loca proximè relato*. Benedictus Justinus *tr. de Apost. disp.* 1. *c.* 4. *n.* 18. *& seqq.* Is, cui placet hæc opinio; advertat animum *ad caput quartum* Dissertationis potissimum, ubi de forma Caligæ, seu Sandalii disseram; & perspicuè cognoscet, cùm probabam idem esse Hypodema & Sandalium, me intelligere idem esse genere, differre formâ. Totus enim eram in probando, utrumque calceum esse, seu pedum munimentum; quamvis postea formam quamdam peculiarem Sandaliis, seu Caligis militaribus & Apostolicis attribuerim.

34. Hac formâ Sandaliorum positâ, quòd sint calcei sine obstragulo, quidam docti viri explicant, qua ratione potuerit Maria Magdalena ungere, osculari, lacrymis rigare atque abstergere capillis Christi pedes: quia, inquiunt, nudi erant in parte superna. Verùm iis objici possent duo: primum non fuisse partem supernam prorsus nudam, cùm Soleæ corrigiis pedibus colligarentur, ut patet in forma Caligæ militaris, & in Sandaliis Capucinorum.

Deinde recumbens in latus more Romanorum, ſtantibus retro, plantas potiùs ſoleatas obvertit, quàm partem ſupernam ſeminudam. Quapropter expeditior via difficultatis omnis evitandæ mihi videtur, ſi dicamus Salvatorem in recumbendo menſæ, ſive Sandalia, ſive alia quævis calceamenta depoſuiſſe. Video placere communiter, & doctis atque eruditis antiquitatis cognitione viris, & ſacrorum Evangeliorum accuratis interpretibus, Salvatorem & Apoſtolos prandiſſe cœnaſſeque more Romanorum illius ævi, recumbendo in lectis à ſolo ſurgentibus. In horum numero cenſentur Petrus Ciacconus *lib. de Triclinio ;* Fulvius Urſinus *in Appendice ad eum librum ;* Hieronymus * Mercurialis *lib.* 1. *de Arte gymnaſtica cap.* 11. Cornelius Janſenius *in Concord. Evang. cap.* 47. Alfonſus Salmeron *cap.* 4. *par.* 2. *tom.* 7. Joannes Maldonatus *in Luc.* 7. *num.* 38. Card. Toletus *Luc.* 7. Jacobus Gretſerus *in Demonſtrat. dogmat. Cath. Eccl. cap.* 7. Bar-

* Quia res tanti erat, ut conferre plurimùm ad lucem aliquot S. Scripturæ locis conciliandam videretur, æquum viſum fuit aliam de accubitu veterum figuram ex *Mercuriali* huc apponere, quò ritus ille quàm id fieri poſſet commodiſſime exprimeretur. Tuum erit benigne Lector, illam quam jam antea in Balduino dedimus pagina 229. cum hac præſenti conferre, ſimul enim & res clarior evadet, & ſtudium erga te noſtrum liquidò ſatis apparebit.

Barradius *tom.* 2. *lib.* 8. *cap.* 17. §. *Stans retro.* Justinianus & Regius *locis proximè relatis.* Petrus Prado & Joa. Baptista Villalpandus *in cap.* 23. *Ezechielis.* Hic postremus & Ciacconus copiosissimi sunt omnium, in asserendis probationibus, & in demonstrando, quàm benè omnia, quæcumque scribunt Evangelistæ, cum hoc more conveniant. Non ea describo, quoniam in promptu sunt omnibus. Duo minuta de mea paupertate confero, quæ nondum vidi ab aliis in hoc gazophylacium immissa. Alterum est *Marci* 7. mos Pharisæorum, qui non manducabant, nisi præcessissent inter cetera, *Baptismata calicum, & urceorum, & aramentorum, & lectorum.* Hîc recensentur omnia ad mensam necessaria, totumque instrumentum cœnatorium. Ad quid mentio lectorum? quoniam in lectis, qui & tori dicebantur, recumbebant. Baptizabant igitur cum vasis etiam lectos, non cubiculares & dormitorios, sed tricliniares & discubitorios. Hinc videas Græcè hîc positum κλινῶν. Etenim apud probatos auctores κλίνη lectum discubitorium significat, unde fit τρίκλινον, quod Latini *triclinium* vertunt, quæ vox & cœnaculum tribus lectis instructum, &

trium lectorum congeriem denotat.

35. Alterum minutum est testimonium S. Petri Chrysologi; qui *Serm.* 83 habet Discipulos post resurrectionem Magistri accubuisse in toris jacentes alto sigmate. Dicebatur *sigma* ex litteræ forma; ipsum stibadium, seu trium lectorum coagmentatio, ut inter alios eruditè declarat Petrus Ciacconus. Quàm verò altum esset sigma, docet Ursinus. Quòd si more Romano discipuli post resurrectionem accubuerunt, infertur necessaria consecutione, morem illum fuisse communem, & Salvatorem mori illi sese accommodasse. Positâ igitur hac probatâ communique sententiâ, fateri oportet, in convivando Christum Sandalia deposuisse, sive alia quæcumque calceamenta. Nam mos erat Romanorum, ut nudis pedibus accumberent, Soleis depositis, ut luculentissimè probant multis productis cujuscumque generis auctoribus Plauto, Plinio, Seneca, Horatio, Martiale, Terentio, commemorati Ciacconus & Ursinus, ac præterea Matthæus Raderus noster *in Martial. lib.* 14 *Epigr.* 60. Apud hos veteres scriptores leguntur cœnaturi Soleas deponere, cœnati verò, aut pransi reposcere ac resumere. Insuper iidem eruditi viri tabulas

* mar-

* marmoreas exhibuerunt, erutas è ruinis Romanæ urbis, atque aliunde: in quibus visuntur pueri calceos detrahere cœnaturis, & nudis pedibus accumbere ipsi convivæ.

36. Decimum & ultimum argumentum probans Caligam esse calceum, ducitur ab usu Scriptorum Ecclesiasticorum, qui Latinè ac propriè locuti sunt, mille primis annis Christianæ Religionis. Nam posterioribus sex seculis non defuerunt fortasse, qui lingua Latina jam corrupta, significationem vocabuli hujus detorserint ad significanda vel cruralia, vel feminalia. Verùm horum non est habenda ratio, ad intelligenda Scripturæ testimonia, & veteres Historicos ac Poëtas, ut vidimus; & ad penetrandum Legum imperatoriarum, ac Lapidum priscorum sensum, ut videbitur, nec non ad Latinè, propriè atque emendatè loquendum. Etenim barbarismum non vitat, qui *Caligas* pro femoralibus, aut tibialibus dicit, tot antiquis Historicis, Poëtis, Jurisconsultis, Lapidibus Latinis repugnantibus, & verò etiam ipso M. Tullio dissentiente.

c 6 37. Pri-

* Ex his unam & nos dedimus supra in Balduino, pag. 90. quo Lectorem ablegamus.

37. Primus Scriptor Ecclesiasticus, sit antiquissimùs ferè omnium Latinorum, Tertullianus. Hic habet verba illa jam exscripta *nu.* 18. *ex capite* 2. *Carminis ad Senatorem.*

——— —— *Caligaque remota,*
Gallica sit pedibus molli redimita papyro.

Sive ergo Caliga sit eadem res, quæ Gallica, sive differat nonnihil; ut disputatum est *num.* 20. indubitatum est, calceamenti genus esse, tum illis doctis viris, qui distinguunt, tum iis, qui conjungunt in unam eandemque significationem. Si Beato Rhenano, & Iacobo Pamelio, Tertulliani explanatoribus, ut par est, fidem habeamus, hic auctor speculatoriæ Caligæ meminit, tamquam indumenti pedum *l. de Corona militis c.* 1. enarrans generosam Christiani militis professionem, coronam ab Imperatore donatam repudiantis, & ornamenta omnia militaria deponentis ad judicis tribunal: *Ibidem*, inquit, *gravissimas penulas posuit, revelari auspicatus: speculatoriam morosissimam pedibus absolvit, terræ sanctæ insistere incipiens: gladium nec dominicæ defensioni necessarium reddidit; laurea de manu corruit.* Quòd pedibus absolvit, ostendit calceamentum fuisse, atque id militare, quando cum ceteris ornamen-

tis

tis militaris professionis exuebatur: *morosissimam* appellavit; quia cursum ad Christianam perfectionem retardabat. Quid esset *speculatoria Caliga* dicetur *cap*. 3. *num*. 7.

38. Secundus Scriptor est S. Ambrosius, Latinæ proprietatis æquè peritus atque studiosus, qui *lib*. 7. *Epist*. 53. scribens fratribus, per omnem Italiam constitutis, inventionem corporis S. S. Gervasii, & Protasii martyrum, ait sibi oranti visos inter somnum ac vigiliam, *Duos juvenes ephebos, vestibus candidissimis, id est, colobio & pallio indutos, Caligulis calceatos, manibus extensis orantes.* Habitum eorum omnem expressit, & speciatim integumenta pedum, quibus erant calceati, loquendi modo usus, quo Interpres vulgatus, qui dixit *Act*. 12. *calcea te Caligas tuas.* Quid propriè sit *calceare*, dictum est *num*. 24. & hîc propriè sumitur.

39. Tertius Scriptor est S. Hieronymus, qui constantissimè septem locis Caligas pro calceis usurpat. Produxi *numero* 23. duos ex his locis, quos ibi legisti. Tertius est in *Epist*. 22. *ad Eustochium*; ubi sic ait: *Milites vestimentis Jesu sorte divisis Caligas non habuere, quas tollerent. Nec enim poterat habere Dominus, quod prohibuerat servis.* Non inveniuntur in Euan-

gelio, femoralia, tibialiave prohibita Discipulis, sed calceamenta: proinde Caligarum nomine non nisi calceos Hieronymus intellexit. Confirmatur ex verbis, quæ præmisit S. Doctor: *Moyses & Jesu Nave nudis in sanctam terram pedibus jubentur incedere: & Discipuli sine calceamentorum onere, & vinculis pellium, ad prædicationem novi Evangelii destinantur.* Christus ergo crucifixus, non reliquit calceamenta militibus, quæ dividerent, quia non ferebat, quæ vetuerat. Postea describens Monachos quosdam improbissimos, *Apud hos*, inquit, *affectata sunt omnia; laxæ manicæ, Caligæ follicantes, vestis crassior, crebra suspiria*, &c. Follicantes Caligas, non ad crura, sed ad pedes pertinere, indicant illa verba, quæ præcedunt *in eadem Epistola: Si pes, laxa pelle, non folleat.* Dat lucem Marianus Victorius emendator, & scholiastes bonus operum S. Hieronymi. *Follicare*, inquit, *est instar follium, vento incluso moveri, quod evenit laxis calceamentis.* Ovidium profert, qui dixit alicubi, pedem *in laxa pelle* natare; & Sidonium, *in laxo cothurno*, ut videre licet *lib.* 8. *Epist.* 11. *ad Lupum.*

40. Quintus S. Hieronymi locus est *in Vita Malchi* Monachi captivi apud latrones

nes Ismaëlitas; de quibus scriptum est: *Pallia & latas Caligas trahentes.* Sic habet editio Romana recognita ab eodem Mariano. Verùm sive *Calliculas* legas, ut legit Heribertus noster *in Vitis Patrum*; sive *Gallicas*, ut habet codex manuscriptus Audomarensis eodem Heriberto teste *in Onomastico*, sive *Calligas*, ut Marianus edidit, non aliud, nisi lata calceamenta trahebant. Nec enim de femoralibus, aut tibialibus intelligi potest *trahendi* verbum, in hominibus præsertim, quos *seminudo corpore* fuisse præscripserat. Atque ipsa varietas lectionis, quæ in omnibus codicibus calceos significat, ut ex disputatis *num.* 17. & sequentibus patet, apertè demonstrat, Caligas apud S. Hieronymum calceos esse. Sextus locus *in Epistola* 11. *ad Ageruchiam: Apostoli toto orbe peregrini, non æs in zona, non virgam in manu, non Caligas habuere in pedibus*, &c. Pedes igitur Caligæ muniunt; non tibias, aut femora tegunt. Denique *in Epist.* 47. *de Suspecto contubernio cap.* 3. virginem minus pudicam objurgans, ait: *Caliga quoque ambulantis, nigella ac nitens, stridore ad se juvenes vocat.* Calceum stridulum notat, qui virginem per vias progredientem indicabat. Quis dicat tibialia & femoralia stridere?

dere? Hunc S. Hieronymi locum S. Odo Cluniacensis Abbas referens, ut arbitror ex memoria, *lib. 2. Collationum c. 8.* calceos pro Caligis dixit: quia calceamentum in *Caliga* intellexerat. Ait enim: *Calcei nigelli & nitentes stridore suo oculos lascivos, in savos excitant appetitus.*

41. Quartus Scriptor est S. Augustinus. Hic *Tract. 10. in 1. Joannis 5.* probans offendi Christum caput Ecclesiæ, si Christiani, qui sunt membra, lædantur, hæc ait. *Tamquam si velit tibi aliquis osculari caput, & calcare tibi pedes. Fortè Caligis clavatis conteret pedes tuos, volens tibi tenere & caput osculari &c.* Qui te osculari cupiat, & tibi appropinquat, non calcabit aut conteret pedes tuos tibialibus, aut feminalibus, sed calceamentis. Vocat autem *Caligas clavatas*, quia calceamenta hujusmodi clavis configebantur, ut dicam *cap. 4. num.* 8. Idem Augustinus *l. 2. de Doctr. Christiana. cap.* 20. refert Catonis responsum Caligas usurpantis pro calceamentis; quod producam *num.* 42.

42. Quintus Scriptor est Joannes Cassianus, qui *caput* 10. *libri primi Institutionum* inscribit: *De calceamentis*, quod est valdè notandum; nequis putet de aliis indumentis loqui, quàm de pedum. *Calceamenta*,

menta, inquit, *velut interdicta Evangelico praecepto recusantes: cùm infirmitas corporis, vel matutinus hiemis rigor, seu meridiani aestus fervor exegerit, tantummodo Caligis suos muniunt pedes.* Revocentur huc disputata *num.* 23. interdixisse Salvatorem Discipulis *Matthaei* 10. calceamenta: permisisse *Marci* 6. Sandaliorum usum, quae sunt Caligae, ut probatum est, *num.* 23. 25. sensus igitur Cassiani est, illos Monachos non uti calceamentis vetitis à Christo: sed in magno frigore & aestu, munire pedes Caligis, permissis ab eodem Salvatore, sub nomine Sandaliorum. Multa, quae sequuntur, satis superque exprimunt Cassiani sensum, calceamenta significantem; sed haec in primis, quae subjiciuntur: *Quibus tamen Caligis quamquam licito utantur, utpote Domini mandato concessis; nequaquam tamen pedibus eas inhaerere permittunt, cum accedunt ad celebranda seu percipienda sacrosancta mysteria, &c.* Ad hunc Cassiani locùm illustrans scholiastes (quem accepi fuisse Petrum Ciacconum, virum exquisita doctrina politissimum) in annotationibus, verbo *Caliga*: *Caligae*, inquit, *calcei sunt*: subnectitque in probationem locum *Actuum Apostolicorum* & S. Hieronymi *in caput* 20. *Isaiae*.

43. Sex-

43. Sextus Scriptor est S. Benedictus in *c. 55. Regulæ*, quod inscribitur, *De vestimentis, vel calceariis fratrum*. Hic recensens omnia Monachis ad vestitum, & calceatum necessaria, hæc habet: *Indumenta pedum, pedules & Caligas*. Duas hasce res S. Isidorus pariter in *c. 12. suæ Regulæ* posuit; atque ut arbitror, eodem sensu. Ex hoc loco primùm nobis certum esse debet, *Pedules*, ut vox sonat, ad pedes pertinere. Primùm, quia Regulæ conditor perspicuè dicit, esse *pedum indumenta*; & veteres interpretes Regulæ id confirmant. Deinde, quia Cornelius Fronto *lib. de Proprietate Latini sermonis: Pedale*, inquit, *mensura est pedis; pedule verò, sub pedibus præstat utilitatem*. Heribertus noster in *Onomastico ad Vitas patrum*, verbo *Pedulis* probat ad munimen pedum pertinere hanc vocem, auctoritate Glossarum Isidori, Interpretis Juvenalis *Sat.* 1. usu Gregorii Turonensis, & aliorum; atque in primis Glossarum Græcarum Benedicti, quæ habent: πεδούλια ποδῶν καλύμματα: hoc est, *Pedulia, pedum integumenta*. Verba Turonensis in *Vita S. Nicetii* Lugdunensis Episcopi sunt hæc: *Aptatis pedulibus pedes operuit*: sermo erat de Diacono, qui per contemptum minatus erat de sancti viri

casula

casula se facturum *tegmen pedum*, quod fecit ex deciso cucullo. Post narrans auctor divinam ultionem: *extensis ad focum pedibus, pedes cum pedulibus ignis pariter devoravit*. Addo librum, qui *Ordo Romanus* inscribitur, extat in eo oratio dicenda ab Episcopo, *Quando induitur Combagis* (fortasse Compagis) *& Sandaliis*: in qua oratione leguntur hæc verba *Fac tua Benedictione calceari pedulibus istis in præparationem Evangelii pacis*. *Pedules* vocat calceos Pontificios, quos in inscriptione dixerat *Compagos* & *Sandalia*. Tertiò quia Ulpianus à tibialibus distinguit, *l. Argumento ff. de Auro, & argento legato*: *Fasciæ* inquit, *crurales* (quas *num*. 9. *& sequentibus*, tibialia esse demonstravi) *pedulesque, item pilea*, sive (ut legit Cujacius) *impilia vestis loco sunt*. Ubi vitandus est error manifestus Accursii, qui *Pedules*, interpretatur *culcitia* Confirmatur ex eodem Cujacio *l*. 5. *Observ. cap*. 11. *Pedules sic dicuntur*, inquit, *ut Pedula auctore Festo, quæ πέδιλα, vel πόδια*. Addo ipse, etiamnum Romæ & in Latio, intima pedum indumenta, ex linea tela, vulgo dici, *Pedali*.

44. Probatum est pedules esse pedum integumenta: videamus jam, num Caligæ sint sub eodem genere: quod affirmo.

Pri-

Primum quia S. Benedicto non sunt femoralia. Nam *eodem capite* paulò post de femoralibus præcipit, permittens, ut ab iter acturis de vestiario accipiantur, & à reversis lota restituantur. Unde orta est ævo S. Bernardi disceptatio, inter Cistercienses, & Cluniacenses Monachos, de qua dictum est *num.* 31. Deinde S. Benedicto *Caligæ* sunt aliud calceamenti genus à pedalibus distincti. Probatur ex Regulæ contextu. Ubi enim dixisset, *Indumenta pedum*, subjicit illico duo genera horum indumentorum, *Pedules*, *& Caligas*. Confirmatur ex doctrina Smaragdi in *c.* 55. *Regulæ S. Benedicti;* qui Smaragdus ita loquitur: *Pedules autem dicit ille, quod nos modò dicimus calceos; Caligas ille, quod nos subtalares, vel soccos nominamus Caligæ autem vel à callo pedum dictæ, vel quia ligantur; nam & calcearii vocantur.* Adeò clarè Smaragdus asserit, Caligas esse calcearios, hoc est aliquod genus calceorum [1], ut vehemen-

[1] Nova hæc plane interpretatio, si meminerimus verborum Plinii, quæ dedit Balduinus in cap. 7, ubi ille calcearium cum sutore comparat. Sed quanquam illa vox apud Plinium non reperiatur, ut ibi monuimus, constat tamen *calcearium* perinde ut *calceolarium, solearium, diabathrarium*, quibus Plautus *in Aulul.* 3, 5. usus est, & *crepidarium* apud Gellium, tum *caligarium* apud Isidorum, non aliud notare quam calceorum certorum artifices. Itaque ut Nigrono credamus, & ejus explicationem minus miremur, efficit Cangæi Glossarium, quod in hac voce plura illius significationis, quam ei posterior Latinitas affixit, exempla collegit,

hementer mirer nonnullos recentiores Regulæ Benedictinæ interpretes, qui tibialia intelligunt in Caligis. Præsertim cùm hac ætate, ut præmonui *num.* 2. plebs ipsa in multis Italiæ regionibus, Smaragdi vocem retinens, nonnihil corruptam, calceos appellet, *Calzari*. Fulcitur eadem doctrina ex Regula S. Fructuosi, cujus verba Smaragdus refert: *In hieme*, inquit, *pedules calceent qui voluerint*, *id est a die calendarum Novembris usque ad calendas Majas: reliquis mensibus æstivis*, *Caligarum tantum solatio muniendi sunt*. Videtur allusisse ad verba Cassiani quæ retuli *num.* 42. Cùm igitur Monachi S. Benedicti non incederent pedibus nudis, & æstate solas Caligas gestarent, liquidò apparet, Caligas esse calceamenta, quibus munirent pedes. Reor enim Pedules tunc fuisse tegmina lanea, tùm ad arcendum frigus, tum ad tegendam nuditatem, cùm exibant domum. Illis pedulibus indutos pedes in Caligas inserebant egressuri: quemadmodum Fratres Minores de Observantia in regionibus frigidioribus faciunt; qui pedes hieme panno laneo calceatos ac vestitos in soccos ligneos induunt. De frigore arcendo dixit S. Fructuosus paulò ante relatus: de frigore simul & nuditate, S. Isidorus

dorus *cap.* 12. *Regula: Pedules autem utentur in monasterio, quamdiu hiemis coëgerit violentia; sive dum Fratres gradiuntur in itinere, vel proficiscuntur ad urbem.* Hanc immissionem pedulum in Caligas, videtur innuere Glossarium Isidori, cùm ait: *Pedana, pedulis novus, qui Caligæ assuitur.*

45. Septimus Scriptor sit S. Gregorius Papa; qui *lib.* 1. *Dialog. c.* 4. de Equitio Abbate, *Ecce*, inquit, *vir Dei, clavatis calceatus Caligis, falcem fœnariam in collo deferens veniebat.* In tibialibus, & feminalibus clavi non habent locum; habent in calceamentis rusticanis; & castrensibus, ut docebitur *c.* 4. *num.* 8. Rectè ergo *clavatas* vocat, quia pauper & humilis Monachus calceis utebatur pauperum & vilium hominum: cujusmodi erant Caligæ militum manipularium: de quarum clavis erit *capite eodem* disputatio.

46. Octavus Scriptor erit Beda, qui *in Vita S. Cuthberti Episcopi c.* 8. *&* 20. narrat eum aliquando surrexisse convalescentem è lecto, dixisseque domesticis, *Date baculum & Caligas*, ut tentaret, num posset incedere. Nemo potest jure dubitare, quin calceamenta petierit, quæ ad ambulandum magis necessaria sunt, quàm femoralia. Quòd autem hoc sensu capiat Cali-

Caligas, manifestum est ex eo, quòd axungiam porcinam à corvis allatam postea scribat præbere consuevisse Fratribus peregrinis, ad ungendas Caligas. Quis credat peregrinos axungia porcina perunxisse femoralia? Rusticana calceamenta, calore ac pulvere siccata, peregrinis unguntur, ne duritie pedes lædant. Atque hinc elucet elegans, & argutum Catonis Censorii dictum adversus superstitiosos, ab S. Augustino relatum *l. 2. de Doctrina Christiana c. 20.* Hic vir sapiens, cùm esset consultus à quodam, qui sibi erosas à soricibus Caligas diceret, respondit: *Non esse illud monstrum; sed verè monstrum habendum fuisse, si sorices à Caligis roderentur.* Nimirum appetunt sorices calceamenta, quòd ex corio conficiantur, eoque peruncto. Atque hæc satis de prima parte Dissertationis *capite secundo* expedita.

C A-

CAPUT III.

Caligam usu Primævo ad militiam spectasse.

1. *Caliga spectat ad militiam.* 2. *Caliga pro militia sumitur.* 3. *Quid militia & milites caligati.* 4. 5. 6. *Caligati milites infimi ordinis.* 7. *Objectio de Caliga Centurionis & speculatoria solvitur.*

1. SEcunda pars Dissertationis continet, Caligam ad militiam spectare primo usu: quod est dicere, prima sui institutione calceamentum militare fuisse; sed postea usurpatum etiam ab urbanis, viatoribus, rusticis, Apostolis, Religiosis, mulieribus. Prima probatio positionis est ex dictis *cap.* 2. *num.* 1. ubi demonstratum est C. Cæsarem denominatum Caligulam, à *Castrensi Caliga* ex Ausonio: *militari joco*, ex Suetonio; *militari vocabulo*, ex Tacito; *militari calceamento*, ex Aurelio: *militaribus calceamentis*, ex Dione.

2. Secunda probatio ex formula, bonis auctoribus usitata, qua *Caliga*, pro militia, seu militari professione sumitur. L. Seneca *libro de Brevitate vitæ capite* 17. pro-

probans inductione, novas occupationes ac molestias in hac vita veteribus substitui: *Marium*, inquit, *Caliga dimisit? consulatus exercet*: hoc est, quamvis relictâ militiâ pervenerit ad consulatum; tamen in eo suas molestias, easque graves incurrit. Idem *l. 5. de Benefic. cap. 16. Ingratus C. Marius ad consulatum a Caliga perductus*: id est, ab infimo militiæ ordine, ad summam Reipublicæ dignitatem ascendit. Plinius senior *l. 7. Hist. natur. c.* 43. de P. Ventidio, sensu eodem: *Plurimi*, inquit, *juventam inopem in Caliga tolerasse*, auctores sunt. Extat inter Inscriptiones Romanos à Jano Grutero collectas *pag.* 445. *n.* 9. lapis Auximi repertus; cum longa inscriptione numerante munera functionesque militares C. Oppii Velinæ tribus, cui lapis erectus fuerat; ex eo, imitatione Justi Lipsii, transcribo tantùm quod maximè ad rem nostram facit:

C. OPPIO. C. F. VEL.
OMNIBUS. OFFICIIS
IN. CALIGA. FUNCTO

Hic *in Caliga*, perinde est ac si diceretur, *In militia.*

3. Tertia probatio est ex eo, quòd mi-

litia *Caligata*, & milites *Caligati* passim dicuntur, idque à Caliga, quam militantes gestabant. Lapis vetus Romæ ab eodem Iano datus *pag.* 279. *num.* 4. Imp. Cæsari C. Valerio Diocletiano dicatus, habet in fine *milites Caligatos*.

HONORATI. ET. DECURIONES. ET. NVMERUS. MILITUM. CALIGATORUM.

Tertullianus *lib. de Idololatria. c.* 19. revocans Christianos à militia illa, in qua sit necessitas immolationis: *At nunc de isto queritur*, inquit, *an fidelis ad militiam converti possit, & an militia ad fidem admitti etiam Caligata, vel inferior quoque, cui non sit necessitas immolationum.* In hoc Tertulliani loco explicando, Jacobus Pamelius observat, apud veteres Jurisconsultos frequentem esse Caligatorum militum mentionem, quorum verba in leges relata sunt. Tres nomino: Primus est Ulpianus, *l.* 2. *ff. de His qui notantur infamia: Dimissum accipere debemus militem Caligatum.* Secundus est Venulejus, *l. de Militibus ff. de Custodia reorum: Is, qui exercitum acceperit, etiam jus animadvertendi in milites Caligatos habet.* Tertius Arrianus *leg. Omne delictum*

delictum §. Exploratores ff. de Re militari: Sed & Caligatus; qui metu hostium languorem simulavit, in pari cum eis causa est: hoc est, capite luet pœnam, ut proditores. Alia jura, seu rescripta Imperatorum, mox proferentur, ubi de vilitate Caligatorum agetur. Hos milites, *Caligatos* in Jure civili dici, non ab ocreis ferreis, sed à Caliga pedum calceamento militari, disertè affirmant Jurisconsulti illi recentiores, qui vim legum expendentes, verba minimè neglexerunt. Tres pariter produco: Jacobum Cujacium, *tomo* 2. *l.* 10. *ff. de Excusationibus munerum.* Petrum Fabrum *lib.* 2. *Agonisticon cap.* 34. Barnabam Brissonium *lib.* 2. *Antiquit. selectarum ex Jure civili cap.* 5. & *lib.* 3. *de Verbor. significat. verbo Caligati milites.*

4. Porro Caligati milites erant gregarii, manipulares, & ob vilitatem, infimum militiæ ordinem, exercitusque plebem, ut ita dicam, constituebant. Primùm comprobant positionem meam, quæ *num.* 2. produxi; dicta nimirum Senecæ de Mario, & Plinii de Ventidio, qui ambo pauperem juventutem traduxerunt in Caliga, hoc est, in numero atque ordine Caligatorum militum, unde ad triumphos usque conscenderunt. Deinde probatur ex

historicis. Justinus *lib.* 38. cùm ait in Antiochi Regis exercitu tantam divitiarum copiam fuisse, *ut etiam gregarii milites Caligas auro figerent:* significavit gregarios ac viles esse, qui Caligas in exercitu gestarent. Tacitus *libro* 1. *Annal.* Caligulam, *ad concilianda vulgi studia*, Caligam, jussu matris, induisse tradit. Ergo Tacito miles Caligatus, vulgus erat. Posthæc Tiberium inducit de Agrippina Caligulæ matre conquerentem, quòd *filium ducis gregali habitu*, circumferret. In hoc habitu gregario Caliga præcipua erat, quæ nomen puero dedit. Suetonius *in Caligula cap.* 9. *Manipulario habitu inter milites educabatur.* Manipulares milites nostris peditibus infimæ sortis respondent. Notat idem Suetonius *in Augusto cap.* 25. tamquam rem insolentem, ab eo coronas murales, *sæpe etiam Caligatis* fuisse tributas; quibus ob vilitatem ordinis non dabantur. Eodem spectat demissio animi notata ab eodem Suetonio *in Vitellio cap.* 7. quia *tota via Caligatorum quosque militum obvios* exosculabatur.

5. Tertiò confirmatur Caligatorum vilitas ex Lapide sepulcrali apud eundem Collectorem inscriptionum *pag.* 533. *num.* 1. ubi Caligatus miles cum lixa sepelitur; cujus

cujus officium vilissimum erat, exercitum sequi, militique servire, ut eruditè tradit Joan. Antonius Valtrinus *lib.* 3. *de Militia Romana*, *cap.* 8. Exhibeo Lapidem, minus necessariis quibusdam omissis.

AURELIUS. T. F. CALVOS.
CAL. MIL. LEG. X. ET AU-
RELIUS. FLAVI. F. FLAVIA-
NUS LIXA ANN. XVIII. HIC
SITI SUNT.

Id est: *Aurelius Titi filius Calvus, Caligatus miles legionis decimæ, & Aurelius Flavii filius Flavianus Lixa, annorum* 18. *hic siti sunt.*

6. Quartò favent Jura civilia conclusioni meæ de vilitate Caligatorum. Honorius, & Theodosius Impp. permittunt facultatem contrahendi conjugii cum ingenuis, sine solemnitate matrimoniorum, *A Caligato milite, usque ad Protectoris personam*, ut habetur *Cod. de Nuptiis, leg. A caligato.* ubi Glossa benè ait: *Quasi dicat à minore usque ad majorem.* Quæ Glossa dum asserit Caligatos milites dici, *qui habent Caligas de corio:* si nomine Caligarum calceos intelligit, ferenda est interpretatio: si cruralia, vel femoralia, doctorum

virorum omnis generis, etiam Jurisconsultorum, quos produximus in hac tota Dissertatione, tamquam torrente obruitur. Clarissimè omnium; vilem ordinem Caligatorum esse declarat Justinianus Imperator *Novella* 74. *Collat.* 6. *in Authent. Quibus modis naturales fiant legitimi* §. *Quisquis. Sed neque agricolas*, inquit, *aut milites armatos, & quos lex Caligatos appellat; hoc est, viliores, & obscuriores non perscrutamur.*

7. Objicies ex Josepho *lib.* 7. *de Bello Judaico cap.* 3. & Hegesippo juniore *lib.* 5. *de Excidio Hierosolymitano cap.* 30. Centurionem quendam è castris Titi, templum ascendisse, (ut fusiùs referam *cap.* 4. *num.* 11.) Caligis clavatis munitum. Hinc deducitur non tantam esse vilitatem Caligatorum, quantam descripsi; quando Centuriones Caligati pugnabant. Respondeo, probabile quidem esse Centurionem illum fuisse Caligatum, quia confixa clavis acutis gerebat ὑποδήματα, ut Græcè habet Josephus; qui unà cum Hegesippo addit, esse clavata more militum Romanorum. Verùm in ejusmodi calceamentis clavatis poterat esse aliquod discrimen, quo distinguerentur à Caligis manipularium: (quemadmodum videbitur *cap.* 4. *num.*

num. 2. in Caligis vigilum, & prætorianorum, qui cancellatas habent habenas) vel formâ, ut non corrigiis ligarentur in pedibus, sed obstragulis tegerentur more nostro: vel materiâ, ut clavis, non ferreis, sed argenteis configerentur: vel ornamentis aliquibus, quibus carerent Caligæ vulgares, quod Justo Lipsio placuit. Idem ferè dicendum est de Caliga speculatoria, quæ, quod esset speculatorum, & exploratorum, debebat esse levior. Meminit speculatoriæ Caligæ Suetonius *in Caligula cap.* 52. cujus verba transcripsi *cap.* 2 *num.* 4. meminit & Tertullianus *lib. de Corona militis. cap.* 1. cujus verba leguntur *cap. item* 2. *num.* 37. Quo ex loco verisimiliter colligimus Christianum illum militem à Tertulliano laudatum, è numero speculatorum fuisse: quoniam *speculatoriam morosissimam pedibus absolvit*; hoc est dimisit Caligam speculatoriam, quam ex more gestabat pedibus, remorantem in via Christianæ religionis illum ipsum, qui gerebat. Atque hæc satis de secunda parte Dissertationis, *tertio capite* explicata.

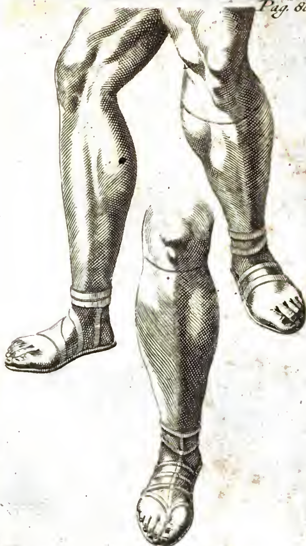
CAPUT IV.

De Materia & Forma Caligæ militaris.

1. *Descriptio Caligæ cum figura.* 2. *Explicatur imago Caligæ.* 3. *Caliga est sub genere solearum.* 4. *Utrum in Caligis lignum esset inclusum.* 5. *Carebant ligno Caligæ militares.* 6. *Utrum Caliga tibiam attingeret.* 7. *Solvuntur objecta.* 8. *Caliga clavis suffigebatur.* 9. *Quid sint* fulmentæ. 10. *Quid sint* suppacta & solum caligarium. 11. *Probatur clavorum usus in Caligis ex Juliani Centurionis lapsu.* 12. *Probatur ex cognomine clavorum.* 13. 14. 15. *Clavi multi erant atque minuti.*

1. CAliga militaris, de qua est dissertatio, non aliud esse videtur, nisi *solea sine obstragulo, habenis alligata pedi, multis, minutisque clavis infernè suffixa.* Ut autem descriptio hæc, unà cum materia formaque ipsius intelligatur, placet hoc loco exhibere formam ejus expressam ex ingenti columna marmorea, Romæ Trajano Imperatori erecta ab Senatu, cochlide intus, extra verò mirabili adeò artificio cælata, ut figuræ omnes tum summæ, tum imæ, magnitudinis ejusdem oculo videantur. Bellum Dacicum feliciter ab

eo

Pag. 80.

eo Imperatore cum Decebalo Rege gestum, particulatim ad rerum gestarum veritatem extrinsecus insculptum habet. Ibi fluvii, naves, pontes, turres, munitiones, castra, pugnæ, captivi, captivorumque ac militum arma, vestes totusque habitus Romanorum pugnatorum visitur. At nisi nos fefellerit, qui expressit ac typis edidit Romæ anno 1616. quidquid in ea columna mirabiliter cælatum est, cum explicatione Alfonsi Ciacconi., Caligæ formam quam quærimus, habemus, & lectoris oculis subjicimus.

2. Passim in ea columna Romani milites calceati videntur, quemadmodum cernis, quibusdam calceis, qui solearum in modum plantam muniunt, sine obstragulis, quæ superiorem pedis partem tegant. Habenis astringuntur supernè sæpiùs circumductis, quæ bis supra talos tibiam circumvolvunt. Observatam à me duplicem Caligæ militaris formam, hoc loco exprimi curavi. Alteram in pedibus vigilum, & militum prætorianorum elegantiorem vidi, decussatis supra pedem corrigiis, atque inter priores digitos ductis. Alteram sæpiùs expressam vulgarium militum, circumvolutis rarioribus supra pedem tantum, non inter digitos habenis. Jussi crus

d 5 totum

totum repræsentari, ut cernas nudum à tibialibus esse. Linea sub genu fefellit Alfonsum Ciacconum *num.* 31. qui tibialia inde collegit, Caligas ea vocans ex errore vulgi toties reprobato. Potiùs inde inferendum est, sub armis aliquid feminalibus simile tulisse, quod superius in armatis non negavi, subtraxi togatis, relinquens peritioribus eam disputationem, utrum in castris femoralia ferrent. Post priores editiones accepi Romæ in arcu triumphali Constantini, multos extare milites Caligatos: curavi exprimi effigiem Caligæ atque ad me mitti; ex ea deprehendi post tot annos formam non esse mutatam, & cum hîc expressa ex toto congruere. Sed jam videamus, quàm benè cum Caliga columnæ atque arcus conveniant, quæ de materia formaque Caligæ militaris, Scriptores prisci tradant.

3. Soleam esse diximus in descriptione. Oculus confirmat in præmissa imagine. Non diffitetur Alfonsus, qui exhibuit imaginem. Supra *cap.* 2. *num.* 25. copiosè probavi, Caligam contineri sub genere solearum; tum quia Græcè *Sandalium* dicitur, tum quia docuit Agellius *Soleas* nominari atque *Crepidas*, seu *Crepidulas*, illa calceamenta, quæ plantas solummodò tegunt,

gunt,

gunt, & vinciuntur habenis, cujusmodi esse videtur in columna & arcu calceus militaris. Carere autem obstragulo, id est, operimento partis supernæ pedis, Soleam, Gallicam, Crepidam, docuit Agellius *l.* 13. *cap.* 21. verbis illis: *Plantarum calces tantum infimè teguntur, cetera propè nuda.* Carere eodem Sandalia, quæ soleæ sunt, tradidit S. Augustinus, & B. Alcuinus *c.* 38. *de Divinis officiis.* Carere Caligas S. Petri scripserunt multi recentiores doctores producti *cap.* 2. *num.* 26. præsertim ii, qui dicunt Caligas esse simillimas calceis Fratrum Minorum, intellige Capucinorum, qui calcei nominantur Apostolici, similes Caligis ex hac columna expressis. Alligari pedi corrigiis, sive habenis Caligas militum in hac imagine perspicuum est. Congruit Agellius, qui dat Soleis, Crepidis, Gallicis teretes habenas: consonat Scriptura sacra, quæ Caligis, Sandaliis & aliis calceamentis corrigias attribuit. Locos collegi *cap.* 2. *num.* 27. Concordat S. Isidorus. *l.* 19. *c.* 34. qui scripsit: *Caligulæ, Caligæ, vel à callo pedum dictæ, vel quia ligantur:* quæ verba repetivit Smaragdus *in cap.* 55. *Regulæ S. Benedicti.* Soleas autem ex corio fieri, seculis cunctis consuetum fuit. Sufficiat S.

d 6 Isi-

Isidorus loco proximè relato: *Solea materiales ex materia corio intexta*, & post de corrigiis: *corrigia à corio vocantur*. Huc spectat Cælii Symposii Poëtæ veteris ænigma quinquagesimum sextum *de Caliga* inscriptum.

Major eram longè quondam, dum vita manebat,
Sed mox exanimis, lacerata, ligata, revulsa,
Dedita sum terra, tumulo sed condita non sum.

Corium, dum in tauro vivo vivit, majus est quàm in Caliga. In eam non venit, nisi multa illa patiatur, quæ medio versu dicuntur. Tandem terræ datur, quia serpit humi, telluremque semper tangit in humano pede; nec tumulatur, quia consumitur usu.

4. Quæri potest an lignum aliquod in Caliga soleæ adjunctum esset. Joanni Antonio Valtrino *l.* 3. *de Militia Romana c.* 13. suppingendum videbatur. Adduxit S. Isidori testimonium sic scribentis: *Caligarius non à callo pedum, sed à calo id est ligno vocatus, sine quo consui calceamenta non possunt, quod Graci καλοπόδιον dicunt. Fiebant autem prius ex salice tantùm. Hinc & calceamenta dicta, quòd in calo id est in ligno*

gno fiunt, vel quòd calcentur. Confirmari potest hæc opinatio auctoritate Smaragdi, qui, ut est scriptum *cap. 2. num* 44. Caligas *in Regula S. Benedicti* dicebat esse calceos illos, quos ævo suo *subtalares vel soccos* nominabant. Nos hoc tempore soccos esse ligneos concipimus, atque in Italia corrupta voce (ut in aliis multis rebus nominandis accidit) *zoccoli* vocitantur. Accedit ligni usus in braxeis, tragœdorum cothurnis, *Quos*, ut affirmat idem S. Isidorus, *quidam calones appellant, ex eo, quod ex salice fierent.* Necessitas hoc lignum requirit, ut in eo soleæ clavis suffigantur, quod Caligæ multos clavos habere dicantur à multis Scriptoribus, quos *n.* 13. recensebo. Ratio suadet duplex; tum ut calceamenta hæc in longis itineribus, asperitate viarum saxosarum, diuturnitate belli, durabilia forent; tum ad tuendam militum valetudinem, ut semper, etiam in cœno atque humido solo stantes ambulantesque siccos haberent pedes. Quam ob causam ævo nostro non pauci soleas, crepidas, calceos, subere suffulciri, aut etiam inferciri curant, quo vim hiemalem commodiùs ac salubriùs ferant: idque imitatione veterum; de quibus legendus est Petrus Victorius *lib.* 15. *Variar. Lect. c.* 23.

vocat *Borzacchini*. Hanc generalem propositionem postremi hujus auctoris, Jacobus Pamelius *in scholiis ad Tertullianum, libro de Pallio c.* 4. refert ex Scaligero atque improbat. Ego pariter arbitror hujus Scriptoris falsam esse sententiam: veram & priscam Caligam militarem, de qua disputamus, stante Republica Romana, & primis Imperatoribus dominantibus, talem fuisse, qualem in columna Trajani & arcu Constantini cælatam conspicimus. Non enim ad mediam tibiam pertingit, nec pertingere potest. Soleam, tantùm esse probavimus, plantæ inhærentem, pedi talisque alligatam loris, sive habenis: qua sui parte potest ad crus medium pervenire? Dabo fuisse alios calceos, qui supra talos assurgerent: nego inter eos Caligam militarem esse numerandam.

7. Neque verò testimonia, quæ producuntur, me de gradu dejiciunt. Horatius affertur, qui *lib.* 1. *Sat.* 6. ait:

Nam

licet sub primis Imperatoribus talem fuisse caligam ex Trajani columna constet, nihilominus an hoc stante republica, quod confidenter asseverat Nigronus contra Valtrinum, etiam verum fuerit, valde est in incerto. quum pleraque supersint ejus temporis monumenta, quæ tecta militum crura exhibent; quod utrum solis ocreis, an etiam Caligis adscribi debeat, nondum mihi liquet, præsertim quum ad Balduinum in caligis crepidarum formam potissimum adspexerimus.

eo Imperatore cum Decebalo Rege gestum, particulatim ad rerum gestarum veritatem extrinsecus insculptum habet. Ibi fluvii, naves, pontes, turres, munitiones, castra, pugnæ, captivi, captivorumque ac militum arma, vestes totusque habitus Romanorum pugnatorum visitur. At nisi nos fefellerit, qui expressit ac typis edidit Romæ anno 1616. quidquid in ea columna mirabiliter cælatum est, cum explicatione Alfonsi Ciacconi, Caligæ formam quam quærimus, habemus, & lectoris oculis subjicimus.

2. Passim in ea columna Romani milites calceati videntur, quemadmodum cernis, quibusdam calceis, qui solearum in modum plantam muniunt, sine obstragulis, quæ superiorem pedis partem tegant. Habenis astringuntur supernè sæpiùs circumductis, quæ bis supra talos tibiam circumvolvunt. Observatam à me duplicem Caligæ militaris formam, hoc loco exprimi curavi. Alteram in pedibus vigilum, & militum prætorianorum elegantiorem vidi, decussatis supra pedem corrigiis, atque inter priores digitos ductis. Alteram sæpiùs expressam vulgarium militum, circumvolutis rarioribus supra pedem tantum, non inter digitos habenis. Jussi crus

totum repræsentari, ut cernas nudum à tibialibus esse. Linea sub genu fefellit Alfonsum Ciacconum *num.* 31. qui tibialia inde collegit, Caligas ea vocans ex errore vulgi toties reprobato. Potiùs inde inferendum est, sub armis aliquid feminalibus simile tulisse, quod superius in armatis non negavi, subtraxi togatis, relinquens peritioribus eam disputationem, utrum in castris femoralia ferrent. Post priores editiones accepi Romæ in arcu triumphali Constantini, multos extare milites Caligatos: curavi exprimi effigiem Caligæ atque ad me mitti; ex ea deprehendi post tot annos formam non esse mutatam, & cum hîc expressa ex toto congruere. Sed jam videamus, quàm benè cum Caliga columnæ atque arcus conveniant, quæ de materia formaque Caligæ militaris, Scriptores prisci tradant.

3. Soleam esse diximus in descriptione. Oculus confirmat in præmissa imagine. Non diffitetur Alfonsus, qui exhibuit imaginem. Supra *cap.* 2. *num.* 25. copiosè probavi, Caligam contineri sub genere solearum; tum quia Græcè *Sandalium* dicitur, tum quia docuit Agellius *Soleas* nominari atque *Crepidas*, seu *Crepidulas*, illa calceamenta, quæ plantas solummodò tegunt,

gunt, & vinciuntur habenis, cujusmodi esse videtur in columna & arcu calceus militaris. Carere autem obstragulo, id est, operimento partis supernæ pedis, Soleam, Gallicam, Crepidam, docuit Agellius *l.* 13. *cap.* 21. verbis illis: *Plantarum calces tantum insimè teguntur, cetera propè nuda.* Carere eodem Sandalia, quæ soleæ sunt, tradidit S. Augustinus, & B. Alcuinus *c.* 38. *de Divinis officiis.* Carere Caligas S. Petri scripserunt multi recentiores doctores producti *cap.* 2. *num.* 26. præsertim ii, qui dicunt Caligas esse simillimas calceis Fratrum Minorum, intellige Capucinorum, qui calcei nominantur Apostolici, similes Caligis ex hac columna expressis. Alligari pedi corrigiis, sive habenis Caligas militum in hac imagine perspicuum est. Congruit Agellius, qui dat Soleis, Crepidis, Gallicis teretes habenas: consonat Scriptura sacra, quæ Caligis, Sandaliis & aliis calceamentis corrigias attribuit. Locos collegi *cap.* 2. *num.* 27. Concordat S. Isidorus. *l.* 19. *c.* 34. qui scripsit: *Caligulæ, Caligæ, vel à callo pedum dictæ; vel quia ligantur:* quæ verba repetivit Smaragdus *in cap.* 55. *Regulæ S. Benedicti.* Soleas autem ex corio fieri, seculis cunctis consuetum fuit. Sufficiat S.

d 6 Isi-

Isidorus loco proximè relato: *Soleæ materiales ex materia corio intexta*, & post de corrigiis: *corrigiæ à corio vocantur.* Huc spectat Cælii Symposii Poëtæ veteris ænigma quinquagesimum sextum *de Caliga* inscriptum.

Major eram longè quondam, dum vita manebat,
Sed mox exanimis, lacerata, ligata, revulsa,
Dedita sum terræ, tumulo sed condita non sum.

Corium, dum in tauro vivo vivit, majus est quàm in Caliga. In eam non venit, nisi multa illa patiatur, quæ medio versu dicuntur. Tandem terræ datur, quia serpit humi, telluremque semper tangit in humano pede; nec tumulatur, quia consumitur usu.

4. Quæri potest an lignum aliquod in Caliga soleæ adjunctum esset. Joanni Antonio Valtrino *l.* 3. *de Militia Romana c.* 13. suppingendum videbatur. Adduxit S. Isidori testimonium sic scribentis: *Caligarius non à callo pedum, sed à calo id est ligno vocatus, sine quo confici calceamenta non possunt, quod Græci καλοπόδιον dicunt. Fiebant autem prius ex salice tantùm. Hinc & calceamenta dicta, quòd in calo id est in ligno*

gno fiunt, *vel quòd calcentur*. Confirmari potest hæc opinatio auctoritate Smaragdi, qui, ut est scriptum *cap. 2. num* 44. Caligas *in Regula S. Benedicti* dicebat esse calceos illos, quos ævo suo *subtalares vel soccos* nominabant. Nos hoc tempore soccos esse ligneos concipimus, atque in Italia corrupta voce (ut in aliis multis rebus nominandis accidit) *zoccoli* vocitantur. Accedit ligni usus in braxeis, tragœdorum cothurnis, *Quos*, ut affirmat idem S. Isidorus, *quidam calones appellant*, *ex eo*, *quod ex salice fierent*. Necessitas hoc lignum requirit, ut in eo soleæ clavis suffigantur, quod Caligæ multos clavos habere dicantur à multis Scriptoribus, quos *n.* 13. recensebo. Ratio suadet duplex; tum ut calceamenta hæc in longis itineribus, asperitate viarum saxosarum, diuturnitate belli, durabilia forent; tum ad tuendam militum valetudinem, ut semper, etiam in cœno atque humido solo stantes ambulantesque siccos haberent pedes. Quam ob caussam ævo nostro non pauci soleas, crepidas, calceos, subere suffulciri, aut etiam inferciri curant, quo vim hiemalem commodiùs ac salubriùs ferant: idque imitatione veterum; de quibus legendus est Petrus Victorius *lib.* 15. *Variar. Lect. c.* 23.

5. Equidem dissentio; ac nullum suppactum lignum Caligæ militari, de qua disseritur, pronuntio: sed solam soleam plantæ substratam fuisse. Statuæ veteres, columna Trajani, arcus Constantini me dissentire cogunt; quæ non nisi soleas easque tenues oculis exhibent. Adde, quòd nequaquam à tam multis Scriptoribus sine ulla additione *soleæ* dicerentur Caligæ, si lignum suppactum haberent. Dicta priscorum, & rationes dissolvuntur facillimè. Isidori locus parum idoneus est: quia loquitur de forma lignea pedem humanum imitante, quæ in calceos, dum consuuntur, intromittitur. Id sonant manifestè verba illa: *sine quo consui calceamenta non possunt*; & illa: *Quod in calo, id est in ligno fiunt*. Nôrunt id probè sutores caligarii, & nos vidèmus. Neque obstat Smaragdus, qui loquitur de nominibus ævi sui, quo lingua Latina corrupta erat. Isidorus sanè *l.* 19. *c.* 34. sæpè memorato, distinguit soccos à Caligis, cùm ait (ut *c.* 2. *nu.* 6. & *c.* 4. *nu.* 3. scriptum est) *Caligas ligari, soccos non ligari*. De Cothurnis tragœdorum non est nobis cura, neque disputatio, quoniam multùm à Caligis differunt. Necessitas ligni nulla est ad claviculos excipiendos, quia res ipsa nos docet, sine ligno clavis

soleas

soleas suffigi posse, ut planiùs explicabitur *num.* 8. 11. 15. Nec ratio prior urget de conservatione diuturna Caligarum, quoniam in hunc finem clavi comparati sunt. Multò minus valet posterior, quia soccellus ligneus impeditissimum redderet militem tum in via, tum in pugna; in qua oportet eum quam expeditissimum esse.

6. Controversum quoque est inter viros doctos, ascenderetne Caliga usque ad mediam tibiam, an talos tantùm attingeret habenis. Attrahunt ad medium crus Joan. Antonius Valtrinus, Joannes Lorinus *locis sæpè citatis*, nec non qui notas in Festum scripsit, definiens omnia calceamentorum genera Romanis ita fuisse, ut Turcarum hodiè [1]: quæ vulgus Italorum vocat

[1] Obelo figendus hic locus propter iniquum ejusmodi de magno Scaligero judicium, quod ex negligenti inspectione verborum ejus procul dubio ortum ducit. Quid enim? An Scaliger de omnibus calceamentorum Romanorum generibus ita generaliter censet? Profectò nihil minus, sicut ipsa ejus verba manifestè produnt. Affirmat enim triplicem calceorum speciem, mulleorum nempe, uncinatorum & peronum, ad mediam tibiam adscendisse, quod sic exponit: *Ita erant omnia ea genera calceamentorum, qualia Turcarum hodie, medio crure tenus.* Expende diligenter, quid velit vocula *ea*, quæ utique non ulterius se extendi finit, quam ad tria illa genera, quæ Festus ex Catone enumeraverat. Itaque ridiculus est Nigroni metus, forsan ab sola Pamelii oscitantia haustus, posse hanc Scaligeri sententiam destruere caligæ suæ formam intectam, & nimis sollicite *in* §. *seq.* laborat ut eam impugnet, quippe quæ caligam non tangit. Præterea licet

vocat *Borzacchini*. Hanc generalem propositionem postremi hujus auctoris, Jacobus Pamelius *in scholiis ad Tertullianum, libro de Pallio c.* 4. refert ex Scaligero atque improbat. Ego pariter arbitror hujus Scriptoris falsam esse sententiam: veram & priscam Caligam militarem, de qua disputamus, stante Republica Romana, & primis Imperatoribus dominantibus, talem fuisse, qualem in columna Trajani & arcu Constantini cælatam conspicimus. Non enim ad mediam tibiam pertingit, nec pertingere potest. Soleam, tantùm esse probavimus, plantæ inhærentem, pedi talisque alligatam loris, sive habenis: qua sui parte potest ad crus medium pervenire? Dabo fuisse alios calceos, qui supra talos assurgerent: nego inter eos Caligam militarem esse numerandam.

7. Neque verò testimonia, quæ producuntur, me de gradu dejiciunt. Horatius affertur, qui *lib.* 1. *Sat.* 6. ait:

Nam

licet sub primis Imperatoribus talem fuisse caligam ex Trajani columna constet, nihilominus an hoc stante republica, quod confidenter asseverat Nigronus contra Valtrinum, etiam verum fuerit, valde est in incerto. quum pleraque supersint ejus temporis monumenta, quæ tecta militum crura exhibent; quod utrum solis ocreis, an etiam Caligis adscribi debeat, nondum mihi liquet, præsertim quum ad Balduinum in caligis crepidarum formam potissimum adspexerimus.

A

DNANTHEMI VSPFAVG

P V
PAX
SALVSREI
BLICAE
N
CONOB.

B

SALVS REI PVBLICAE
HD
COMOB

Nam ut quisque insanus nigris medium
impediit crus
Pellibus, &c.

At non est sermo hic de Caliga militari, sed de calceo Senatorio, ut eo loco Dionysius Lambinus observat. Verùm non licet à diversis facere illationem, ut Jurisconsulti clamant, ex l. *Papinianus ff. de Minoribus*, & c. *Per venerabilem.* §. *Verum qui filii sint legit.* Itaque non valet hæc argumentatio, calceus Senatorius ad medium crus perveniebat, igitur etiam Caliga militaris. Ingeritur Titinius apud Festum dicens: *Jam cum mulleis te ostendisti, quos tibiatim calceas.* At hic locus non uno modo legitur: sed admissa lectione producta, & interpretatione verbi *Tibiatim*, ut significet ad mediam tibiam, respondeo ex ipso Festo: Mulleum esse calceum Regum ac Patriciorum, atque ex Isidoro, rubri coloris: cujusmodi expressus cernitur in * nummo Anthemii Augusti, quem exhibet Jacobus Sirmondus noster in notis *ad Sidonium Apollinarem*, in *Panegyrico Anthemii vers.* XIII. In hoc nummo cal-

ceo-

* Ut curioso lectori satis fiat, adjecimus hujus Anthemii nummum, simul qualem illum *Sirmondus* nobis exhibet, sub lit. A. & qualem *Antonius Augustinus* dedit sub lit. B. Quanquam, ut quod res est ingenuè dicamus, nihil hinc magnæ rei colligas, quod quidem Mullei figuram formamque perspicuè ob oculos ponat.

ceorum auriculæ mediam tibiam attingunt. Similiter in arcu Constantini milites gregales Caligâ jam descriptâ calceati visuntur: Imperatoris verò calceus usque ad mediam tibiam ornatior assurgere conspicitur. Eadem responsio datur testimonio Tertulliani. *l. de Pallio c.* 4. dicentis *Impuro cruri, purum, aut mulleolum inducit calceum:* quia de Caliga non est sermo. Proferenti verò tessellatum marmoreum pavimentum, quod Augustæ Vindelicorum effossum dedit antiquitatis studiosis Marcus Velserus vir clarissimus, spectaturque inter Inscriptiones Romanas *pag.* 336. & in quo gladiatores depugnant in calceamentis excedentibus talos, oppono rationem eandem, non licere à gladiatoribus ad milites, à calceis illorum, ad horum Caligas argumentari. Diversa est utrorumque ratio, professio, habitus, calceatus: & forasse seculum, in quo mutati sunt mores & calcei.

8. Postremò Caliga hæc militaris, erat clavis, multis, minutis, ferreis suffixa & munita, conservationis, ut arbitror, gratia; ut diutiùs duraret, asperitatique saxorum resisteret. Clavos admittit Alexander ab Alexandro, unà cum scholiaste Andrea Tiraquello *libro* 1. *Genialium dierum cap.* 20.

20. & *libro* 6. *cap.* 22. qua conceſſione data, coguntur Caligam calceamentum eſſe fateri, qua in confeſſione video ambos dubitantes hærere. Verùm ne videar id mihi dari velle ſine probatione, teſtes ſubjicio fide dignos. Primus eſt S. Iſidorus *lib.* 19. *Orig. cap.* 34. de calçeamentorum genere. Inter cetera. *Clavati, quaſi calviati, eo quod minutis clavis, id eſt acutis, ſoleæ Caligis vinciantur.* Suſpicor eſſe ſcriptum ab Iſidoro, *Claviati*, non *Calviati*; ſed nihil muto ſine codice manuſcripto. De hoc clavorum genere, viri eruditi capiunt illud Juvenalis *in Satyra* 3. *v.* 247. *& ſeqq.* conquerentis, in magna frequentia populi, ſe premi, percuti, malè accipi à turba:

——— Planta mox undique magna
Calcor, & in digito clavus mihi militis hæret.

Congruit cum Juvenale atque affulget illi S. Auguſtinus *tract.* 10. *in* 1. *Joannis* 5. cujus verba legantur *capite* 2. *num.* 41. ex quibus illa faciunt ad rem noſtram: *Fortè Caligis clavatis conteret pedes tuos:* Dabitur ad calcem hujus capitis ænigma LVII. Cælii Sympoſii, cujus titulus eſt, *Clavus caligaris*, qui & in ænigmate involvitur, & obſcurè deſcribitur. Equitius quoque, ut

ut accepimus à S. Gregorio *lib.* 1. *Dial. cap.* 4. *clavatis calceatus Caligis* incedebat. Refero ad Caligas Festum *libro de Verborum significatione* scribentem, dici *Clavata, calceamenta clavis confixa.* Lucillii versus apud Nonium it eodem:

Sufficit huic: clavis fulmentas quattuor addit.

9. Sed quid *fulmenta?* Respondeo dictas esse à fulciendo, quemadmodum & *fulmentum* ex fulcimento contractum. Proinde apud Sidonium Apollinarem columnæ, quibus ædes fulciuntur, nuncupantur *fulmenta*, *libro* 2. *Epistola* 10. *ad Hesperium*, in hendecasyllabis;

Fulmentis Aquitanicis superba.

Id est, columnis è marmore Aquitanico in jugis Pyrenæis cæso, ut observat Jacobus Sirmondus noster *in notis ad eum locum.* Itaque *fulmentam* arbitror esse corium illud, quo calcei veteres ac detriti suffulciuntur [2]; seu quod substernitur calceis,

2 At *fulmenta* sive *fulmentum* ex se tantum indicat quodcumque fulcrum, utpote ex *fulcimento* contractum, atque adeo utrum novo an veteri ac detrito calceo soleret subjici; ista vox non distinguit. Porro frequenter jam obvia nobis fuerunt *κατλύματα* seu calceorum sola certo modo elevata & altitudine notabilia, sed sic intellecta, ut æquali modo calceos attollerent, unde etiam Cl. Sperlingius veterum calceos sine suppigmentis, qualia sub calcibus nostris habemus, fuisse negat. In qua opinione acquie-

ccis, cum reficiuntur, & nos Itali vocamus *Taccone*. Meminit *fulmentarum* & Plautus in *Trinummo*, qui Lucillio dat lucem:

Quid ego nunc agam?
Nisi ut sarcinam constringam, & clypeum ad dorsum accommodem:
Fulmentas jubeam suppingi soccis.

Hinc parans ornamenta pugnandi, cogitat de calceis reficiendis, qui tum refecti erunt, cùm fulmentas suppactas habebunt.

10. Ad majorem hujus loci ac vocabuli lucem quiescere nequivi, quam fulmenta paulo propius considerarem. Nam licet fulmentum intelligi possit de integro calcei solo, tum si sequamur notionem, qua apud Sidonium columnam denotat; non simul totum ædificii fundamentum; atque etiam fulcimentum pedi lecti subjectum, ut ex Celso notat Scaliger *ad Manilii librum* 7. nihil sane vetat, quominus in eo adspiciamus eam soleæ partem, quæ hujus substructionis ope instar columellæ calcem sustentat & attollit. Quod quam necessarium nobis sit, quotidiani usus experimentum abunde demonstrat. Sed in eo parum juvat veterum auctorum, quos mihi familiares reddidi, auctoritas; rem tamen interdum usitatam & manifestissimam facit elegantissimus nummus gentis Mamiliæ, quem possidet Avunculus, & *in tomo 2 Thesauri Antiq. Græc.* inseruit. Conspicitur in eo Ulysses post errores suos domum rediens & a cane agnitus, & quod nos potissimum attendimus, ita calceatus ut posterioribus pedum partibus, hoc est ipsis calcibus subjecta habeat talia fulcra, quorum conspectu denuo fruens in tribus aliis nummis ea neglecta vidi, perinde ut in reliquis, quos viri docti depinxerunt. Hinc porro si conjecturæ detur locus, posset istiusmodi calceus videri dictus esse *cernuus*, si Festi testimonio credimus, quod tamen refellit Scaliger *in Etymologiis ad Varronem*, in Voce *Cerne*.

lucem assero tria hæc ferè idem significare: *Fulmentas*, *suppacta*, *caligarium solum*. De fulmentis dictum est abundè. De *suppactis* Glossarium vetus emendatum in hoc verbo, per unius litterulæ mutationem, *Suppacta*, κεκαττυμένα: legebatur autem, *Suppalta*. Dicitur autem *Suppactum*, quòd calceo suppingatur, ut Plautus loquitur. De *caligario solo* Glossarium idem: *Caligarium solum*, κάττυμα: cui finitima est, atque inde derivata vox κεκαττυμένα: unde colligas, *suppactum* & *caligarium solum* re quoque convenire. Nos Itali hoc solum Caligarium diceremus *suola di scarpa*. Lucillius ergo fulmentas has, sive suppacta (quæ vel frusta Caligarii soli, vel solum integrum putes, per me licet) clavis affixa Caligæ pronuntiat; cujus rei probandæ gratiâ, versus ipsius productus est, & explicatus cum aliqua non inutili digressione.

11. Ut redeamus ad institutum; clavos in militaribus calceis vidit Josephus *lib.* 7. *de Bello Judaico*, in Juliano Centurione fortissimo viro, qui solus ex Titi castris interiorem templi angulum ascendit armatus & pugnax. De quo hæc habet: *Calceos namque habens creberrimis atque acutis clavis, ut ceteri solent milites, fixos: dum strato*

strato saxeis crustis solo curreret, labitur. Ex eo videtur exscripsisse junior Hegesippus *lib.* 5. *de Excidio Hierosolymitano. cap.* 30. qui de eodem luculentiùs ait : *Ipsa alacritate incautior, confixum clavis calceamentum gerens ; usu militarium virorum, non consideravit polito lapide stratum solum, quod cavendum foret, sed quasi in campo præliaretur securus, labitur, &c.* Ex his deducit prudens lector, primum caligatum fuisse Julianum, ut dixi quoque *cap.* 3. *num.* 7. tum quia ὑποδήματα ferebat ex Josepho, quod verbum Caligæ reddidit Dio ex disputatis *cap.* 2. *num.* 5. tum quia tradunt ambo more militum ceterorum fuisse calceatum. Deinde spectat penè oculis Caligæ formam crebris, & acutis clavis confixam. Hic non possum non valdè mirari Wolfgangum Lazium, qui *lib.* 8. *Commentariorum Reip. Romanæ cap.* 13. agens de Caligis militaribus, producit hoc clarissimum Josephi & Hegesippi testimonium, & tamen definit Caligas esse supra genua extentas, & braccis alligatas; quod est dicere, vel oblonga tibialia esse, vel feminalia. Clavatas Caligas admittit, Juvenalis, Plinii, duorum horum Historicorum, & aliorum scriptorum auctoritate coactus. At ut clavorum officium in Caligis

ligis explicaret, scripsit hæc feminalia consui clavis consuevisse: quod pauci sine risu[3] legent. Transiit ad rusticos hic mos suffigendi calceamenta clavis. Theophrastus id observavit in Græcia: nos in Italia passim conspicimus.

12. Altera probatio est, nomen impositum clavis factis ad usum Caligarum, ab ipsis Caligis manifestò deductum, quo clavi hujusmodi dicuntur *caligares*, & *caligarii*. Plinius *lib.* 9. *cap.* 18. tradit in lacubus Lario, & Verbano, Vergiliarum ortù, existere pisces, *squamis conspicuos crebris atque praeacutis clavorum caligarium effigie*, & *libro* 22. *cap.* 22. Fungo nascenti caligarem clavum rubigine nocere tradit. Sosipater Charisius *in Grammatica Institu-*

3 Itaque sine risu non legit Nigronus, sed parum modeste, dum rem magis ridiculam ipse efficit. Dixit enim Lazius *caligas esse supra genua extentas & braccis alligatas*; sed hoc tantum, non etiam propterea esse tibialia vel feminalia. Dein dixit idem Lazius *Romanos ignominiosum putavisse clavis consuere caligas*, non feminalia; vel braccas, ut ait Smetius. Nec feminalia in caligis respexit, sed omnino calceos tam alte pedem tegentes. Est rudis illa phrasis *caligas clavis consuere*, quæ jocanti Plauto magis conveniret; sed Nigronus potius animadvertisset parum recte *fasciatas* & *sacerdotales* caligas ab eo proferri ex Cicerone & Herodiano, & caligam peroni similem statui. Itaque non adeo ridenda est Lazii descriptio, quam tuetur satis una gemma, in qua cælatum putant T. Quintium Cincinnatum, ubi is sive caligas sive ocreas, certe tale tegumentum, cui calcei adhærent, supra genua attrahit *in t.* 2. *Thes. Ant. Grac.*

stitutionibus: Caligarius artifex: Caligaris clavus: Symposius quoque *Clavus Caligaris. Caligarios* dixerunt idem Plinius & S. Isidorus, ut dicam *num.* 14.

13. Dixi *num.* 8. multos fuisse clavos in Caligis. Nam creberrimos dixit Josephus in calceamento Juliani Centurionis extitisse. Juvenalis *Satyra* 16. innuit hanc crebritatem:

Cum duo crura habeas, offendere tot caligatos
Millia clavorum.

Multitudinem quoque indicat ænigma ejusdem Symposii 57. quod *num.* 15. describam. Ob hanc multitudinem necessariam clavorum caligariorum, consueverunt interdum Imperatores donare militibus clavos hujusmodi[4]: idque donativum *Clavarium* nominatum est, ut prodit Dionysius Gothofredus *in notis ad Festum. lit. C.* Tertiò minutos fuisse scripsi ex Isidoro *num.* 8. atque hoc necessarium erat, cùm essent multi. Sed quid immoror in coa-

e cer-

4 Mirum, quod non id quoque ab Gothofredo proditum dicit. Sed lapsus est Nigronus existimans ipsos clavos militibus donatos ab Imperatoribus, quum ista donativa consisterent potius in pecunia ad emendos clavos, similiter ac in calciario, de quibus erudite agunt L. Torrentius *ad Suetonii Vespasianum c.* 8, & Casaubonus *ad sæpius laudatum caput Theophrasti περὶ ἀγροικίας.*

cervandis probationibus antiquorum Scriptorum? Arcus Constantini non modò Caligas militum nobis exhibet tales, quales Trajana columna, sed etiam multis clavis suffixas, cujusmodi nos vidimus in illa columna edita typis. Josephus Castalio *in notis ad Cælium Symposium* scripserat à se observatos clavos in Caligis militum Constantinianorum in eo arcu. Curavi & ego ab amicis observari. Apparuerunt in compluribus Caligis clavi: formam clavatæ Caligæ ad me transmiserunt, quam *in fine capitis* spectandam edo, ut jam nullus relictus sit dubitationi locus.

14. Quartò ac postremò ferreos fuisse asserui. Plinius *lib.* 34. *cap.* 14. à quo verba transcripsit S. Isidorus *libro* 16. *Originum cap.* 20. disputans de multiplici genere ferri: *Aliud*, inquit, *brevitate sola placet, clavisque caligariis.* Æneis interdum usos in eandem rem, lego Nonium, qui Lucillii versum habet:

Fulmentas clavis aneis subcudere.

Verùm luxuria mortalium usque eo processit, ut æs & ferrum in aurum mutaretur, tum apud Græcos, tum apud Romanos. De Græcis lege Justinum *libro* 38. qui narrat in Antiochi exercitu tantam pretiosorum metallorum, quorum amore insa-

insaniunt mortales, fuisse copiam, *ut etiam gregarii milites Caligas auro figerent:* quod confirmat Valerius *libro* 9. *cap.* 1. ut dixi superius *cap.* 2. *num.* 4. Tradit præterea Plinius *lib.* 33. *cap.* 3. *Agnonem Tejum Alexandri Magni præfectum, aureis clavis suffigere crepidas* consuevisse; quod etiam Plutarcho, & Athenæo *lib.* 12. cognitum fuit. Hunc luxum avertens ab homine Christiano Clemens Alexandrinus *lib.* 2. *Pædag. cap* 11. *Verè ergo*, inquit, *turpia sunt illa Sandalia, in quibus sunt aurea velut donaria: quin etiam circumcirca clavos soleis infigere æquum censent.* Irrepsit & in Latium idem luxus, fœdavitque Romanos. Testis Plautus *in Bacchidibus; Actu* 2. *sc.* 3. *v.* 97.

Sed divesne est istic Theotimus? CA. etiam rogas?

Qui soccis habeat aurum suppactum solum.

Si Plauti ævo hic luxus, quantus postea, imperio atque opibus auctâ Româ? existimare licet proculcatum fuisse aurum in Caligis militaribus, etiam à gregariis militibus; ut in exercitu Regis Antiochi. De nimio luxu feminarum in Sandaliis, aliisve generibus calceorum, non est hoc loco differendum, quòd excedat fines propositæ disputationis meæ. Legatur Cle-

mens Alexandrinus *libro* 2. *Pædag. cap.* 11. & ibidem Gentianus Hervetus scholiastes. Nicolaus Serarius in *cap.* 10. *Judith. q.* 2. Bened. Justin. *tr. de Apostolatu disp.* 1. *cap.* 4. §. 29. Vincentius Regius *t.* 2. *Dilucidat. Euang. lib.* 4. *cap.* 17. *num.* 19.

15. Postremò nodus solvendus est, objectus mihi post tertiam editionem: Utrum hi clavi minuti, sic infixi essent in solea, ut cuspides terræ solum, an verò capita contingerent. Fateor me in prioribus editionibus propendisse in eam sententiam, ut putarem cuspides humi serpsisse, capita plantis adhæsisse. Hac ratione pedum incolumitati videbatur magis esse consultum, quod plana & lævia clavorum capita existimarem: & testimonia Juvenalis & S. Augustini producta *num.* 8. censebantur ad id probandum idonea. Revocavi scripta, mutavique sententiam lecto *ænigmate* LVII. Cælii Symposii Poëtæ memorati, de *caligari clavo*, quod sic habet:

In caput ingredior, quia de pede pendeo solo,
Vertice tango solum, capitis vestigia signo,
Sed multi comites casum patiuntur eumdem.

Ultimus versus multitudinem & crebritatem clavorum innuit, de qua dixi *num.* 13.

13. Duo priores perſpicuè ſignificant clavorum capita terræ converſa eſſe, non averſa, terramque contingere. Quis aliter interpretetur, *in caput ingredi*, *vertice ſolum tangere*, & *capitis veſtigia ſignare?* Verùm ſi quis adhuc hæret, inſpiciat formam Caligæ clavatæ, quam ex arcu triumphali Conſtantini expreſſam hîc exhibeo[5], & omnem deponet dubitationem. Cernis in ea clavos multos, & crebros, & minutos, & capite inverſo eſſe. Quinetiam, quod maximè notandum eſt, capita retuſa non ſunt & complanata; ſed acuta, & trilatera videntur, ut ad me quoque ſcripſit, qui hoc in arcu vidit & expreſſit: addens ſibi videri ſimilia capitibus clavorum, quibus Salvatoris manus pedeſque cruci configuntur, Atque hoc tres alii teſtes oculati mihi confirmarunt. Ex quo intelligas juſtam fuiſſe querimoniam Juvenalis, & metum S. Auguſtini de militis pede, calcantis pedes aliorum civium: quoniam capita clavorum in conum deſinentia, non

 pre-

5 Et ſimul, ſi velit, eam picturam, quam præbet Joh. Smetius *in Antiquit. Neomag. pag.* 100. qui politiſſimus vir eam quoque Caligæ formam exhibere ſibi perſuadet, & contra Nigroni diſputationem alte a ſolo editam fuiſſe ejus ſoleam ex ſua colligit. Sed videant illi viri docti, an omnes clavatorum calceorum diverſæ formæ ad ſolam caligam militarem referri debeant, quum frequentiſſimum illorum fuiſſe uſum apud alterius ſortis homines docuerint Galenus & Clemens Alexandrinus.

premere solum & contundere, sed etiam conterere ac perforare poterant pedem, quem calceassent. Hinc quoque benè capimus causam lapsûs Juliani Centurionis; qui non potuit in marmoreo solo, lævigato ac lubrico figere vestigium, fugientibus acuminatis capitibus clavorum è solido marmore. Atque hæc satis de forma Caligæ, ac de tota controversia subsecivis horis pertractata. Stylum ad graviora convertamus.

Sequitur effigies CALIGÆ CLAVATÆ *ex* ARCU CONSTANTINI *pagina* 98. *promissa*.

L E-

LECTORI.

Ut rei per se obscuræ nullam non lucem fœneraremur, visum fuit adjicere, quæ de hoc argumenti genere veteri ævo propior TERTULLIANUS, *atque ad eundem Illustris* SALMASIUS *adnotavit.* [*Quod ut tanto magis & nos efficiamus, huic postremæ editioni simul ea adjunximus, quæ idem ille eximius Vir paulo post annotaverat, quæque sine causa neglexerat Amstelodamensis editor.*] *Tu his, benigne Lector, fruere, & vale.*

TERTULLIANUS

Cap. V. De Pallio.

Calceos nihil dicimus, proprium togæ tormentum, immundissimam pedum tutelam, verùm & falsam: quàm enim non expediat in algore, & ardore rigere nudipedem, quàm in calceo uncipedem, magnum incessui munimentum sutrinæ Veneriæ prospexêre perones effœminatos.

Et paucis interjectis.

Si quid calceatus inducitur, mundissimum opus est, aut pedes nudi magis, certè viriles magis quàm in calceis.

CLAU-

CLAUDII SALMASII

AD HÆC LOCA

Q. SEPT. FLORENTIS

TERTULLIANI

NOTÆ.

Alceos nihil dicimus proprium togæ tormentum] Calcei togæ proprii. nam apud Romanos toga ſine calceis non ſumebatur, nec calcei ſine toga. in urbe ut togæ uſus, ita calceorum. extra urbem cum in ſeceſſu agebant, ſine toga & ſine calceis erant. Plinius *lib*. 7. *Epiſt*. 3. ad amicum quem de ſeceſſu ruris in urbem revocare nititur: *quin ergo in urbem redis? ubi dignitas, honor, amicitiæ tam ſuperiores quam minores. Quouſque regnabis? quouſque vigilabis cum voles? dormies quamdiu voles? quouſque calcei nuſquam? toga feriata? liber totos dies? tempus eſt te reviſere moleſtias noſtras, vel ob hoc ſolum, ne voluptates iſtæ ſatietate langueſcant.* quouſque, inquit, dabitur tibi, ut calceos non inducas, & togam non in-

 duas,

duas, id est feriatam habeas? ita interpungenda esse verba illa Plinii docuimus olim. cum toga feriabatur, calcei nusquam erant. ut calcei togæ proprii, sic soleæ vel crepidæ pallii, ut infra dicemus. Quæ differentia Latinis est inter calceum & soleam, eadem apud Græcos ponitur inter ὑπόδημα, & σανδάλιον. cum calceum Romanum Græci auctores reddere volunt, non aliter vertunt, quam ὑπόδημα. Artemidorus *lib.* 4. *cap.* 74. Χρυσάμπελος ὁ λυσιεὺς δίκην ἔχων περὶ παιδὸς εἰς δουλείαν ἀγομένου, ἔδοξε τὸν Πᾶνα βλέπειν ἐν τῇ ἀγορᾷ καθεζόμενον, ἔχοντα Ῥωμαϊκὴν ἐσθῆτα καὶ ὑποδήματα. hoc est, togam, & calceos. & quamvis apud Latinos omne calciamentum, & quidquid pedibus inducitur, *calcei* nomine veniat; proprie tamen ac stricte *calceum* appellarunt id calciamenti genus, quod totum pedem & infime & superne tegebat, eaque ratione distinguebatur à soleis, quæ plantam pedis tantum vestiebant, superiore parte nuda. Servius: *sane Flaminicæ non licebat, neque calceos, neque soleas morticinas habere.* οὔτε ὑποδήματα, οὔτε σανδάλια. Nam & Græci quoque licèt omne genus calceatûs. ὑποδήματα appellent, propria tamen ac stricta notione, nomen hoc tribuunt calciamentis cavis, in quæ pes

pes intromittitur, quæque ἀπὸ τῶν σανδαλίων discernuntur. nam ὑπόδημα κοῖλον vocant calciamentum, quo pes totus tegitur & amicitur, ad differentiam sandaliorum sive solearum, quæ planæ sunt, non cavæ, ideoque plantas pedum tantummodo tegunt. Itali hodie *pianellas* ob id vocitant. Hesychius κάλποι, ὑποδήματα κοῖλα ἐν οἷς ἱππεύουσι. mentio τοῦ καλπὶς etiam apud Rinthonem. Pollux: ὁ Ῥίνθων ἐν κολοφωνίῳ τε καὶ καλπὶς, καὶ οἶκος ἐν Ἰφιγενείᾳ τῇ ἐν Αὐλίδι. vox Sicula κάλπος, de cavo & profundo calciamento. unde Latina *calcius*. Plutarchus quoties calcei Romani mentionem facit, fere semper reddit κάλπιον, ut in libro γαμικῶν παραγγελμάτων, & alibi. distinguunt igitur Græci τὸ κοῖλον ὑπόδημα, καὶ τὸ σανδάλιον. Pollux: μέρη δὲ ὑποδημάτων, γλῶτται, καττύματα, ὕσκλοι, καὶ ζυγὸς δὲ τὸ περὶ τοῖς ὄνυξι τοῦ κοίλου ὑποδήματος, καὶ τοῦ σανδαλίου τὸ τοὺς δακτύλους συνέχον. calceus est κοῖλον ὑπόδημα, quod absolute etiam ὑπόδημα Græci appellarunt. idem Pollux: λέγοις δ' ἂν καὶ ὑποδήματα κοῖλα, βαθέα, εἰς μέσην κνήμην ἀνήκοντα· τάδε οὐκ οἶδα εἰ μόνον ἀποχρῶν ἐστὶν εἰπεῖν ὑποδήματα. Hesychius: βλαῦδες, ἐμβάδες, κρηπῖδες, σανδάλια, ὑποδήματα, vides ὑποδήματα distingui ἀπὸ τῶν σανδαλίων. idem: βλαυτῶν ὑποδέσιν ἢ σανδαλίων

σὺν σανδαλίῳ, οἱ ἢ ὑποδήματι. ſic τὴν βλαύτην alii σανδάλιον, alii ὑπόδημα eſſe volebant. Achmet *in Onirocritico* diverſis ac diſtinctis capitibus, περὶ σανδαλίων, & περὶ ὑποδημάτων tractat. *cap.* 229. eſt περὶ σανδαλίων. *cap.* 244. περὶ ὑποδημάτων, τζαγίων, καὶ βοτγκίων. diverſas quoque in ſomniis ſandaliorum, & calceorum, id eſt ὑποδημάτων rationes ac ſignificationes fuiſſe tradit. ὑποδήματα quippe anguſtias & vincula fere ſignificabant, quia totum pedem conſtringerent & vincirent. ſandalia non item. hinc τὰ σανδάλια apud ſomniorum conjectores, ad mulieres referuntur. calceorum uſum, hoc eſt τῶν ὑποδημάτων Dominus noſter Apoſtolis ſuis interdicit, Matthæi *cap.* 10. *verſ.* 10. μὴ πήραν εἰς ὁδὸν, μηδὲ δύο χιτῶνας, μηδὲ ὑποδήματα, μήτε ῥάβδον. at apud Marcum *cap.* 6. *verſ.* 9. permittuntur iidem habere ſandalia: ἀλλ' ὑποδεδεμένους σανδάλια, καὶ μὴ ἐνδύσασθαι δύο χιτῶνας. qui nullum putant Evangeliſtas poſuiſſe diſcrimen inter ὑποδήματα & σανδάλια, longiter errant: & hæc ratio eſt conciliandi cum Marco Matthæum, quum alia nulla ſit. ὑποδήματα ſunt calcei qui totum pedem tegebant: hos Dominus Apoſtolis interdixit. σανδάλια ſunt ſoleæ, quæ plantam pedum duntaxat ſubtegebant: has Domi-

Dominus diſcipulis ſuis permiſit. & ſane Apoſtolos non prorſus nudipedes fuiſſe, ſed ſandalia geſſiſſe conſtat ex Actis Apoſtolorum *cap.* 12. de Petro qui in cuſtodia erat: εἶπέ τε ὁ ἄγγελος πρὸς αὐτὸν, περίζωσαι, καὶ ὑπόδησαι τὰ σανδάλιά σου. Sandaliorum quæ Apoſtoli pedibus inducerent ſæpe mentio fit *in Vitis Apoſtolorum* apud Abdiam. Ex veteribus tamen Patribus extitere quidam, qui ad allegorias confugerent in conciliandis locis illis Evangeliſtarum. nonnulli ex Matthæi loco collegerunt omnem omnino calciamentorum uſum Apoſtolis ſuis Dominum interdixiſſe. Euſebius *Hiſtor. Eccleſ. lib.* 6. *cap.* 3. de Heracla Presbytero: πάντων δὲ μάλιστα τὰς εὐαγγελικὰς φωνὰς φυλακτέας ᾤετο δεῖν εἶναι, τάς τε περὶ τοῦ μὴ δύο χιτῶνας, μηδ' ὑποδήμασι χρῆσθαι παραινούσας. & paulo poſt: λέγεται γοῦν καὶ πλειόνων ἐτῶν γῆν πεπατηκέναι, μηδενὶ μηδαμῶς κεχρημένος ὑποδήματι. Si Domini præceptum περὶ ὑποδημάτων, ita interpretere, ut Heraclas ille faciebat, neceſſe eſt ut pugnet Marcus cum Matthæo. ſed aliter interpretabantur antiqui in Ægypto monachi, qui ſandalia velut à Domino permiſſa geſtabant, calceos hoc eſt ὑποδήματα velut interdicta recuſabant. Caſſianus *de Habitu monach. cap.* 10. *Calcia-*

menta vero velut interdicta Evangelico præcepto recusantes, cum infirmitas corporis, vel matutinus rigor, seu meridani æstus fervor exegerit, tantummodo caligis suos muniant pedes, interpretantes usum earum vel Dominica permissione signari, ut si in hoc mundo constituti, cura & sollicitudine carnis hujus, omnimodis exuti esse non possumus, nec ab ea penitus prævalemus absolvi, saltem occupatione levi, & implicatione tenui necessitatem corporis explicemus. Caligas vocat, τὰ σανδάλια. & ita versio vulgaris reddidit. Glossæ: *σανδάλιον, caliga.* eadem igitur erat differitas inter ὑπόδημα, & σανδάλιον Græcis, quæ Latinis inter calceum & soleam. Romani cum togam deponebant, exuebant & calceos. ad mensam accubituri soleas depositis calceis sumebant; & cœnatoria veste togam mutabant. Sed de his plura in libro *de Calceis veterum*, quem adjuncturi sumus commentario *de Re Vestiaria.*

Immundissimam pedum tutelam] Odori sudorique pedum adscribunt istam calceorum immunditiem, quia in calceis pedes sordidi olidique, aura non exspirante. quod ineptissimum est. non pedes immundos, sed pedum tutelam, hoc est calceos dicit Tertullianus. nam quomodo pedes sor-

ſordidi aut immundi poſſent eſſe in calceis? immundiſſimam pedum tutelam calceos dicit eſſe, quia pulvere & luto plerumque ſordidi. Martialis:

At mihi quem cogis medios abrumpere ſomnos,
Et matutinum ferre patique lutum,
Quid petitur laxa cum pes vagus exit aluta,
Et ſubitus craſſa decidit imber aqua?

& alibi:

Quam vetus à craſſa calceus udus aqua.

Querolus non Plautinus:

Sume laneos cothurnos, ſemper refluos calceos,
Quos pluvia ſolvat, pulvis compleat, cœnum & ſudor glutinet.
Sume calceos humili fluxos tegmine,
Quos terra revocet, fraudet limus concolor.

Quam non expediat] Repoſuimus antiquam lectionem, *quem non expediat rigere nudipedem.* ſic dicebant, *expedit hoc me facere.* ſed & *expedit me*, & *expedit mihi* veteres protulerunt. Valerianus *Homilia prima: Quid autem rationalem animam, & ad Dei imaginem factam expediat, facile poteſt homo intelligere, cum videt ſacratis per conſtitutionem Dei conſtitutionibus diſciplinæ*

etiam

etiam elementa servire. ſic *impedire aliquem*, & *impedire alicui*, pro impedimento eſſe, dixere.

In algore & ardore rigere nudipedem] Pes nudus in algore riget, & friget, nam rigor etiam pro frigore: ſed quomodo in ardore & per æſtum rigere quis dici queat? putavi aliquando delendum eſſe illud *ardore*, ac legendum: *quem enim non expediat in algore rigere nudipedem, quam in calceo uncipedem?* quam ſententiam nondum mutavi. Poſſet tamen aliquis non inepte conjicere, duplici ſenſu heic poſitum τὸ *rigere* à Tertulliano. riget aliquis nudipes in algore, qui friget: at riget uncipes in calceis per ardorem, qui pedes rigidos in calceis habet, ita ut eos vix explicare, aut expedite flectere poſſit: pedem enim rigidum tenet calceus, atque ita conſtringit, ut vix flecti patiatur. longe quippe flexibiliores, & expeditiores pedes ſine calceis, quam calciati. ſic duplici notione poſuerit heic Tertullianus, & pro frigere, & pro rigidum eſſe.

Quam in calceo uncipedem] Ad repandos veterum Romanorum calceos alludere auctorem quidam volunt. ſane ad uncinatos alluſiſſe videtur. Cato apud Feſtum: *qui magiſtratum curulem cepiſſent, calceos mulleos*

mulleos gerebant, alii uncinatos, alii perones. uncinatos calceos aliquando de lunatis accipiebamus. falluntur certe docti viri qui uncinis & clavis confixos interpretantur. de mulleis calceis alibi diximus. rubros calceos ita vocabant Romani. non tamen dicti mullei, quod rubri essent, sed quod repandi. nam μύλλος & μύλλιος repandum significat. tales erant veterum Tyrrhenorum calcei, quibus reges Albanorum primi, deinde & patricii usi sunt, ut scribit Festus in voce *Mullei*. rubri inquam erant, & repandi. sed mullei dicebantur, quod essent μύλλιοι hoc est repandi, non quod rubri. Postea καταχρηστικῶς calceum quemlibet rubrum appellarunt mulleum, etiam si repandus non esset. & sane color mulleus pro rubro, nusquam nisi de calceis usurpatur. quod si coloris nomen esset, de re qualibet, quæ colorem illum haberet, usurparetur. atqui de calceis tantum dicebatur apud Romanos. errant igitur & qui mulleos calceos à colore mulli piscis dictos, & qui mullo pisci nomen inditum putant à colore mulleorum calciamentorum, ut Fenestella apud Plinium. mullus sane piscis Græca voce etiam dictus est, quod μύλλος esset. nam μύλλος est καμπύλος, στρεβλός, σκολιός. hinc κυφαὶ τρίγλαι Epi-

Epicharmo apud Athenæum : ἄγε δὴ τέγλας τε κυφὰς καχχαείσας βαυόνας. quidam mulleos, à *mullando* hoc eſt ſuendo vocatos putarunt. ſed cur mullei à mullando potius, quam quodlibet aliud calciamenti genus? nam omnes calcei mullabantur, hoc eſt ſuebantur. μύειν Græce eſt connivere, & conjungi. inde ὑποκαθετικὸν μύλλω. ut ἀπὸ τοῦ βύω, βύλλω, & ſimilia. inde Latinum *mullare*, id eſt ſuere: nam qui ſuunt, disjuncta jungunt. hinc & μύλλειν ἀντὶ τοῦ πλησιάζειν. mullei igitur, ſunt τὰ μύλλια ὑποδήματα τὰ καμπύλα. Tyrrhenorum calceorum hæc duo propria fuere, τὸ καμπύλον, καὶ τὸ φοινικοῦν. Sappho de Tyrrhenis calceis : ποικίλος μάσθλης, Λύδιον κακὸν ἔργον. μάσθλης Grammatici interpretantur, δέρμα ἢ ὑπόδημα φοινικοῦν. tales erant & calcei Albanorum regum. nam à Tuſcis formam eam acceperunt. Notat Dio Cæſarem Albanorum regum more, à quibus originem gentis ſuæ repetebat, calceos puniceos in uſu habuiſſe. qui triumphabant, & qui curulem magiſtratum ceperant, calceos mulleos ſive puniceos gerebant. Servius de Tyrrhenis calciamentis : *dicit crepidas quas primo habuere ſenatores, poſt equites Romani, nunc milites.* Milites tempore Servii calceos acumina-

minatos & repandos habebant, ut ex Leonis & Constantini Tacticis alibi observamus. hæc de calceis repandis, quos *mullos* & *mulleos* dixisse veteres, hoc est μύλλεις, certissimum est. cum omnes calcei qui ea forma essent, ita dici deberent: solis puniceis hoc nomen datum est per abusum, & postea ita acceptum quasi de colore sic vocarentur. in hujusmodi calceis seu repandis sive uncinatis, qui pedem inclusum habebat, inde fortasse *uncipedem* hoc loco dixit Tertullianus. sed vetus editio, & nostrum exemplar, legunt, *hunc pedem*. ex quo fecisse apparet correctores, *uncipedem*. ego maluissem *vincipedem*. sine dubio respexit Afer noster ad Musonii philosophi dictum, quod apud Stobæum legitur, qui ut ἀνυποδησίαν commendaret, inter *calciari* & *vinciri* parum discriminis esse statuebat. verba hujus hæc sunt: καὶ τὸ γε ὑποδεδέσθαι τὸ ἀνυποδετεῖν τῷ δυναμένῳ κρεῖττον· κινδυνεύει γὰρ τὸ μὲν ὑποδεδέσθαι τῷ δεδέσθαι ἐγγὺς εἶναι. ἡ δὲ ἀνυποδησία πολλὴν ἀλυπίαν τινὰ καὶ εὐκηλίαν τοῖς ποσὶν παρέχει, ὅταν ἠσκημένοι ὦσι. quod dictum à Musonio mutuatus est Clemens Alexandrinus in Pædagogo *lib*. II. *cap*. XI. ἀνδρὶ δὲ εὖ μάλα ἁρμόδιον ἀνυποδησία, πλὴν εἰ μὴ στρατεύοιτο. καὶ γάρ πως ἐγγὺς τὸ ὑποδεδέσθαι τῷ δεδέσθαι. hinc

hinc Tertullianus *nudipedem* esse præstare dixit, quam *vincipedem*, hoc est nudos quam vinctos pedes habere. τὸ γὰρ ὑποδεδέσθαι ἐγγὺς τῷ δεδέσθαι. inde Latinis *vincla* pro calciamentis. Virgilius:

Unum exuta pedem vinclis in veste recincta.

& alio loco *Tyrrhena vincula*, apud eumdem, sunt calciamenta Tusca. Ovidius:

Arida de vinclis crura resolve tuis.

Sutrinæ Veneriæ] Hæsere in his sutrinis Veneriis venusti interpretes. sed hoc illis incommodum videtur fuisse, qui primus loco movit veterem lectionem. nam vetus codex habet cum prima editione, *sutrinæ Venetiæ*, aut etiam *Veneciæ*. non aliam videntur habuisse causam scripturæ illius mutandæ, quiqui primum eam mutaverunt, nisi quod ad id inducti sunt illis verbis quæ sequuntur, *perones effœminatos*. visum igitur iis fuit, optimum esse factum, ut sutrinæ Veneriæ struerentur suendis peronibus effœminatis. ex illis porro Veneriis sutrinis, non calcei tantum effœminati & venusti, sed etiam ridiculæ & invenustæ prodierunt expositiones. nam *Venerias sutrinas*, interpretantur Romanas, quia Venus mater Romanorum, aut Veneri servientes, id est venustati. utraque expositio

sitio absurdissima. mallem si *Venerias* legerem, sutrinas intelligere muliebres, & muliebribus usibus servientes. nam calcei magis mulieribus conveniebant quam viris. hinc *perones effœminatos* vocat calceos, & infra: *pedes nudi magis, certe viriles magis quam in calceis.* sed *Venetias sutrinas*, quas constanter retinent libri veteres, cur mutemus? Venetias sutrinas dictas putaverim in quibus Venetæ pelles suerentur, ex quibus calcei conficiebantur. in Venetia autem aut Veneta regione pelles olim optime curari & confieri solitas crediderim, suendis calciamentis aptas. nam in Venetia pecudum magna erat copia, ergo & pellium ex quibus calcei fiebant. ovium Altinarum & Euganearum frequens & celebris mentio apud veteres, quæ loca sunt in Venetiarum tractu. fortasse etiam & calcei sive perones optimi in Veneta regione concinnabantur; unde *Venetias sutrinas* dixerit Tertullianus. *Venetias* autem *sutrinas* dixit ἀρχαϊκῶς pro Venetas, ut *Galliæ mulieris* apud Sallustium: ut *terra Italia*, & *terra Gallia* apud Livium.

Perones effœminatos] Stultam differentiam hoc loco inducunt, peronum rusticorum, & calceorum urbanorum. *Perones* heic sunt calcei urbani, nec contemptim

aut

aut satyrice ita eos vocavit Tertullianus, quia in aliqua re similes essent, sed valde proprie. nam calceum veteres qui ad mediam usque tibiam ascendebat, peronem vocarunt. perones sane etiam gestabant rustici, sed ex crudo corio factos, ἢ ὠμοβυρσίνες. unde *crudus pero* Virgilio, τὸ ὠμοβύρσινον ὑπόδημα. Medorum Parthorumque calceos idem Tertullianus *perones* vocitavit in libro *de Habitu muliebri: Gemmarum quoque nobilitatem vidimus Romæ de fastidio Parthorum & Medorum, ceterorumque gentilium suorum coram matronis erubescentem, nisi quod nec ad ostensionem fere habentur. latent in cingulis, & cylindros vagina sua solus gladius sub sinu novit, & in peronibus emergere de luto cupiunt.* an & ibi contemptim perones Parthorum calceos appellat? calcei quoque Romanorum ita vocantur Catoni apud Festum: *qui curulem magistratum cepissent, mulleos calceos gerebant, alii uncinatos, ceteri perones. pero* est βαθὺ ἢ κοῖλον ὑπόδημα qualis erat Romanus calceus, qui ad medium crus usque perveniebat, totus ex corio, ut sunt quas hodie *bottinas* vocamus. hos calceos, & *Zanchas* & *tubulos* & *caligas* & *perones* etiam nuncuparunt. at *campagi* aliud erant: non enim integra solidaque pelle

pelle crura operiebant, sed fasciis multis reticulatim implexis cingebant, de quibus nos alibi.

Si quid calciatus inducitur] Ut proprius ac suus togæ calceatus, ita & pallii. nam ut calcei togæ, sic pallii soleæ. fallitur magister ille qui ad hunc locum notat calceos Latine dici quicquid pedibus inducitur. quod falsum est apud eos qui proprie loquuti. calceos supra Tertullianus proprium togæ tormentum esse dixit, si calcei togæ proprii, non pallii utique communes & togæ. calceos itaque & soleas ita Latini distinguunt, ut Græci ὑπόδημα, & σανδάλιον. & sane vox κάλλιος, unde Latina *calceus*, κοῖλον ὑπόδημα significabat. κοῖλα ὑποδήματα quæ & ὑποδήματα absolute dicta, ἀπὸ τῶν σανδαλίων discernebantur. ad suendos & concinnandos calceos sive κοῖλα ὑποδήματα forma lignea opus erat, quam Græci καλόποδα vel καλοπόδιον vocant. Pollux: περὶ ἃ γίγνεται καὶ περιρράπτεται τὰ κοῖλα ὑποδήματα, καλόποδες οὐ κατὰ τὴν νῦν χρείαν μόνον, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἀρχαίαν κέκληνται. at sandalia sive soleæ circum formam non suebantur: nam concava non erant, sed plana, & solum πέλμα sive κάττυμα habebant, quod ad pedem habenis quibusdam religabatur circa digitos primores. Turpilius: *San-*

Sandalio innexa digitis primoribus. Pollux: καὶ ζυγοὶ δὲ τὸ περὶ τοῖς ὄνυξι τοῦ κοίλου ὑποδήματος, καὶ τοῦ σανδαλίου τὸ τοὺς δακτύλους συνέχον. Hesychius: ζυγὸς, ὁ παρακείμενος ἱμὰς τοῖς δακτύλοις τῶν σανδαλίων. & proprie ἱμάντες dicebantur. Pollux: Τυῤῥηνικὰ τὸ κάττυμα ξύλινον τετραδάκτυλον. οἱ δὲ ἱμάντες ἐπίχρυσοι. σανδάλιον γὰρ ἦν. *habenas* reddidit Gellius ubi de soleis loquitur. sed nos hæc alibi latius. *Subtelares* porro etiam Latini vocarunt hujusmodi calceamenta, quæ calces plantarum infime tegebant: nam *subtel* Prisciano est infima pars pedis. inde *subtelaris* vel *subtolaris* calcei genus, quod subtel duntaxat tegebat. Isidorus: *Talares calcei, socci sunt, qui & inde nominari videntur, quod talum contegant, unde subtolares, qui sub talo pedum sunt, quasi subtalares.* ita legendus ille Isidori locus ex veteribus libris. sed fallitur: nam *subtolares* sive *subtelares*, ut potius scribi debet, ab ea parte pedis vocati quæ *subtel* dicebatur. inde vox Gallica *souliers*. Infimæ ætatis scriptores varie hanc vocem extulerunt & corruperunt, modo *subtlares* vocando, modo *subtulares*, & *solutares*, atque etiam *sutulares*. sed de variis sandaliorum calceorumque generibus alibi dicendi locus. palliatorum igitur calceatus, solea vel crepi-

da.

da. Philosophi Cynici de quorum calceatu heic loquitur auctor, soccos gerebant. Plautus in Persa:

Cynica esse è gente oportet parasitum probum,
Ampullam, strigilem, scaphium, soccos, pallium.

socci, sandalii genus a voce Græca σύκχος. Hesychius: σύκχοι ὑποδήματα Φρύγια. συκχάδες etiam dicebantur. idem: συκχάδες ὑποδήματος εἶδος. Pollux: ἡ δὲ συκχὰς κρηπῖδι μὲν ἔοικεν, ὠνόμασται δὲ ἐκ τοῦ συνέχειν τὸν πόδα. in Græco Epigrammate συκχὶς vocatur:

—— —— καὶ μονόπελμον
Συκχίδα.

baxeas Philosophis tribuit Apulejus: baxea autem sandalii species. sic enim Milesiarum II. *nec deerat qui pallio baculoque, & baxeis & hircino barbitio philosophum fingeret.* at vetus Epigramma Leonidæ, βλαύπια Cynico assignat:

Ὁ σκήπων καὶ ταῦτα τὰ βλαύπια, πότνια Κύπρι,
Ἄγκειται κυνικοῦ σκῦλα Ποσωχάρεος.
Ὄλπη τε ῥυπόωσα, πολυτρήτοιό τε πήρης
Λείψανον, ἀρχαίης πληθόμενον σοφίης.

βλαύπια etiam sandalii genus. Hesychius: βλαύπια, κρηπῖδες ἢ σανδάλια. Antiqui Chri-

 stiani

ſtiani, qui Philoſophorum εὐτέλειαν in habitu & calceatu imitabantur, βλαύτας aut phæcaſia pedibus inducebant. ita enim præcipit *in ſuo Pædagogo* Clemens Alexandrinus: εἰ δὲ μὴ ὁδεύοιμεν, ἀλλὰ μὴ φέροιμεν τὴν ἀνυποδησίαν, βλαύταις χρηστέον, κονίποδας αὐτὰ καλοῦσιν οἱ Ἀττικοὶ διὰ τὸ πελάζειν μοι δοκεῖν τῇ κόνει τὼ πόδε. omnia hujuſcemodi calciamenta humili ſolo erant. unde & μονόπελμα dicebantur. Heſychius: καρβατίνη μονόπελμον ὑπόδημα. ſunt quæ vocamus Gallice, *ſouliers à ſimple ſemelle.* nam πέλμα Græci vocant, quam nos *ſemellam.* Eratoſthenes:

Πέλμα πεπρράπλεσμεν ἐλαφροῦ φαικασίοιο.

tales erant & κονίποδες. Pollux: οἱ δὲ κονίποδες, λεπτὸν ὑπόδημα πρεσβυτικόν. τόδε κάτλυμα κοῦφον ὡς ἐγγὺς εἶναι τῆς κόνεως τὸν πόδα. Calcei autem, hoc eſt κοῖλα ὑποδήματα, ut plurimum ſolo alto erant. ut ſimpliciſſimum autem & viliſſimum veſtimenti genus, hoc eſt philoſophicum pallium, veteres Chriſtiani inducbant, ſic & philoſophicum quoque calceatum pedibus inducebant, ſandalia nempe, vel humiles ſoccos.

Si quid calceatus inducitur] *Induci* proprie calcei dicuntur. ſupra: *impuro cruri purum aut mulleolum inducit calceum.* Cornifi-

nificius *libr.* 1. de Rhetorica ad Herennium: *solea lignea in pedibus inducta.* Corrigendus Plinius *libr.* 33. *cap.* 11. *nostraque ætate Poppæa conjux Neronis principis delicatioribus jumentis suis soleas ex auro quoque induere solebat.* legi debet, *inducere.* Apulejus *lib.* 2. *& cum dicto juvenem quempiam linteis amiculis intectum, pedesque palmeis baxeis indutum, & adusque deraso capite producit in medium.* omnino scribendum: *pedesque palmeis baxeis inductum*, id est, palmeas baxas pedibus inductas habentem.

Mundissimum opus est] Soleæ quæ mero solo constabant mundissimum opus erant, nihil quippe sordidi aut immundi in illis visebatur, quod oculos offenderet: nam præter habenas quibus religabantur, nihil habebant, quod sordidari posset. at calcei ex pelle facti, & usque ad medium crus ascendentes, luto semper aut pulvere oppleti multam immunditiem ostendebant: ideo *immundissimam pedum tutelam*, calceos supra dixit esse: non propter sudorem, ut stupidi magistri argutantur, sed propter lutum & pulverem, ut ad locum observavimus. nam sudor aut non inquinat calceos, aut non videtur, quum inquinat. nam internæ illæ sordes sunt. at de im-

munditie illa loquitur auctor quæ in oculos incurrit. hoc nisi esset, nihil etiam sordidius sandaliis. nam solum eorum semper lutum & pulverem calcat, ut & calceorum.

Aut pedes nudi magis, certe viriles magis quam in calceis] Si quid calceatus, inquit, inducitur à palliatis, sandalia sunt non calcei, quæ res mundissima est: frequentius tamen nihil omnino calceatus inducunt, sed nudipedes agunt, quod virile magis est. Clemens Alexandrinus Pædagog. *lib.* 2. *cap.* 11. ἀνδρὶ δὲ εὖ μάλα ἁρμόδιον ἀνυποδησία, πλὴν εἰ μὴ στρατεύοιτο, καὶ γὰρ πῶς ἐγγύς τὸ ὑποδεδέσθαι τῷ δεδέσθαι. ἀσκητικώτατόν γέ τοι γυμνοῖς χρῆσθαι τοῖς ποσὶ, καὶ πρὸς ὑγείαν καὶ εὐκολίαν εὔθετον, ἔνθα μὴ ἀνάγκη τις διακωλύοιτο. De Cynicis autem heic loquitur Tertullianus, qui si quid calceatus inducebant, soccis aut blautiis calciabantur, ut paulo ante observabamus. plures tamen ex his nudipedalia magis celebrabant. ideo dixit auctor, pallio Cynico amictos siquid calceatus gererent, mundissimum opus esse, nudos tamen magis pedes habere, hoc est ἀνυποδητεῖν. nam Cynici plerumque ἀνυπόδητοι, ut ἀσκηταί. nihil autem ἀσκητικώτερον, quam ἀνυποδησία, quæ propria erat Cynicorum, & omnium

Phi-

Philosophorum qui paulo austeriorem ἄσκησιν profiterentur. Aristophanes *in Nubibus*:

Αἶβοῖ πονηροί γ', οἶδα· τοὺς ἀλαζόνας,
Τοὺς ὠχριῶντας, τοὺς ἀνυποδήτους λέγεις,
Ὧν ὁ κακοδαίμων Σωκράτης κ Χαιρεφῶν.

Pythagoristæ quoque hanc eandem ἀνυποδησίαν exercebant, ut alibi observamus, sed omnium maxime Cynici Philosophi. Lucianus de Cynico: αὐχμεῖς, ἀχίτων εἶ, ἀνυπόδητεῖς. vide & Dionem Chrysostomum in ea περὶ σχήματος. quare immaniter errat professor Parisiensis qui *pedes nudos magis* heic de soleatis accipiendos censet, quorum pedes intecti & nudi. nam solea pedem non tegebat, sed plantam pedis tantum. Tacitus *Annal.* 11. de Germanico: *pedibus intectis, & pari cum Græcis amictu.* Græci quoque cum res Romanas tractant, ἀνυποδήτους interdum vocant, non qui prorsus calceatu carent, sed qui calceos Romanos non habent, licet Græcanicas soleas inducti sint. nam ὑποδήματα proprie calceos vocabant, ad distinctionem σανδαλίων. sed hoc loco ita accipi neutiquam potest. nam hoc sensu Græco omnes ἀνυπόδητοι erant, qui cum soleis & crepidis incedebant. De Græcanico calceatu, & philosophico heic sermo est. Græci Philosophi aut soleati

erant aut nudipedes, ſed calceos ſic proprie dictos nuſquam habebant. ſic *magis* hieic poſitum eſt *ἀντὶ τοῦ potius.* pedes nudi potius, quam ſoleati aut ſoccati. nam frequentius nudis pedibus agebant Cynici quam ſoleatis. per hyemem fortaſſe in ſoleis vel ſoccis, æſtate nudipedes agebant.

Certe viriles magis quam in calceis] Clemens: *ἀνδρὶ δὲ εὖ μάλα ἁρμόδιον ἀνυποδησία.* contra mulieres calceatas ire decet, ne pedem nudum oſtendant. idem ibidem: *γυναιξὶ μὲν οὖν τὸ λευκὸν ὑπόδημα συγχωρητέον, πλὴν εἰ μὴ ὁδεύοιεν. τότε δὲ ἀλειπτῷ χρηστέον. ἡλωμένων δὲ δέονται καττυμάτων αἱ ὁδεύουσαι. πλὴν τὰ πολλὰ ὑποδήμασι χρηστέον αὐταῖς. οὐ γὰρ ἁρμόζει γυμνὸν ἐπιδείκνυσθαι τὸν πόδα.* Hinc *ſutrinas Venerias* ſupra dixit, & *perones effæminatos.*

L. E-

LECTORI.

Quæ sequuntur, Lector benevole, Alberti Rubeni *sunt, viri, non suo minus quàm suorum merito celeberrimi, in quibus per saturam cuncta hujus argumenti exhibentur, ut vel hoc solo nomine prætereundus hîc nobis non fuerit. Quod si gratum id tibi acceptumque animadverterimus, est quod nobis, est quod tanto viro gratulemur. Vale.*

ALBERTI RUBENII

ex libro II

DE RE VESTIARIA

CAPUT I.

DE CALCEO SENATORIO.

Calceus Senatoriæ dignitatis insigne. Antiquissimi Romanorum omnes perones portarunt: qui Magistratum curulem gesserant calceos ex aluta mulleos. Cato menda purgatus. Calcei mullei alutati, aluminati. Mullei unde nomen acceperunt. Eos gestarunt Albanorum Reges, & Romanorum, postea qui curulem Magistratum gesserunt, sed tantùm diebus solemnibus, quum ludos celebrarent. Hi calcei inter triumphantium insignia fuerunt. I. Cæsar contra consuetudinem semper iis usus. Cur? Mullei calcei differebant a Patriciorum calceis. Illi erant ex sandaliorum sive crepidarum genere. Cothurnus. Tyrrhenici Tusci calcei. Mullei similes cothurnis. Cothurnorum forma. Ad mediam usque tibiam perveniebant. Crepidæ, sandalia quid. Caligæ militum crepidæ. Σανδάλια. Calcei rubri Imperatorum Byzantinorum cothurnis mulleis similes.

Lo-

Locus hic postulare videtur, ut cum de lato clavo Senatorio satis actum sit, aliqua etiam de calceis dicamus: duo enim hæc Senatoriæ dignitatis ornamenta; unde Horatius ea conjungit:

Nam ut quisque insanus nigris medium impediit crus
Pellibus, & latum demisit pectore clavum.

Sed ut de lato clavo, ita etiam de calceis Senatoriis magna inter eruditos controversia; dum alii rubros, alii nigros fuisse contendunt. Ego, quoniam nemo adhuc in hac materia mihi plene satisfecit, omissis aliorum sententiis, hîc breviter opinionem meam in medium proferam. Olim quidem in ipso nascentis Reip. exordio tam Senatores, quam alii, Perones, id est, calceos cavos ex crudo corio portabant: soli illi qui Magistratum curulem gesserant, calceos ex aluta habebant, & quidem mulleos, id est, rubros aut puniceos. Aperte id Cato indicat *lib. 7. Originum*: [a] *Qui Magistratum curulem cepisset, Calceos mulleos alutacinatos, ceteri Perones.* Qui locus mirum in modum torquet interpretes. Quidam enim emendant, [b] *Uncina-*

[a] *Apud Festum in Mulleos.* [b] *Scaliger in Festum.*

cinatos; nonnulli, [c] *lunatatos*; alii [d] *mulleo calceatus*. nec desunt qui [e] *aluta cinnatos* legendum esse contendunt. Ego accedo iis, qui [f] *mulleos alutatos* legunt, aut, si mavis, *aluminatos*: sic enim & Marcellus [g] *pellem aluminatam* dicit. Illo igitur tempore de quo Cato loquitur, non alii calcei ex aluta in usu erant, nisi mullei, qui vel nomen à colore mulli piscis acceperunt, ut Isidorus asserit, vel id nomen pisci illi à colore mulleorum calceamentorum datum, ut Fenestella apud Plinium existimat. Hos autem mulleos Albanorum Reges portarunt [h], deinde & Romanorum Reges. Etenim & Romulus πεδίλοις ἐχέχρητο ἐρυθροῖς, *calceis utebatur rubris*, ut Zonaras ait *lib.* 2. *Annal.* Sed expulsis Regibus & Reip. forma mutata, mulleorum usus perstitit penes eos qui Magistratum Curulem gesserant, si Festo credimus. Nec tamen existimo eos semper & ubique iis calceis usos; sed diebus solemnibus solum, ut quando ludos celebrabant aut thensas ducebant. Tunc enim etiam palmatam, & cetera triumphantium ornamenta portabant, ut supra latius diximus, cum

c *Revard. l.* 1. *Variorum c.* 8. d *Savaro ad Sidonium Epist.* 20. *lib.* 4. e *Torrent. in Horatium Sat.* 6. *lib.* 1. f *Turneb. lib.* 19. *Advers. c.* 24. g *Apud Salmasium Plinian. Exercitat.* h *Ut Festus ait.*

cum de palmata tractavimus. Unde credo etiam calceos mulleos inter insignia triumphantium fuisse: illi enim eodem quo prisci Romæ Reges cultu utebantur, ut Dionysius tradit. Atque ita conjunguntur vestis triumphalis, & calcei punicei in veteri inscriptione de C. Mario: DE MANUBIEIS CIMBRICIS ET TEUTONICEIS ÆDEM HONORI VICTOR FECIT VESTE TRIUMPHALI CALCEIS PUNICEIS. Julius Cæsar autem insolens in eo visus est esse, quod diebus etiam non festis mulleos calceos gestabat, nempe ut se ab Regibus Albæ oriundum testaretur, qui iis calceis olim usi fuerant. Dio *lib.* 49. Καὶ πότε ἔτι καίπερ παρηβηκὼς ἐς κάλλος ἤσκει. τῇ τε γὰρ ἐσθῆτι χαυνοτέρᾳ ἐν πᾶσιν ἐνεβρύνετο, καὶ τῇ ὑποδέσει, καὶ ταύτῃ μὲν ἐνίοτε καὶ ὑψηλῇ καὶ ἐρυθροχρόῳ κατὰ τοὺς βασιλέας τοὺς ἐν τῇ Ἄλβῃ ποτὲ γενομένους, ὡς καὶ προσήκων σφίσι διὰ τὸν Ἴουλον ἐχρῆτο. *Atque is jam provectiori jam ætate formæ studebat; delicatiori enim veste semper luxuriabat, atque jam calceamento, quo interdum quoque utebatur, alto & puniceo ex more Regum Albanorum, ad quos genus suum referebat ab Julo.* Ubi videmus calceos Regum Albanorum mulleos fuisse, solo alto, & colore puniceo. Unde Salmasius haud male

colligit, hos mulleos eosdem fuisse cum Tuscis aut Tyrrhenicis calceis. Quod si verum est, longe sane differebant mullei à patriciis aut Senatoriis Romanorum calceis, qui cavi erant, & totum pedem tegebant, cum Tyrrhenici ex sandaliorum sive crepidarum genere essent, ut Pollux & Hesychius testantur. Sane mulleos *similes esse cothurnorum* i Isidorus ait. *Cothurnus* autem, ut idem asserit, *est calceamentum in modum crepidarum.* Et forte Tyrrhenici calcei iidem cum cothurnis, cum Ovidius cothurnum Lydium appellet, id est Tyrrhenicum aut Tuscum:

Lydius apta pedum vincla cothurnus erat.

Sed ut hoc non ausim asseverare, ita non vereor affirmare mulleos Regum Albanorum fere similes fuisse cothurnis. Utrique enim punicei erant, utrique etiam tibiatim calceabantur, ut de mulleis prodit Titinnius apud Festum, de cothurnis Virgilius

Purpureoque alte suras vincire cothurno.

Sed optime omnium cothurnos describit Sidonius *in Panegyrico Anthemii* de Roma Dea:

Perpetuo stat planta solo, sed fascia primos
Sistitur ad digitos, retinacula bina cothurnis
Mit-

i *Lib.* 19. *Etymol. c.* 34.

Mittit in adversum vincto de fomite pollex,
Quæ stringant crepidas, & concurrentibus ansis
Vinclorum pandas texant per crura catenas.

Ex quo abunde videmus cothurnos hos, quamvis crepidæ sive sandalia essent, tamen ad mediam usque tibiam pervenisse. Crepidæ enim sive sandalia, appellantur omnia calceamentorum genera, quæ digitos pedum haud includunt, quamvis etiam medium crus tegant: ita & caligæ militum Romanorum crepidæ erant aut sandalia, quamvis ad mediam usque tibiam ascendebant, ut constat ex arcu Constantini, ubi caligam clavatam videmus, quam exhibet Josephus Castalio *decade* 2. *Observat. cap.* 4. Atque hinc haud male vetus Actorum interpres *σανδάλια caligas* vertit, ut & Glossæ *σανδάλια caligæ*. Etenim & caligæ ex sandaliorum genere erant, quamvis tibiatim calceabantur: digitos enim pedum haud includebant. Quod non animadverterunt * viri eruditissimi, qui magno animorum motu disputant, an caligæ sandalia sint, an verò calcei cavi. Illud non possum hic omittere, calceos rubros

* *Salmasius ad Pallium. Kerkoethius in Animadversis.*

Imperatorum Byzantinorum similes omnino fuisse cothurnis mulleis Regum Albanorum; erant enim crepidæ puniceæ, ut ex Nicephoro Gregora constat *lib.* 3. *c.* 8. quæ tibiatim calceabantur, ut Procopius asserit *lib.* 3. de Ædificiis. Hinc non improprie Corippus cothurnos appellat:

Purpureo suræ resonant fulgente cothurno,
Cruraque puniceis induxit regia vinclis.

Vetus Glossarium: *cothurnis* βασιλικὴ τζαγγή.

CAPUT II.

Perones, calcei cavi ex crudo corio. Calceos ex aluta postea Romani gesserunt. Perones effeminati. Mulleorum & patriciorum calceorum differentia contra Budæum, Lipsium, alios. Mullei crepidæ erant, patricii cavi. Patriciis calceis corrigia adsuta & lunula.

EX his quæ diximus satis constat, calceos mulleos Regum Albanorum crepidas fuisse, sive cothurnos ex aluta rubra, quos soli illi portabant diebus solemnibus, qui Magistratus curules gesserant; alii autem omnes illo tempore, de quo Cato loquitur, perones portabant, id est, calceos cavos ὠμοβοεΐνας ex crudo corio;

hinc

hinc *crudus* pero Virgilio, & *setosus* Sidonio. Sed postea Romani omnes cœperunt uti calceis ex aluta, qui tamen ut perones cavi erant, & totum pedem tegebant, quos ideo Tertullianus *perones effeminatos* vocat, quia crudi perones magis viriles sunt. Patritii tamen calcei à plebe differebant; portabant etenim calceos patritios, quos omnes recentiores, Budæus, Revardus, Brissonius, Lipsius, Petavius *ad Themistium*, & alii cum mulleis confundunt; sed male meo judicio. Si etenim omnes patricii iis utebantur, non video, quare Julius Cæsar notatus fuerit, qui ὑποδήσει ἐρυθροχρόῳ κατὰ τοὺς βασιλέας τοὺς ἐν τῇ Ἄλβῃ ποτὲ γενομένους ἐχρῆτο. *Calceamento puniceo utebantur, quale olim Reges Albani gestarunt.* Julium enim Patritium fuisse omnes norunt. Adhæc mullei erant crepidæ, ut aperte probavimus, cum omnes calcei urbani Romanorum, tam patritii quam plebeji, cavi essent, ut totum pedem tegerent, ut omnes confitentur. Unde miror Festum scribere: *Mulleos genus calceorum ajunt esse, quibus Regum Albanorum primi, deinde Patritii usi sunt.* Nisi forte illos solum patritios intelligit, qui magistratus curules gesserant. Isidorus sane, qui multa ex optimis auctoribus habet, patritios à mul-

mulleis diversos facit. Separatim enim utrosque describit: *Mullei, inquit, similes sunt cothurnorum solo alto, superiore autem parte cum osseis vel areis malleolis, ad quos lora deligantur: dicti autem sunt a colore rubro, qualis est Mulli piscis.* De patritiis ibidem: *Patritios calceos Romulus reperit quatuor corrigiarum, assutaque luna. Iis soli Patritii utebantur, luna autem in iis non sideris formam, sed notam centenarii numeri significabat, quod initio Patritii Senatores centum fuerint.* Ubi duo notat in calceis Patritiis eximia, quatuor nempe corrigias, & lunulam adsutam; ut & Zonaras qui calceos Patritiorum aliis diversos fuisse ait: τῇ τε ἐπιπλοκῇ τῶν ἱμάντων καὶ τῷ τύπῳ τοῦ γράμματος. *Inflexione lororum & nota littera.*

CAPUT III.

Patritii calcei quatuor corrigias habuerunt, quæ ad medium crus perveniebant. Dempsteri & Marcilii error. Plebeji unicam tantum ligulam, Patritii quatuor habebant. Lora patritia. Martialis obscurus locus illustratus. Extrema ligula. Corrigiæ in calceis patritiis & Senatoriis ex nigra aluta. Non totus calceus niger, sed ligula tantum. Non læsum pedem coccina aluta

cingit.

V. E. III - Biblioteca Nazionale
NAPOLI

Pag. 137.

cingit. Coccini calcei ex Parthicis pellibus, eorum usum sibi soli Imperatores vindicarunt. Corippus correctus. Calcei patritiorum vel albi erant, vel coccinei, vel aurati, vel κεγτητοί.

PAtritii igitur calcei * quatuor corrigias sive ligulas habebant, quæ ad medium usque crus perveniebant, quod Horatius innuit:

Nam ut quisque insanus nigris medium impediit crus
Pellibus.

Ad quem locum Acro: *Et circumdedit medium crus, quia altiores sunt calceis Senatorum.* Ubi satis apparet, Acronem non loqui de altitudine soli, ut male existimant Dempsterus *ad Rosinum l. 5. c.* 36. Marcilius *ad Persium*, & alii; sed de altitudine ipsius calcei, qui altius crus tegebat quam plebeius. Cum enim calcei plebeii unicam tantum ligulam sive corrigiam haberent, qua religabantur: Patritii qua-

* Nec aliter consulares. Sane enim Diptychon Leodiense, quod Reverendo pariter & doctissimo. *P. Wilthemio* debemus, cum *Anastasium Consulem* lato clavo, toga picta, tunica palmata, subarmali profundo, mappa circensi, scipione eburneo, & sella curuli insignem exhibuisset, calceos ei tribuit quatuor corrigiis transversim supra pedem & medio crure tenus adstrictos; Vide figuram hic. [& si lubet, cum hac compara Posidippi statuam in *t.* 2. *Thesauri Ant. Gr.* ubi similes corrigias deprehendes.]

quatuor corrigiarum erant, ut Isidorus ait, quæ inter se implexæ ad medium usque crus ascendebant. Ita Zonaras *lib.* 2. *Annal.* Patritiorum calceos insignes fuisse ait τῇ τε ἐπαλλαγῇ τῶν ἱμάντων καὶ τῷ τύπῳ τοῦ γράμματος. atque has corrigias Seneca *lora patritia* vocat libro *de Tranquillitate animæ cap.* 11. *Quæ dignitas, cujus non prætextam, & augurale, & lora patritia, & sordes comitentur, & exportatio, & notæ, & mille maculæ & extrema contemptio?* & ita in antiquo prope portam Numentanam Prætor qui mappam mittit, habet calceos cavos, quorum corrigiæ inter se implexæ usque ad suras ascendunt. Vide apud Philippum Rubenium *lib.* 1. *Elect. cap.* 30. Ex his quæ diximus forsitan explicari potest difficillimus Martialis locus *lib.* 2. *Epigr.* 29.

Rufe, vides illum subsellia prima terentem,
Cujus & hinc lucet sardonychata manus:
Quæque Tyron toties epotavere lacernæ,
Et toga non tactas vincere jussa nives.
Cujus olet toto pinguis coma Marciliano,
Et splendent vulso brachia trita pilo.
Non extrema sedet lunata ligula planta,
Coccina non læsum cingit aluta pedem.

Et numerosa linunt stillantem splenia frontem.

Ignoras quis sit? splenia tolle, leges.

Ubi illud, *non extrema sedet*, male habet: omnes interpretes, & alii quidem substituunt, *non hesterna:* alii *non externa:* quidam etiam illud, *non extrema*, conantur exponere, sed invito Apolline. Ego existimo hic à Martiale ligulam illam, quæ in pede sedet, non extremam dici, quia Stigmatias ille, in quem invehitur Martialis, calceos patritios quatuor corrigiarum portabat, atque ita ligula illa infima, quæ pedem tangit, haudquaquam extrema erat, cum contra in calceis plebeiis extrema esset: illi enim non habebant alias illas ligulas, quæ inter se implexæ usque ad suras ascendebant. Has autem corrigias in calceis patritiis & Senatoriis ex nigra aluta fuisse indubitatum est. Horatius:

Nam ut quisque insanus nigris medium impediit crus

Pellibus.

An verò totus calceus niger fuerit, dubitari potest, cum Horatius solummodo loquatur de parte calcei, quæ crus tegebat, id est de ligulis sive corrigiis: imo ex Juvenali contrarium elici potest: nempe haudquaquam totum calceum, sed partem solum-

ſolummodo ſuperiorem ad tibias pervenientem nigram fuiſſe; ait enim *Satyra* 7.

Adpoſitam nigræ lunam ſubtexit alutæ.

Si enim lunula hæc quæ circa talos adſuta erat, ſubtexebatur nigræ alutæ, ergo pars quidem calcei, quæ ſupra talos erat, & crus impediebat, ex nigra aluta erat; non illa quæ talos & pedem tegebat. Ad hæc verbero ille apud Martialem, qui omnia Patritiorum ornamenta ſibi arrogabat, pedes cingit coccina aluta:

Coccina non læſum cingit aluta pedem.

Ubi & illud notandum, quod Martialis reprehendit in eo, quod *non læſum pedem* coccina aluta cingit. Etenim illi qui pedes læſos habebant, ſine reprehenſione coccina aluta uti poterant. Parthicæ enim pelles, ex quibus coccini calcei concinnabantur, molliſſimæ erant, atque ideo læſis pedibus aptæ; quamvis poſtea cum Imperatores ſoli vindicarunt ſibi coccinos calceos, aliis omnibus interdictus fuerit illorum uſus. Corippus de Caligis Imp. Conſtantinop.

Parthica Campano dederant quæ tergora fuco,
Sanguineis prælata roſis, laudata rubore,
Lectaque pro ſacris tactu molliſſima plantis.

In libris M. SS. eſt

Par-

Parthica campago dederant quæ tergora fucus.

Videndum an forte legendum sit:

Parthica campago dederant quæ tergora fucis.
Sanguineis prælata rosis.

De campagis paulo post agemus. Sed ut ad calceos nigros revertamur, Scholiastes Juvenalis *ad Satyram* 1. negat Senatores tempore Juvenalis nigros calceos portasse. *Illo enim tempore* inquit, *necdum Senatores nigris calceis utebantur.* Quando autem iis usi sint, postea dicemus. Unde mihi persuadeo, corrigias quidem & lora patritia ex nigra aluta fuisse; non vero ipsos calceos; qui vel albi erant, vel coccinei, vel aurati, vel etiam κεντητοί. De albis calceis Martialis *lib.* 7. *Epigr.* 33.

Sordidior cœno cum sit toga, calceus autem
Candidior prima sit tibi Cinna nive.

De coccinis idem:

Coccina non læsum cingit aluta pedem.

Et hos quidem etiam *mulleos* vocarunt deinde à colore, quamvis multum diversi essent à forma mulleorum, quibus Albani Reges usi sunt. De auratis & κεντητοῖς Epictetus *cap.* 61. *Enchiridii*: Καθάπερ καὶ ἐπὶ τοῦ ὑποδήματος ἐὰν τὸν πόδα ὑπερβῇς γίγνε-

ται

πη κατάχρυσον ὑπόδημα εἶτα πορφυροῦν, εἶτα κεντητόν. *Ut & in calceo si ultra pedem progressus fueris, fit auratus calceus, deinde purpureus, deinde acu pictus.* Ad quem locum Simplicius: Ταύτῃ ἦν ἡ ὡς ἔοικε παρὰ Ῥωμαίοις καὶ περὶ τὰ πορφυρᾶ καὶ κεντητὰ περιεργία, ὥστε καὶ τῶν καταχρύσων αὐτὰ προτιμᾶσθαι. *Tanta videtur apud Romanos in conficiendis calceis purpureis & acu pictis fuisse curiositas, ut auratis etiam praeferrentur*, κεντητὰ autem ὑποδήματα sunt quae arte Phrygionis laborata sunt & acu picta, ut Salmasius ait *in Fl. Vopiscum*. D. Chrysostomus *Homil. 22. ad populum Antiochenum*: Καὶ γὰρ πολλοὶ πρὸς τοῦτο βλακείας καὶ ἀσωτίας ἐξώλισθον, ὡς καὶ τὰ ὑποδήματα καλλωπίζειν, καὶ πάντοθεν αὐτὰ ποικίλλειν οὐχ ἧττον ἢ τὰς ὄψεις ἕτεροι. *Eo mollitiei & luxuria multi prolapsi sunt, ut etiam calceamenta variis coloribus fucent, & ubique pingant: non secus ac alii vultus.* Et haec quidem sentio de calceis patritiis Romanorum, a qua opinione non admodum abit doctissimus Petavius *in Notis ad Orationem 14. Themistii.*

C A-

CAPUT IV.

Lunula patritii calcei ornamentum Cur iis adsuta. Error Zonaræ & Joannis Antiochensis. Lunula hæc non fuit fibula eburnea lunæ corniculantis specie. Fibula superiori parti pedis apposita. Uncinati & lunati calcei confusi. Salmasius refellitur. Lunula talis apposita. ἐπισφύριον non fuit fibula. Heroum ocreæ ex candido stanno: illarum ornamenta circa malleolos ἐπισφύρια. Lunulæ Patritiorum erant eburneæ ad formam mediæ lunæ. Lunatis calceis utebantur non tatum Senatores patritii: sed & ii, qui patritii generis erant, ante Senatoriam ætatem. Calcei Senatorum, qui non patritii erant, similes ferè erant patritiis, excepta lunula. Differebant etiam in flexione ligularum.

ALterum patritii calcei ornamentum erat lunula adsuta, de qua videndus Plutarchus *Problem.* 86. ubi diversas ejus rei rationes ponit, quarum tamen nulla placet viris doctis, qui magis probant eam quam Isidorus assignat: *Luna autem*, ait, *in eis non sideris formam, sed notam centecarii numeri significabat, quod initio Patritii Sena-*

Senatores centum fuerint. Unde male Zonaras, qui, cum alibi legisset, littera centenarium numerum designante calceos patritios ornatos fuisse; id de R littera interpretatus est, quæ apud Græcos nota est numeri illius. Nec dissimilis error Joannis Antiochensis cujus locus extat apud Cl. Salmasium *in Notis ad Pollionem*, & *ad scriptionem Regillæ.* Communis Doctorum opinio hoc insigne calcei patritii fuisse fibulam eburneam lunæ corniculantis specie in malleolo pedis. Ita Alexander ab Alexandro *cap.* 18. *lib.* 5. Cœlius Rhodiginus *Lect. Antiquarum lib.* 20. *cap.* 26. Pierius *lib.* 4. *Hieroglyph cap.* 23. Isaacus Grangæus *in Satyram* 7. *Juvenalis*, & alii. Quæ sententia quamvis haud tam absurda est, ut eam existimat M. Zuerius * Boxhornius; tamen mihi haud omnino probatur. Video enim in antiquis statuis fibulas calceorum non apponi malleolis pedum, sed in superiore parte pedis. Isidorus de mulleis: *Superiore autem parte, cum osseis vel areis malleolis ad quos lora religantur.*

Alii per lunulam patritiam uncinum intelligunt, in fronte prima calcei infixum, unde uncinatos sive repandos calceos cum luna-

* *Ad quæst. Rom. Plutarchi fol.* 132.

lunatis confundunt. Ita Cl. Salmasius *in notis ad Dedicat. Statuæ Regillæ*, & M. Zuerius Boxhornius, quos satis refellit Philostratus, dum ait, lunulas has non in parte anteriore calcei, sed circa talos pedis fuisse appositos. Totum illius locum adscribam, quia nemo plenius patritias lunas describit. Sic igitur ille *lib. 2. de Vitis Sophistarum* in Herode Attico: Ἐπὶ τούτοις ὡς ἀληθέσι γράφεται αὐτὸν φόνου Βραδούας ὁ τῆς Ῥηγίλλης ἀδελφὸς εὐδοκιμώτατος ὢν ἐν ὑπάτοις, καὶ τὸ ξύμβολον τῆς εὐγενείας περιηρτημένος τῷ ὑποδήματι, τοῦτο δέ ἐστιν ἐπισφύριον ἐλεφάντινον μηνοειδὲς, καὶ παρελθὼν ἐς τὸ Ῥωμαίων βουλευτήριον, πιθανὰ μὲν οὐδὲν διῄει περὶ τῆς αἰτίας ἣν ἐπῆγεν, ἑαυτοῦ δὲ ἔπαινον ἐμακρηγόρει περὶ τοῦ γένους. ὅθεν ἐπισκώπτων αὐτὸν ὁ Ἡρώδης, σὺ ἔφη, τὴν εὐγένειαν ἐν τοῖς ἀστραγάλοις ἔχεις. Id est: *Ob hæc, quasi vera essent, ipsum cædis accusat Braduas Regillæ frater, celeberrimus inter Consules, & nobilitatis notam appositam calceis gestans; hæc vero nota est* ἐπισφύριον *ex ebore, lunæ instar. Inde cum in Senatum Romanum venisset, nihil probabile de crimine quod accusabat enarravit, sed laudes suas prosapiæ suæ longo sermone produxit; unde Herodes irridens eum: Tu, inquit, nobilitatem in pedum malleolis habes.* Ubi videmus, lunulam Patritiorum fuisse ἐπισφύ-

ριον ἐλεφάντινον μηνοειδές. Sed difficultas vertitur in voce ἐπισφύριον, quæ etiam extat apud Homerum *Iliados γ.* & *Iliad. τ.*

Κνημῖδας μὲν πρῶτα περὶ κνήμῃσιν ἔθηκε
Καλὰς ἀργυρέοισιν ἐπισφυρίοις ἀραρυίας,

Quos versus ita reddit Eobanus Hessus:

—— —— *Tum cruribus aptat*
Ære renidentes ocreas, quas fibula loris
Arctabat niveis.

Et sic etiam omnes lexicographi recentiores τὸ ἐπισφύριον *fibulam ocrearum* exponunt. Unde Cœlius & alii etiam lunulam patritiam fibulam esse existimarunt; sed obstant omnes veteres Grammatici, qui aliter hanc vocem interpretantur. Didymus: ἐπισφυρίοις] τοῖς τῶν σφυρῶν καλύμμασιν; *malleolorum tegumentis.* Hesychius: ἐπισφύρια τὰ καλύπτοντα τὰ σφυρὰ ἐπισφύρια, *quæ tegunt malleolos.* Vide etiam Eustathium, & alios. Unde arbitror, antiquorum Heroum ocreas, quæ erant ἑανοῦ κασσιτέροιο, id est, ex candido stanno, ut Homerus, circa talos aut malleolos pedum ornamenta quædam habuisse ex argento vel auro, quæ Homerus ἐπισφύρια vocat, quia malleolos pedum tegunt. Atque ita etiam Patritios Romanorum calceos eodem in loco ornamentum eburneum ad formam mediæ lunæ habuisse, quod

quod à Philoſtrato ἐπισφύρεον ἐλεφάντινον μηνοειδὲς vocatur. Unde *in veteri Inſcriptione*, quæ dedicationem ſtatuæ Regillæ continet, hi calcei dicuntur πέδιλα ἀστερόεντα περὶ σφυρῷ. Omnes verſus qui ad hanc rem faciunt apponam, quia unice opinionem noſtram confirmant:

Αὐτὰρ ὁ ἀστερόεντα περὶ σφυρῷ παιδὶ πέδιλα
Δῶκεν ἔχειν τά λέγουσι καὶ Ἑρμάωνα φορῆναι
Ἦμος ὅτ' Αἰνείαν πολέμου ἐξῆγεν Ἀχαιῶν
Νύκτα διὰ δνοφερήν. ὁ δ' οἱ περὶ ποσὶ σαωτὴρ
Παμφανόων ἐνέκειτο σεληναίης κύκλος αἴγλης
Τόνδε καὶ Αἰνεάδαι παρεναῤῥάψαντο πεδίλῳ
Σύμβολον Αὐσονίοισιν εὐηγενέεσσι γεραίον.
Ὦ μιν ἐκόσμησεν καὶ Κεκροπίδην περ ἐόντα
Περσηνῶν ἀρχαῖον ἐπισφύρεον γέρας ἀνδρῶν.

Quos ſic vertit Salmaſius:

At princeps lunata pedum dat vincula nato:
Qualia Mercurius quondam geſtaſſe putatur,
Cum flamma Æneam, belloque eduxit Achivûm
Per noctem: at multa cum luce ſalutifer illi
Circulus hærebat pedibus, lunæ æmulus orbi.
Quem talo adſutum mox nexuit Æneadum gens,

Nobilibus clarum Ausoniis insigne futurum
Cecropidem quamvis, Grajaque ab gente profectum,
Hunc talare decus Tuscorum exornat avorum.

Lunatos hos calceos portabant omnes Senatores Patritii, ut à novitiis distinguerentur. Interpres Juvenal. ad illud *Sat.* 7.

Adpositam nigræ lunam subtexit alutæ,

Patritius Senator est, nam adsuta calceis lunula discernuntur Patritii à novitiis. Sed & Patritii ante ætatem senatoriam, immo ante prætextam depositam, lunulas habebant in calceis. Papinius *lib.* 5. *Sylvarum:*

Sic te clare puer genitum sibi Curia sensit,
Primaque patritia clausit vestigia luna,
Mox Tyrios ex more sinus, tunicamque potentem
Agnovere humeri.

Superest ut videamus, quibus calceis Senatores, qui non erant Patritii, usi fuerint florente Imperio. Nam sane haudquaquam lunatos fuisse eorum calceos, satis in confesso est, & tamen diversos fuisse à plebeiis, ex Cicerone constat 13. *Philippica: Est etiam Asinius quidam Senator voluntarius, lectus ipse à se, apertam curiam vidit post Cæsaris mortem, mutavit calceos,*

Pater

Pater Conscriptus repente factus est. Servius Senatores crepidas olim gestasse ait ad illud ex 8. *Æneidos:*

Et Tyrrhena pedum circumdat vincula plantis:

Tusca calceamenta: & dicit crepidas, quas primo habuere Senatores, post Equites Romani, nunc milites: alii calceos Senatorios volunt, quia hoc genus calceamenti à Tuscis sumptum est. Quæ vera sunt, si illa restringamus ad Senatores, qui Magistratus curules gesserant. Si enim, ut supra diximus, aliquando gestabant crepidas mulleas, quæ similes Tuscis calceamentis, ut Salmasius probat. Neque aliter Servius explicari potest; alii enim Senatores omnes semper calceos cavos portabant; crepidæ enim antiquis temporibus semper probrosæ Senatoribus. Vide D. Petavium *ad Orat.* 14. *Themistii*, Joannem Sarium Zamoscium *in Tractatu de Senatu Romano*, ubi Servii sententiam damnat, quam tamen defendere conatur H. Magius *lib.* 3. *Miscellaneorum cap.* 3. Mihi sane indubium videtur, Senatores Romanos florente imperio calceos cavos portasse atque eos quidem haudquaquam multum dissimiles patritiorum calceis, si lunulam eburneam excipias, quæ propria Patritiorum. Etenim

nim & corrigias illas nigras habebant; quæ crus tegebant. Horatius:

Nam ut quisquam insanus nigris medium
impediit crus
Pellibus, & latum demisit pectore clavum.

Tamen etiam aliqua differentia fuisse videtur inter calceos Patritios & Senatorios in ipsa inflexione ligularum: quod elicio ex Zonara *lib.* 2. *Annal.* ubi de Servii Tullii regno agens, ea occasione, quod Regem illum plurima plebi indulsisse dixerat, addit, eum aliquos etiam ex plebe in Senatum legisse; qui olim quidem plurimis in rebus deteriore quam Patritii jure usi fuerint. Tandem vero, si inter regnum & Sacerdotia quædam excipias, exæquati sunt Patriciis, ita ut calceis solummodo differrent: Τοῖς γὰρ εὐπατρίδαις inquit, τὰ ὑποδήματα ἀστικὰ καὶ τῇ τε ἐπαλλαγῇ τῶν ἱμάντων, καὶ τῷ τύπῳ τοῦ γράμματος ἐκεκόσμητο. *Patritii habebant calceamenta, quæ & inflexione corrigiarum & nota littera ornabantur.*

CAPUT V.

Calcei Senatorii mutati sub Imperatoribus. Caligas sumpserunt pro cavis calceis. Campagis ea fere similes erant. Campagis Diaconi Romani usi. Origo hujus moris. For-

ma

ma multum differebant a calceis Patritiis florentis Imperii, contra Salmasium. Campagi fuerunt sandalia. Amalarius emendatus. Campagi intrinsecus ex albo corio erant, extrinsecus nigri, & Consulum illius temporis calcei. Candido linteamine illustrabantur. Fuerunt incisi. Campagi reticuli. Sandalia quædam apud Græcos incisa. Pedules. Udones. Ὀδώνια Pedules Senatorum & Clericorum ex lino, aliorum ex lana. Constantiniana Donationis lux.

HÆc vero forma calcei Senatorii, quam modo descripsimus, mutata fuit sub Imperatoribus posterioris ævi; tunc enim caligas sumpserunt Senatores. Tertullianus, sive quis auctor est *Carminis in Senatorem Isacum*:

——— Caligaque remota
Gallica sit pedibus molli redimita papyro.

Ex quo satis liquet, Senatores illo tempore, abdicatis calceis cavis, caligas portasse, quod sane non fecerunt florente Imperio, quo milites soli caligas habebant, ut notum est; non tamen has Senatorum caligas similes omnino fuisse caligis militaribus existimo; sed ex illo caligarum genere, quas posterior. ætas *Compagos* appellavit, qui sane haud multum diversi

erant à caligis. Unde Julius Capitolinus, caligam & campagum confundit in Maximinis: *Nam* inquit *cum esset Maximinus pedum, ut diximus octo & prope semis, calceamentum ejus, id est, campagum regium, quidam in luco, qui est inter Aquilejam & Arziam, posuerunt, quod constat pede majus fuisse hominis vestigio atque mensura; unde etiam vulgo tractum est, quum de longis atque ineptis hominibus diceretur, Caliga Maximini.* Non tamen omnino similes inter se fuisse campagos & caligas testatur Trebellius Pollio, qui caligas & campagos distinguit de Gallieno: *Caligas gemmatas annexuit, cum campagos reticulos appellaret.* Senatorias autem caligas campagos fuisse, colligi potest ex Juliano veteri Novellarum interprete, qui *Novella* 126 ubi interdicitur Advocatis & aliis, ne, cum caussas agunt non præsente Imperatore, dignitatis suæ insignia assumant, togam nempe & calceos; ibi calceos hos *campagos* exponit. Hi campagi postea Diaconis Romanis concessi sunt. Papias: *Campagi calceamenti genus, quo utebantur Diaconi Romani, vel quibus à Pontifice concessum est.* Recte: etenim & Messinenses Diaconi ex privilegio Pontificum campagos portabant. D. Gregorius *lib.* 7. *Epist.* 28. *Pervenit*

itaque

itaque ad nos, Diaconos Ecclesiæ Catanensis calceatos campagis procedere præsumpsisse. Quod quia nullis hactenus per totam Siciliam licuit, nisi solis tantummodo Diaconis Ecclesiæ Messanensis, quibus olim à prædecessoribus nostris non dubitatur esse concessum, bene recolitis. Vide Alb. Puciolum *de Antiquo jure Siculæ Ecclesiæ cap. ult.* Natus autem hic mos, ut Diaconi Romani calceis Senatoriis, sive campagis uterentur à Constantino Magno. Ille enim, si Donationi ejus credimus, Clericis Romanis calceos Senatorios concessit. Verba Donationis sunt: *Et sicut noster Senatus calceamentis utitur cum udonibus, id est, candido linteamine illustratis, sic utantur & Clerici.* In Græco est, ὑποδήματα ἤτοι σανδάλια λευκὰ δι' ὀθονίων. Ubi satis videmus, calceos, sive campagos Senatorios illorum temporum, sandalia fuisse, non calceos cavos; unde forma multum differebant à calceis Patritiis florentis Imperii, quamvis contrarium videatur Cl. Salmasio *in Trebellium.* Etenim & * Amalarius *Ecclesiast. Offic. lib. 2. cap.* 18. sandalia Episcoporum *campagos* vocat. *Quia*, inquit, *usque ad pedes Bedæ pervenit differendo de lineis vestibus, congruum est, ut nosmet ipsi absolvamus de sandaliis,*

* *T. 9. Bibl. Patrum fol. 339.*

daliis, *ſive*, *ut alio nomine*, *Campagis*, *qui ſuperſunt in pedibus.* Ita legendum, non, *campobis*, ut editum eſt. Idem *cap.* 25. Sandalia hæc Clericorum, quæ a Campagis Senatorum fluxerint, accurate deſcribit, ut & Honorius Auguſtodunenſis *in Gemma animæ lib.* 1. *c.* 210. Ubi inter alia tradunt, albo corio intrinſecus circumdata fuiſſe ſandalia hæc, extrinſecus verò nigra fuiſſe : unde facile exiſtimo, etiam Senatorios campagos hac forma fuiſſe; etenim & Scholiaſtes Juvenalis cum negat Senatores Juvenalis tempore nigris calceis uſos, ſatis oſtendit, id ſuo tempore in uſu fuiſſe; ſic enim ſcribit ad illud ex *Satyr.* 1.

Nuper in hanc urbem pedibus qui venerat albis:

Oſtendit plus honoris videri in calceis, quam in perſona : illo enim tempore nondum Senatores nigris calceis utebantur. Sed obſtare videntur verba Donationis Conſtantinianæ, * ibi enim vocantur hi campagi ὑποδήματα ἤτοι σανδάλια λευκὰ δι' ὀθονίων, unde vulgo exiſtimant, ſandalia hæc fuiſſe alba, ex lino. Sed verba Latinæ Donationis evincunt, quæ non alba fuiſſe ipſa calceamenta, ſed candido linteamine illuſtrata oſtendunt.

* *Vide Bulengerum de Veſte Pontificali, cap.* 24.

dunt. *Et ſicut noſter Senatus calceamentis utitur cum udonibus, id eſt, candido linteamine illuſtratis.* Unde cenſeo campagos hos inciſos fuiſſe ἢ πλυχιδεῖς, ut & olim ſandalia quædam apud Græcos, de quibus * Cephiſiodorus, Σανδάλιά τε τῶν λεπτοσχιδῶν. *Sandalia ex tenuiter inciſorum genere.* Ita Honorius Auguſtodunenſis de campagis ſive ſandaliis Epiſcoporum: *Eſt autem genus calceamenti inciſi, quo pes partim tegitur, partim nudus cernitur.* Hinc Gallienus *campagos reticulos* appellabat: *Quia interciſi erant, ut æſtivi calcei hodieque ſunt multifores*, ut ait Caſaubonus *in Notis ad Trebellium.* Quam rationem improbari à Salmaſio haud mirum ſane, cùm ille credat, campagos eoſdem eſſe cum calceis antiquis patritiis. Sed præter hos campagos ita interciſos habebant etiam Senatores & Clerici pedules ſive udones ex lino, qui tranſparente per inciſuras calceamentorum candido linteamine, campagos illuſtrabant. Hoc patet ex verbis Conſtantinianæ Donationis, ſi recte ea intelligamus: *Et ſicut noſter Senatus calceamentis utitur, cum udonibus, id eſt, candido linteamine illuſtratis.* Udones ſive ὀδώνια ut viri docti obſervant, ſunt τὰ περιαπτόμενα τοῖς ποσὶν ὑφάσματα. Viden-

g 6

* *Apud Pollucem l. 7. c. 22.*

dendus Salmasius *in Notis ad Ælium Lampridium*. Meursius *in Lexico Græcobarbaro ὀδώνια*. Cum autem alii portarent udones ex lana, Senatores, & eorum imitatione Clerici Romani, portabant pedules ex lino, ut ex hoc loco apparet, & ex Amalario *lib. 2. de Ecclesiast. Officiis cap. 18. Sicut per linum, quo pedes vestiuntur, castigatio pedum significatur; ita per sandalia profectus ad prædicandum*. Atque ita calceamenta candido linteamine illustrabantur, & erant λοῦκα δι ὀθονίων sive ὀδονίων.

I N.

INDEX AUCTORUM,

Qui tam in NIGRONO, quàm SALMASIO, & RUBENIO laudantur, corriguntur, aut illustrantur.

Juve-

INDEX

Rerum ac verborum memorabilium in NIGRONUM, SALMASIUM, & RUBENIUM,

Quos auctores litteræ majuscula N. R. S. *denotant.*

Mul-

inter-

p. 92. c. 2. l. ult. pro *negat* lege *putat*.

100 —